

iktisat dergisi

AYLIK DERGİ

EKİM 1998 SAYI: 383 750.000TL.

75. Yılında Cumhuriyet

Murat Akıncılar • Tülay Arın • Hakan Arslan • Nevin Ateş

• Işıl Çakan • Süleyman Demirel • Ayşe Durakbaşı • Gündüz Fındıkçıoğlu

• Fatma Gök • Gülten Kazgan • Haydar Kazgan • Türkel Minibaş

• Rifat Okçabol • İzzettin Önder • Faruk Sönmezoğlu • İlhan Tekeli

• Şirin Tekeli • Mehmet Türkay

SİYASİ PARTİLER

• ANAP • CHP • EMEP • FP • ÖDP

SENDİKALAR ve ODALAR

• DİSK • KESK • TOBB • TÜRK-İŞ

İİİF

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

daha nakit,

daha verimli,

daha güvenli!

Yurtiçi
ticarete ve
ihracatta,
Sümer
Factoring'ın
sunduğu
modern
ve sağlam
finansman
teknikleriyle
siz de tanışın.

**Sümer
Factoring
tüm
Sümerbank
şubelerinde!**

 SÜMER FACTORING

Ayazağa Mahallesi, Meydan Sokak, Beybi Giz Plaza
No: 28 Kat: 4 Maslak 80670 İSTANBUL
Tel: (212) 290 31 41 (pbx) Faks: (212) 290 31 40

SÜMER FAKTORİNG HİZMETLERİ A.Ş. BİR SÜMERBANK İŞTİRAKIDIR.

Factoring Derneği Üyesi

Member of Factors Chain International

Cumhuriyet'in

75. Yılında

'Var'

Olmanın

Gururunu

Yaşıyoruz.

MNG BANK

Genel Müdürlük: (212) 251 08 81

Taksim • Bakırköy • Feneryolu • Kozyatağı • Mecidiyeköy • Adana • Ankara • Bursa • Gaziantep • İzmir

CUMHURİYETTE BULUŞ

Derginizin katkılarıyla
yayınlanmaktadır.

UYORUZ.

ÇÜNKÜ EŞİTLİK ONDA VAR.

29 Ekim 1923, bir doğum günüdür...
Çağdaş bir ulusun doğum günü...
Bir çağdaşlaşma projesinin, büyük
bir atılımın başladığı gündür...
75 yıldır süren bu atılda biz
benzersiz bir başarı öyküsü yazdık...

Bu başarının bize en çok onur veren
yanlarından biri, Cumhuriyetimizin
kuruluşuyla birlikte kavuştuğumuz
eşitliktir. Kadın erkek, genç yaşlı,
ayırmsız her birimizin eşit birer
yurttaş olarak toplumsal yaşamda
yer almasıdır.

Başarı öykümüz bitmedi;
devam ediyor. Bugün hedefimiz,
kadın erkek, genç yaşlı bütün
yurttaşların katılımıyla toplumsal
yaşamımızı daha da geliştirmektir.
Ve bu hedef için Cumhuriyetimiz
vazgeçilmez bir buluşma noktasıdır.

Büyük bir başarı öyküsünü yazan
yurttaşlar olarak, bu gelişmeyi,
bu atılımı yine biz sürdüreceğiz.
Çünkü bizim Cumhuriyetimiz var,
çünkü biz Cumhuriyette
buluşuyoruz, eşitlikte buluşuyoruz.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YETMİŞBEŞ YILI

H a y a t ı m ı z ı n yeni normları

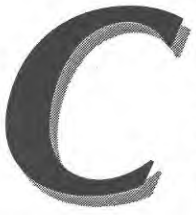

İş dünyasına yeni çözümler sunan Sümerbank, özelleştirilmesini izleyen ilk yılda çok yüksek performans gösterdi. Geniş boyutlu yatırım bankacılığı, Kişiyeye Özel Bankacılık hizmetleri, kişiyeye özel krediler, saygın kredi kartları, yüksek ve güvenli kazanç, sayısı sürekli artan çağdaş şubeler ve Türkiye'nin en gelişmiş bankacılık teknolojisi Sümer Future Otomasyonu... Sümerbank'a gelin, bankacılıkta alışılmış kalıpların dışına nasıl çıkıldığını görün.

SÜMERBANK

K u ş a k t a n k u ş a ğ a

umhuriyetin 75. yılı dünya çapında alt-üst oluşların yaşandığı bir döneme denk geldi. Sosyal bilimler de dahil, hayatın her alanında yerleşik kabullerin, varsayımların kökünden sorgulandığı bir süreci yaşıyoruz.

Osmanlı dönemi reformlarından başlayıp, milli mücadele sonrası kurulan devlette en yetkin ifadesine kavuşan Türkiye'nin batılılaşma/modernleşme serüveni bugün yeniden çeşitli toplumsal güçler tarafından sorgulanıyor.

Kuşkusuz yirminci yüzyılın başıyla kıyaslarsak, bugün üzerinde yaşadığımız coğrafyada refah ölçütlerinin

İktisat'tan

daha da yükseldiği, çocuk ölümlerinin azaldığı, sosyal güvenlik haklarından daha fazla yararlandığı, daha çok insanın okuma-yazma öğrendiği, kısacası yaşam şartlarının daha iyiye gittiği yadsınamaz. Ancak cumhuriyetin 75 yılda başardıklarının kıstası geçmişe dönük olan kıyaslamalar değil, geleceğe yönelik olan hedeflerdir.

Aksayan bir "demokrasi", "insan haklarında" evrensel ölçütleri yakalayamama, çarpık gelir dağılımı, bozuk bir adalet sistemi, fırsat eşitliğinden yoksun bir eğitim sistemi kısacası hayatın her alanında süren eşitsizlik ve adaletsizlik Cumhuriyetin hala üstesinden gelmesi gereken sorunlar olarak gözüküyor.

İktisat Dergisi de Cumhuriyetin 75. yılında çıkardığı bu özel sayıyla 75 yılın bilançosu üzerine olan tartışmalara mütevazî bir katkıda bulunmayı amaçladı.

Umarız bir daha ki cumhuriyet özel sayımızda bütün olumsuzlukların giderildiği bir toplumsal ortamda buluşuruz.

Dostlukla...

İlker Aktükün

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır.
İktisat Dergisi, aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşad Umur.

Sabibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı
Alpay Biber

Özel Sayı Koordinatörü:

İlker Aktükün

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

İlker Aktükün, Fuat Ercan,
Gündüz Fındıkçıoğlu, Kuvvet Lordoğlu,
Tabir Mutlu, Yasemin Öztürk,
Aylin Soydan

Danışma Kurulu:

Doç. Dr. Kaya Arduç,
Prof. Dr. Nihat Falay,
Prof. Dr. Merih İpek,
Prof. Dr. Eser Karakaş,
Prof. Dr. Murat Özyüksel

Yayın Kurulu Sekreteri:

İsmail Azgıt

Reklam Sorumlusu:

A. Güliz Çöllüoğlu

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 250 16 42

Fax: (0212) 235 73 43

Dizgi - Baskı:

Yenilik Basımevi - 243 55 72

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları: Yıllık: 5 milyon TL.

Altı aylık: 2.5 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve

Öğretim Üyesi: (Yıllık) 4 milyon TL.

Yurtdışı: 45\$

Abone Hesap No:

Akbank Taksim 7097-DHU
Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.
Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

İÇİNDEKİLER

7

Cumhurbaşkanımız Sn. Süleyman Demirel'in
Cumhuriyet'in 75. Yılı Dolayısıyla Dergimize Özel Mesajı
Süleyman Demirel

9

Uluslararası İktisadi Sistemdeki
Değişimler ve Türkiye'ye Yansımaları

Gülten Kazgan

15

Yetmiş beş Yılın Ardından

İzzettin Önder

21

75 Yıl Öncesinde de Kriz Vardı

Türkel Minibaş

29

Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında
Süreklilik ve Değişim

Faruk Sönmezoğlu

35

Avrupa Birliği ve Türkiye Üzerine Notlar

Mehmet Türkay

38

Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Projesinin
Yerleşme Boyutu Üzerine Bir Değerlendirme

İlhan Tekeli

42

Devletin Cumhuriyeti; Devletin Solu, Solun Sendikaları
Hakan Arslan, Murad Akıncılar

53

Türkiye'de Sosyal Sigorta ve Kadınlar

Tülay Arın

63

Kapitalizm ve Cumhuriyet: Ko-Entegre Bir Vektör Mü?

Gündüz Fındıkçıoğlu

68

Cumhuriyet Döneminde Eğitim Sistemimiz

Rıfat Okçabol

75

Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Sistemi ve Üniversiteler

Fatma Gök

81

Osmanlı Ekonomisinde Türkler ve
Cumhuriyet Türkiye'sinde Yaratıldığı Türkler

Haydar Kazgan

89

Cumhuriyet Erkekleri Kadınlardan Çok Sevdiler

Şirin Tekeli

92

Cumhuriyetin İlk Kadın Örgütlenmesi

Nevin Yurdsever Ateş

98

Modernleşme Tarihimize Farklı Yaklaşımlar

Ayşe Durakbaşı

103

Türk Toplumsal Değişim Sürecinde Kemalist Elitin
Açmazlarından Biri Olarak Mektep Vergisi Örneği

İşıl Çakan

105

SİYASİ PARTİLER

120

SENDİKALAR VE ODALAR.

Cumhurbaşkanımız Sn. Süleyman Demirel'in Cumhuriyet'in 75. Yılı Dolayısıyla Dergimize Özel Mesajı

Süleyman Demirel

Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. kuruluş yılını gururla ve coşkuyla kutluyoruz.

Geçen 75 yılda elde edilen başarılar bir yana. Cumhuriyet'in bizatihi kendisi olağanüstü bir başarısıdır. Cumhuriyet, hayatın her alanını kapsayan büyük bir dönüşümü, büyük bir çağdaşlaşma atılımını ifade eder.

Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte, siyasal yaşamımızda olduğu kadar, ekonomik ve sosyal hayatımızda da köklü değişikliklere yol açan devrimler gerçekleştirilmiş, gerçekten de çağdaş bir toplum ve çağdaş bir devlet meydana gelmiştir.

Çok uluslu bir imparatorluğun dağılması sonucu, bambaşka bir yapıda kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bu yapıyı özümsemesi, benimsemesi ve 75 yılda bu yapı sayesinde elde ettiği başarılarla, 20. yüzyılın örnek devrimlerinden biridir.

Bu büyük devrim ve takibeden olağanüstü başarılar, büyük bir milletin tarihî tecrübesi ve birikimiyle, büyük Atatürk'ün eşsiz ileri görüşlülüğünün eseridir.

Cumhuriyet döneminde, her şeyden önce milleti miz bu aziz vatan üzerinde, tarihinin en uzun barış dönemini yaşamıştır. Öte yandan Anadolu, tarihi boyunca hiçbir zaman olmadığı kadar imar ve inşa edilmiştir.

Büyük Atatürk'ün, daha Cumhuriyet kurulmadan önce düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmasındaki "Siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadî zaferlerle taçlandırılmadıkça sürekli olamazlar. Düşmana karşı en kuvvetli silâhımız İktisat hayatındaki gelişme, sağlamlık ve başarı olacaktır" şeklindeki sözleri, Cumhuriyetin temelindeki güçlü ve sağlıklı zihniyeti ifade etmektedir.

*Çok uluslu bir imparatorluğun
dağılması sonucu, bambaşka bir
yapıda kurulan Türkiye Cumhuriyeti,
bu yapıyı özümsemesi, benimsemesi ve
75 yılda bu yapı sayesinde elde ettiği
başarılarla, 20. yüzyılın örnek
devrimlerinden biridir.*

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel iddiası ve hedefi, her alanda kalkınmak, çağdaş uygarlığın tüm nimetlerini ülkenin her köşesine ulaştırmaktır.

Ancak, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda, bu hedefin gerçekleştirilmesi için gerekli ön şartlardan hiçbirisi yoktur.

Türkiye, yanmış yıkılmış, genç nüfusunu savaşlarda kaybetmiş, 12 milyonluk nüfusunun yüzde 80'i köyde yaşayan ve geçimini tarımla sağlayan bir ülkedir.

Hepsinden önemlisi, ülkede sanayi yoktur. Kalkınmanın temel dinamiğini oluşturan sanayinin kurulabilmesi için gerekli enerji, ulaşım ve iletişim imkânı yoktur. Aynı zamanda, eğitilmiş bir teşebbüs gücü ve üretim de yoktur. Dolayısıyla Türkiye iğne-den ipliğe her şeyi dışardan satın almak durumunda-
dır.

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen, çok büyük bir iddiayla kurulan Türkiye Cumhuriyeti, geçen 75 yıl içerisinde her alanda olağanüstü başarılar kaydetmiştir.

Eğitim, sağlık, enerji, ulaşım ve iletişim hizmetleri, bugün ülkenin her köşesine ulaştırılmıştır. Nüfusun yüzde 80'i, sadece kendine yetecek kadar tarımsal üretim yaparken, bugün geçimini tarımla sağlayan nüfusumuz yüzde 40'a inmiştir.

Tarımdaki nüfusun yüzde 80'den yüzde 40'a inmiş olması büyük bir gelişme olmakla birlikte, bu oranın yüzde 10'lara inmesi ve tarımsal üretimin küresel pazara yönelik olarak yapılması asıl hedeftir. Üzerinde önemle durmamız gereken konulardan biri budur.

Öte yandan Türkiye bugün dünyanın her yerine ihracat yapabilmektedir. İhracatımızın yüzde 90'ını sanayi mamulleri oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda sanayileşme çok büyük bir hızla ülkenin her yerine yayılmaktadır.

Bu hızlı sanayileşmenin pek çok faktörü olmakla beraber, iki ana faktör üzerinde durmak gerekir.

Bunlardan birincisi, bugün ülkemizin her yerine yayılan ve sayısı, henüz yapılmakta olanlarla birlikte 72'ye ulaşan üniversitelerimizdir. Üniversitelerimiz, bir bilim ve eğitim merkezi olmanın ötesinde, bulundukları şehirlere kültürü, sanatı, sporu ve teknolojiyi götürmektedir. Üniversitelerimiz, gelişen teknolojinin en son ürünlerini sanayicilerimizin hizmetine sunmaktadır. Öte yandan Türkiye bilgiyi ve teknolojiyi sadece kullanan değil, üniversitelerimizin ve sayıları şimdilik az olmakla birlikte yüksek teknoloji enstitülerimizin gayretleriyle teknoloji üreten bir ülke konumuna gelmektedir.

Türkiye'deki hızlı sanayileşme ve kalkınmanın diğer ana faktörü de, son yıllarda tüm dünyada yaygınlaşan ve yerleşen serbest piyasa ekonomisidir. Bugün bütün dünyada, özellikle ekonomik alanda uzun vadeli ve büyük değişimler yaşanmakta, ekonomi küreselleşmekte, siyasetin güdümünden çıkmakta, kendi kurallarına göre işlemektedir.

Türkiye, bugün küreselleşen serbest piyasa ekonomisi doğrultusunda, 24 Ocak 1980'de, oldukça sıkıntılı bir dönemi olmasına rağmen öncü ve cesur kararlar almıştır. Bugün Türkiye'de özel sektörün gösterdiği büyük atılımın ve hızlı sanayileşmenin asıl dinamiği bu kararlardır.

Bu kararlar, güvenli bir serbest rekabet ortamı yaratmış ve önünün tıkandığını hisseden özel teşebbüs, bu ortamda potansiyelini gerçekleştirmede büyük bir ivme kazanmıştır.

Esasen, ekonomik teşebbüs başta olmak üzere her türlü başarının temel dinamiği, insanların kendile-

rini hür, demokratik ve güvenli bir ortamda hissetmeleri ve kanunlar ve kurallar çerçevesinde ne isterlerse yapabileceklerini bilmeleridir.

Bugün Türkiye, 75 yıllık tecrübeye dayanan güçlü demokrasisi, genç ve dinamik nüfusu, her geçen gün büyüyen canlı ekonomisi ile, dünyada hatırı sayılır bir aktör haline gelmektedir. Öte yandan, dünyanın en hızlı büyüyen ilk 10 ekonomisi arasında yer almaktadır.

Sağlam bir zeminde, sağlıklı bir şekilde büyüyen ve gelişen Türk ekonomisi kabuğunu kırmış ve dünya ekonomisinin dinamizmine uyum sağlayacak bir yapıya kavuşmuştur.

Öte yandan özellikle bölgemizde son yıllarda meydana gelen değişimler, Türkiye'nin önemini artırmıştır. Sahip olduğu enerji kaynakları ve oluşturduğu büyük pazar ile tüm dünyanın ilgisini çeken bir Avrasya olgusu ortaya çıkmıştır. Türkiye, tarihî, kültürel bağları, coğrafi konumu ve 75 yıllık birikimiyle, Avrasya ülkelerinin dünya ekonomik ve siyasî sistemine entegre olmalarında anahtar rol üstlenmiştir.

Türkiye, çok yakın bir gelecekte, dünyanın enerji terminali ve çok büyük bir coğrafyanın ticaret, finans, üretim ve iletişim merkezi haline gelecektir.

Türkiye'nin elbette sorunları ve eksikleri vardır. Ancak, hiçbir sorununuz, çözemeyeceğimiz kadar büyük değildir. Sahip olduğumuz en büyük güç, çağdaş bir eğitimle bilgi çağına hazırlanan dinamik insan kaynağımızdır.

Türkiye, sahip olduğu tüm imkânları en verimli şekilde değerlendirip tüm vatandaşlarına çağdaş yaşam şartları sağlamak için her türlü çabayı göstermektedir.

Türk milleti, kendisini bu noktaya getiren Cumhuriyet'in ve onun kurucusu büyük Atatürk'ün kıymetini çok iyi bilmektedir. Türkiye, geçen 75 yılda kazandığı başarıların verdiği güçle 21. yüzyıla hazırlanmaktadır. Hedefimiz, her alanda çağdaş dünyanın standartlarına ulaşmış, çağdaş uygarlığın dinamik, etkin ve yapıcı ortaklarından biri olmaktır.

Uluslararası İktisadi Sistemdeki Değişimler ve Türkiye'ye Yansıması

Gülten Kazgan*

Cumhuriyet tarihinin 75 yıllık geçmişi Türkiye'nin uluslararası sistemdeki hem iktisadi hem siyasal değişimlerden yoğun biçimde etkilendiğini gösteriyor. Tabii, bu yoğunluğun derecesi ülkenin kendini sistemden soyutlayabilme gücüne bağlı olarak farklılaşabiliyor: bu güç ne kadar düşükse etkilenme o kadar fazla, ne kadar yükseksse o kadar az olabiliyor. Diğer yandan, bazen (sık sık diye okuyabilirsiniz) uluslararası sistem Türkiye'nin gidişatına belirli bir yön vermek amacındaysa, o zaman çeşitli yollardan istediği iktisat politikalarını "dikte" edebiliyor. Bunun da yolu Türkiye'nin uluslararası sisteme bağımlı olduğu noktaları saptayıp, bağımlılığın doğurduğu beklentileri koşullara bağlamak. Koşullarsa Türkiye'nin beklentileri (başta dış krediler) karşılanırken, bunun için ileri sürülen politikaları benimsemek zorunda kalmasıyla yerine getirilmiş oluyor.

Uluslararası sistemden etkilenme, Türkiye'nin sisteme ne gibi öğelerle bağlı olduğuna ve bu öğelerin dış iktisadi ilişkileriyle GSMH'deki paylarına; sahip olduğu ya da yaratabildiği alternatiflere; kendi iç ekonomisinin bu etkilere duyarlılık derecesine ve iç konjonktürün durumuna göre farklı olabiliyor. Zaman içindeki değişim, etkilenme derecesinin giderek artması yönünde; bunun tek istisnası 1923-29 arası yıllar. Çünkü bu yıllarda iç ekonominin zaafı, fakirliği ve özellikle temel gıda maddelerinde ve (para miktarı artırılmadığı için) dış para piyasasına bağımlılık dolayısıyla ekonominin dış etkilere direncinin çok zayıf olması sonucunu vermektedir.

Aşağıda uluslararası sistemin yansımaları önce kısa dönemli dünya konjonktürü, sonra uzun iktisadi ve siyasal değişimler itibarıyla incelenecektir.

I. Dünya Konjonktürü ve Türkiye'ye Yansıması

Kısa dönemli konjonktür çıkışı ve inişleri Türkiye'ye ithalat ve ihracat (mal ve hizmetler) miktarı ile fiyatlarında yarattığı etkiler yolu kadar kısa vadeli sermaye hareketlerinin miktarı ve faiz hadleri yoluyla yansımakta. Türkiye'nin konjonktür inişlerinde duyarlılığın derecesi kısa vadeli borç birikimine, varolan rezervlerine, alternatifleri kullanabilme olanaklarına ve dış-ıç mali dengelerine bağlı olarak değişmekte; çıkışlardan yararlanma imkanıysa iç piyasasında üretimi ve/veya dış satışları stoklar, atıl kapasiteler yoluyla hemen genişletebilmesine, TL'nin gerçek değerinde olmasına, içerde maliyetleri döviz fiyatlarıyla uyumlu tutabilmesine dayanmakta.

Türkiye'nin konjonktürel iniş-çıkışlarının uluslararası sistemdeki değişimlerle nasıl örtüştüğü aşağıdaki tarihsel incelemeden kolayca görülebilir:

i) 1929'da New York Borsasında çöküşle başlayan Büyük Depresyonun Türkiye'ye yansıması ihracat malları olan tarım ürünleri dış ticaret hadlerinin şiddetle aleyhe dönmesi ve ihracat pazarlarının daralması kadar kısa vadeli sermaye hareketlerinin ve buna koşut olarak ithalatın çökmesi yoluyla oldu. Türkiye iktisat politikalarını tümüyle değiştirerek kendini bu etkilerden soyutlamaya çalıştı ve soyutlayabildi.

ii) 1939-45 İkinci Dünya Savaşı Yılları: Dış ticaret hadleri lehte geliştiği halde üretim için gereksindiği ithal mallarına ulaşamaması, seferberlik dolayısıyla işgücünü (ve iş hayvanlarını) askeri amaçlarla kullanmak zorunda kalması henüz emek-yoğun üretimin geçerli olduğu bu dönemde büyük üretim düşüşü (ve hızlı enflasyon) yarattı. Cumhuriyetin ekonomi düzeninde yaşadığı en kötü yıllar oldu.

iii) 1951-53 arasında Kore savaşının yarattığı yüksek konjonktür ürün fiyatlarının ve ihracatın hızla

* Prof. Dr., Bilgi Üniversitesi

artırılabilmesi ithalat liberasyonuna geçilmesine, GSMH'de (iyi hava şartları ve Marshall yardımı yoluyla traktörün tarıma girmesi sayesinde) tarıma dayalı hızlı artışlara yolaçtı.

1954'de, Kore konjonktürünün bitmiş olmasını izleyerek, liberasyon sona ermiş, ithalat daralmış ve enflasyon bağlanmıştı; fiili devalüasyonun yapıldığı 1958 (Ağustos)'e kadar ithalat daralmasının getirdiği sıkıntılar (hızlanan enflasyon, düşen GSMH artış hızı) yaşandı. Devletin bütün piyasalara müdahalesi arttı.

iv) 1958'de Batı Avrupa paraları; savaş sonrası dolar ktlığına aşmak için kurulan Avrupa Ödemeler Birliği'ne son verilmesini ve Ortak Pazar'ın kurulmasını izleyerek konvertibiliteye geçti. ABD kısa bir resesyon yaşadı. Aynı yıl, dış borç ödeyemez duruma düşme üzerine yapılan fiili devalüasyonla birlikte Türkiye IMF denetiminde bir istikrar programını yürürlüğe koymuş, yaşanan siyasal ve ekonomik kargaşa üzerine, bunu 1960'ta bir askeri darbe izlemiştir.

v) 1961-67 arası bütün dünya istikrarlı ve hızlı gelişme yaşarken, Türkiye de beş yıllık kalkınma planlarını uygulamaya koyarak her bakımdan olumlu bir gidiş yaşadı. 1963'de Ortak Pazar ile GB anlaşması imzalandı.

vi) 1968'den itibaren doların altına konvertibilitesi'nin sürdürülemeyeceğinin anlaşılması, dünyada döviz piyasalarında dolar aleyhine büyük spekülasyonlara yol açmıştı. Buna koşut olarak Türkiye yine dış borç ödeyemez duruma girdi; buna kısa süreli bir istikrar programına eşlik eden 12 Mart askeri Muhtıra'sı eklendi.

vii) 1971 ile 1973 sonuna kadar geçen arada doların altına konvertibilitesinin kaldırılması (Ağustos 1971) üzerine dünyada hammaddeler, altın vb. üzerine büyük spekülasyon başlamıştı. Bu Türkiye'ye ihraç ürünleri dış ticaret hadlerinin iyileşmesi, ihracatın ve işçi dövizlerinin hızla artması şeklinde yansdı. Cari işlemler bilançosu açığı 1972'de neredeyse ortadan kalkarken, 1973'te bilanço fazla verdi. Türkiye'nin işlenmiş ürün, sınaî yarı mamul (pamuk ipliği gibi) ihracatının, devalüasyonun verdiği destek ile başlaması, AT ile Gümrük Birliği'nin ikinci aşaması olan Geçiş Dönemine giriş büyük iyimserlik yaratmıştı. Bu ortamda ithalattaki ve döviz piyasasındaki kısıtlamalar

gevşetilmeye başlandı. GSMH artışı hızlandı. Türkiye hızla sanayileşme yolunda ilerliyordu.

viii) 1973 sonu ile 1974 başı arasında patlayan 1. petrol krizi ve 1974'de Kıbrıs olayları dolayısıyla Türkiye'nin Kıbrıs'ta yapmak zorunda kaldığı askeri harekat bu konjonktüre son verdi. Petrol fiyatlarının dört kat artması ithal faturasını ağırlaştırırken buna eklenen ABD askeri ambargosu, AT'nin işçi alımını durdurması, ASALA terör örgütünün Türkiye'nin dış temsilcilerine karşı giriştiği eylemler üst üste bindi. Türkiye petrol krizinin getirdiği yeni fiyat yapısına uyum sağlamak yerine, serbestçe, yani IMF denetimi dışında, borçlanma olanağından yararlanarak çığınca borçlanma yoluna girdi: "Petro-dolarların yeniden dolaşıma

sokulması" (recycling) diye uluslararası bankaların, gelişmekte olan ülkelere çok düşük (bir ara negatif reel) faiz hadleriyle verdikleri kısa vadeli krediler bunun başlıca kaynağı oldu. Batı dünyası içine düştüğü bunalımı ihracatını ve mali plasmanlarını artırarak aşmaya çalışırken Türkiye gibi ülkeler de

hızla kısa vadeli dış borç birikimine girdiler. Borçlanma sürecinde sermaye girişini kolaylaştırmak üzere mali piyasaların serbestleştirilmesi yoluna gidildi.

ix) 1978'e gelindiğinde Türkiye (Arjantin, Peru, Zaire gibi) birkaç diğer gelişmekte olan ülkeyle birlikte tekrar borç ödeyemez duruma girmişti. Borçların DM ve İsviçre frangı gibi dolar karşısında sürekli değer kazanan paralar üzerinden alınması, Batı'nın tekrar hafif bir durgunluğa girmiş olması yanında içerdeki siyasal ve ekonomik düzensizlik, TL'yi gerçekçi değerine düşürmekten kaçınma gibi etkenler bunun gerisinde yatan başlıca nedenleri oluşturdu. 1979 ve 1980'de dünya petrol fiyatları tekrar artarken faiz hadleri de ABD'nin sıkı para politikası uygulamasını izleyerek satışa geçmişti. Diğer yandan AT'nin dünya piyasalarına büyük mali desteklerle sunduğu tarım ürünleri bunların fiyatlarını hızla gerilemeye sokmuş; dış ticaret hadleri hem ithal malları fiyatlarının hızla artması hem ihraç malları fiyatlarının hızla gerilemesi sonucunda aleyhe gerilemeye başlamıştı. Borç ödeyemez duruma düştüğü için Türkiye hiç bir kaynaktan kredi bulamıyor, ithalatı hızla daraltmak zorunda kalıyor, yakıtsız kış geçirirken Sana yağı kuyrukları uzuyordu. Tabii, üretim duruyor, işsizlik ve atıl kapasiteler tir-

1961-67 arası bütün dünya istikrarlı ve hızlı gelişme yaşarken, Türkiye de beş yıllık kalkınma planlarını uygulamaya koyarak her bakımdan olumlu bir gidiş yaşadı. 1963'de Ortak Pazar ile GB anlaşması imzalandı.

manıyor, enflasyon azıyordu. Bu iki yıl, içerde azgınlardan terör eylemlerinin dışardaki ASALA eylemlerini aratmayacak boyuta ulaşması, enflasyon hızının GSMH artışı sıfırlanırken tarihi rekorlar kırmayısıyla geçti. Krizin başlamasıyla birlikte Türkiye GB Geçiş Dönemi'nin gerektirdiği gümrük indirimlerinin yapılamayacağını bildirerek ilişkileri dondurmuş, zaten AT'da 1976'da başlaması gereken serbest işçi dolaşımını ve tarım tavizlerini askıya almıştı.

x) Bu ortamda 24 Ocak 1980 Programı iktidardaki hükümet tarafından hazırlandı, IMF tarafından kabul edildi. Ancak tam uygulanması 12 Eylül askeri rejiminin iktidarı ele alması ve dış dünyanın güven duyduğu Turgut Özal'ın programın yürütücüsü konumuna gelmesiyle mümkün oldu: dış krediler ağır koşullara bağlı olarak açıldı. Bu süreç uluslararası sistemin talep ettiği biçimde ülkeyi küreselleşmeye sokuyordu.

IMF'nin taleplerinin başında faiz hadlerinin, reel olarak pozitif düzeylere gelmesini sağlamak üzere, serbest piyasada oluşmaya bırakılması geliyordu. Temmuz 1981'de faiz hadleri serbest bırakıldı; 1982'de büyük borçlu Latin Amerika ülkeleri (Brezilya ve Meksika) borç ödeyemez duruma düşerken Türkiye'de de faiz hadleri göklere tırmanıyordu. 1982 ve 1983 bu faiz furiasını izleyen banker ve küçük boylu bir dizi bankanın iflasıyla noktalandı. Temmuz 1983'ten itibaren denetim sistemi finans kesimine tekrar geri geldi.

Şiddetle ihracatını artırma baskısı altına giren Türkiye, İran-Irak savaşındaki coğrafi-tekel konumundan, etkisi 1984'e kadar süren Orta Doğu pazarındaki genişlemeden, SSCB ile imzalanan doğal gaz anlaşmasından (ve hızlı reel devalüasyonlardan, iç talebin baskı altına alınmasından) yararlandı; ihracat artarken bileşimi sınai mamuller lehine değişti. Sınai mamul ihracatı deneyimi ve hizmet ihracatı deneyimi temelde bu pazarlarda kazanıldı.

xi) 1980'li yıllarda Dünya Bankasının "yeniden yapılanma" programı uyarınca Türkiye serbestleşme sürecine sokulmuştu. Ancak, AT ile askeri rejimin gelmesi üzerine dondurulan ilişkiler çözülmemişti.

1987'de Türkiye iç pazarını tam bütünleştirme kararı alan AT'a tam üyelik için başvurdu; başvuru, kendisine bunu yapmama yolundaki uyarıya rağmen gerçekleştirilmişti. AT başvuruyu rafa kaldırdı. Türkiye'de askeri rejim yerini seçimle demokrasiye bıraktıktan sonra dahi Ortaklık Konseyinin toplanamaması dolayısıyla gerekli görülmedi. Bu durum Türkiye'yi

GB Geçiş dönemini tamamlamak için gümrük indirimlerini sürdürmek baskısına sokuyordu.

xii) 1987'de New York Borsası çökerken Türkiye'nin kısa vadeli dış borçları taşıyabileceğinin üstüne çıkmıştı. 1988 başında Türkiye kendisi uyguladığı politikalarla cari işlemler fazlası vermek yolunu tuttu; politikalar sonucu yaşanan durgunluk, hızlanan enflasyon, artan işsizlik ile birlikte oluşturulabilen cari fazla, kısa vadeli borçların bir miktarının tasfiyesini mümkün kıldı. 1989'da durgunluk sürerken TL'nin konvertibilitesi IMF tarafından onaylandı. Amaç kısa vadeli sermayeyi çekerek ekonomiyi rahatlatmaktır.

xiii) 1990'da Tokyo borsası çökerken Türkiye'de patlayan cari işlemler açığı, serbestleşen sermaye hareketlerinden yararlanılarak kapatılmıştı. 1991'de Körfez Savaşının patlaması kısa vadeli sermayenin kaçmasına yol açarken Türkiye'yi de durgunluğa itti, GSMH artışı sıfırlandı.

xiv) 1993 Türk ekonomisi tarihinde özgünlüğü olan bir yıldır: Hem kamu kesimi hem özel kesim ayrı ayrı tasarruf-yatırım açığı veriyor, açık yine patlayan cari işlemler açığına (6.8 milyar dolar) ve bunun kısa vadeli sermaye girişleriyle karşılanmasına yol açıyor. 1992 ve 1993 yaz aylarında Avrupa mali piyasaları spekülasyon ataklara tanık olmuş, bir çok ülkenin parası devalüe edilmişti. İçerideki politika hataları (faizleri düşürmeye çalışmak gibi) da buna eklenince Türkiye ekonomisi tarihinin en büyük ekonomik krizi yaşandı; GSMH mutlak anlamda %6'yı aşan oranda geriledi, faiz hadleri ve işsizlik tırmanırken TL'nin dolar karşısında değeri dört aylık bir zaman aralığında (Aralık 1993 - Nisan 1994) 14 bin TL/dolar'dan 40 bin TL/dolara indi.

Bu tarihsel tablo Türkiye'deki para-döviz piyasalarındaki krizlerde uluslararası sistemden yansıyan etkilerin, içerideki dengesizliklerle örtüştüğünde, ihmal edilemez bir boyut oluşturduğunu gösteriyor. İşin ilginç yanı mali piyasaların denetimli olduğu dönemde de durum farklı değil; dışardaki konjonktürel iniş ve çıkışlar ile bunların dönüş noktaları Türkiye'de 1990'lı yıllarda nasıl yaşanıyor o dönemde de uluslararası sistemle paralel gidiyordu. Belki bunun tek istisnası 1930'lu yıllar: Dış piyasalardan kendisini tümüyle soyutlayan Türkiye dünya durgunluk yaşarken devletçilik yoluyla büyüme rekorları kırmış, hızla sanayi tesisleri ve alt yapı yatırımlarını hayata geçirebilmişti.

1997 yılında patlayan Güneybatı Asya-Uzak Doğu'nun giderek derinleşen krizi 1998'de Rusya'ya da etkisi altına aldı. İç ekonomik dengeler kadar siyasal

düzenin de çok bozuk olduğu bir dönemle örtüşüyor bu kriz; Mart 1997 - Mart 1998 arası bir yıllık sürede dış borçlar, çoğunluğu kısa vadeli ve özel borç olmak üzere, tam 14 milyar dolar artış gösterdi. 5 milyar dolara yakın bir tutarda sermaye kaçıışı yaşandı. Doku-ma-giyim, otomotiv, deri eşya, demir-çelik gibi ke-simler bir yandan Asya'daki krizden , bir yandan yapı-sal nedenlerden kaynaklanan atıl kapasitelerle boğu-suyor. Yani, Türkiye'nin bıçak-sırtı bir dengede dur-duğu, her an sermaye kaçışının yaratacağı bir panikle krizin patlama olasılığı bulunduğunu söylemekte fazla bir abartma olmaması gerekir.

II- Uzun Dönemli Ekonomi ve Siyaset Uygulamalarında Değişim

Türkiye'nin uluslararası sistemden etkilenmesi yalnız kısa dönemli konjonktürel hareketlere inhisar etmiyor. Uzun dönemli ekonomi politikaları ve si-yasal rejim biçimleri de bundan etkileniyor.

i) 1923-1929 dö-ne-minde, Birinci Dünya Sa-vaşı'nın yaraları sarılırken, Batı serbest piyasa ekono-misini ve demokrasiyi sür-dürmeye çalıştı. Yeni ku-rulan Türkiye Cumhuriyeti de aynı yolu izledi; Terak-kiperver Fırka (1924) ve Serbest Fırka (1930) ile demokrasiye geçişin denendi-ği gibi İzmir İktisat Kongresinde serbest girişi destek-leme yolunda alınan kararların uygulanmasına çalışıl-dı.

ii) 1930'lu yıllarda Avrupa'da otoriter siyasal re-jimler yükselirken Türkiye'de de demokrasiye geçiş denemeleri durdu, tek parti iktidarı yerleşti. Aynı şe-kilde denetimli ekonomi dünyada yerleşirken Türki-ye'de de devletçilik ve iktisadi planlama kabul edildi.

iii) İkinci Dünya Savaşı bittiğinde ABD kendi kampı için demokrasiyi ve serbest piyasayı "şart" ko-şuyordu. 1946'da Türkiye çok partili rejimi ve serbest piyasaya geçişi deneme yoluna girdi.

1960'lı yıllarda iktisadi planlamaya geçiş OECD Konsorsiyumun talebi üzerine uygulamaya kondu; dö-nem zaten Batı kampındaki gelişmekte olan ülkelere denetimli piyasanın kabul gördüğü bir çağdı.

iv) Birinci Petrol Krizi'nin etkilerini hafifletmek için gelişmekte olan ülkelere sermaye girişlerinde de-

netimi gevşetmek tavsiye edilirken Türkiye de aynı sürece girdi. 1980'li yıllarda IMF ve Dünya Bankası gözetiminde küreselleşmeye geçiş de yine genel bir olaydı.

iv) 1992 ve 1993'de Avrupa döviz piyasaları bü-yük istikrarsızlık ile sarsılırken AB üyelerinin bir kıs-mı da devalüasyon yaşamıştı; içerdeki düzensizlik ve TL'nin aşırı değerlenmesi 1993 sonu ile 1994'ün son baharına kadar geçen aylarda Türkiye'yi kısa vadeli sermaye kaçarken ciddi bir krize sokmuştu; GSMH'de mutlak düşüş, %100'ü aşan enflasyon, patlayan işsizlik ciddi bir kriz yaşandığını gösteriyordu.

xv) 1997'de patlayan Asya kriziye yeni AB genişlemesiyle benzer etkileri belirli üretim kesimleri üzerinde yaratıyor. Birinci takım ülkelerin yaşadığı hızlı devalüasyonlar bunların rekabet gücünü artırır-

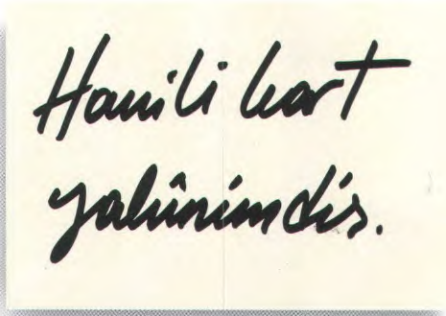
ken ikinciye dahil olan Doğu-Orta Avrupa ülkele-rine AB'in tanıdığı ola-naklar birbirine ekleniyor. Rusya krizi 1998'de buna eklendiğinde bu kez aza-lan bavul ticareti ve Rus-ya'ya satılan çok sayıdaki hizmet gelirleri (turizm, müteahhitlik, taşıma başta olmak üzere) aleyhe gidişi giderek şiddetlendirir ol-du. IMKB'den 5 milyar

dolara yakın fonun kaçmasıysa borsayı fiyatların en şiddetle düştüğü borsalardan biri haline getirdi. Kü-çük-orta boy dokuma firmaları başta olmak üzere, ge-nelde küçük-orta sanayide kapasite kullanımı hızla düşüşünü sürdürüyor. Otomotiv firmaları binek araba-ları üretiminde aynı olayı yaşıyor. Demir-Çelik ihra-catı artıramama sıkıntısında. Bu üç kesim dünyada or-taya çıkan "aşırı kapasite"lerin baskı altında kendi ke-simsel bunalımlarını yaşıyor.

Yukarda tarihsel süreç içinde yaşanan olaylar, Türkiye'nin özellikle 1990 sonrası dönemde, uluslura-rası sistemdeki değişmelere olağanüstü duyarlılık ka-zandığını, her yıl gidişatın sanki dünyadan yansıyan olaylar ile içiçe geliştiğini göstermekte. Ancak, daha önceki yıllarda da Türkiye'nin yine dünyadaki geliş-melerle içiçe yaşadığı yukardaki kısa sıralamadan an-laşılabilir.

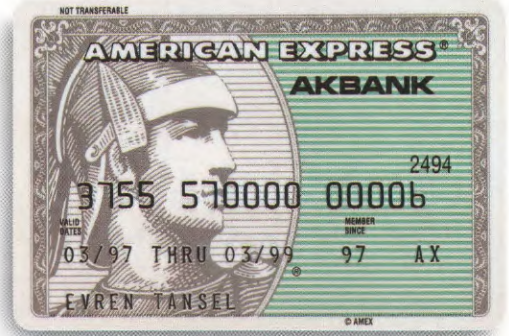

Kart var...

Bazı kapıları açar...

Kart var...

Bütün kapıları açar...

Herkesin kartı var, bazılarının American Express Kart'ı var!

American Express Kart Türkiye'de sadece Akbank'ta.

American Express Kart;
Türkiye dahil, 200'den fazla ülkede,
milyonlarca noktada geçerli.

Otelden restorana, mağazadan
süpermarkete, benzin istasyonundan tatil
köyüne kadar Türkiye ve dünyanın en seçkin
alışveriş, eğlence ve tatil merkezlerinin
kapıları American Express Kart sahiplerine
ardına kadar açık.

*Gelin bir Akbank şubesine, American
Express Kart'ınızı kolayca alın,
yaşamınızı kolaylaştırın.*

AKBANK
Güveninizin Eseri

Cards

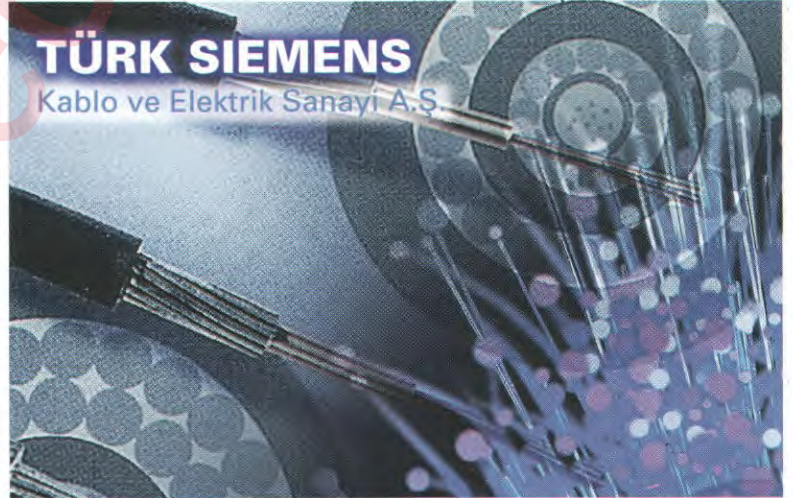
AKBANK - AMERICAN EXPRESS MÜŞTERİ HİZMETLERİ MERKEZİ 365 GÜN, 24 SAAT HİZMETİNİZDE TEL: (212) 283 22 00 (4hat)

SIEMENS

150 Yıldır Sizinle

Siemens, iletişimden ulaşım, enerjiden
tıp teknolojisine, otomasyondan
şalt tekniğine, aydınlatmadan
bilgisayar teknolojisine kadar elektronik
ve elektriğin her alanında; mühendislik,
geliştirme, üretim ve servis yetenekleriyle
çözümler sunuyor, hizmet verdiği
her kuruluşun başarısına destek oluyor.

**Siemens, 150 yıldır insanın ve
yaşamın ulaştığı
her noktada, her an sizinle.**

Yetmişbeş Yılın Ardından

İzzettin Önder *

Cumhuriyet'in 75. yıldönümü kutlamalarının gerçekleştirildiği bu yılda, geriye dönüp geçmişin muhakeme ve muhasebesini yapmak kolay gözükse de, aslında bu iş oldukça zor olsa gerek. Böyle bir muhakeme, dönem bitmiş, tüm veriler ortaya çıkmış olduğundan dolayı kolay gibi algılanabilir. Ancak toplumsal kurumlar zaman içinde çok farklı güçlerin etkisi altında değişime uğramış olacaklarından dolayı, dönem sonunda geçmişe yönelik olarak verilen hükümler, çoğu zaman dönem başında amaçlanmış olan hedefleri net olarak göstermez. Bu nedenle de dönem sonundaki görüntüye bakarak, dönem başındaki bir politika ve/veya kurumu eleştirmek fazla doğru değildir. Bu düşünceden hareketle, bu yazı çerçevesinde, hiçbir kurum veya uygulamayı amacı ve/veya sonucu itibarıyla değerlemeye gitmeyeceğim.

Bu yazıda etkileşim ya da bağımlılık ilişkisi içinde gelişen ve değişen kurumlar bağlamında Türkiye Cumhuriyeti'nin yetmiş beş yılı üzerinde hızlı bir gezinti yapmayı amaçlamaktayım. Ancak, böylesi bir gezintinin anahatlarını, bir tür hipotez olarak ortaya koymak istiyorum. Buradaki amacım, sosyal olayların da kendi dinamikleri olduğu ve bu dinamiklerin dışsal ve içsel faktörler tarafından belirlenip, yönetildiğini ortaya koymaktır. Toplumsal olaylar çok değişik dinamiklerin etkisi altında şekillenip dönüşüyor gibi algılanmakla beraber, aslında bunlardan biri veya birkaçı başat faktör rolündedir. Benim burada vurgulamak istediğim başat faktör iktisadi altyapı ve güçtür.

İktisadi güç kavramı hem ulusal hem de uluslararası güç dengelerini işaret etmektedir. Hiçbir ekonomi, içinde bulunduğu koşullar dışında ele alınıp incelenemeyeceğine göre, içsel dokularla birlikte, bu dokuyu çevreleyen yan dokuları da incelemek kaçınılmaz görülmektedir. Doğal olarak, çevresel doku bağlamında da, bu sefer de uluslararası bir alan içinde ekonomik altyapı gündeme gelmektedir. Görülüyor ki, bir ülke ekonomisi, hem içinde bulunduğu ulusla-

rarası alanın hem de kendi ekonomik altyapısının etkisi altında devinmektedir.

Uluslararası alan söz konusu olduğunda, homojen olmayan güç bileşimi içinde güçlü ekonomiler genel belirleyici, güçsüzler ise politika-izleyici konumda bulunmaktadır. Teorik alanda ünlü merkez-çevre teorisi olarak beliren bu görüşün Cumhuriyet'in 75 yılını incelemede de önemli olduğuna inanıyorum. Çünkü Cumhuriyet idaresi, 1923 İzmir İktisat Kongresi'ni izleyen yıllarda ve tüm Cumhuriyet döneminde Batı kapitalist sistemi içinde, çevresel bir konumda seyrini sürdürmüştür. Bu seyrin doğal sonucu olarak da, Cumhuriyet dönemini izole bir sistem olarak değil, Batı kapitalist aleminde gelişen, dolayısıyla iç şekillenmesini güçlü dış etkilere göre oluşturan bir sistem olarak ele alacağım. Kısacası, uluslararası platformda Türkiye'nin Batı kapitalizminin etkisi altında yürüdüğü, iç dinamikler açısından ise ekonomik gücün siyaseti belirlemede en önemli faktör olduğu hipotezleri ile konuya yaklaşıyorum.

Yazıda kullanacağım diğer bir yöntem de, 75 yıllık ekonomik yürüyüşün dönemlendirilmesi olacaktır, sosyal olayların bıçakla kesilmiş gibi birbirinden ayırlamayacağı doğru olmakla beraber, anlatımı kolaylaştırmak için, ele aldığım 75 yıllık süreyi dönemsel kompartmanlara böleceğim. Dönemsel kompartmanlar birbirinden mekanik olarak ayrıştırılmış gibi gözüküyor olmakla beraber, kompartmanlar arasında çok yakın organik bağların bulunduğu varsayılmaktadır. Başka bir ifade ile, bir dönemi oluşturan güçler dengesi sadece dış ve iç hakim dinamiklerden değil, aynı zamanda bir önceki dönemde uygulanmış olan sistemin dayatmalarından da oluşmaktadır. Bu itibarla, dönemler birbirinden tarihsel ve hatta siyasi olarak ayrılırsalar dahi, aralarında fevkalade güçlü organik bağların bulunduğu ve böylesine bir bağımlılığın ya da etkileşimin dönemsel şekillenmelerde etkin olduğu kabulünü yapıyorum.

75 yıllık Cumhuriyet'in başlıca beş döneme bölünebileceği görülmektedir. Bu bölünme ve her bir dönemin hakim karakteri aşağıdaki gibidir:

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

GSMH'nin Gelişme Trendi

DÖNEMLER	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	GSMH
1924 - 1929 Dönemi	15.9	8.0	8.1	10.9
1930 - 1934 Dönemi	1.3	15.5	9.1	4.4
1935 - 1939 Dönemi	10.7	7.8	6.5	7.6
1940 - 1944 Dönemi	-4.3	-4.6	-4.9	-4.9
1945 - 1949 Dönemi	8.3	3.6	6.0	4.0
1950 - 1955 Dönemi	7.5	10.4	8.8	8.4
1956 - 1962 Dönemi	3.3	6.4	4.7	4.5
I. Plan Dönemi (1963 - 1967)				
Hedef	4.2	12.3	6.8	7.0
Gerçekleşme	3.0	10.9	7.2	6.6
II. Plan Dönemi (1968 - 1972)				
Hedef	4.1	12.0	6.3	7.0
Gerçekleşme	1.8	9.1	6.6	6.3
III. Plan Dönemi (1973 - 1977)				
Hedef	3.7	11.2	7.7	7.9
Gerçekleşme	1.2	8.8	7.3	5.2
1978 Programı				
Hedef	4.1	8.8	-	6.1
Gerçekleşme	2.8	3.4	0.1	1.2
IV. Plan Dönemi (1979 - 1983)				
Hedef	5.3	9.9	8.5	8.0
Gerçekleşme	0.3	2.4	2.6	1.7
1984 Programı				
Hedef	3.5	6.6	4.5	6.1
Gerçekleşme	0.5	9.9	7.9	7.1
V. Plan Dönemi (1985 - 1989)				
Hedef	3.6	7.5	6.5	6.3
Gerçekleşme	0.8	6.5	5.0	4.7
VI. Plan Dönemi (1990 - 1994)				
Hedef	4.1	8.1	6.7	7.0
Gerçekleşme	1.6	3.8	4.1	3.5
(1994 yılı hariç)	(2.2)	(6.3)	(7.0)	(6.0)
1995 - 1998 Dönemi	1.2	5.3	3.5	3.6

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950 - 1998), Başbakanlık, DPT, Ankara, 1997. s.4-5.

1923 - 1929 Liberal Dönem
1930 - 1949 Devletçilik Dönemi
1950 - 1959 Liberal Dönem
1960 - 1979 Planlama Dönemi
1980 ve sonrası Finansal Liberasyon Ağırlıklı Dönem

* * *

1923 döneminin başlangıcı 1923 İzmir İktisat Kongresi olarak görülür. İzmir İktisat Kongresi, gerek Batı'lı güçlere gerek içteki hakim dokulara mesaj niteliğindedir. Bu Konferans ile, 1917 Devrimi'nden ür-

ken Batı'ya, Sovyetler'in güneydoğusu ile ilgili bir tür garanti verilirken, içte de toprak ağalarına mülkiyet ilişkilerinin korunacağı konusunda güvence verilmeye çalışılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın çeşitli aşamalarında izlenmiş olan ince stratejilere benzer biçimde, İzmir İktisat Kongresi de aynı döneme özgü ince stratejilerin bir örneğini oluşturmaktadır.

Fakat, dönem liderlerinin Kongre'de hakim kılmaya çalıştığı ulusal çıkarlar dönemin ekonomik bakımdan güçlü kesimleri tarafından akamete uğratılmıştır. Nitekim kendi çıkarını her şeyin üzerinde tutan

GSMH'nin Sektörel Bölünümü (ortalamalar)

DÖNEMLER	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER
1923 - 1925 Dönemi	45.3	10.9	43.9
1926 - 1929 Dönemi	46.6	11.2	42.0
1930 - 1932 Dönemi	43.8	9.5	43.4
1933 - 1936 Dönemi	36.3	16.1	40.5
1937 - 1940 Dönemi	39.7	17.5	45.3
1941 - 1945 Dönemi	45.8	15.1	40.6
1950 Yılı	41.7	14.6	43.7
1955 Yılı	39.0	16.0	45.0
1960 Yılı	37.9	17.2	44.9
1965 - 1969 Dönemi	39.0	17.2	43.8
1970 - 1979 Dönemi	32.5	17.4	50.1
1980 - 1984 Dönemi	22.9	21.4	55.7
1985 - 1989 Dönemi	18.2	25.4	56.4
1990 - 1996 Dönemi	18.5	25.6	55.9

Kaynak: Kepenek-Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994 s.45.71.106
Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998). Başbakanlık DPT, Ankara, 1997, s.8.

Yurtiçi Tasarruflar ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH içindeki Payları

YILLAR	TASARRUFLAR	YATIRIMLAR
1950	12.1	11.0
1955	18.1	15.9
1960	16.0	16.1
1965	17.7	17.0
1970	22.1	22.2
1975	19.6	21.5
1980	16.0	19.6
1985	18.9	20.0
1989	22.1	22.5
1990	22.0	22.6
1995	22.1	24.0
1998 (program)	20.5	25.6

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998),
Başbakanlık DPT, Ankara, 1997, s.25.

güçlü kesimlerden toprak ağaları dönemin en güçlü vergisi olan Aşar'ı kaldırmıştır. Bu vergi, o dönemin vergi gelirlerinin yaklaşık üçte birini oluştuyordu. Yine aynı Kongre'de dönemin diğer güçlü kesimi olan tüccarlar grubu da kendilerine devletten olağanüstü avantajlar sağlamaktan geri durmamışlardır. Kurtuluş Savaşı'nın güçlü ve muzaffer kadrosu da böylece ekonomik gücün hakimiyetinden kendini kurtaramamıştır.

1923-1929 döneminin liberal olarak sürdürülmesinde Lozan Antlaşması'nın sınırlayıcı hükümleri de önemli bir rol oynuyordu. Özellikle gümrükler üzerinde milli hakimiyetin ihdası Lozan nedeni ile gecik-

Kamu ve Özel Yatırımların GSMH içindeki Payları

YILLAR	KAMU	ÖZEL
1963	4.9	11.3
1965	5.5	10.4
1970	6.9	14.8
1975	8.0	14.6
1980	8.7	13.1
1985	9.2	11.0
1989	7.5	15.0
1990	7.0	15.7
1995	4.2	19.8
1998 (program)	5.8	19.8

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998),
Başbakanlık DPT, Ankara, 1997, s.26.

miştir. Doğal olarak bu durumu, içte etkili ekonomi politik kararlar alınmasını engelliyordu.

Cumhuriyet'in ilk liberal döneminde Chester projesi gibi ekonomiyi yabancı hakimiyeti altına almaya aday gelişmeler de yaşanmıştır. Musul'a uzanması planlanan bu demiryolu projesinin en ilginç yanı, demiryolu hattı üzerindeki maden yataklarınının da şirkete ait olacağı idi. Musul'un çizilen sınırlar dışında kalması sonucunda uygulamaya koyulmayan bu proje, ilk liberal dönemde ülkenin ekonomik istilaya uğradığını açıkça göstermektedir.

1929 Krizi, ilk liberal dönemde Batılı güçlerin ekonomik istilasına uğramış olan ülkeyi ekonomik bağımsızlığa kavuşturmak için büyük bir şans olarak ortaya çıkmıştır. Denebilir ki, nasıl 1917 Devrimi Kur-

Dış Ticaret Göstergeleri

YILLAR	İHRACAT / GSMH	İTHALAT / GSMH	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
1950	7.1	7.7	92.2
1960	3.5	4.5	68.6
1970	4.3	7.0	62.1
1980	4.2	11.3	36.8
1985	11.7	16.6	70.2
1989	10.7	14.5	73.6
1990	8.5	14.6	58.1
1993	8.4	16.2	52.1
1995	12.6	20.8	60.6
1997	13.6	24.1	56.5

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998), Başbakanlık DPT, Ankara, 1997, s.34,36,38

Genel Bütçe Büyüklükleri (yüzde olarak)

YILLAR	GİDERLER / GSMH	VERGİ GELİRLERİ / GSMH	DENGE / GSMH
1923	7.5	11.6	0.5
1925	13.2	11.1	-1.4
1930	12.8	13.7	0.4
1935	17.7	17.6	0.0
1940	22.4	22.8	0.4
1945 (1)	-	-	-
1950	20.2	19.0	-1.2
1955	18.1	17.8	-0.3
1960	16.7	16.6	-0.1
1965	20.1	19.3	-0.8
1970	16.7	16.8	0.1
1975	16.3	13.8	-2.5
1980	20.3	14.1	-6.2
1985	15.3	10.8	-4.5
1990	16.9	11.4	-5.5
1995	21.8	13.8	-8.0
1998 (2)	30.1	18.1	-12.0

Notlar: (1) 1945 yılı bütçesi 12 aylık olmadığı için alınmadı.

(2) Program hedefi.

Sadece vergi gelirleri alındığı için açıklar bütçe açıklarından daha yüksek çıktı.

Kaynaklar: Kepenek-Yentürk. Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, muhtelif tablolardan.

Muhtelif yıllar Ekonomik Raporları ve Bütçe Gerekçeleri.

tuluş Savaşı'na olumlu destek sağladı ise, benzer biçimde, bu kez de, 1929 Krizi ekonomik bağımsızlık mücadelesine destek sağlamıştır. Batılıların kendi içlerine çekildiği bir dönemde genç Türkiye Cumhuriyeti kendi ekonomik bağımsızlık ve kalkınma mücadelesine girişme fırsat ve koşulunu ele geçirmiştir. Böylece, devletçilik dönemine girilmiş oldu.

Devletçiliğin amacı, ülkeyi temel sanayi atılımı rayına oturtmak idi. GSMH gelişme trendleri ile ilgili

tabloda da görüldüğü gibi, devletçilik döneminde sanayi gelişme hızı fevkalade yüksek olmuştur. Bu dönemde temel sanayi ve madencilik alanlarına girilmiş, ülke kalkınmasında oldukça mesafe kaydedilmiştir. Bu dönemde, ülkenin ekonomik yapısının tarım ağırlıklı olmaktan çıkıp, sanayi yapıya bir oluşuma yöneldiği de ekteki ilgili tabloda açıkça izlenebilmektedir. Bunun da ötesinde, kamu kuruluşları, sadece ekonomik alanda değil, toplumun sosyal kalkınma ve gelişmesinde de önemli bir işlev görmüşlerdir.

İşlevsel Bütçe Harcamalarının GSMH'ye Oranı

HARCAMA KALEMLERİ	1981	1985	1990	1997	1998
Genel Hizmetler	12.4	5.8	4.5	6.3	7.6
Savunma	4.9	4.5	3.1	2.5	3.3
Adalet-Emniyet	1.0	0.8	1.2	0.8	0.9
Tarım-Orman-Köy İşl.	1.4	1.2	1.3	0.5	0.6
Su İşleri	1.6	1.6	1.3	0.5	0.6
Karayolları	1.2	1.1	0.7	0.4	0.4
Bayındırlık	0.3	0.7	0.3	0.1	0.1
Ulaştırma	0.2	0.4	0.1	0.1	0.1
Madencilik	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Eğitim	3.0	2.6	4.4	2.3	3.3
Sağlık	0.8	0.6	1.1	0.8	0.8
Kültür-Turizm	0.2	0.1	0.2	0.1	0.1
Sosyal Hizm.	0.1	0.2	0.2	0.1	0.1
Borç Faizleri	0.2	2.5	4.8	6.3	12.0

Kaynak: Muhtelif yıllar Bütçe Gerekçelerinden hesaplanmıştır.

Konsolide Bütçenin Yatay Dağılımı

HARCAMA KALEMLERİ	1980	1985	1990	1997	1998
Cari Harcamalar	43.1	32.3	48.9	37.8	32.6
Personel Harc.	(30.5)	(19.6)	(38.7)	(27.6)	(23.6)
Diğer Cari Harc.	(12.6)	(12.6)	(10.2)	(10.1)	(8.9)
Yatırım Harc.	16.2	17.1	14.5	7.9	6.7
Transferler	40.7	50.6	36.6	54.2	60.6

Kaynak: Muhtelif yıllara ait Bütçe Gerekçeleri.

Devletçilik ilkesi doğrultusunda sürdürülen politikalar Batı'nın çıkarları açısından olumlu görülmemiştir. Türkiye'yi istediği ekonomik raya sokamayan Batı, devletçilik ilkesini yıkmaya çalışmıştır. Batı, bu çabasını içeride toprak ağaları ve şeriatçı kesimle işbirliği yaparak gerçekleştirmiştir. 1946 Ruhlu ve Demokrat Parti'nin Türk siyasal ve ekonomik hayatındaki rolü Türkiye'yi, maalesef, güçlü Batı'nın ticari emperyalist yörüngesine oturtmak olmuştur. 1950 liberalizmi, kendini daha çok dış ticarete ve ithalat alanında göstermiştir. İthalatı hızla artan Türkiye, aynı hızda ihracatını arttıramayınca, 1958 Ağustos'unda moratoryum kararını almaya mecbur olmuştur. Ekteki ilgili tabloda 1950-1960 döneminin ilk yarısında sanayi büyüme hızı yüksek görülmeyle beraber, ikinci yarıdaki performanstan ekonominin gerilemeye başladığı anlaşılmaktadır. Kısacası, bu dönemde Türkiye, devletçilik dönemindeki sanayileşme, ülkeyi demiryolları ile örme ve genel kalkınma projesinde vazgeçmiş ve hızlı üretim aşamasına geçmiş olan Batı'ya pazar işle-

vi görme rolünü üstlenmiş bir görüntü sergilemektedir.

1960 yeni ve planlı dönemin başlangıcıdır. Bu dönemin ikinci bir özelliği ise, ithal ikameci ve korumacı politikaların uygulamaya koyulmuş olmasıdır. Beşer yıllık planlar ve onlara uygun olarak yapılan ve uygulamaya koyulan yıllık programlar ekonomiye oldukça güçlü adımlar sağladı ise de korumacı politikaların tekeli iç piyasa yapılanması içinde devreye koyulması, Türkiye'nin sanayileşmede istenen hızı kazanamadan, Batı'nın gerisinde kalmasına neden oldu. GSMH ile ilgili tabloda da izlenebildiği gibi, plan hedefleri her zaman tutmamış olsa da, hedeflere oldukça yakın değerler elde edilmiştir. Ancak, elde edilen bu değerlerin Batı ile kalitatif bir mukayesesi yapılmamış olduğundan dolayı, içeride belirli bir kalkınma hızı yaşanırken, Batı ile mesafenin giderek açıldığı algılanamamıştır.

Verimsiz ithal ikameci-korumacı politikalar Tür-

kiye'yi sadece ikinci sınıf sanayi ülkesi haline getirmemiştir, aynı zamanda dış ödemeler dengesinin de kronik olarak bozulmasına neden olmuştur. Ekteki ilgili tabloda da açıkça izlenebildiği gibi, bu dönemde ve izleyen dönemlerde ihracatın ithalatı karşılama oranı devamlı olarak gerilemiştir. İçte milli gelir artışı sağlama amaçları ülkeye hammadde ve yarı mamul girişini yükseltirken, ihracatın aynı hızda artmaması, ülkeyi kronik dış ödemeler açığına sürüklemiş oldu.

Bu dönemin bir başka özelliği de bir dereceye kadar da olsa sosyal devlet politikalarının devreye sokulmuş olmasıdır. Bu politikayı anlayabilmek için, korumacı ve ithal ikameci kapalı ekonomi modellerinde iç piyasanın canlandırılmasının önemli olduğunun ve bunun için de sosyal devlet ilke ve uygulamalarının devreye sokulması gerekliliğini hatırlanması yeterlidir.

1970'lerin ikinci yarısı Kıbrıs hareketi, ambargo ve petrol şokları ile tam bir karmaşa içinde geçerken, 1980 dönemine adım atıldı. 1980 döneminin hazırlayıcısı, kuşkusuz, verimsiz montaj sanayinin kurulduğu ithal ikameci dönem olmuştur. Korumacı dönemin yarattığı kronik dış ödemeler açığının ihracat yolu ile telafi edilmesi çabaları hem kamu kesimine hem de emek üzerine çok büyük yük yıktı. Zira, verimsiz bir temel üzerine kurulmuş olan sanayi yapısının dışarıya açılabilmesi amacı ile, bir yandan ücretler bastırılırken, diğer yanda da sermayeye doğrudan ucuz teşvik kredileri ve vergi ayrıcalıkları yolu ile bir tür 'sanayi popülizmi' geliştirildi. Bu politikalar sonucundadır ki, kamu kesimi ciddi açıklara sürüklendi. Ekteki ilgili tabloda da izlenebileceği gibi, bu dönemde kamu açıklarını hızla yükselmesi, ileriki dönemlere ağır faiz ödemesi biçiminde yük yıkarken, reel kamu harcamalarına da sıkıştırmıştır.

Dış aleme baktığımızda, dünyanın finans aşamasına girmiş olduğunu, bunun karşısında ihracatını kısa sürede hızla yükseltmemeyen Türkiye'nin ise, borç arar konuma itilmiş olduğu görülmektedir. İşte bu dinamiklerle Türkiye, bu kez de güçlü Batı'nın finansal yörüngesine sokuldu. Bu manevra, kaçınılmaz olarak,

içeride finansal liberalizasyonu gerektiriyordu. Nitekim, Türkiye de, böylesine bir ivme ile, kendisini kısa dönemli finansal sermaye hareketlerinin ortasına atmış oldu. 1980'nin başına 13 milyar Dolar borçla başlayan Türkiye, finansal liberalizasyon ile bugün 87 milyar Dolar dış borca, onun yarısı kadar da iç borca girmiş bulunmaktadır.

Özel kesimin kamu iradesi karşısında güçlü olmadığı dönemlerde kamusal kararlar daha bir toplumsal çıkarlar doğrultusunda alınabilir. Fakat, özel güçler belirli bir düzeye geldikten sonra, artık siyasal kararlar toplumsal çıkarlar yerine güçlülerin çıkarları doğrultusunda oluşmaya başlar. Dolayısıyla, dönüşümlerde, istenmeyen bir oluşumun başlangıcında müdahale edilmez ise, yürüyüş esnasında böyle bir şansı yakalamak hayal dahi olamaz.

1980'ler dünyası, aynı zamanda, devletin küçültüldüğü ve özelleştirme cereyanlarının estiği bir dönemdir. Dünya sermayesi kar hadlerinin sıkıştığı ve kendine yeni kar alanları arayan bir dönemde, Türkiye fazla ileri olmayan sermaye yapısı altında kısa-dönemli finans sermayesinin olanakları ile günlük faaliyetlerini yürütmeye çalışmaktadır. Özelleştirme ve devletin küçültülmesi çabalarında kurtuluş ümidi arayan Türkiye, temel sorunun verimsiz sanayi altyapısının tüm bu yükleri çekemediğini ve bu gidişe de içte ufak fakat güçlü çevrelerin politik olarak olanak tanımadığını görememekte ya da ekonomi-politika ilişkileri bağlamında görme istememektedir.

* * *

Ekonomi ve toplumsal yapılar samimi istek ve dilekler üzerine değil, iç ve dış ekonomik güç faktörleri üzerine kurulur. Böylesine bir yapılanma ise, çok uzun dönemlerde ve o da kendi dinamikleri içinde oluşur. Özel kesimin kamu iradesi karşısında güçlü olmadığı dönemlerde kamusal kararlar daha bir toplumsal çıkarlar doğrultusunda alınabilir. Fakat, özel güçler belirli bir düzeye geldikten sonra, artık siyasal kararlar toplumsal çıkarlar yerine güçlülerin çıkarları doğrultusunda oluşmaya başlar. Dolayısıyla, dönüşümlerde, istenmeyen bir oluşumun başlangıcında müdahale edilmez ise, yürüyüş esnasında böyle bir şansı yakalamak hayal dahi olamaz. Cumhuriyet dönemi irdelenirken, hem istatistikler hem de anlatımlar, kırımla dönemlerinin fevkalade önemli olduğunu ve bu dönemlerin ekonomiyi ilk hedeflenen rayından saptırdığını açıkça ortaya koymaktadır.

75 Yılın Öncesinde de Kriz Vardı

Türkel Minibaş *

Ankara Hükümeti, İkinci Paylaşım Savaşı'yla sonlanacak uluslararası bir krizin eşiğine gelindiğinde kuruldu. Cumhuriyet ilan edildiğinde krizin çeperleri genişlemeye başlamış; patladığında ise Cumhuriyet 7 yaşına yeni basmıştı.

Truman Doktrini'nin soğuk savaş rüzgarları estirdiği ve ABD'nin Sovyetler'in tüm dünya için tehdit unsuru olduğu savıyla yardıma kalkıştığında, çeyrek, Dünyanın ikinci büyük krizine adım attığında da yarım asırlık olmuştur.

Bir asır olmaya çeyrek kala, yani Dünya, yüzyılın en uzun süren krizini sermayenin küreselleşmesiyle aşmaya çalışırken Türkiye, liberal düzene çarpık da olsa eklemlemeye çabalamakta. Küreselleşmenin göz karartan illüzyonları karşısında, 75 yıl öncesinin "tam bağımsızlık" tezleriye çağdışı olarak nitelenmekte!

Krize ilk tanıklık

Birinci Paylaşım Savaşı sonrasında Avrupa haritası, Versay Antlaşması'yla yeniden çizilirken kapitalist dünyanın gelişmişleri arasındaki çıkar dengelerini gözetken anlaşmalar tamamlanmıştı. Mısır, Hindistan ve Çin ulusçu ayaklanmalara sahne olurken... Mondros'u takip eden Sevres'le sadece "mütareke dönemi"nin siyasi değil ekonomik yaptırımları da belirlenmişti.

Yeni düzenlemede bir önceki yüzyılın güneş batmayan imparatorluğu ekonomik öncülüğünü yitirirken... ABD, "mass production"ın etkisiyle hızlı büyümeye başlamış, savaş sonrasında en rahat borç veren ülkesi konumuna yükselmişti. Böylelikle çıkar odakları arasındaki dengelerin belirleyicisi, yani dünya ekonomisine "lider ülke" imzasını atmıştı (Kindleberger, 1973).

Savaşın bitmesiyle yeniden canlanan tüketim, üretimi kısa sürede arttırmak olanaklı olmadığından

mevcut stoklarla karşılanmış; talebin arzın önünde gitmesi önceleri fiyatların yükselmesine neden olmuştur. 1920'ye gelindiğinde piyasalardaki arz eksikliği fazlalığa dönüştüğünden fiyatlar düşmeye başlamıştır. Fiyatların düşmesiyle birlikte artan talep ekonomik gelişmeyi hızlandırdığından ne 1920'de Tokyo Borsa'sındaki sallantılar, ne de 1 Eylül 1923'teki Tokyo-Yokohama depremi ciddiye alınmıştı.

Birinci savaş sonrasında ekonomik konjonktürüne baktığımızda:

- sanayi üretim ABD'de % 75, İngiltere'de % 9, Almanya'da ise 10 artmış;
- spekülasyon hareketleri hızla genişlerken ABD'nin Dawes Planı ile ülke dışına sermaye akımını başlatması piyasaları canlandırmış;
- başta İngiltere olmak üzere bir çok Avrupa ülkesi ulusal paralarını altın esasına göre stabilize etmeye başlamıştı.

Aynı süreçte kurulan Ankara Hükümeti ise, Birinci Paylaşım Savaşı'yla çizilen kadere karşı başlattığı savaşın finanse edebilmek için kaynak yaratma çabasıdır. Savaşın emisyonla finanse edilmesi Ankara Hükümeti'nin resmîyetle ilgili iç sorunlarının yarattığı psikolojik ortam nedeniyle olanaksızdır. Dış kaynak musluklarının başında ise Birinci Savaş'ın paylaşımcıları olduğundan 26 Nisan 1920'de TBMM ve Muvakat İcra Encümeni Reisi Mustafa Kemal, "Lenin'e telgraf çekerek ortak düşmana karşı savaşabilmek için para ve silah yardımı" ister. Yardımın alınıp alınmadığı hala tartışmalı olmakla birlikte, aynı yılın Haziran ayı başında RFSSC'nin Dışişleri Halk Komiseri Çiçer çektiği telgrafta bu isteğe olumlu cevap vermiş; Mustafa Kemal'in 20 Haziran'daki cevabının hemen akabinde de "Ankara Hükümeti'nin Hariciye Vekili Bekir Sami Kunduh ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Tengirsenk'ten oluşan bir heyet Moskova'ya dostluk anlaşması imzalamak için gitmiştir" (Tuncay, Mete; 1989, s. 71).

* Prof. Dr., İ. Ü. İktisat Fakültesi

Kurtuluş Savaşı'nın giderek dünyayı saracak krizin ilk yıllarıyla örtüşmesi İngiltere'nin önceliğini Anadolu'dan Hindistan'a kaydırmasıyla ortaya çıkan değişimler gibi Ankara Hükümeti'ne belli açılımlar sağlamıştır (Asaf, Burhan; 1932, s. 28-29).

Ekonomik Bağımsızlık Tezi

Bilindiği gibi tarihin değişmez doğrularından biri, süngü gücüyle kazanılanların kaybedilmesi en kolay kavgalar olduğuna dairdir. Kuvay-ı Milliye bunu önce Lausanne Konferansı, Cumhuriyet'in genç kadroları da sonraki yıllarda NATO görüşmeleri, Marshall yardımları sırasında öğrenecektir.

1922 yılının 20 Ekim'inde başlayan Lausanne Barış Konferansı, tarihi bir kez daha doğrulamakta ve ulusal bağımsızlığı güçlü bir ekonomik yapının varlığına bağlamaktadır. Görüşmelerin kesildiği bir sırada, üretimde yeralan kesimlerin katılımıyla "iktisat kongresi" oluşturulmasının temelinde de ulusal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlığa bağlı olduğu gerçeği vardır (Bknz. Ek. 1). Dolayısıyla ne Lausanne salt siyasi bir bağımsızlık belgesi ne de İzmir İktisat Kongresi ulusal ekonomi politikalarının üretildiği bir platformdur. Lausanne görüşmelerinin tartışma konularının da, kilitlendiği noktanın da ekonomik nedeni olması da bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kısacası, 1923'ün 17 Şubat'ında İzmir'de toplanan iktisat kongresi:

* Lausanne'de itilaf devletleri karşısında kayıtsız-şartsız bağımsız bir devlet olarak varlık göstermek;

* Ulusal ekonomi politikaları oluşturmak

iki temel işlev yüklenmiştir. Her ne kadar Lausanne Konferansı'ndan 20 gün önce Teşkilat-ı Esasiye ile egemenliğin TBMM'ne ait olduğu kabul edilerek Osmanlı Hükümeti resmen ortadan kaldırılmışsa da Osmanlı dönemindeki ekonomik çıkar mekanizmalarının aynen sürdürülmesi üstüne yapılan pazarlıklar, barış görüşmelerinin kilit noktasını oluşturmaktadır (Bknz. Ek 2). Öne sürülen ekonomik yaptırımlar özetle:

- Kapitülasyonlar,
- Geçmişteki imtiyazların tanınarak devamının sağlanması,
- Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının ödenmesi,
- İşgal kuvvetlerinin 1918-1922 arası savaş harcamalarının tazmini,

- İstanbul ve Boğazlar'ın boşaltılması,
- Irak'la sınır belirlenmesi

şeklinde. Bu istemlerin temelinde üç yıl önce başlayan ve gelişme aşamasında olan uluslararası krize kaynak yaratma sorunları vardır.

Daha açık bir ifadeyle, bir öneriler paketi olan İzmir İktisat Kongresi, 1920'lerin uluslararası siyasi ve ekonomik konjonktüründen bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği gibi Lausanne Konferansı'ndan soyutlamak da olanaksızdır. Zaten, İktisat Kongresi'nden sonra Antlaşma ile birlikte imzalanan Ticaret Sözleşmesi'nin hükümleri de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin, 1929 yılının 24 Ağustos'una kadar 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrüklerinin uygulanması, ihracat ve ithalata ilişkin yasakların kaldırılarak yeniden konmaması gibi hükümleri kapsayan Ticaret Sözleşmesi'yle Türkiye'nin 5 yıl süre ile etkin bir korumacı politika uygulaması engellenmiştir. Dolayısıyla, 1923 Kongresi sonunda gündeme gelen liberal iktisat politikalarında hükümetin tercihi kadar koşulların zorlaması da etkili olmuştur.

Üretim Güçlerinin Yapısı

Ülke içindeki politik ve ekonomik egemenlik ilişkilerinin yönü İzmir İktisat Kongresi'nde belirginleşmiştir. *"Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sami'lerinin çiftçilerdir, san'atkarlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çiftçinin sanat-kara, sanatkarın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkar edebilir.bütün halk için bir say misak-ı millisi mahiyetinde olan program etrafında toplanmakta hasıl olacak olan şekl-i siyasi ise alel'ade bir fırka mahiyetinde tasavvur edilmemek lazım gelir...."* (Afetinan, Ayşe; a.g.e., s. 68) sözleri yeni devletin tavrını açık ve net olarak ortaya koymaktadır.

Çoğunluğu tarım, sanayi ve ticaret kesimlerinden gelen 1135 delegenin katıldığı bir dizi toplantının sonunda Türkiye önündeki seçenekler içinden **liberalizmi** tercih etmiş..... Böylelikle, topraklarının ancak % 5'inin ekilebildiği, dokuma tezgahlarından oluşan bir kaç küçük işletme, sadece 16.000 makina ve 4637 km demiryolu ve de 93 milyon lira gelir bütçesi ile Türkiye'nin kapitalist sistemde alacağı yer de belirlenmiştir (Tekeli, İ. - İlkin, S.; 1929 Dünya Bunalımında İktisadi politika Arayışları, ODTÜ, Ankara 1977, s. 35-45).

Daha açık söylemek gerekirse bugün, Türkiye'de ve dünyada milyonlarca insan, televizyon yayınlarını Beko Elektronik'in ürettiği renkli televizyonlardan izliyor. Türkiye'nin dünya çapındaki elektronik üreticisi Beko Elektronik, başta İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, İspanya, Danimarka ve Avustralya olmak üzere dünyanın birçok ülkesine üstün teknolojinin ve yüksek kalitenin ayrıcalığını sunuyor.

BEKO
Bir dünya markası

Beko Elektronik A.Ş. Beylikdüzü Mevkii Büyükçekmece/İstanbul Tel: 0212 872 20 00

Her şirkette bir **İş Bankası** şubesi

*Vergilerinizi
şubeye gitmeden
ödemek istiyorsanız...*

*Şirketinizde bir şube
açın.*

Bilgisayarınızı çalıştırın, İnternet'e bağlanıp www.isbank.com.tr adresine gidin ve şubeniz karşınıza çıksın... Bu şubede yalnızca vergi ödemelerinizi değil; para çekmek dışında her türlü bankacılık işlemini yapabilirsiniz. Hem de dünyanın neresinde olursanız olun... Hesap bakiyesi kontrolü, fatura ödemeleri, EFT işlemleri, döviz alım-satımı, Yatırım Hesabı işlemleri. Her şey... (Bütün bu işlemleri İnteraktif Telefon'dan da yapabileceğinizi hatırlatmamıza gerek yok tabii ki.)

Gördüğünüz gibi... devrimler sürekli dir.
En kısa zamanda, mesela bugün, şubenize uğrayıp bir Ticari İnteraktif Bankacılık talimatı verin; sizin şirketinize de bir şube açalım!

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Bu tür bir tercihin yapılmasında dış dengeler kadar iç dengeler de etkili olmuştur.

Tarım kesiminde nüfusun % 5'inin ekilebilir toprakların % 65'ine, geri kalan % 95'inin ise ancak % 35'ine sahip olduğu... Demiryolları ve bir kaç fabrika dışında sanayi üretimi gerçekleştirecek kapital birikiminin olmadığından işçi sınıfının yeni yeni oluşmakta ve örgütsüz olduğu... 1908'deki Anadolu ve Şark Demiryolları grevi, tramvay işçileri grevinin hemen ardından çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu'nun herhangi bir örgütlenmeye olanak tanımadığı hatırlandığında gerek Kurtuluş Savaşı'nın büyük toprak sahiplerince desteklemesinin gerekse emek kesiminin gözardı edilmesinin nedenleri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır (Minibaş, T., 1995, s. 5).

1923 Türkiye'sinin ekonomik ve sosyal yaşamına egemen olan iktisadi düşünce sistemi I. İzmir İktisat Kongresi'nin kararları doğrultusunda bireylerin zenginleştirilmesi yani ulusal sermaye ve Türk sermayedarları yaratılarak ülke kalkınmasının sağlanmasıdır. Nüfusun % 80'inin tarımda çalıştığı, üretimin küçük birimlerle örgütlendiği ve ancak % 35'inin pazarlandığı, dış ekonomik ilişkilerde sermaye kesimini oluşturan azınlıkların etkin, Losanne Anlaşması hükümlerinin devlet gelirleri üzerindeki kısıtlayıcı olduğu bir süreçte bunun hiç de kolay olmadığını anlamak için sadece ilk yılların heyecanını atmak değil, krizin uluslararası konjonktürde yarattığı değişikliği doğrudan içine düşmek gerekecektir.

Kısacası, liberal ekonomik politikaların gündeme gelmesinde gerek dış konjonktür gerekse ülkenin ekonomik koşulları etkili olmuştur. 1923 - 1930 yılları arasında oluşan tabloyu şu şekilde özetleyebiliriz (Minibaş, T.; a.g.m., s. 9):

- 1923 yılında 633.1 milyon lira olan GSMH, altı yılın sonunda 1150.1 milyon liraya çıkmıştır. 1927 yılında tarımsal üretimdeki yavaşlamanın yanı sıra dünya tarım fiyatlarındaki düşmenin yansıması sonucu GSMH bir önceki yıla göre 981.8 milyon liradan 892.3 milyon liraya gerilemiştir (Bulutay, T. - Tezel, Y., - Yıldırım, N.; Ankara 1974, Tablo 120/D, 120/İ). Bu dönemde üretim sabit fiyatlarla tarım kesiminde % 115, imalat kesiminde % 56, ticaret kesiminde ise % 71 artış göstermiştir.

- Toplam üretim içinde egemen olan tarım sektörü ulaştırma zorlukları nedeniyle iç pazara yeterince açılmadığı gibi, dünya pazarlarındaki koşullardan dolayı dışa açılması da sınırlı olmuştur. Tarım ürünlerinin ancak % 20'si ihraç edilebilmiştir (T.C. Başveka-

let İstatistik Umum Md.; 1930 İstatistik Yıllığı, s. 177). Özellikle dünya üretimindeki genişlemenin yanısıra 1926'da ABD'nin tarımsal malların dışalımına sınırlamalar getirmesi Türkiye'nin zaten tarımsal ürün ve hammaddelelerden oluşan ihracatının düşmesine neden olmuştur.

- İhracatta meydana gelen daralma sonucu ortaya çıkan kredi sorununa bağlı olarak ithalat hacmi de 1926 - 1929 arasında azalmıştır.

Bu daralmayı toplam ithalat içinde tüketim mallarının payının ara ve yatırım mallarına göre yüksek olması nedeniyle ithal ikameci politikaların uygulanması yaratmıştır. Böylelikle sermaye birikimi yaratılmaya çalışılmıştır.

- O güne kadar aynı düzeyde devam eden dış ticaret açıkları ise üretim seviyesindeki düşüşle ve düşük gümrük tarifelerinin de etkisiyle birden bire artmıştır. Dış ticaret açıklarının artmasının diğer bir nedeni de devamlı değişen dış piyasa ortamı dolayısıyla dış ticarete krizin başlamasıdır.

- 1923'den 1927'ye kadar devamlı açık veren devlet bütçesi ise 1926'da temettü vergisi yerine konan kazanç vergisi ile denkleştirilmeye çalışılmıştır.

- Liberal ekonomi politikasının uygulandığı bu dönemin en önemli uygulamalarından biri de "aşarın" kaldırılmasıdır. Bütçe gelirlerinin yaklaşık üçte birini sağlayan aşarın bıraktığı boşluk arazi ve canlı hayvan şeklindeki dolaysız vergiler ile İstihlak ve Muamele Vergisi gibi dolaylı vergilerle karşılanmaya çalışılmıştır. Aşarın kaldırılması ile sadece vergi gelirlerinden değil, tarımdan vergi yoluyla toplanan fonlarla sanayiye kaynak yaratmaktan da vazgeçilmiştir. Öte yandan köylü "iltizam sisteminin" (aşarın toplanma yolu) ortadan kalkmasıyla elinde kalan fazla ürünü doğrudan pazara götürmek olanağı kazanmıştır (Birtok, F. - Keyder, Ç.; 1975)

- Ulusal gelirin % 4.5'ini oluşturan tasarrufların artırılarak ulusal sermaye birikimini sağlayacak kurumsal yapının oluşturulması amacıyla ilk defa 1924'te sermayesinin tümü Atatürk tarafından taahhüt edilen İş Bankası kurulmuştur. 1923 - 1930 döneminde devlet Ziraat Bankası, Sanayi ve Maaddin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası ve İş Bankası yoluyla örgütlenmiş kredi piyasasına girmiş; buna karşılık sistemi düzenleyecek kuramsal çerçeveyi oluşturamamıştır.

- Liberal ekonomi politikası doğrultusundaki önemli çabalardan biri de özel teşebbüsü teşvik etmek

için 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur. Kanundan 435 firma teşvik alarak yararlanmıştır. (DİE- "Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı Ankara 1973).

1923 - 1929 yılları, sanayide düalist yapının en belirgin olduğu dönemlerden biridir. Geleneksel ve modern kesim birbirlerinden etkilenirken, özellikle geleneksel kesimin kullandığı girdiler değişikliğe uğramıştır. Her iki kesimde de giderek artan ithal girdi talebinin artması, sanayinin uğradığı yapısal değişikliği göstermektedir. 1927 yılında toplam ithalatın % 27'si imalat sektörüne aittir (Keyder, Çağlar; Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929). Öte yandan ithal mallarla rekabet edemeyen geleneksel kesim giderek çökmeye başlamıştır.

Ulusal Savaş ile 1929 Büyük Dünya bunalımı arasındaki dönemde uygulanan liberal kalkınma modeli bunu gerçekleştirecek kurumların olmaması nedeniyle başarılı olamamıştır. Aslında, tarımdan iyi ürün beklendiği, Lozan Antlaşması'nın devlet gelirleri üzerinde sınırlayıcı hükümlerinin son bulduğu 1929 yılına girerken Türkiye uluslararası krizin büyüklüğünün pek de farkında değildi. Bu nedenle de artan devlet gelirlerinin sanayi yatırımlara dönüştürülebileceği düşünülmüştür. Buna karşılık halkın tasarruf kavramına alışmamış olduğu, para-kredi mekanizmalarını ülke düzeyinde kontrol edecek bir kurumun olmadığı, tüketim kalıplarının daha çok ithal malları yönünde oluştuğu hesaba katılmamıştır.

Devrin Başbakanı İsmet Paşa 12 Aralık 1929 tarihli Meclis konuşmasında "*Kati neticeye varıncaya kadar milli paranın ileri geri göstereceği dalgalanmalardan asla ürkmemeliyiz, asla yılmamalıyız*" diyerek ulusal paranın değerindeki hızlı düşüşü basit bir konjonktürel olaymış gibi açıklamıştır. Bu rahatlıkta, yeni ulaşılan gümrük bağımsızlığı kadar, denk bütçe politikası ve emisyonla gitmeden geçirilen altı yılın sonunda kazanılan güvenin de etkisi vardır.

1929'da kriz öngörüsünde geciken sadece Cumhuriyet hükümeti değildir. Rufus Tucker, Irving Fisher, Edmund E. Day gibi ABD'de yatırım sandığı yöneticisi, danışmanı olarak görev yapan bir çok iktisat profesörü ve uzman da yanılanlar arasındadır! Örneğin Yale Üniversitesi'nden Irving Fisher bir yazısında "*Hisse senetleri fiyatlarında bazı durgunluklar olabilir ama bu hiç bir zaman çöküntüye neden olamaz... Hisse senetlerinden alınan temettüleri yükselmekte ve yatırım şirketleri hissedarlarına iyi kazandırmaktadır.*" diyerek piyasalara ümit vermekte; krizin patlamasından üç gün önceki yazısında da hisse senedi

fiyatlarındaki yükselmenin süreceğini ileri sürmektedir.

Ama tarih, yaşanmakta olanın pratiğini yorumlamak ile yaşanmışın teorisini kurmanın birbirinden farklı olduğunu iktisat profesörlerine öğretecektir. 24 Ekim günü kriz patlar; artık dünyanın önünde savaşla noktalanacak bunalım dolu yıllar vardır.

75 Yıl Sonra Yine Kriz

İkinci Paylaşım Savaşı sonrasında görece refah dönemi gerilerde kalmış... Kapitalist dünya stagfasyona, yani enflasyon ile durgunluğun birlikteliğine tanık olmanın şaşkınlığını yaşamaktadır. Karların artış hızını gerilerken, Keynesyen teorinin sermaye birikimi yetersizliği sorununu çözmekte yetersiz kalması, uzun süreli ve çeperleri oldukça geniş bir krizin de habercisidir. Ekonomik veriler 1970 öncesine göre hızla gerilemektedir. Örneğin 1972-1975 aralığında enflasyon % 3.5'ten % 12.3'e, işsizlik de % 4.8'den % 8'e yükselmiştir.

Yüzyılın son 10 yılına girildiğinde ise gelişmiş ülkelerde üretim ve verimliliğin artış hızının düşmesiyle toplam üretim gerilemesi beraberinde yatırımlarda düşüş ve dünya ticaretinde gerilemeyi getirmiştir. Bu Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerin dünya ticaret ve sermaye piyasalarından aldığı payı azaltırken dış borç olanaklarının da ortadan kalkmasına neden olmuştur (Minibaş, T. 1998, s. 28-29).

Bizim Krizi Ne Kadar Ciddiye Aldığımıza Geline...

Hatırlanacağı gibi, 60'ların ortasında, başlayan kriz 1973'te petrol krizi şeklinde kendini gösterdiğinde de Türkiye'de pek ciddiye alınmamıştı. Tüm dünyada petrol fiyatları yükselirken önünde seçim olan hükümet petrol fiyatlarını sübvansiyeye etmiş, sonunda ekonomi tarihinin "70 cente muhtaç" dönemine gelmişti. Azgelişmiş her ülke gibi Türkiye de 24 Ocak - 12 Eylül 1980 birlikteliğinde üstüne düşen rolü, yani karların artış hızının yükseltilmesi için "gerekli özveri" göstermişti. Dünya Bankası'nın 1995 tarihli "Globalleşen Bir Dünyada İşçiler" başlıklı raporunda belirttiği gibi krize karşı önerilen politikaların faturasını toplumun ücretli kesimi üstlenmişti.

80'le birlikte gündeme gelen liberal politikalar mali piyasalar üzerindeki etkisini 80'nin ikinci yarısından itibaren göstermeye başladığında sermaye akımlarının yönü de gelişmişlerden gelişmekte olanlara doğru yöneldi (Markowits, 1987). Yeni piyasa olanakları

nın söz konusu olduğu bu süreçte yeni finansman araçlarının da gündeme gelmesi mali piyasaların açılışında hızlı ve etkin bir gelişime neden olmuştur. Örneğin sadece 1989-93 döneminde portföy yatırımları 10 kat artmıştır (World Bank 1997). Krizin yükseldiği 1994'le birlikte ise piyasalar düşüşe geçmiş, 94'ün Ocak-Nisan ayları arasında gelişen sermaye piyasaları endeksi % 25 değer kaybetmiştir.

Şimdi yıl 1998. Türkiye, 1970'li yılların sonunda olduğu gibi yine yüksek enflasyonu, işsizliği, üretim tıkanıklıklarını aşmakta ve dış borç bulmakta zorlanıyor. Umudunu kısa vadeli sermaye hareketlerine yani sıcak paraya bağlamış durumda. Dahası, kriz sürecinden 1960'ların ortalarında olduğu gibi sadece pazarların genişletilmesi yoluyla çıkılamayacağını Türkiye'de öğrenmiş durumda.

AB'ye tam üyeliğin tüm yolları tıkalıyken gümrük birliği sürecine girerek... 10 yıl önce kurulan MİGA'daki yönetime katılma hakkı yok denecek kadar azken, MİGA'nın tüm yaptırımlarına uymak zorunda kalarak... MAİ (Çok Tarafli Yatırım Antlaşması) gibi ülkenin geleceğini vesayet altına sokan bir anlaşmayı kamuoyu önünde tartışmaya açmadan imzalanabileceğini söyleyerek.

Kaynakça

Asaf, Burhan; "Cihan Buhranı Bitti mi?", Kadro 10. Birinci Teşrin 1932, Tıpkı Basım Ankara 1978

Afetinan, Ayşe; İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982,

Birtek, F. - Keyder, Ç.; Agriculture and the State An inquiry into Agricultural Differentiation and Political Alliances, The Case of Turkey", Journal of Peasant Studies, Vol 2, No. 4, 1975

Bulutay, T. - Tezel, Y. - Yıldırım, N.; Türkiye Milli Geliri (1923-1948), A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No. 375, Ankara 1974

Capecchi, V.; "The Informal Economy and the Development of Flexible Specialization in Emilia-Romagna", The Informal Economy, The Johns Hopkins Univ. Press, 1989

D.İ.E.; "Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara 1973

Keyder, Çağlar; Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923 - 1929), Ankara 1982

Kindleberger, C.P.; The World in Depression in 1929-1939, London 1973

Minibaş, Türkel; "İzmir İktisat Kongresi'nin 1923 - 1930 Dönemi İktisat Politikalarındaki Yeri", Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt II, Sayı I, Temmuz 1995

Minibaş, Türkel; Çağ Atlatma Serüveni 1453 - 1980, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994

Minibaş, Türkel; "Küreselleşen Sermayenin Anayasası: MAİ", İktisat Dergisi, Ağustos 1998

Ökçün, Gündüz; Türkiye İktisat Kongresi 1923 Haberler - Belgeler - Yorumlar, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak., Ank 1981

Ökçün, Gündüz; "1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye Sorunu, Ankara 1971

Öztürk, Kazım; Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992

Portes, A. - Castells, M. - Benton L.A.; The Informal Economy Studies in advanced and Less developed Countries, The Johns Hopkins University Press 1989

Tekeli, İ. - İlkin S.; 1929 Dünya Bunalımında İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yay. Ankara 1977

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü; 1930 İstatistik Yıllığı

T.C. Dışişleri Bakanlığı; Arşivi

Tuncay, Mete; "Siyasal Tarih 1908-1923", Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınları, İstanbul 1989

TÜSİAD; Türk Toplumunun Değerleri, Eylül 1991

WORLD BANK, World Development Report on Labor: Outline, 1995

EK 1

"İstiklal-i tam için şu düstur var: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir... En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetvic eden semerati nafiyayı temin için hakimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsimi lazımdır. ...Görülüyor ki, bu kadar kat'i ve yüksek bir zafer-i askeriden sonra dahi bizi sulha kavuşmaktan men'eden esbab doğrudan doğruya esbab-ı iktisadiyedir, mülahazat-ı iktisadiyedir. Çünkü bu devlet, bu millet hakimiyet-i iktisadiyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teali etmeye başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımdatmak mümkün olamayacaktır..."

Afetinan, Ayşe; İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982,

EK 2

LOZAN'DA İSMET PAŞA'DAN
HEYETİ VEKİLE RİYASETİNE

2 Haziran 39 (1923)

Şifre tel.
No. 184

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine maruzdur.

1 - Düyunu Umumiye faizlerinin altın veya Sterlin tediye etmek meselesini nazari veya hukuki şeklinde değil, maddi ve hakiki şeklinde mütalea ediyorum. Eğer böyle mütalea etmeseydim bu mesele şimdiye kadar gerek Ankara'da ve gerek her yerde çoktan gelmiş geçmiş olurdu demeye kadar cesaretim vardır. Kaydı ihtirazi ile beyanname verebiliriz suretinde ifade ettiğim üçüncü ihtimal ile altın veya İngiliz lirası ihtimalini bertaraf etmek manasını kastettiğimi açıktan açığa Müt-tefiklere söylüyorum. Binaenaleyh biz Muahedeyi bitirirken atı için altın veya sterlin tediye etmeyeceğimizi kabul ettirmiş olarak çıksak bizim için tasavvur olunmaz bir muvaffakiyet olur.

2 - Hükümete raporumda arzettiğim veçhile teklifatımız kabul olunmadan Hükümetlerine iblağ ve müşkülât ettiler.

3 - Benim tahminim şudur: Tediye meselesinde bize muvakkaten suhulet göstermek esası üzerinde yeni bir teklif dermeyan edeceklerdir.

4 - Mütaleamı açık arz edeyim: Düyunu Umumiye idaresinin bakiyesi ve Muharrem Kararnamesinde tediye-den maa-da olan ahkamı gibi yeni ihdas edilen mesaili halen mühim ve zaten bir suretle kabili hal görmüyorum. Benim bi-huzura-ne takib ettiğim kanaat şudur. Biz borçlarımızı altın olarak veya İngiliz lirası olarak vermeyeceğiz. Bu kayıt müebbet emir olamaz. Muvakkate mi olabilir? Peyder pey anlayacağız. Zannediyorum ki aramızda ihtilafı nazar yoktur.

İSMET

ANKARA'DA GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN
LOZAN'DA İSMET PAŞA HAZRETLERİNE

Ankara, 2.6.39 (1923)
(Lozan'a Vürudu 2.6.39)

Şifre tel.
No. 194

Gayet müstaceldir.

Düyunu Umumiye faizlerinin altın olarak tediyesindeki imkansızlık malumu devletleridir. Mezkûr faizlerin Frank olarak tesviyesini temin ve buna (....)* müttefiklerin bir taahhüdü istihsal olunmasına muvaffak olamadığımız takdirde alelittlak Muharrem Kararnamesinin mer'iyet ahkamı taahhüdünü mutazammın tarafımızdan beyanname itası şayanı kabul (? olamaz). Muharrem Kararnamesi mucibince ecnebilerin doğrudan doğruya cibayet ve tasarruf eyledikleri rüsumu salı-ye varidatı kemafissabık idare olunduğu halde düyunu muvahhide faizleri için altına yakın bir menbâ varidatı elde bu-lundurmış olacaktırlar. Bu ise istiklali malimizi ve hürriyeti iktisadımızı takyid edeceğinden katiiyen reddolunması ikti-za eder. Binaenaleyh faizlerin frank ile tediyesini temin (? olunmayıp) bir şekli hal hususunda sebat ve ısrar buyurmaları mercudur. (Mabadı vardır).

GAZİ MUSTAFA KEMAL
Hüseyin Rauf

(*) Parantez içindeki boşluklar ya da kelimeler zamanında açılmamış yerlerdir. Şifre görevlisi bunları açamadığını belirtmiştir.

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Ankara

Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim

Faruk Sönmezoğlu *

Toplumsal hayatta tam anlamıyla madalyonun iki yüzüdür süreklilik ve değişim. Zaman ve mekana göre biri diğerinin önüne geçebilirse de sosyal hayatta her iki unsur, iç içe ve birbirini tanımlamakta referans noktası olarak hep mevcuttur. Bir ülkenin dış politikasında da benzer bir durum söz konusudur. Gerek dış politika amaç ve yönelimleri gerekse bu amaç ve yönelimlere ulaşmakta kullanılan dış politika strateji ve araç tercihleri açısından da süreklilik ve değişim unsurlarından söz edebiliriz. Bu düzeyde yapılabilecek en genel nitelikli bir saptama, ülkelerin dış politikalarında süreklilik ögesinin genellikle iç politikaya göre daha fazla hissedildiğidir.

Genellikle, ülkelerin dış politikasının bazı temel ilke ve ihtiyaçlara dayandığı; jeopolitik konum, tarihsel olgular, ulusal karakter, gibi bazı nedenlerden dolayı bu temel ilkelerin süreklilik taşıdığı düşünülür. Özellikle, Türkiye Cumhuriyeti gibi, yüzyıllar süren çokuluslu bir imparatorluğun merkezi toprakları üzerinde, bu imparatorluğun hakim kesimi olan Türk unsurunun inisiyatifi ile ulusal devlet temeline dayalı olarak ortaya çıkan ve başta bu özelliği olmak üzere kendisini bazı açılardan varisi bulunduğu devletten ayıran, ayırmaya çalışan, devletlerarası ömür sıralamasında "genç" kategorisinden sayılan bir devlet için bu süreklilik/değişim ikilemi bir "kimlik tanımlama aracı" olarak daha da önem kazanmaktadır.

Devletin kuruluş aşaması ile doğrudan veya dolaylı olarak yakın bir bağı bulunan kadrolar, oldukça uzun bir zaman ülkenin iç ve dış politikasında önemli roller oynamışlardır. Çoğu zaman bu gelenek ülke dış politikasındaki sürekliliğin kaynağı olarak görülmektedir. Ayrıca ülkenin içinde bulunduğu bölgenin genel şartları da dış politikada sürekliliği temsil eden etkenlerin başında gelmektedir.

Öte yandan, ülkenin dış politikasını etkileyen dış ve iç faktörler yetmişbeş yıllık dönem içerisinde büyük ölçüde farklılaşmış, uluslararası sistemde de çok önemli gelişmeler yaşanmış; yapılar, aktörler, davranış kalıpları, kısacası dış politikanın üzerinde olduğu zemin değişmiştir. Aynı dönemde ülkenin iç yapısında da önemli gelişmeler ortaya çıkmış, siyasal sistem radikal değişiklikler geçirmiş, sosyo-ekonomik yapı da bundan aşağı kalmamıştır. Doğal olarak bu gelişmelerin ülke dış politikasında da çeşitli yansımaları söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, ülke dış politikasındaki değişimlerin kaynağı da çoğu zaman bu ögeler arasında aranmıştır.

Bu kısa yazımdaki amaç da, yetmişbeş yıllık Türk dış politikasına bu süreklilik/değişim ikileminde bakmak, bu açıdan amaç/uygulama kategorileri çerçevesinde bir genel değerlendirme yapmaktır. Bu değerlendirmenin iyi değerlendirilebilmesi için birkaç noktanın altını çizmekte yarar vardır. Herşeyden önce, bir ülkenin dış politikasının homojen bir zeminde değerlendirilmesi açısından yetmişbeş yıl uzun bir zaman dilimidir ve dolayısıyla bu dönemin tümüne ilişkin değerlendirmeler yapılırken birbirinden çok farklı kategorileri aynı çerçevede ele almaya çalışma telikesi vardır. Ayrıca, bir ülkenin dış politikasının sadece süreklilik ve değişim olguları merkezli olarak test edilmesi doğru değildir, eksiktir. Dolayısıyla aşağıdaki satırlar bu noktalardaki zorluklar bilinerek, fakat böyle bir değerlendirmenin yine de bir anlam, yetmişbeş yılın bir muhasebesi anlamı ifade edeceği düşünülmektedir.

*

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne gelen dönem içerisinde ülkenin dış politikasına ilişkin amaç/uygulamalar düzeyinde sürekliliği temsil eden bazı öge ve tercihlerden söz etmek mümkündür.

* Prof. Dr. İ.Ü.S.B.F Öğretim Üyesi

Herşeyden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisinin kuruluş antlaşması niteliğindeki Lozan Statüko-suna bağlılığı, dış politikasının en az değişen unsurlarından birisidir. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği işgal ve yıkım yıllarında bir ulusal arzu olarak gelişen, eski Osmanlı toprakları üzerinde Türklerin çoğunlukta oldukları bölgelerin kurtarılması demek olan ve "Misaki Milli" şeklinde ifade edilen bu amaç, Kurtuluş Savaşı ile *de facto*, Lozan ile *de jure* bir anlam kazanmıştır. Herşeye rağmen bu temel statüko ile ilgili bazı istisnalar da sözkonusudur. Bunun nedeni, *Misaki Milli* çerçevesine dahil olmakla birlikte, Lozan statükosu oluşurken İngiltere ve Fransa'nın elinde bulunan Musul ve Hatay'ın durumudur. Özellikle uluslararası koşullar nedeniyle, bunlardan birincisi Lozan ile oluşturulan topraksal statükonun dışında kalmış, ikincisi ise bu statükonun bir parçası haline dönüşmüştür. Konuya ilişkin bir istisna da Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Lozan'daki Boğazlar düzeninin değiştirilmesidir. Bu da Lozan statükosunun değişmezliği ile ilgili, topraksal olmayan, egemenlik hakkına ilişkin önemli bir istisnadır. II. Dünya Savaşı sonrasında bu temel statükoya bağlı dış politikaya yönelik en ciddi sorgulama Başbakan ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından ortaya atılmıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında İtalyanlardan boşalan Oniki Ada'yı kaçırdığından sözeden, 1990-1991 Körfez Krizi sırasında Türkiye'nin Musul ve civarını denetim altına almasına ilişkin girişimlerde bulunan, belki de en önemlisi, "Yeni-Osmanlılık" olarak sözedilen ve kısaca Türkiye'nin Osmanlı coğrafyasında, etno/dinsel bağları da kullanarak yeni ve etki alanı yaratmaya yönelik bir dış politika izlemesini öneren anlayışa destek veren Özal'ın bu görüşleri, cumhuriyetin klasik diplomasi ilke ve anlayışına bağlı kesimlerce eleştirilmiştir.

Cumhuriyet'in değişmez sayılabilecek yönelimlerinden birisi de "yüzünü Batı dünyasına dönmek" olmuştur. Aslında Cumhuriyet öncesinde de izleri bulunan bu eğilimin ülke dış politikasına yansımaları, Batı dünyasının temsilcileri (kronolojik olarak İngiltere/Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği) ile olan işbirliğinin önemsenmesidir. Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne Türkiye'nin dış politikasında, eğer Batı dünyasının temsilcisi veya temsilcileri ile ilişkiler iyi ise başka bir partner aranmamakta, ancak bu cep-hedeki krizler sırasında (örneğin I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere'nin desteklediği Yunanistan'ın Türkiye'yi işgale yönelmesi, 1964 Johnson Mektubu, 1975 ABD ambargosu...) ve de geçici olarak (yani Batı ile ilişkilerin düzelmesine kadar) farklı bazı dış politika tutumları görülebilmektedir. Dolayısıyla temel olan

Batı dünyası ile işbirliğidir. Bu türden bir dış politika amacı sadece uluslararası politikanın gereği mantığı ile değil, aynı zamanda ülkedeki toplumsal sistemin, rejimin sigortası sayılması mantığı ile de ilişkilidir. Nitekim, Türk siyasal hayatında gerek sol gerekse sağda, ülkenin siyasal sistemini, rejimini değiştirmeyi amaçlayan bütün hareketler Batı ile ilişkilerin karşısında yer alırlar.

*

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında bu gibi süreklilik arzeden eğilimlerin varolması ülke dış politikasının yıllar içerisinde çeşitli değişimlere uğramasına engel değildir. Ülkelerin, Türkiye'nin dış politikasını etkileyen bu değişimleri yönlendiren faktörler çeşitlidir. Duruma göre bunların bazıları diğerlerine göre daha fazla önem kazanabilirler. Bununla birlikte, kanımca tüm devletlerin dış politikaları genel trendler olarak ele alındıklarında, doğrudan kendi yapılarını yansıtan iç etkenlerden çok dış etkenlerce belirlenmekte ve yönlendirilmektedir. Bu durum, sayıları son derece sınırlı olan ve etki kapasiteleri açısından uluslararası sistem içerisinde önem arzeden birkaç ülke dışındaki örneklerde (örneğin Türkiye) daha belirgindir. Ayrıca, uluslararası politika alanında minimum çatışma maksimum istikrar gibi hedefler Türkiye örneğinde olduğu gibi önemsendiğinde de, bu saptamanın aynı zamanda bir "gerekli koşul" olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, esas olarak iç politika şartlarını dikkate alan, o olaya ve olguların baskısıyla oluşturulan dış politikaların, çoğunlukla çatışma riski taşıyan, uluslararası sistemde (mevcut olandan daha fazla bir) istikrarsızlığa neden olabilecek örnekler oldukları görülmektedir. Düzenleyici meşru otoritenin mevcut olduğu ülkesel siyasal sistemlerde ortaya çıkan maksimalist/popülist dış politika eğilimlerinin, denetimsiz bir biçimde, bu türden bir otoritenin bulunmadığı uluslararası-sistemde yarışmaları felaketlere neden olabilir.

Ülkelerin çok büyük bir bölümü için geçerli olan bu durum Türkiye için de geçerlidir. Bu çerçevede, Türkiye'nin dış politikasında ortaya çıkan çeşitli değişikliklerin uluslararası sistemde ortaya çıkan değişim ve gelişmelerle ilişkilendirilmesi sözkonusu olacaktır. İlginç olan, bu türden bir değerlendirme çerçevesinde oluşturulacak dönemlendirmelerin aynı zamanda ülkenin iç politikası açısından da bazı değişikliklerin ortaya çıktığı dönemler ile önemli ölçüde örtüşmesidir. Dolayısıyla aşağıdaki dönemlendirme bu açıdan da bir anlam ifade etmektedir. Bu çerçevede, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde dış dünya ile olan ilişkileri bir kenar-

ra bırakırsak, Türkiye'nin dış politikasındaki değişimleri, 1923-1945, 1946-1964, 1965-1980, 1981-1992 ve 1991 sonrası olmak üzere, 20. yüzyılda uluslararası sistemdeki bazı gelişmelerle ilişki kurarak değerlendiriliriz.

1923-1945 yılları dünyanın bir dünya savaşından diğerine sürüklendiği bir dönemdir. Bu yıllarda uluslararası sistem, bir önceki yüzyıldan devralınan klasik güç dengesi sisteminin bozulmuş bir hali şeklinde tarif edilebilir. Sistem, bir yandan doğrudan ve kısa vadede çıkar motivasyonuna dayalı değişken ittifaklardan örnekleri bünyesinde barındırırken, diğer yandan sürekli nitelik taşıyacak bazı birlikteliklerin de tohumlarının atılmasına sahne olmaktadır. Aslında, bu yıllardaki Türk dış politikasının bu ilk yıllarında değişimden çok oluşum önem taşımaktadır. Bununla beraber, dönemin başlarında Lozan'dan arta kalan sorunlarla uğraşan dönemin ortalarında Sovyetler birliği ile (özellikle "Batı" ile sorunları olduğunda) iyi geçinen, devletçiliği ve planlamayı önemseyen, otoriter yönetimlerin bazı uygulamalarını dikkate alan bir ülke iken savaş yaklaştıkça demokratik nitelikli Batı Avrupa rejimlerine daha yakın durmaya başlayan bir Türkiye ile karşılaşmaktayız. Türkiye'nin dış politikasındaki bu değişim, adeta, ülke dış politikasının, bozuk klasik güç dengesinden ideolojilerin giderek ön plana çıktığı bir kutuplaşma zeminine kaymasına ayak uydurma çabasıdır.

1946-1964 döneminde Türkiye'nin dış politikası, sürekli ve ideolojik temelli bir kutuplaşmayı temsil eden yeni iki kutuplu sisteme adapte olmak için çaba sarfetmeye başlamış, zaman zaman bu çabalar "adapte olma" kavramının da ötesine geçerek adeta ülkenin varlık nedenini bu kutuplaşmaya bağlayan üç noktaya kadar varmıştır. 1960 askeri müdahalesi Türkiye'nin dış politikasında hemen ve temel bir değişiklik meydana getirmemekle beraber bu politikanın sonu olmuştur.

1965-1980 dönemi ise dünyada *detant* olgusunu beraberinde getirmiştir. Sistem iki kutuplu özelliğini korumakla beraber bünyesinde yer alan blok aktörlerine eskiye oranla çok daha fazla otonomi imkanı tanımaktaydı. Bu durum, döneme ilişkin Türk dış politikasına en çok Orta Doğu açısından yansdı. O yıllardaki iç gelişmelerin de bu yöndeki etkisiyle bölgeye ilişkin Türk dış politikası Batı/İsrail ekseninden Filistin/Arap eksenine kaydı.

1981-1991 döneminde uluslararası sistemde yeniden bir dalgalanma oldu. Afganistan, Polonya, Kamboçya ve silahlanma/silahsızlanma konularındaki an-

laşmazlıklar ve Ronald Reagan'ın ABD Başkanı olması ardından bloklararası mücadele yeniden alevlendi. 1987 yılında ABD ve SSCB arasında imzalanan INF (*Intermediate Nuclear Forces*-Orta Menzilli Nükleer Silahlar) Antlaşması ile son bulan bu dönemde Türk dış politikasında Turgut Özal'ın önemli bir etkisini görmekteyiz. Bu, daha atak, dışişleri uzmanlarının görüşlerini daha az dikkate alan, belki de en önemli yenilik olarak dış politikada ekonomik etki araçlarından yararlanmayı önemseyen bir dış politika anlayışıdır. Özal'ın dış politikaya ilişkin bu görüşlerinin tümü, 1991 Körfez Savaşı sırasında Cumhurbaşkanı olarak ortaya koyduğu tutumdan çıkarsanabilir.

1991 sonrası dönemde uluslararası sistemde meydana gelen radikal değişim, blokların ortadan kalkması, bölgeselliğin giderek önem kazanması gibi gelişmeler, tüm diğer ülkelerin olduğu gibi Türkiye'nin dış politikasında da ciddi değişikliklere neden olmuştur. Herşeyden önce, ülke dış politikasını belirleyen dış dünyaya ilişkin değişkenler alışlagelmişin dışında çeşitlenmiştir. Yaklaşık elli yıldır, genellikle, ülke dış politikasını NATO-Varşova Paktı ikileminin merceği ile gören Ankara bu perspektifi terkederek global ve bölgesel politikaları bağdaştırmak gibi bir sorunla başbaşa kalmıştır. Komşu coğrafyalarda ortaya çıkan yeni devletler, yeni yapılanmalar ülke dış politikasına bazen değerlendirilebilir zenginlikler katmakla beraber bazen de çelişkilerin, çapraz baskıların kaynağını oluşturabilmektedirler.

*

Dünyanın tüm ülkeleri gibi Türkiye'nin dış politikasındaki süreklilik/değişim, kullanılan strateji ve araçların da, temelde özvarlığını koruma, güvenlik arama, güvenliği geliştirme amacı ile ilgili olduğu söylenebilir. Türkiye'nin özvarlığını koruma ve güvenlik algılamalarının üç temel faktör ile ilişkili olduğu söylenebilir: coğrafi konum, eşitsiz askeri-siyasi güç dağılımı ve tarih. Birbirleriyle de yakından ilişkili olan bu faktörlere, analiz anında dünyada ve bölgede söz konusu olan durumu, o anda öne çıkan sorunları da ilave etmek gerekir. Anadolu toprakları üzerinde kurulu olan ve Boğazlar'ı elinde bulunduran Türkiye, Avrupa/Balkanlar ile Orta Doğu/Asya arasında maddi ve moral bir bağlantı ögesidir. Nitekim bu ikircikli konum, II. Dünya Savaşı sonrasında Batı önderliğinde anti-Sovyet gruplaşma oluşurken Türkiye'nin Batı Avrupa merkezli mi yoksa Orta Doğu/Asya merkezli mi bir rol üstleneceği tartışmasını yaratmıştır. Bu yıllarda Türkiye, NATO ve diğer birçok Batı merkezli örgütlenmeye katılmış, Orta Doğu'da da bu birincil olarak

algıladığı rolüne uygun bir tutum izlemiştir. Bir anlamda aynı konu bugün de, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girip girmemesi çerçevesinde, bu defa biraz askeri/stratejik faktörler dışı bir açıdan tartışılmaktadır.

Coğrafi konumu Anadolu'yu, Osmanlı döneminin büyük bir bölümünde ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde kuzeyinde *büyük ve genellikle hasım* bir güçle birlikte yaşamak durumunda bırakmıştır. Özellikle, kendisine sadece Anadolu topraklarını yurt edinmiş Türkiye Cumhuriyeti ile Çarlık döneminden devraldığı toprakları daha da genişleten, sıkı disipline dayalı yeni rejimi çerçevesinde askeri kapasitesini gerek insan gücü gerekse donanım anlamında artıran Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla bu durum, iki savaş arası dönemde *potansiyel* olarak, II. Dünya Savaşı sonrasında da *fiilen* Türkiye'nin güvenlik algılamaları üzerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Rusya Federasyonu ile doğrudan kara sınırı kalmayan Türkiye, durumda temel bir değişiklik olduğu yönünde bir tereddüt geçiriyse de bu tatlı düş çabuk bitmiştir. Kafkasya'daki sınırdaşların Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri olarak topraklarında yeniden Rus askeri konuşlandırılmasına izin vermeleri ile sembolize edilebilecek bir dizi gelişme neticesinde bu *büyük ve genellikle hasım* güç ile birlikte yaşam yeniden başlamıştır.

Öte yandan, uzun süren ve büyük bir coşkulu imparatorluğun varisi olmak, esas olarak, bu imparatorluğun yıkıntıları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğini olumsuz yönde etkilemiş, onu tüm sınırdaşları ile sorunları olan bir devlet konumuna getirmiştir. Gerçekten de, Türkiye'nin komşuları (Rusya ve İran hariç), Türkiye'nin varisi olduğu Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşamışlardır. Doğal olarak, söz konusu ülkelerin bağımsızlık mücadeleleri de Osmanlı'ya karşı gerçekleşti. Sonradan bu bağımsız ülkeler tarihlerini kendi açılarından yazarken, çoğu zaman Osmanlı'yı içinde bulundukları tüm sorunların kaynağı olarak gösterdiler, göstermektedirler. Bu anlayış, kendisini en belirgin olarak bu ülkelerin eğitim sisteminde ortaya konmaktadır. Bütün bunlar, Türkiye'nin komşularından Yunanistan, Bulgaristan, Suriye, Irak, Ermenistan gibi ülkelerde oldukça net gözlemlenebilen olgulardır. Doğal olarak, bu ülkelerin bağımsızlık ve uluslaşma mücadeleleri de, Türkiye tarihi açısından birer kıymetbilmezlik, isyan ve hatta ihanet örneği olarak algılanmaktadır. Sonuçta, çevresinde, kendisine yönelik olarak bu türden duygular besleyen bir dizi ülke bulunan Türkiye'nin güvenlik algılama ve girişimlerinde bu etkenlerin de büyük rolü bulunmaktadır.

*

Türkiye Cumhuriyeti'nin yetmişbeşinci yılında ülkenin, ülke insanının dış dünya ile ilişkisi, dış dünyaya bakışı büyük önem taşımaktadır. "Globalleşme", "karşılıklı bağımlılık" gibi ifadelerin moda ile ilgili bir yönleri bulunmakla birlikte günümüzde önemli, vazgeçilemez ve hatta karşıkonusulamaz bazı olgu, olay ya da fikirlerin varlığına işaret ettikleri de bir gerçektir. Günümüzde devletler temelde ve son kertede ülkeleri üzerinde egemenlik hakkına sahip olmakla beraber bu durumda eskiye oranla bazı farklılıklar söz konusudur. İletişim araç ve teknolojisinde ortaya çıkan başdöndürücü gelişmenin sınıraşan özellikleri günümüzün en popüler konularındandır. Mal ve hizmet üretiminin uluslararasılaşması; bazı firma ve markaların yatırım, mal ve hizmet ya da reklam yoluyla dünyanın en ücra köşelerine, en folklorik toplum yapılarına kadar ulaşması, bunun "iyi" ya da "kötü" bir gelişme olduğu tartışması bir yana, iktisadi hayatın dışa kapalı bir biçimde yürütülmesinin artık ancak istisnai şartlarda söz konusu olabileceğini göstermektedir. Geleneksel bir bakış açısından, devletlerin topraksal egemenliklerini en yakından ilgilendirdiği düşünülen siyasi ve hukuki konularda dış dünya ile etkileşim zorunluluğu (belki diğer konulara oranla biraz daha az olmakla birlikte) eskiye oranla büyük ölçüde artmıştır. İnsan haklarına saygı, çevre sorunlarına duyarlılık gibi konularda uluslararası düzeyde oluşan kamuoyunun etkisi, bu etkiyi kabule hazır olmayan birçok ülkede de çeşitli yollarla ve çeşitli biçimlerde kendini hissettirmektedir. Yine, uluslararası hukukta rıza (*consent*) doktrini hala temel referans noktası olmakla birlikte, dünyada yer alan devletlerin biraraya gelerek büyük çoğunlukla kabul ettikleri antlaşmaların az sayıdaki imzacı olmayan tarafı da bağlayacağı yolundaki oydaşma (*consensus*) görüşü giderek önem kazanmaktadır. Sonuç olarak, günümüzde egemenlik topraksal olmaktan öte bir anlam kazanmış, bazı ülkeler egemenliklerini kendi sınırları dışına taşınırken bazıları ise kendi sınırları içerisinde tam egemen olmaktan uzak kalmışlardır.

İşte Türkiye Cumhuriyeti yetmişbeşinci yılında böyle bir uluslararası zeminde bulunmaktadır. İleriye dönük olarak, Türkiye'nin bu gelişmelerin dışında kalması, kendi içine kapanması ihtimali oldukça düşüktür. Dolayısıyla ülke dış politikasında akılcılık *süreklilik* gösteren en temel öğe olmalı, *değişim* ise iç politikanın çeşitli iniş çıkışlarından çok dış dünyada yukarıda belirtilen türdeki gelişmelere göre belirlenmelidir.

Duvarları içeriden giydiren
temiz ve etkin izolasyon çözümü:

İzocam Kalibel

İZOCAM'DAN, HALILARI BİLE KİRLİTMEDEN DUVARLARI İÇERİDEN
GIYDİREN, EN AZ YER KAYBIYLA EN YÜKSEK ISI VE SES İZOLASYONU

SAĞLAYAN İDEAL BİR ÜRÜN: **İZOCAM KALİBEL...**

İZOCAM KALİBEL, YÜKSEK DAYANIKLILIKTA SERT TAŞYÜNÜ LEVHA İLE
KAT YÜKSEKLİĞİNDE ALÇI LEVHANIN BİRLEŞMESİNDEN MEYDANA
GELMİŞTİR. SU EMMEZ, NEM TUTMAZ. MEKANİK DARBELERE, YIRTILMA
VE KOPMALARA KARŞI ÇOK DAYANIKLIDIR. YANMAZ.
DUVARLARI **İZOCAM KALİBEL** İLE İÇERİDEN GIYDIRIN, SESİ VE
GÜRÜLTÜYÜ KESİN, ISI KAYBINI ÖNLEYİN.

İzocam camyünü, taşıyıcı
EPS ve XPS ürünleri, TSE Standard
Uygunluk Belgesi'ne sahiptir.

İzocam camyünü, taşıyıcı,
EPS ve XPS ürünleri, TS-EN-ISO 9002
Kalite Sistemi'ne sahip tesislerde üretilir.

İzocam camyünü, taşıyıcı, EPS ve XPS ürünleri
BS-EN-ISO-9002 standardında Kalite
Güvence Sistemi'ne sahip tesislerde üretilir.

ÜCRETSİZ DANIŞMA HATTI 0 800 211 43 86

İZOCAM KALİBEL'in Kullanım Alanları:

- Konutlar, okullar, sanayi tesisleri
ve ticari yapıların ısı ve ses
izolasyonunda.
- İç bölme duvarları, merdivenler
ve asansör boşluklarının ses
izolasyonunda.
- Ahşap karkas yapıların iç
giydirilmesinde.
- Isıtılan ve kullanılan çatı katlarının
ısı ve ses izolasyonunda.

İZOCAM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

DANIŞMA MERKEZLERİ

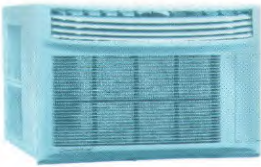
• **İSTANBUL** Tel (212) 275 72 22 (8 hat)
Faks (212) 266 97 69 • **ANKARA** Tel (312)
418 66 67-418 30 32 Faks (312) 425 05 15
• **İZMİR** Tel (232) 484 57 85- 484 31 78
Faks (232) 489 00 52 • **ADANA** Tel (322)
352 29 80 Faks (322) 352 02 54 • **BURSA**
Tel (224) 253 95 35 Faks (224) 255 60 13
• **ELAZIĞ** Tel (424) 218 66 00 Faks (424)
233 19 96 • **ERZURUM** Tel (442) 235 59 76/77
Faks (442) 235 59 78 • **ANTALYA** Tel (242)
241 19 50 Faks (242) 242 39 84 • **GAZİANTEP**
Tel (342) 233 97 00 Faks (342) 233 97 00

İnternet adresi: www.izocam.com.tr

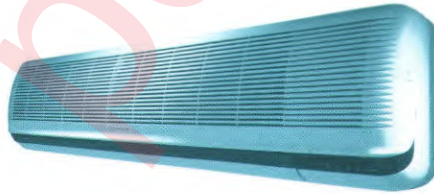
SİZİN ORALARDA HAVALAR NASIL?

Bizim burada harika!

Pencere tipi klima

Split klima

Dış ünite

Salon tipi klima

Çünkü biz burada DemirDöküm klimalarıyla "havalanıyoruz". Onlar da her DemirDöküm ürünü gibi güven ve rahatlık üretiyorlar. Üstelik uzman DemirDöküm servisleri klimanızı ücretsiz monte ediyor. Burada havalar DemirDöküm klimalarla "kendini buluyor". Sizin oralarda havalar nasıl?

CENAJANS
GREY

DD DemirDöküm

Türk Demir Döküm Fabrikaları A.Ş. Pazarlama ve Satış Grubu: Tel: (0216) 454 15 62 - 454 15 63 Faks: (0216) 317 66 99 İstanbul Showroom: Tel: (0216) 474 03 30 Adana Blg. Satış Md.: Tel: (0322) 459 30 96/97/98 Ankara Blg. Satış Md.: Tel: (0312) 425 43 20-22 Bursa Blg. Satış Md.: Tel: (0224) 257 36 10/7 Hat İzmir Blg. Satış Md.: Tel: (0232) 458 58 58 Samsun Blg. Satış Md.: Tel: (0362) 435 10 52 İnternet: demirdokum.com.tr

24 saat
TÜKETİCİ
DANIŞMA
SERVİSİ
0 800 261 1950
0 800 261 1951

ISITMA
SOĞUTMA
HATTI
0 800 261 1847
0 800 261 1848

Avrupa Birliğı ve Türkiye Üzerine Notlar*

Mehmet Türkay **

Belirli bir dönemde egemen konuma geçen bir yaklaşımın bu pozisyonu ancak, güç ve/veya iktidar ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde anlaşılır hale gelebilir. Belirli bir güç merkezine dayanan, bu merkezin her düzeyde meşruiyetine yönelik bilgilerin sistematik bileşiminden oluşan bir yaklaşım, bu pozisyonunu güç dengelerindeki, değişime bağlı olarak sürdürür ya da kaybeder. İngiltere hegemonyası döneminde klasik serbest ticaret kuramı egemen bir pozisyondayken, kapitalizmin farklı gelişme dinamiklerine sahip olduğu 1945 sonrası ABD hegemonyası döneminde ulusal ve uluslararası düzeylerde Keynesçilik olarak nitelenen yaklaşım egemen pozisyona geçmiştir.

1970'li yıllarda dünya ekonomisinde açığa çıkan krizden bu yana ise neo-liberal olarak tanımlanan yaklaşım egemen pozisyondaydır. Bu çerçevede bakıldığında kapitalizmin gelişme sürecinde belirli bir aşamada bu aşamanın gerekliliklerine cevap verebilecek güce sahip belirli bir merkez ya da merkezler ortaya çıkmakta ve bu merkez veya merkezlerin meşruiyetine yönelik yaklaşımlar ve bu yaklaşımların basitleştirilmiş formülasyonları egemen bir pozisyona geçmektedirler.

Bu pozisyon, sözkonusu yaklaşımın bir dizi kurum ve ilişki ağı aracılığıyla tartışılmaz doğrular anlamında, "genel kabul gördüğü" yolunda bir atmosferin yaratılmasıyla gündelik hayatta meşruiyet kazanır. Bu süreçte yer alan kurum ve ilişki ağı, uluslararası düzeyde, bu niteliklere haiz, IMF, IBDR vb. gibi kurumlar, bu kurumların araştırma birimleri ve yayın organlarından, ulusal düzeyde üniversiteler, üniversitelerde okutulan ders kitapları, gündelik gazeteler, dergiler ve televizyon kanallarına kadar uzanmaktadır. Bu kanallar aracılığıyla açık ve/veya örtük bir biçimde gerçek-

leştirilen ideolojik bombardıman, sözkonusu yaklaşımların tartışılmaz doğrular, yaşanan sürecin de kaçınılmaz ve alternatifsiz olduğu yolunda bir kanıyı her düzeyde yaygınlaştırır ve hakim kılar. En genel hatlarıyla değinilen bu mekanizmanın işleyişi Türkiye'de, genel olarak küreselleşme ve özel olarak da AB konusundaki değerlendirme ve tartışmalarda açık bir biçimde izlenebilir. Bu anlamda küreselleşme ve AB'ye ilişkin yapılan tespit ve tartışmaların bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü, AB'ye ilişkin yapılan değerlendirmeler son yılların tartışmalarında merkezi bir yere sahip olan küreselleşme sorunuyla ilişkilendirildiğinde esas yerine oturacaktır.

Küreselleşme kavramıyla ile ifade edilen dinamik sürece atfedilen anlamlar ve bu süreçte yaşanacağı ima edilen köklü dönüşümlerin esas referansının AB olarak ortaya çıkması, küreselleşme ve AB ilişkisinin net bir biçimde tanımlanmasını gerekli kılmaktadır. Küreselleşmenin bir prototipi olarak sunulan AB, aynı zamanda Türkiye'yi bu sürece taşıyacak bir kanal olarak da görülmektedir. Bu anlamda AB dışında kalmak küreselleşme sürecinden dışlanmak anlamına gelmektedir. Bu durumda Türkiye açısından küreselleşmenin vaadettikleriyle AB'ye girmenin vaadettikleri çakışır durumdadır. Bu aşamada öncelikle küreselleşme iddiasının özünü ve bileşenlerini ortaya koymak ve sorgulamak önem kazanmaktadır.

- Küreselleşme

Küreselleşme iddiası, klasik iktisatçıların kendi dönemlerinde öngördükleri uluslararası ticarete ilişkin varsayım ve kuramlarla, yine bu çizgiyi takip eden neo-klasik ya da neo-liberal iktisatçıların varsayım ve kuramlarının oluşturduğu teorik zemin üzerinde yükselmektedir. Bu anlamda kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılma dinamikleri açısından küreselleşme, iddia edildiği gibi yeni bir süreç ve oluşum anlamına gel-

* Ba yazı AB ve Türkiye'nin bu süreçteki yeri konusunda mevcut literatüre çok gerekli olmadıkça gönderme yapılmayan, bir ilk çerçeve olarak tasarlanmıştır

** Yrd. Doç. Dr. Memet Türkay, M.Ü. İ.İ.B.F. İktisat Bölümü.

memektedir. Kapitalizmin, 1970'li yıllarda dünya ölçeğinde açığa çıkan ve süreklilik kazanan kriz koşullarına uyum sağlamaya dönük yeniden yapılanma sürecine meşruiyet kazandırmaya yönelik neo-liberal proje en açık ideolojik ifadesini küreselleşme kavramında bulmaktadır. Küreselleşen kapitalizmdir ve kapitalizm insan doğasına aykırı tüm özellikleriyle küreselleşmektedir. Dolayısıyla küreselleşme projesinin vitrinini oluşturan teknolojik ilerleme, bilgi toplumu, zamana ve mekana ilişkin sınırlılıkların ortadan kalktığı, her düzeyde bütünleşme sürecine girildiği iddialarının önüne kapitalizmin en açık özelliği olan "eşitsizlik" sıfatı konularak okunduğunda gerçek anlamlarına kavuşacaklardır. Bütünleşme değil parçalanmaya, dayanışma değil rekabete dayalı bu sürecin işleyişinin ortaya çıkardığı en somut gelişme, ulusal ve uluslararası alanlarda, maddi ve manevi her düzeyde eşitsizlik ve tahribattır. En genel hatlarıyla küreselleşme olarak iddia edilen sürece ilişkin çizilmeye çalışılan bu tablo, bu sürecin bir parçası olması nedeniyle AB'ye yönelik tartışma ve değerlendirmelerde göz önüne alınmalıdır.

-AB ve Türkiye

Avrupa Birliği konusunda sürdürülen tartışmaların teknik ayrıntılar içinde boğulmaması ve spekülatif değerlendirmelerin ötesine geçebilmesi için birliğin nasıl bir zeminde ortaya çıktığı ve gelişme sürecinde ne tür dinamiklerin söz konusu olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir.

İlk etapta göz önünde bulundurulması gereken husus, birliğin uluslararası bir sistem olan kapitalizm ve kapitalizmin dinamikleri açısından nerede durduğu ve ne anlama geldiğidir. Kapitalizmin her düzeyde eşitsizliklere dayalı ve ancak eşitsizlikler yaratarak kendini üreten bir sistem olması, sermayeler arası rekabet ve koruma sorununu yine her düzeyde gerekli kılmakta ve canlı tutmaktadır. Bu anlamda AB, uluslararası kapitalist sistem içinde, kapitalist işleyişin esasını oluşturan eşitsizlikleri ve dolayısıyla rekabet koşullarını kendi lehine çevirmek amacıyla oluşmuş, korunma mantığına dayalı bir çekim merkezi olarak değerlendirilebilir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle kapitalizmin uluslararası yeniden yapılanma pratiği, sistem içindeki gerilim unsurlarının yeniden tanımlanması anlamına da gelmektedir. Söz konusu koşullarda ABD'nin mutlak hakimiyeti, Doğu Bloku'nun ağırlığının artması ve hızla yükselen Japonya'nın iktisadi alanda oluşturduğu potansiyel tehdit Avrupa açısından gerilimin unsurları olarak tanımlanabilir. Bu koşullara cevap olarak ilk aşamada Avrupa'nın kendi içinde ik-

tisadi bütünleşmeye yönelik tavrı da uluslararası kapitalizm açısından bir diğer gerilim unsurunu oluşturmuştur. Bu, kapitalist işleyişin mantığına uygun bir durumdur.

Eşitsizlik, rekabet ve koruma unsurlarının tanımladığı bu gerilim, uluslararası düzey için geçerli olduğu kadar AB'nin kendi içinde de söz konusudur. Bu anlamda AB'nin ima ettiği her düzeyde bütünleşme amacının gerçekleşmesi eşitsizlik, rekabet ve koruma unsurlarının tanımladığı gerilimin tüm tarafların onaylayacağı bir biçimde ortadan kalkmasıyla mümkündür. Böyle bir gelişme ise tanım gereği mümkün değildir. Çünkü, kapitalist bir zeminde oluşturulan bu platformun kapitalizmin asli unsurlarına dayanmaması düşünülemez.

Bu çerçevede bakıldığında eşitsizlik, rekabet ve korunma unsurları bir taraftan birliği oluşturan, ulusal özelliklerini halen koruyan devletler, bu devletlerle beraber hareket eden sermayeler ve genel olarak sınıflar arasındaki gerilimi beslerken, diğer taraftan birlik içindeki bölgesel farklılıkları da beslemektedir. Bu anlamda kapitalizmin farklılık ve eşitsizliklere dayalı mantığı, iktisadi düzeydeki bütünleşme sürecini yönlendirmekte ve diğer bütünleşme düzeylerini bu mantığın tanıdığı olasılıklar çerçevesinde öngörmektedir. Bu durum, AB'nin oluşumunu ve geleceğini düzenleyen anlaşma ve hukuksal belgelerin objektif bir perspektiften yorumlanmalarında açığa çıkmaktadır.¹

Diğer bir deyişle, Oğuz'un belirttiği gibi AB çerçevesinde öngörülen sosyal, hukuksal ve politik düzeylerdeki bütünleşme, "...başından itibaren "ekonomik boyut'un gereklerine, bir başka deyişle kapitalist iktisadi rasyonaliteye tabi olmuştur".²

Bu tabiyet ilişkisi, kriz ve istikrarsızlıkları sürekli yeniden üretecek bir öze sahiptir. AB içinde sürekli artan işsizlik, gittikçe netleşen bölgeler arası farklılaşma ve Almanya-Fransa-İngiltere arasındaki rekabetin kızışması sadece istikrarsızlığın bir göstergesi değil, istikrarsızlığı yeniden üreten unsurlardır. Diğer bir deyişle "Avrupa Birliği(nin) sosyal ve siyasal birliğin olanaksızlığıyla ayakta duran..."³ bir birlik olma özelliği, birliğin, kendi geleceğine ilişkin anlaşmalar aracılığıyla yarattığı iktisadi ve sosyal bütünleşme tablosunun bir yanılısamadan ibaret olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu yanılısama, en açık ifadesini birliğin hukuksal çerçevesini oluşturmaya yönelik anlaşmalara karşı farklı kaygılarla ortaya çıkan muhafazakar ya da ilerici tepkilerde bulmaktadır. Örneğin, Maastricht Anlaşması maddesi konusunda anlaşmaya taraf olan birlik ülkelerinde referanduma gidildiği takdirde

önemli oranda kabul görmeyeceği yaygın bir kanıdır.⁴ Diğer bir deyişle bu anlaşmanın arkasında Avrupalı toplumlardan ziyade, uluslararası rekabet koşullarını kendi lehine çevirmeye çalışan Avrupa sermayesi bulunmaktadır.

Yukarıda en genel hatlarıyla çizilmeye çalışılan AB tablosuyla Türkiye ne kadar ya da nereye kadar bütünleşebilir? Bu soruya bu aşamada verilecek cevap, elbette yukarıdaki tespit ya da değerlendirmelerin ne kadar isabetli olduğuyla yakından ilişkilidir. Bu çerçevede düşünüldüğünde, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sorunu kendiliğinden ortadan kalkmakta, birliğe girme, girmeme tartışması yanlış bir tartışma haline gelmektedir. Dolayısıyla, Gümrük Birliği anlaşması tek başına eşitsiz bir ilişkinin onaylanmasından öte bir anlam taşımamaktadır. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne kabul edilmesi, "...AB'nin mantığı açısından istisna olmak bir yana, varoluş mantığını pekiştirici bir gelişmedir. Türkiye'nin Avrupa'yla bu biçimde eklenmesi, AB'nin temel çelişkisinin uzantısından ibaretir".⁵

Böyle bir birliğin gözlenebilir en somut etkisi ithalat artışında ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada verilerin yayınlanmaması nedeniyle açıkça tespit edilemeyen etkileri de muhtemelen Türkiye ekonomisi açısından olumsuz olacaktır. İleriye dönük bir perspektif içinde sanayileşmenin çalışan en geniş kesimlerin ve toplumsal/fiziki çevrenin gereklilikleriyle uyum içinde gerçekleştirilmesine yönelik müdahalenin koşulları böyle bir birlik içinde ortadan kalkmaktadır. Bu noktada Amin'in vurgusu önem kazanmaktadır; "Egemen ideolojinin karşısında durarak, pazar sayesinde küreselleşmenin gerici bir ütopya olduğunu belirtmemiz ve bu ütopyaya karşı, alternatif insancıl bir küreselleşme tasarısını kuramsal ve pratik olarak geliştirmemiz gerektiğini düşünüyorum".⁶ Amin'in bu vurgusu geleceğe dönük beklentilerin ve tavırların netleşmesi açısından önemlidir. Ancak, böyle bir tasarımı oluşturma yolunu öncelikle, egemen anlayış doğrultusunda küreselleşme kavramıyla ifade edilen tasarımın ve bu tasarımın bir prototipi olarak AB'nin işleyiş mekanizmalarının anlaşılır kılınmasından geçmektedir.

Bu çerçevede bakıldığında AB'nin iktisadi ve sosyal boyutlarını birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. AB'nin halihazırda kendi içinde hakim olan olan boyut, iktisadidir ve sosyal boyut buna tabi durumdadır. Bu tabiyet ilişkisinin Türkiye'ye yansımaması düşünülemez. Bu ikinci konumlarıyla, Avrupa için sosyal bütünleşme boyutu olarak ifade edilen, insanların gündelik yaşamlarının en ince ayrıntılarına

kadar nüfuz eden düzenlemeler, Türkiye'nin sahip olduğu koşullarda "yaşam biçimi" tercihi olarak telafuz edilmektedir. AB'nin böyle bir tercihin garantörü olmayacağı genel olarak AB'nin Afrika ve Latin Amerika'daki eski sömürge, sonraki tanımlamayla "az gelişmiş" ülkelerle ilişkilerindeki tercihlerinden izlenebilir.⁷ Yakın geçmişte yaşanan Bosna-Hersek savaşındaki tavrı AB'nin esas kaygısının açık bir göstergesidir. Avrupa'nın sahip olduğu toplumsal ve bireysel özgürlükler yaşanan toplumsal mücadeleler sonucu elde edilmiş kazanımlardır. Ancak, AB'nin dayandığı farklılıklara dayalı eşitsiz mantık bu kazanımlar için de potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır.

Bu durumda AB'ye üyeliğin her durumda olumlu sonuçlarının olduğuna bu yöndeki yoğun propaganda sonucu ikna olmuş, bu konuda soru sormanın bile gereksiz olduğunu düşünen en geniş toplumsal kesimlerin bu konuda hiç olmazsa yeniden düşünmelerini sağlamak üzere öncelikle AB'nin dayandığı eşitsizliğe dayalı esaslar deşifre edilmeli ve sorgulanmalarının önü açılmalıdır. Özellikle AB içinde bu süreçte ortaya çıkan üretimde sendikalaşma, cinsiyet temelinde ayırım, ırkçılık ve çevre gibi konuların net bir biçimde ortaya konması gerekmektedir.⁸ Bu alanlardaki sorunların, özgürlüklerin kullanımına dayalı demokratik yapılanma içinde çözülmemiş olması kapitalizmin mantığına uygun bir durumdur. Derece ve düzey farklılıkları da göz önüne alındığında Türkiye'de bu alanlardaki durum bilindiği gibi çok daha acildir. Ancak bu sorunların çözümü, bu farklılıkları üreten yapısıyla AB'den geçmemektedir.

Dipnotlar

¹ Bu konuda bkz. Şebnem Oğuz "Globalleşme, Avrupa Bütünleşmesi ve Sendikalar" *Toplum ve Bilim*, Baar, 1996. Sayı: 69 ve bu makalede başvuru kaynaklar.

² Şebnem Oğuz; a.g.e., s. 63

³ a.g.e., s. 79

⁴ Bu konuda bkz. Winfred Wolf-Jutta Klass, Avrupa Kalesi, 1994, çev. Ayşe Köleli, Yazın Yay. İstanbul.

⁵ Oğuz; a.g.e., s. 79

⁶ Samir Amin; "Dünya Kutuplaşmasının Geleceği", *Toplum ve Bilim*, s. 16, 68 Kış, 1995.

⁷ Bu konuda bkz; Winfred Wolf-Jutta Klas, Avrupa Kalesi, Çev. Ayşe Köleli, Yazın Yay. 1994.

⁸ Bu konuda bkz; (Winfred Wolf-Jutta Klas, a.g.e., s. 134).

Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Projesinin Yerleşme Boyutu Üzerine Bir Değerlendirme

İlhan Tekeli *

I. Giriş

Denilebilir ki Cumhuriyetin çok yönlü çağdaşlaşma projesi hemen hemen her yönüyle bir kentleşme/kentileşme projesidir. Çağdaşlaşma projesinin üzerine oturduğu kapitalist birikim biçiminin, bununla birlikte yaşanan tarımsal üretimdeki dönüşüm ve sanayileşmenin gerçekleşmesi için gerekli işçileşmenin ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biri kırsal alanın çözümlenmesi ve nüfusun kentsel alanlarda toplanmasıdır.

Ama kentleşmeden söz edildiğinde bu nüfusun belli mekanlarda toplanmasının ötesinde bir şey beklenmektedir. İnsanların yalnız mekanda yer değiştirmesi değil köylü olmaktan çıkarak kentleşmesi istenilmektedir. Böyle bir dönüşüm toplumda yaşayanların çağdaş toplumun; bilgisine, bilgi kullanma alışkanlıklarına ve değerlerine sahip olması, insana birey olarak bakabilmesi, toplumdaki ilişkilerini anonim olarak kurabilmesi, haklarının ve sorumluluklarının farkında olması, çağdaş toplumda onurlu bir yaşamı sürdürebilecek kapasitelerle donanmış olması gerekir.

Bir yandan kentlerin büyümesi ve kendisinden beklenen işlevleri yerine getirebilmesi, diğer yandan bu kentlerde değişen yaşam kalıpları ve sürekli olarak gelişen, çeşitlenen gereksinimlerin karşılanması zorunluluğu, kentin alt yapısının ve hizmetlerinin, binalarının ve nihayet kent formunun bu ihtiyaçları karşı-

layacak biçimde belli bir denetim altında gelişmesini gerektirir.

Çağdaşlaşma projesi tüm bu dönüşüm ve gelişmelerin çağdaş toplumun akılcı ve pragmatik yaklaşımı içinde gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Daha açık olarak ifade edilirse, bilimin yol gestericiliğinde, teknik bilgiye önem vererek, planlı olarak, halkın beklentilerine yanıt verecek şekilde ve halkın kapasitele-

riyle tutarlı olarak gerçekleştirilmesi gerekiyor.

Cumhuriyetin 75. yıl dönümünde yaşadığı kentleşme deneyinin genel değerlendirmesini yaparken Cumhuriyetin bir çağdaşlaşma projesi olmasından kaynaklanan bu ölçütler yeterli bir çerçeve oluşturabilecektir.

Çağdaşlaşma projesinin, bilimin yol göstericiliğinde, teknik bilgiye önem vererek, planlı olarak, halkın beklentilerine yanıt verecek şekilde ve halkın kapasiteleriyle tutarlı olarak gerçekleştirilmesi gerekiyor.

II. Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi Ne Ölçüde Çağdaşlaşma Projesinin Ölçütlerine Uygun Olmuştur

1923'den 1998'e uzanan 75 yılda Türkiye'nin yaşadığı kentleşme deneyimi çok genel çizgileriyle üç döneme ayrılabilir. Bunlardan birincisi Cumhuriyetin ilanından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen süreyi kapsar. İkinci dönem İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'e kadar uzanır üçüncü dönemi ise 1980'den günümüze gelir.

Köktenci Çağdaşlaşma Projesi

Cumhuriyetin birinci dönemde uyguladığı köktenci çağdaşlaşma projesinde kentlerin modernitenin yeri haline gelmesi ön görülmektedir. İnönü "Türkiye'nin bayındırlığı, vatandaşların düzgün belediye yö-

* Prof. Dr., ODTÜ, Şehir Bölge Planlama Bölümü

netimi altında medeniyet yaşayışı görmelerine, belediyelerin yükselmelerine" bağlıdır demektedir.¹ Atatürk de kentlerin "sağlığın, temizliğin, güzelliğin ve modern kültürün örneği"² olmasını istemektedir.

Cumhuriyet yönetimi bu amaçlarını gerçekleştirmek için, Ankara örneğinde edindiği deneyimler paralelinde olmak üzere, 1930-1935 yılları arasında çıkardığı beş yasa ile, Osmanlılardan kalan mevzuatını değiştirerek, yeni bir kurumsal düzenlemeye gitmiştir. Bunlar; 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı Belediye Kanunu ve yine aynı yıl çıkartılan 1593 sayılı Umumi Hıfzısıha Kanunu, 1933 yılında çıkartılan 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu, yine aynı yıl çıkartılan 2033 sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu, 1934 yılında çıkartılan 2722 sayılı Belediyeler İstimlak Kanunu ile 1935 yılında çıkartılan 2763 sayılı Belediyeler İmar Heyeti'nin kuruluşuna ilişkin Kanundur. Ayrıca mimarlık ve mühendislik mesleği için çıkartılan yasayla da kentlerde bina yapımı diplomalı meslek adamlarının tekeline bırakılmıştır. Pratikte tam uygulanmamış olsa da bu yasayla bina yapımı gelenekten koparılmış, meslek sahiplerinin tasarımı esas alınmıştır. Kuşkusuz bu tutum dayanağını Cumhuriyetin aydınlanmacılığında bulmaktadır.

Bu yasalarla belli bir büyüklükteki kentlere plan yaptırması zorunluğu getirilmiştir. Bu planlar merkezi kurumlar eliyle yapılan ya da yaptırılan planlar olmuştur. Bu dönemde Bayındırlık Bakanlığına kurulan Şehircilik Fen Heyeti ve İç İşleri Bakanlığına bağlı Belediyeler İmar Heyeti eliyle hemen hemen tüm önemli yerleşmelerin Yapı ve Yollar Kanununca öngörülen modernist çerçeveye uygun planları yaptırılmıştır. Bu planlarla "güzel kent" anlayışı Türkiye'de yayılmaya başlamıştır. Artık kentin parçalarının planlanmasıyla yetinilmemekte, kentin tümü planlanmaktadır. Bu planlama genellikle varolan kent dokularına saygılı olmayan modernist bir planlamadır. Yeni kesimlerinde bahçeli evler düzeni önerilmiştir. Bu Batı'da gelişmiş olan "Bahçe Kent" ütopyasının Türkiye'ye yansımaları göstermektedir. Belediyelerin kaynaklarının sınırlı olması karşısında bu planların sadece yeni mahallelere ilişkin yeni kesimler uygulanabilmiş, tarihi kesimleri uygulanamadığı için de, bu planlamanın tahrir edici yüzü ortaya çıkmamıştır.

Bu dönemde dünyadaki ekonomik konjonktür Cumhuriyetin çağdaşlaşma projesinin ekonomik yönünün toplumu derinden etkilemesini sınırlı düzeyde tutmuştur. Bu durumda kırsal alanda büyük nüfus kopmaları gerçekleşmemiştir. Ankara dışında hızlı bir kentleşme yaşanmamıştır. Bu dönemde çağdaşlaşma projesinin kentleşmeye ilişkin kurumsal alt yapısı oluşturulmuştur. Başka bir deyişle ne tür bir kentleşmenin meşru olarak görüleceğinin çerçevesi çizilmiştir.

Popülistik Çağdaşlaşma Projesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin çok partili bir siyasal rejime geçmesiyle birlikte artık kökten- ci bir çağdaşlaşma projesinden çok popülistik denile-

bilecek bir çağdaşlaşma projesi uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde çağdaşlaşma projesinin ekonomik boyutu toplumu daha derinden etkilemeye başlamıştır. Kırsal kesim çözülmeye başlamış ve kentleşme hızlanmıştır. Türkiye kentleşmenin sorunlarıyla ciddi olarak bu dönemde karşılaşmıştır. Türkiye'nin çözmek zorunda olduğu kentleşme

Son elli yılda ülkenin kentleşme oranı yüzde 20'ler düzeyinden yüzde 75'ler düzeyine yükselmiştir. Bu Avrupalıya yaşadığı kentleşme deneyi ile karşılaştırıldığında çok hızlı bir dönüşümdür. Bu dönüşüm Avrupa'nın yaşadığından iki misli hızlı olmuştur denilebilir.

sorununun ulaştığı boyut birinci dönemle karşılaştırılabilir boyutta değildir. Buna rağmen kentleşmenin planlanması ve denetlenmesine ilişkin kurumsal yapı ve meşruyet çerçevesi büyük ölçüde aynı kalmıştır. Merkezin vesayetinde, mimarlık, mühendislik ve plancılık mesleklerinin normlarına uygun olarak yerel yönetimlerce, büyük ölçüde ülke içi kaynaklarla ve yabancı teknik adamlara kapalı olarak yürütülmesi ön görülen yaklaşımın ana öğelerini oluşturmuştur. Bu yaklaşım ancak 1980 sonrasında ki üçüncü dönemde nitelik değiştirmeye başlamıştır. Özellikle kent planlamasında merkezin vesayeti önemli ölçüde kalkmış, dış finansmanın ve dolayısıyla yabancı teknik adamların rolü çoğalmış, modernitenin bütüncül planlama yaklaşımları karşısında parçacı yaklaşımlar önem kazanmaya başlamıştır.

Türkiye'nin tüm ülkeyi saran hızlı bir kentleşme deneyimi geçirmesi elli yıllık bir süreyi kapsayan ikinci ve üçüncü dönemde olmuştur. Bu son elli yılda ülkenin kentleşme oranı yüzde 20'ler düzeyinden yüzde 75'ler düzeyine yükselmiştir. Bu Avrupalıya yaşadığı kentleşme deneyi ile karşılaştırıldığında çok hızlı

bir dönüşümdür. Bu dönüşüm Avrupa'nın yaşadığından iki misli hızlı olmuştur denilebilir.

Kentleşmeyi Değerlendirmek İçin Bir Çerçeve

Bir toplumun yaşamında karşılaşılabileceği en önemli dönüşümlerden birini Türkiye belli sınırlamalar içinde gerçekleştirme durumundadır. Bu sınırlamalar üç başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi gelişimini gördüğümüz kentsel gelişmenin nasıl gerçekleşmesi gerektiğine ilişkin meşruiyet çerçevesi ile oluşmuş ve kolayca değiştirilemeyen ilgili kurumsal yapıdır. İkincisi bu kentleşmenin sınırlı yatırım kaynakları içinde gerçekleştirilecek olmasıdır. Bu sınırlılık iki nedenden kaynaklanmaktadır. Bir yandan finansmanın büyük ölçüde iç birimine dayanması, öte yandan her ikisi de büyük yatırım gerektiren sanayileşme ve kentleşmenin birlikte gerçekleştirilmek zorunda bulunmasıdır. Üçüncüsü çağdaşlaşma projesinin meşruiyet çerçevesinin yeni kentlilerin olanaklarıyla ve kapasiteleriyle tutarsız olmasıdır.

Bu sınırlamalar içinde Türkiye'nin yaşadığı kentleşme deneyimi nasıl değerlendirilebilir. Türkiye'de hakim olan kanı bunun başarısız olduğu şeklindedir. Bu başarısızlık yargısının arkasında üç etki bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kentlerde günlük yaşantı sırasında karşılaşılan güçlüklerdir. İkincisi ise kentle ilgili olan meslek çevrelerinin modernite projesinden kaynaklanan normatif beklentilerinin karşılanmamış olmasıdır. Üçüncüsü ise gelişmiş ülkelerin kentleri ile yapılan karşılaştırmalardır. Oysa Türkiye'nin kentleşme deneyimini biraz önce üzerinde durduğumuz sınırlamalar içinde gerçekleştiği hatırlanırsa böyle bir değerlendirmenin hakça olmadığı ortaya çıkar. Bu nedenle Türkiye'nin deneyiminin değerlendirmesini genel bir yargı halinde değil başarabildiklerinin ve başaramadıklarının ayrı ayrı sıralanmasıyla bir muhasebe halinde yapmak gerekir.

İç İç Geçmiş Başarılar ve Başarısızlıklar

Başarıları ve başarısızlıkları bir arada içeren böyle bir değerlendirmenin satırbaşları şöyle sıralanabilir. Türkiye çağdaşlaşma projesini tam başarılı olmasa da tüm boyutlarıyla uygulamaya çalışmıştır. Bu dönemde belli bir düzeyde ekonomik büyüme ve sanayileşme

gerçekleştirilebilmiştir. Ama bu eşitsiz bir gelişme olmuştur. Büyük bir gelir eşitsizliği ve bölgelerarası eşitsizlik yaratmıştır. Bu gelişme tüm sorunlarına karşın Türkiye'ye bir bölgesel güç olabilme kapısını açmıştır.

Bu süreç içinde nüfusun yerel bağları çözülmüş ekonominin gereksinmelerini karşılayacak bir hareketlilik kazanmıştır. Hızlı bir kentleşme yaşanmıştır. Bu kentleşme süreci sırasında diğer Orta Doğu ülkeri arasında demografik geçişi büyük ölçüde tamamlayan tek ülke olmuştur. Dönemin sonuna doğru hem nüfus artışı azalmış hem de kentleşme hızı düşmüştür.

Hızlı kentleşmenin yarattığı sorunlar karşısında toplumda gelişen bu çözümler modernitenin meşruiyet çerçevesine uymayan spontan olarak gelişen, normatif olmaktan çok bağlam bağımlı olan çözümlerdir.

Bu kentleşen nüfusa modernitenin meşruiyet kalıplarına uygun olmasa da konut sağlanmış, sokaklarda yaşayan bir evsiz kitlesi oluşmamıştır. Teknik standartları düşük olsa da su, elektrik, arıtması olmayan pis su kanalları sağlanmış, dolmuş ve minibüs gibi küçük girişim-

cilerin sağladığı servislerle de olsa kent içi ulaşım sağlanabilmiştir.

Hızlı kentleşmenin yarattığı sorunlar karşısında toplumda gelişen bu çözümler modernitenin meşruiyet çerçevesine uymayan spontan olarak gelişen, normatif olmaktan çok bağlam bağımlı olan çözümlerdir. Belli bir anda çözüm olarak çıkan bu gelişmeler, zaman içinde birikerek bir soruna dönüşebilmektedir.

Türkiye hızlı kentleşmenin yarattığı gereksinimleri belli ölçüde karşılamayı gerçekleştirebilmiş olmasına ve kente yeni gelen kitlelere sanayi ve hizmetler kesiminde olmazsa enformel sektörde düşük gelirli olsa da ve himayecilik kanallarıyla elde edildiyse de belli bir istihdam sağlayabilmiştir. Ama üç nesil geçmesine rağmen bu kesimden tam olarak kentlileşmesi sağlanamamış kentler de ikili bir sosyal yapı kararlılık kazanmış bu özelliğini sürekli üretir hale gelmiştir.

Kentsel yerleşmelerde genellikle yüksek yoğunluklu, apartmanlaşmış, sosyal donatıları yeterli olmayan, yeterli yeşil alanlara sahip olmayan, alt yapı ve kentsel hizmet standartları düşük bir kentsel yapı ortaya çıkmıştır. Genellikle kamu alanındaki gelişme standartları insanları özel alanlarındaki ya da evlerindeki yaşam standartlarına göre düşük kalmıştır. Aileler evlerinin içlerini kendi olanakları içinde olabildi-

ğince yüksek standartlarda donatmışlardır. Ama insanların bu iyi donatılmış evlerine çamurlu sokaklardan gitmelerine neden olmaktadır. Bu kentleşmede kullanılan kaynakların özel tüketim alanına hapsedilmiş bulunması toplu tüketim alanına yönlendirilememiş olmasıyla yakından ilişkilidir. Başka bir deyişle kentleşmenin standardını yükseltmek için kentte yaşayanların vergilendirilmesi başaranamamıştır.

Türkiye'de kentleşmenin kısmen modernite projesinin meşruiyet çerçevesi içinde planlı, kısmen de populistik kaygılarla, plansız ve spontan çözümlere dayanarak gelişmesinin ortaya çıkan kent formu ve yaşam kalitesi açısından sorunlar yarattığı açıktır. Ama çok partili yapının getirdiği popülist eğilimler kentin düzenli gelişmesini sağlamayamasa da, kentlerde toplumsal gerilimlerin tırmanmasını engellemiştir denilebilir. Türkiye'de kentleşme Avrupa'ya göre çok daha hızlı yaşanmış olsa da Avrupa'daki kadar gerilimli ve çatışmalı olmamıştır. Büyük toplumsal patlamalar doğurmamıştır.

III. Son Verirken

Türkiye'nin 75 yıldır uyguladığı çağdaşlama pro-

jesinin ve onun kentleşmeye ilişkin boyutuna ilişkin gelişmeleri başarıları ve başarısızlıklarıyla birlikte böyle bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda karşımıza kolayca kaçınılmayacak bir soru çıkacaktır O da daha başarılı bir gelişmenin olanaklı olup olmadığı sorusudur. Bu soru karşısında, her zaman, yaşanan gelişmenin tarihine ilişkin anlatısına alternatif bir senaryo kurulabilir. Eğer bu senaryoya uygun olarak davranılsaydı daha başarılı bir gelişmenin sağlanabileceği ileri sürülebilecektir. Bu alternatif senaryoya dayanarak toplumdaki aktörlerin hangilerinin başarılı olup olmadığı konusunda sonuçlar çıkarılabilecektir. Senaryoların değiştirilmesine paralel olarak sorumlu ya da başarısız aktörlerin kimler olduğu kolayca değişebilecektir. Bu nedenle böyle çok uzun süreyi kapsayan, çok

karmaşık süreçlerin değerlendirilmesinde sorumlular saptamaya çalışmak anlamlı olmamaktadır. Bu konuda başarıların da başarısızlıkların da toplumun tümüne ait olduğunu kabul etmek en çıkar yoldur.

Dipnotlar

¹ Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün *Belediyeler Dergisi*'nin birincisi sayısına gönderdiği yazıdan alınmıştır. Haziran 1935.

² 1935 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda Atatürk'ün yaptığı konuşmadan alınmıştır. *Belediyeler Dergisi* Sayı:6, Ekim 1935.

Devletin Cumhuriyeti; Devletin Solu, Solun Sendikaları

Hakan Arslan, Murad Akıncılar

Bu yazı, Türkiye kapitalizminin evrimi ile emek hareketinin gelişimi arasındaki bağlantıları ek- sen almaktadır. Kökleri Balkan işçi sınıfının 1900'ler başında verdiği mücadelelere kadar giden bir işçi sınıfı hareketinin geldiği tıkanma noktasını referans noktası olarak alarak Emek Hareketi-Devlet ilişkilerini analiz etme girişimidir. Bu analizde, Türkiye kapitalizminin kimi özgüllüklerinin ve kapitalist üretimin birikim modellerinin emek hareketinin bir tür nesnel ortamını çizdiği düşünülmektedir. Öte yandan daha doğrudan bir öznel faktör olarak *sınıf mücadelesinin* devlete sermaye gruplarına ve emek örgütlerine yaptığı etki ise analizimizin öznel/örgütsel boyutunu oluşturmaktadır. Yazıyı kaleme alanlar, emek hareketi içinde yaşadıkları deneyimlerin ve yazıda da açıklayacakları analizlerin sonucunda, işçi-emekçi hareketinde asıl mercek altına sürülecek sorunlara yasal kısıtlar, baskılar, demokraside yaşanan sorunlar değil; sendikal hareketin kurumsal gelenekleri ve önderlik/yönetimcilik ideolojisi olduğuna ikna olmuşlardır.

1. Emek Hareketinin Tarihsel Kısıtları

Emek hareketiyle ilgili tartışmalar, şu ya da bu ölçüde sol bir gelenek içerisinde sürdürülmekle birlikte, yetersiz bir marksist formasyon üzerinde yükseliyor. Bu yetersizlik sadece bir tartışmayı değil, bütünüyle bir tarzı, pratiği de derinden etkilediğine göre, tartışmaları, Marx'a dönerek tamamlamak gerekiyor. Bu yetersizlik, sadece, sendikaların gerçek niteliğini ya da memurların sınıfsal kimliğini tartışa gelen kadroların değil, aynı zamanda emek araştırmaları alanındaki çoğunluk araştırmacıyı da kapsamakta. Türkiye'de emek araştırmaları, hayli ampirisist bir çizgi takip etmekte, işçi hareketi tarihiyle ilgili çalışmalar, tarihi kronolojik bir olaylar dizisi gibi yorumlanmakla, sendikacılarla güzelleme veya tersine taşılama boyutunda girmektedir. Bu ampirisizm, çok açıkça Marksist bir formasyon eksikliğine dayanırken, hele bugün

sendikacılara güzelleme yaparak elbette büyük bir kirlenmeye işaret etmektedir.

Özellikle işçi hareketi kadrolarındaki formasyon yetersizliğinin tarihsel kökenleri vardır. Eğer tarihte süreklilik diye bir şey varsa, bu durum onun en açık örneklerindendir. Sol'un işçi hareketi içerisindeki yeri biliniyor iken, işçi hareketinin kadrolarındaki formasyon yetersizliği, Sol'un bu alanda kadro formasyonundaki yetersizlik şeklinde cisimleşen tarihsel sorunlarından soyutlanabilir mi? Bu bağlamda işçi hareketinde süreklilik fikrine geri dönerek, sürekliliğin; işçi sınıfının ortak hafızasının, başka bir deyişle ise bir geleceğin ortaya çıkış ve gelişme koşullarına göz atmakta fayda var. Ancak, işçi hareketi söz konusu olduğunda, süreklilikten ziyade, süreksizliğin sebeplerine bakmak gerekecektir. Bu sebeplerin biri, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki geçişte, bir diğeri ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin konsolidasyon, yani sağlamlaştırılma sürecinde aranmalıdır. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu, Batı'ya dönük yüzü Balkanlar'da, 19.yy'da ikili bir etkiyle, hızlı bir çözülme süreci yaşadı. Bunların ilki, Batı'nın kapitalist genişlemesine bağlı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya yakın kesiminin İmparatorluk'un ekonomik sisteminde koparak, Batı ile bütünleşmeye başlaması ikincisi ise, yine öncelikle Rumeli, Makedonya ve Balkanlar'ın, batı kaynaklı ilerici fikirler ile kaynamaya başlamasıydı. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, işçi hareketi, Rumeli, Makedonya ve Balkanlar ağırlıklı ve Yahudi, Rum, Bulgar işçiler öncülüğünde gelişmişti. Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Yahudi ve Rum nüfustan, Anadolu merkezli ve Anadolu temelli Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşürken yaşanan bir Türkleştirme, Anadolu'da geç uluslaşan halkların bastırılması işçi hareketindeki süreksizliğin ve zenginliğin yitiminin de başlıca nedenidir.

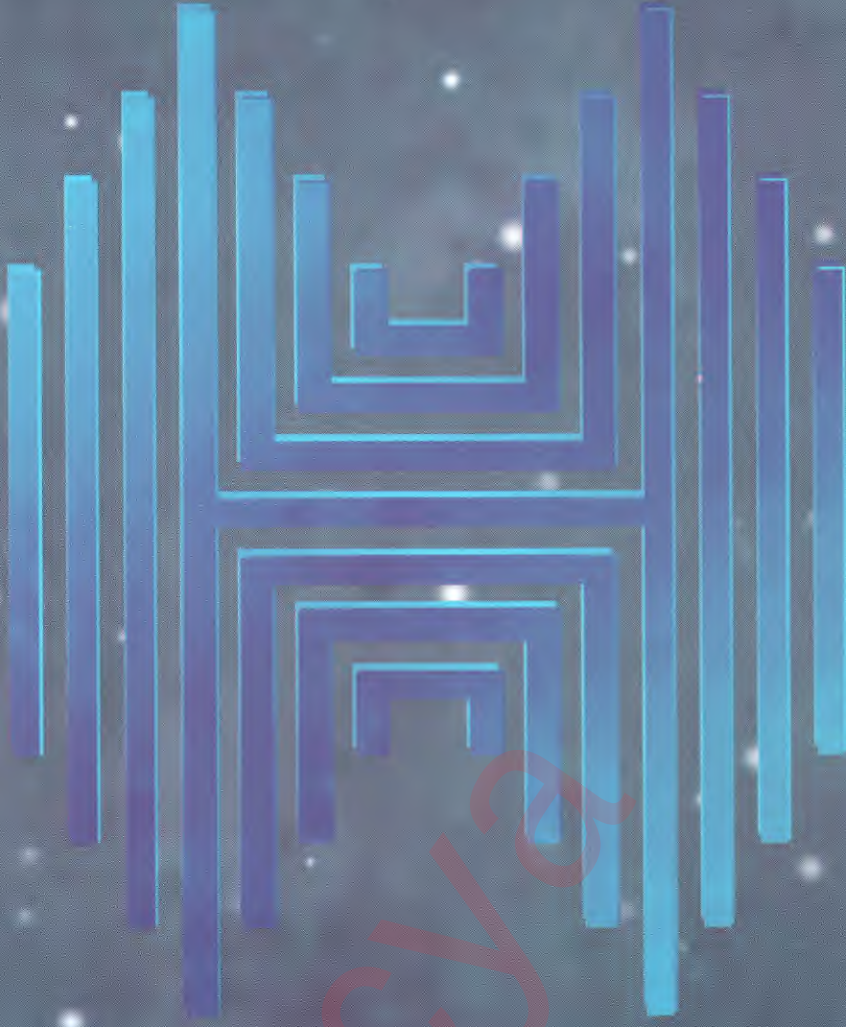
Yine, devletin, işçi hareketine dönük politikası, belli başlı özelliklerini Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte yaşanan, politik ve ideolojik konsolidasyon sürecinde kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı ertesi, işgal alanındaki Osmanlı İmparatorluğu'nda,

WORLD CUP 98

1-0

FRANCE BRAZIL

FUTBOL... UĞRUNDA YAPACAĞIMIZ DAHA ÇOK ŞEY VAR.

**KÜÇÜK ESNAFA VE BÜYÜK SANAYİ ERBABINA
MUHTAÇ OLDUKLARI KREDİLERİ KOLAYCA VE
UCUZA VERECEK BİR TEŞEKKÜL VÜCUDA GETİRMEK VE
KREDİNİN NORMAL ŞARTLAR ALTINDA UCUZLATILMASINA**

ÇALIŞMAK DA ÇOK LAZIMDIR... 1 Kasım 1937

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

HALKBANK

çöken bir devletin bıraktığı boşlukla birlikte Bolşevik Devrim'in etkisiyle, sosyalist işçi hareketinde bir canlanmaya tanık oldu.

Dolayısıyla, bu dönemde, İstanbul'un yanı sıra, pek çok Anadolu kentine de yayılan bir işçi hareketi gelişmeye başlamıştı. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, ki eksenini burjuva devletin konsolidasyonu teşkil etmekteydi, bir yandan yeni filizlenen Anadolu eksenli bir işçi hareketini daha başında yok etmeye, bununla birlikte ve diğer yandan da, yeni dönemin işçi hareketine dönük politik ve ideolojik araçlarını geliştirmeye ve kurumsallaştırmaya yönelik adımlara tanık oldu. Politik alanda, özellikle Lozan Anlaşması (24 Temmuz 1923) sonrasında, gerek sola, gerekse de sol eğimli sınıf hareketlerine öldürücü darbeler vuruldu. (M. Şehmus Güzel'in, Türkiye'de İşçi Hareketi - 1980 - 1984 adlı eserindeki, "Ke-

Devletin, işçi sınıfı karşıtı tavrını, tarzını, orjinal olarak kurgulayanlar, Kemalistler olmuş ve vurdukları darbeler ile, Anadolu eksenli bir işçi hareketini daha filizlenme sürecinde, yok etmeye yönelmiştir.

malistler, kendileri dışında hiçbir grup ya da partinin bulunmasını istemiyorlardı (ve) bu konuda ve... başka konularda Genç Türkler'in gerçek mirasçıları olduklarını iddia etmişlerdir. (Güzel M. Şehmus (1996) Türkiye'de İşçi Hareketi-1908 - 1984, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.124) Takrir-i Sükun Kanunu (4 Mart 1925) kabul edildikten sonra, tüm mahallif etkinlikler son bulurken, Şefik Hüsnü önce hapis edildi ve sonra sürgün edildi ve sosyalist entelijensiya ile işçiler arasındaki bağ koparıldı. Kemalistler, soldan gelen tehlikeyi, kesin bir şekilde tespit etmişler, ideolojik açıdan boşluğa düşmüş bir toplumda sosyalist fikirlerin ne kadar etkili olabileceğini kavramışlardı. (Ahmad, Feroz (1998), "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1925-45", Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, 1839-1950 içinde, Quartaert, Donald ve Zürcher Erik Jan (der.), İletişim Yayınları, Ankara, 134) Konsolidasyon, İdeolojik alanda da, politik alandaki tekleşmeyi destekleyecek bir ideoloji arayışı şeklinde sürmekteydi. Bu arayışın yöneldiği bir tema olarak halkçılık, sınıfsal çatışma yaşamayan, adeta tek sınıflı bir bütünü tanımlamakta milliyetçilik ise, bu bütünü, diğer ülkeler karşısında bir bağımsızlığa sahip gibi göstermekte, dolayısıyla, sosyalist ideolojinin etkilerini etkisizleştirmeye yönelmekteydi.

Kemalizm'in, işçi sınıfı ve hareketine karşı 'orjinal' tavrı, herhalde, Yunanlıları geri püskürttükten

sonra kendine güveni artan Hükümet'in, akabinde, 1923 yılındaki 1 Mayıs gösterisinin öncülerini tutuklama, işçi basınıni susturma, Amele Teali Cemiyeti'ni kapatma ve 1 Mayıs'ı Bahar Bayramı ilan etme yoluna gittiği ve 1976'ya dek 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak kutlanamadığı göz önüne alınırsa, tüm çıplaklığıyla ortaya çıkar. Kısacası, devletin, işçi sınıfı karşıtı tavrını, tarzını, orjinal olarak kurgulayanlar, Kemalistler olmuş ve vurdukları darbeler ile, Anadolu eksenli bir işçi hareketini daha filizlenme sürecinde, yok etmeye yönelmiştir. Görüldüğü gibi, nedene bakılırsa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne ge-

çiş işçi hareketi tarihinde-ki bir kopukluğa işaret ediyor. 1930'lu yıllarda emekçi kitleleri "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış küt-le" olduklarına ikna etmek Kadro dergisi yazarı Türkiye Komünist Partisinin eski MK üyelerine düşmüştü. Solu sol içinden devşirilen politikacılar, işçi sınıfı ise sendikacılar

üzerinden rehabilite etme yöntemi emek hareketinin kısa süreli yükseliş dönemlerinin dışındaki tüm evrelerine damgasını vurmuştur.

Diğer bir kopukluk nedeni ise, solun da sadece işçi hareketi içerisindeki değil, tüm kadrolarında gözlemlenen formasyon eksikliği, tarz yanlışlığıdır ki, bunun kökenlerini bulmak için, solun kendi tarihine dönmek gerektir. Ancak bu tartışmayı bir parça erteleyerek, ilk önce kolektif bellek, gelenek vs. şekillerde kavramlaştırılan süreklilik konusuna dönmekte fayda var. Politik bir etkinliğin, süreklilik kazanması, bir başka deyişle, gelecekteki bir noktada yeni bir oluşuma, harekete temel oluşturmaları, kadrolar üzerinden gerçekleşebilir. Nitekim, Balkan etkisi, daha ileriki yıllarda işçi hareketi içerisinde, göçmen işçiler aracılığıyla kendisini göstermiş, sendika kurucularının önemli kısmı Balkan kökenli olmuştur. Ya da, ters bir örnek vermek gerekirse, devletin, çeşitli zamanlarda yürüttüğü kadro kıyımları, örneğin 12 Eylül kıyımı, işçi hareketinde kritik kopukluklara yol açmıştır. Bununla birlikte bir kolektif hafıza, muhakkak ki, yaşananların anılarından ötede, daha aşkın bir şey olmalıdır. Öncelikle karşı çıkılması gereken ise, solda çok egemen olan bir yaklaşım, yüzeysel 'ders çıkarma' yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, yaşamış olmak, ders çıkarmış olmakla aynıdır, çok şey görmüş geçirmiş olan bir kadro ders çıkarmış bir kadrodur. Bu yakla-

şım tümüyle yanlıştır ve yanlış olduğu Marx'a ve Lenin'e bakarak kolayca görülebilir. Marx ve Lenin için ders çıkarmak, basitçe, başına gelenleri kaydetmek, veya yaşanan pratiğin 'pratik' derslerini çıkarmak değil, ancak öncelikle, pratiğin teorik muhasebesini, yani teorisini, yapmak anlamına gelmekteydi. İşte bu nedenle, Marx ve Lenin, her pratiğin ardından, bir teorik muhasebe çabasına girişmişlerdir. Sürekliliği sağlayacak olan, pratikten 'pratik' dersler çıkarmak değil, pratiğin teorisini yapabilmektedir. Çünkü ancak bu şekilde, pratik, insana, kadroya bağlı varoluşunu yitirerek kolektif hafızaya dönüşecek ve ancak bu şekilde, gelecek pratik (yani kolektif aksiyon), teoriye dayanacaktır. Lukacs'ın deyişiyle, aslolan, 'pratiğin teorisini, ve teorinin pratişeni' olmaktır. Bu yetenek, örgütlerin, sadece merkezi düzeyde değil, ancak kadroları düzeyinde de geliştirmeleri gereken bir yetenek ve herhangi düzeydeki pratiği zenginleştirmenin çok önemli bir ön koşuludur.

Ama bu noktada, sol içerisinde, kendi köklerine yabancı bir parçalanma, teori ve pratik arasındaki bağın kopması şeklinde kendisini göstermekte ve ne yazık ki bu bir yabancılaşma halidir. Sol pratik yaratıcı teorik geleneğine yabancılaşmış, sol teori ise, pratikten koparak, Marx öncesi, spekülative, kendi içerisinde kapalı sistemler yaratmaya başlamıştır. Bu, kendisini çeşitli formlarda göstermektedir. En gerekli hallerde dahi, Marksist geleneğe bağlı antelijensiya, teorik çabasını, pratiğin teorisini yapma safhasına götüremiyor, çünkü, referans noktasını, yani pratiği, bağlanmayı, risk alma yeteneklerini kaybetmişlerdir. Ve sol örgütler ile kadrolar, ekonomi politikliği bilmiyorlar. Das Kapital'i Marx'ın verdiği bir eser olarak emeklilikte yanına yaklaşılabilecek bir çalışma gibi görüyorlar... O Das Kapital ki, Marx politik etkinliğine temel oluşturacak olan kapitalizmin hareket yasalarını ortaya sermek üzere, yazımına tüm olgunluk çağını vakfetmişti.

Gerçekten de, pratik ile teori arasındaki kopukluğun kendisini gösterdiği noktaların başında, saf ekonomi bilimi olmayan ekonomi ile politikanın kesişim alanını teşkil eden ve bunu da, kriz teorisinin nihai zirve noktasını teşkil etmesinden anlayabileceğimiz, politik ekonomi gelmektedir. Politik ekonomiye yabancılaşma, sol içi tartışmalarda çok büyük karmaşalara yol açmaktadır. Bir örnek olarak, bir örgüt olarak,

sendikaların niteliği konusundaki tartışmaya bakalım: İşçi hareketi üzerine yazan araştırmacıların da ilgilemeyecek bir 'ekonomik' örgüt olduğunu savunabilmekte. Sendikaların asli bir etkinliğinin ücret artışı sağlamak olduğu noktasına dayanan bu yaklaşımı, burjuva ekonomi bilimiyle uyumlu bir yaklaşım olarak görmek haksızlık olmayacaktır. Burjuva ekonomi biliminin neo-klasik varyantı, bölüşümün, üretim faktörleri yani sermaye, emek ve toprağın üretime katkıları (marjinal verimliliklerine) göre belirlendiğini söyler. Bir başka deyişle, kar sermayenin üretimine katkısı karşılığında aldığı hak edilmiş bir getiridir ve karın artması, sermayenin üretime katkısının arttığına işaret eder. Oysa, Adam Smith'den, David Ricardo'ya ve Marx'a uzanan

klasik ekole göre, bölüşümü, yani kar ile ücret arasındaki dengeyi, ekonomi dışı bir süreç olan sınıflar mücadelesi sürükler. (Bir örnek vermek gerekirse, reel ücretler 12 Eylül'den sonra düşerken reel karların artması, sermayenin verimliliğindeki bir artış değil, sınıflar mücadelesindeki yeni bir dengenin ürünüdür. Demek ki, sendika, bir 'ekonomik' örgüt değil, bir sınıflar arası mücadele örgütü, daha dar boyutta ise, 'politik' bir örgüttür.

Evet, sendika politik bir örgüttür, ve bu yaklaşımı şu boyutlarıyla geliştirerek de kanıtlamak mümkündür. Bilindiği gibi, sermaye birikiminin belli dönemlerinin, aynı zamanda belli bir sosyal (ve politik) yapıya dayandığı görüşü, "post-Fordizm" tartışmasına aşına olanların iyice fark etmiş olabilecekleri gibi, yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bir örnek olarak, Japonya'nın II. Dünya Savaşı ertesindeki hızlı sermaye birikimi, savaş ertesindeki şiddetli bir sınıf mücadelesinin ürünüdür. Bir başka deyişle, Japon iş idareciliği, sermayenin, sınıf mücadelesi içerisinde, işçi sınıfına politik üstünlük sağlaması sonucunda, Japon işyeri sendikacılığında çok somut şekilde cisimleşmiş olan bir politik dengenin sonucudur. Ancak, dengenin tersine bozulduğu dönemlere bakıldığında, sendikal etkinliğin politik etkinlik ile bağı, daha da netleşecektir. Sadece, sendikaların gerileme dönemleri bir politik yenilginin üzerine gelmeyip, aynı zamanda, sendikaların ilerleme dönemleri de politik atılımlarla el ele gitmektedir. Bu tür bir ilişkiyi, 1960'ların başından bugüne Türkiye'de gözlemlemek de mümkündür. Sendikalar, 1960'lar ve 70'lerde salt kendi çabalarıyla de-

ğil, esas itibarıyla, politik atılımlara bağlı olarak, o sayede yükselişe geçmişlerdir. Dolayısıyla, şunu çok açık olarak ifade etmek gerekiyor: geleceğin sendikal yükselişi de, sadece ve sadece bir politik yükselişle mümkündür ve kimse, sendikal bir programı, politik bir programa bağlı olmaksızın çizemez.

Eğer sendika, çubuğu bükme pahasına söylemek gerekirse, 'politik' bir örgüt ise, bu durumda sol ile öznel olarak sendikalar ve genel olarak işçi hareketi arasındaki ilişki nasıl olmalıdır? Burada, iki konuyu aydınlatmak gerekiyor: İlki, sendikaları kavramak, ikincisi ise, solu kavramak, neyi niçin yaptıklarını anlayabilmektir. Sendikaları kavramak için atılması gereken adımların ilki, bizce, model oluşturamayan (aynı anlama gelmek üzere, teorik olmayan, ateorik, ampirisist) sendikal araştırmacılığa karşı bir model oluşturmayı gerektiriyor. Bu modelin politik ekonomisini kurgularken, bir başka deyişle, sınıflar arası mücadele tarafından belirlenen bölüşüm ilişkilerine dayalı bir açıklama geliştirmeye çalışırken, ekonomi ayağı, sermaye birikimindeki kriz, sermayenin ekonomik krize cevabı, yani anti-kriz ekonomi politikalarına, politik ayağı ise, korporatist sisteme dayanan bir senteze gitmek gerekiyor. Krizin, anti-kriz ekonomisi politikalarıyla birlikte işçi sınıfı üzerindeki etkisini anlamak, sendikalar ile işçi sınıfının içerisinde bulundukları nesnelliği de kavramayı sağlayacaktır. Ancak, ne yazık ki, çoğu teorik çaba, ki buna yine "post-fordizm" tartışmaları tanıklık etmektedir, bu boyutta durmakta, ve pratiğin teorisini yapmayı ihmal ederek, adeta bir kaçınılmazlıkla, karşı konulamayacak güçlerle karşı karşıya kaldığını söylemeye getirmekte, hatta sendikalara pasif uyum ve arada bir protesto yolu gösterme ve yaşamda kalma politikaları (yeni teknolojileri geliştir-

me/kabullenme, vs.) önermeye kadar gitmektedir. Oysa ki, daha önce de belirtildiği gibi, her ekonomik ilişki, sınıf mücadelesi ve dolayısıyla politika belirlenimli olup, gereken, yenilgilerin, 'öznel' nedenlerini bulmayı gerektirir ki, bu korporatist uygulamayı, kriz ve anti-kriz koşullarında, sendikaların neyi niye yaptıklarını, niye teslim olduklarını kavramak üzere devreye sokmayı gerektirir.

Öte yandan, politika, kendi içerisinde ele alınması gereken ve politik mücadele de, kendi uz-

man öncü örgütüyle yürütülmesi gereken şeylerdir. Ancak bu noktada sadece sendikal alandaki değil aynı zamanda, politik alandaki sorunları da sorgulamak gerekiyor. Rus deneyiminin, yanlış bir yorumuna dayalı bir tarz-politik alandaki sorunların başında geliyor. Sosyalist hareketin birikmiş tarihsel sorunlarının başında, politik öncü örgütün, içe dönük bir kontrol aygıtı gibi algılanması gelmekte. Bilindiği gibi sendika ve parti arasındaki modele dair popüler ilişki, esas itibarıyla, sendikayı partinin basit bir uzantısı gibi gören bir kavrayış olduğu ancak, bunun getirdiği sonuçlar, sorunlar, üzerinde daha az düşünülmüş bir konudur.

Rus deneyiminin bu yanlış yorumunun üç ana sorununa yol açtığı söylenebilir; Birincisi, politik öncü örgütün, daha ziyade içe dönük bir kontrol mekanizması gibi algılanması, doğrudan doğruya şu anlama gelmektedir: Kadro formasyonunun düzeyini belirleyecek olan, önderliğin formasyonudur, eğer önderliğin formasyonu düşükse, kadro formasyonu da düşük olacaktır. Dahası, içe dönük kontrol mekanizmasına ağırlık verilmesi, büyük ve genel politika yapanlar ile, küçük ve gündelik politika yapanlar arasında, yani yönetici/tasarlayıcı liderlik ile, salt uygulayıcılar arasında bir iş bölümünün giderek kökleşmesine yol açacaktır. Liderliğin her şeyi bilen statüsü tartışılabilir olan sorunların kapsamını tartışma kalitesini doğrudan sınırlandıran bir faktördür. Ve kuşkusuz ki burada sözü edilen sorun, bir 'politik' yabancılaşma sorunu olup, apolitik kadroların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Liderlik, "iyi" uygulayan kadrolara sahip olmak arzusundadır, ancak, uygulamanın tasarlamadan koparıldığı her politik kontrol sisteminde yaşandığı gibi, iyi tasarlamayanlar, iyi uygulayıcılar da olamazlar. İşte, gündelik politik etkinliğine, daha ziyade pratikten çı-

kardığı pratik dersler ile pişerek daha iyi gerçekleştireceği bir pratik gözüyle bakan kadro, pratiğin teorisini ve dolayısıyla teorisinin pratişyeni olamadığı için, çalıştığı yerellikte çözüm üretme çapını gösteremeyecektir.

İkinci, politik öncü ile sendika arasındaki kontrol ilişkisi de, sendika yönetimini, tümüyle parti yönetimine bağımlılaştırdığına göre, sendika, işçilerin, politik yabancılaşmayı zorladıkları bir araç olarak, 'gerçek' bir örgüt olma niteliğini yitirecektir. Öte yandan, politik öncü örgüt, işçi hareketini yeniden yapılandırma sürecine konsantre olacağı yerde, sendikacıları kontrol altına almaya, yönetimleri belirlemeye konsantre olacak, dolayısıyla işçi sınıfı politikası üretme ve uygulama yeteneğini sınırlandıracaktır.

Üçüncüsü, politik öncülük iddiası, neredeyse tüm politik çizgiler açısından, yukarıda anlatılan politika yapma tarzına dayandığı ölçüde, çizgiler arası rekabet artacak, bu rekabet, gerek kadroları, gerekse işçileri, yıpratmak ve çürütecektir. Bu söylenenleri, çeşitli düzeylerdeki gözlemler ile destelemek mümkündür. Sendika yönetimindeki politik çizginin, sendikal etkinliği, politik öncünün etkinliğinin önüne geçtiğini düşündüğü noktada durdurması (basit örneği, geçmiş 1 Mayıs'larda, parti bayrağı altındaki kitlenin olabildiğince kalabalık olmasını sağlamak üzere gösterilere katılmama kararı alan sendika şubeleri), veya sendika ve konfederasyon genel kurulları sadece iktidara gelme mücadelesinin platformu olarak görmek (ülkede ve dünyada sarsıcı gelişmelerin işçi sınıfı hareketini derleme ve toplamayı gerektirdiği durumlarda, kimse kimseyi dinlemediği, hiçbir şeyin tartışılmadığı, sadece oy mücadelesine tanık kongreler), ve diğer örnekler, istisnai değil, genelleme olmaktadır. Açıkça söylenmesi gereken, bunun bir politik kirlenme olduğu sendikal örgütleri içeriden çöktürdüğü, kadrolar ve işçileri yıpratmış, yozlaştırdığı ve kökenlerinin de, tarihsel sorunlara dayanıyor olduğudur. 46 sendikacılığı eli kolu bağlı bir sendikacılık tarzını geliştirmiş bu tarz Kuzey Amerika sendikal modelinin uzmanlar eliyle Türk-İş'e taşınmasını kolaylaştırmıştır. DİSK bir dönem resmi sovyetik sendikal modeli Fransız CGT'den de esinlenerek yürütmüş ve bu model 1977 1 Mayıs katliamına kadar işçi hareketinin yükselişi ile çelişme-

miştir. Ancak 1970'li yılların sonuna doğru rejim, DİSK içindeki dengelere etki eder hale gelmiş ve DİSK'in işçi sınıfının bağımsız mücadelesine ilişkin ilkelerini fazla önemseyen sendikacılar ve işçi önderleri 12 Eylül sonrasında kendiliklerinden teslim olmadıkları için fiziksel olarak yok edilmişlerdir. (Kenan Budak, Mustafa Hayrulloğlu gibi.) Sungurlar, Demirdöküm işgali'nden başlayan işçi hareketi içinde meşru mücadele çizgisi Tarih Direnişlerine kadar

uzanmıştır. 15-16 Haziran ise bizce sınıf hareketi içinde aşılmış bir başka dönemci temsil etmektedir. 15-16 Haziran sınıfın kendi eylemini ortaya koymasının önündeki soldan da kaynaklanan öznel engelleri açığa çıkarmıştır. Solun kendi gündemini de

yeniden düzenlemesine yardımcı olmuştur. Ancak emek hareketinin dinamizmini 1970'li yıllarda resmi sosyalist otorite tarafından onaylanmış proletaryanın öncü parti ve benzerleri, 1990'lı yıllarda ise emekçilerin siyaset yapmasını ancak kurulu partilerden birisine destek vermeye indirgeyen aslında birbirinin devamı ekoller törpülemiştir.

1. Emek Hareketinin Güncel Dönemci

Türk burjuvazisi, işçi sınıfına ve Orta-doğu'daki yoksul halklara karşı siyasal/ekonomik uluslararası yeni-liberal saldırının ön planındaki iki ülkeden bir tanesidir. Bölgesel düzeyde bir militer güç olma girişimleri ile 'içeride' emekçilere karşı bir polis devleti geliştirme süreçleri arasında ilginç bağlar vardır. Bu bölgesel misyonunun son on beş yılda güçlenmesinin Emek Hareketi üzerinde tarihsel kısıtlar kadar güçlü etkileri oldu. Bunda 1980'li yıllara sınıf hareketinin direnmeden yaşadığı bir yenilginin yarattığı bir tabularasa'nın düz zemin etkisi vardır. Emek hareketi içerisinde bu doğrultuda bazı kadrolar ve sendika aktivistleri tırpanlanmış, bazıları ise fiziksel olarak yok edilmişlerdir. Devlet kimi tasfiyeleri sol sendikacıları ile yapmaya başlamıştır.

Bu sınıf hareketini düzleştirme operasyonunun ideolojik çerçevesi de rejim tarafından yeniden çizilmiştir. Burjuva ideolojisinin modernleşmeci-çağdaşlaşmacı öğeleri ile tarihten gelen siyasal otorite konsolidasyonu yöntemlerinin bir alaşımını yarama konusunda finans kapital bir fırsat elde etmiştir. Bu süreçte örneğin kirli savaş ve yoksullaşma programını sendi-

kaları şeriata karşı laiklik konsensusuna çekerek ortak edilmesi olanaklı hale gelmiştir. Bir başka deyişle devlet güdümlü sendikacılığın güdüm taktikleri çeşitlenmiştir. Güdümlenen yapılar arası kökleri 1970'li yıllara uzanan büyük sol ekoller ve ilerici olarak bilinen sendikalar yönetimler de dahil olmuştur.

Ancak yaratılmaya çalışan, konsensusun da kendine özgü kısıtları var gibi görünüyor. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren yaşanan iktisadi modernizasyon-siyasal kriz dalgaları, yönetici sınıfı soğutulan biçimde iktisadın savunma araçlarını geliştirme operasyonları yapmaya adeta mahkum eddi. T.C. devletin bu sentezi (henüz pek sentez olarak değerlendirilmesi olanaklı olmasa bile) yaratılabilmesinin bir kaynağı kemalist kuruluş döneminden devralan güçlü bir yönetici sınıf misyonu ve bilinci diğer kaynağı ise uluslararası sermayenin en bastıcı birimleri, istihbarat örgütleri, politika üretme merkezleri ve uzmanları ile kurulan ilişkilerdir. Nasıl Türkiye'de geleneksel sendikacılığı ilk kurumsal adımlarına amerikan ajanlarının adımları da karışmışsa emek hareketinin siyasallaşmasını engellemek sendikaları bastırmak için uluslararası eğitim veren AAFLESOA (School of Americas) gibi kurumlardan ya da MI5 gibi örgütlerden eğitim ve politika desteği alınmıştır.

Bu sürecin ideolojik cephesinde geleneksel resmi ideolojik biçim olan kemalizm yıpranırken kimi eklektik avantajlar da geliştirmiştir. Burjuva ideolojisinin evrensel varsayımları emek dünyasında da revaç kazanmıştır: Girişimcilik uyanıklığı, toplumsal eşitliğin olanaksızlığı, toplumsal hedeflerin insanların bireysel amaçlarını çeldiği, kamu yararının etkisizliği, toplumsal örgütlenmenin etkisizliği, karın kutsallığı gibi...

Bir taraftan da geleneksel sendikalizmin yücelttiği "sosyal devlet" olgusunun arka planında 1976-1979 iç savaşı. 1980-1984 solun fiziksel temizliği, 1984 sonrası kirli savaş politikaları ile kronik biçimde iç savaşa göre hazırlanan bir yönetici devlet aygıtı vardır. Cumhuriyeti koruma ve kollamadan yönetici sınıfın anladığı budur. Geleneksel sendikacılığın ise karşılına bazen işveren olarak çıkan bazen ise özel işveren ile yaşanan çelişkinin çerçevesini çizen örgüt olarak buldukları devletin "içindeki" çeteleri ancak 1997'den itibaren keşfetmesinin, ve eleştirmesinin özündeki körlük budur. Bu körlük yüzünden her bir istikrar paketi sendikalar tarafından ve emrivaki olarak kabul edilmek durumunda kalmış ve hiçbir öngörü yeteneği geliştirilememiştir. Kriz koşullarında öngörü yeteneği olmayan sendikacılık, krizin gerçek sorumluları

olan güç odaklarına yardımcı olan sendikacılıktır. Cumhuriyet ve sosyal devlet savunucusu retorikleri ile 1930'lu yılların Kadro dergisinde solun içinden devşirilen aydınlar eli ile emekçileri eğitime yöntemi bu kez 1980-1998 dönemine aktarılmıştır. "Sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış kütle" ideolojisi emekçilerin beynine bu kez 1980'li yıllarda eşitliğin ve adaletin olanaksızlığı ve bireysel kurtuluş ideolojisi olarak bir restorasyon saldırısı biçiminde üretilmiştir.

Cumhuriyet olarak tanımlanan rejimin son 20 yıl içerisinde sermaye birikimi sürecini yeniden yapılandırması ile emek hareketinin anti-kapitalist bir yönelime girmesi arasındaki ilişkiye geri dönersek; ortada eşitsiz bir gelişim vardır. 1978-1979 yıllarına kadar geciktirilen krize madeni eşya, cam, petro-kimya, otomotiv, otomotiv ve her türlü iç pazara dönük dayanıklı tüketim malını üreten sektörlerde, emperyalist ülkelerin II. savaş sonrası teknolojisinin eskimiş üretim araçlarına ve üretim yapısına dayalı bir sanayi ile girildiğini görüyoruz. Tekstil ve gıda sektörleri gibi imalat öncesi aşaması tarımsal hammaddelere dayalı geri teknoloji çok sayıda küçük üretim birimini içeren alt-sanayiler ve ara mallara dönük birimler, yarı vasıflı işçi konsantrasyonunu besleyen bir kapitalistleşme sürecini geliştirdi. 1990'lı yıllarda işçi sınıfının kendi içinde giderek farklı yaşantılara ve sorunlara bölünmüş tabakalaşmasının kaynaklarını güçlendirdi. 1960 sonrasında sendikal hareketin ve siyasallaşan işçinin en önde gelenleri söz konusu alt-sanayilerde örgütlenmişlerdi. Bu biraz da kolaycı bir yoldu ve kimi handikaplar yarattı. 1970'li yıllarda İstanbul, İzmit, Adana, Eskişehir, İzmir gibi kentlerin sanayi burjuvaları iç pazarın genişlemesi süreci hızlandığı için 1979-1980'de kriz derinleşinceye kadar sanayide ücretlerin yükselmesini bir ölçüde tolere etti. DİSK'in orta ölçekli özel işletmelerdeki örgütlenme başarısının arka planında millitancılığının dışında böylesi bir nesnellikten payı vardır. Bu nesnelliğin kimi sektörlerde veri alınması gerçek bir sınıf sendikacılığını zeminin daraltmış ve bu günkü DİSK'e giden yolları döşemiştir. Sınıf ve kitle sendikacılığını kademe kademe ETUC tarzı Avrupa-merkezli bir "sosyal partnerlik" politikasına evriltilmiş gibi görünüyor. 1970'li yıllarda ilerici sendikacılarda, bir işyerinde daha yüksek ücretlerle toplu sözleşme bağtlayarak, TÜRK-İş ile özdeşleşmiş devlet sendikacılığının aşılabileceği yanılsaması gelişmişti. Bugün ise DİSK'in özel yada kamu aşağı yukarı hiçbir işyerinde TÜRK-İş'e bağlı biraz mücadele eden herhangi bir sendikadan daha iyi toplu sözleşme bağtlaması olanaklı değildir. Yönetimler düzeyinde konfederasyon ve işkolu yönetimlerinin aralarındaki

sendikal politika farklılıklarının en aza indiği bir dönem girilmiştir.

Sendikal hareket ile genel olarak emekten yana siyasal güçler arasındaki eşgüdüm olanakları 1978'den itibaren kopmuştur. Bu kopmada DİSK'in içindeki tasfiyelerin, toplu cinayetlerin ve sendikal kadrolara yönelik selektif terörün payı vardır. 1978'den itibaren Türk solunun ana yapıları çözülmeye giderken 1979-1980 yılları yasadışı grev, işgal, direniş, gibi eylemlerin en yoğun olduğu yıllardır.

1977 1 Mayıs katliamı ile 1989 Bahar eylemleri ve ilk meşru kamu emekçileri örgütlenmeleri arasındaki yaklaşık 12 yıl emek hareketinin devlet solu ve devlet solu ile değişik ittifak bağlantıları içindeki hareketler ve Türk-İş eli ile depolitize edildikleri bir kesitti. 12 yıllık düşük yoğunluklu çatışma terörü ve 1989 sonrası DİSK, TÜRK-İŞ, KESK'e bağlı sendikal yönetimlerin büyük ölçüde 1970'li yıllarda etkin olmuş, 1980 sonrasında örgütsüzleşmiş, ancak 1990'lı yıllarda sol partilerin kuruluş süreçlerinin nüfusunu oluşturmuş sol hareketin 4-5 ana yapısının ilişki ağı içinden gelmeleri ve açmazları sendikalara taşınmaları ise sağ ve özellikle "sol sendikal" bürokrasinin zeminini güçlendirmiştir. 1970'li yılların "volan kayışı" ilişkisi 1990'lı yıllarda sendikalarla özellikle partiler arasındaki eskisinden çok daha bürokratik bir "iskele halatı" ilişkisine dönmüştür. Artık sol sendikalarda sendika genel kurulları süreci, partiler arasındaki parselleme operasyonlarına iyice açık hale gelmiştir. 1990'lı yılların ikinci yarısında sendikal hareketin en dinamik kesimlerine damgasını vuran (TÜRK-İş'in sol sendikaları, DİSK, ve KESK yönetimleri) en temel gerçeklik sol gruplar ve partilerin işyerlerinden gelişen meşru bir sınıf hareketi yerine sendikal yönetimleri paylaşmaya dayanan becerilere ağırlık vermeleridir.

1980 sonrasında sanayi proleteryasının nicel gücünün hızla artmasına karşın, greve katılan işçi sayısı itibarıyla 1980 düzeyi ancak 1990 yılında aşılmıştır. Bir kıyaslama yapmak gerekirse, 1970'lerin siyasal kiriz ve iç savaşa tırmanan konjonktüründe en aktif projeler, kesimler, orta ölçekli işletmelerde çok sayıda eylemde ve bu eylemlerin uzun sürdüğü bir tarzda ha-

rekete geçmişlerdir. Öte yandan 1986 yılı ile birlikte daha hızlı yoksullaşmanın yaşandığı ancak zor politize olan grevler dönemi başlamıştır. Ne var ki bu kez de grevde kaybedilen işgünü açısından 1970'li yıllar süratle aşılmıştır. Eylemlerde ağırlık çok işçinin ve emekçinin katıldığı işyerlerindeki kısa süreli yasal eylemlere kaymıştır.

1975 yılından itibaren özel işletmelerdeki eylemler hem katılan işçi sayısı hem de eylemlerin süresi itibarıyla kamudaki grev ve direnişleri aşıyordu. Bu eğilim de 1988-1989 döneminde değişmişti. Bu kez finans kapitalin kriz politikası tarafından provoke edilen bir tarzda maliyetlerin toplumsallaştırılması devreye girmiş ve burjuvazi kendi maliyetlerini kamusal harcamalar üzerinden telafi etmeye yönelmiştir. Bunun emek

hareketi üzerindeki etkisi kamu işçilerinin hareketlenmesi ve TÜRK-İş tabanını giderek geleneksel devlet sendikacılığına karşı bir tepki geliştirmesi oldu. 1990 ve 1991 yılları kamu işyerlerinde sömürüyü sınırlandırma eylemlerinin sıçramalı bir biçimde geliştiği yıllar olarak saptanabiliyor. Bu evrede emek hareketinin kadrosal dinamizmini kısıtlayan sorun kamu işyerlerindeki işçilerin sınıfın orta yaş yukarısı ve 1970'li yılları nisbi durağanlık içerisinde geçirmiş kesimleri olmalarıdır.

1980'li yılların ikinci yarısı işçi sınıfının neo-liberal saldırıya yılların getirdiği bir kireçlenmenin, palazlanmış bir sendikal aristokrasinin ve yaşanan deneyimlerden üremiş bir temkinlilikle refleks yanıtlar vermesine tanıklık etti. 1987 yılındaki Netaş grevi ile birlikte varolan yasalarla da greve çıkılabileceği ortaya çıktı. Tekrarlarla birlikte toplam 1.500.000 işçinin katıldığı 1989 Bahar eylemleri varolan geri sendikal yapılara rağmen işyerleri arasındaki işçi koordinasyonu ile meşru kitle eylemlerinin örgütlenebilir olduğunu ortaya koydu. Bugün bizce henüz aşılamamış olan Bahar Eylemleri işçi sınıfının 1979'dan itibaren yaşadığı toplumsal yalıtılmaya genç aktivisit doğal önderler eli ile zorladığı; yeni bir önder işçi tipolojisinin şekillendiği bir döneme işaret etti. İşyerleri arasında tıpkı yıllar önce 15-16 Haziran'da olduğu gibi sendikaları aşan bir eşgüdüm yaratılmış, işyeri temsilciliklerinde bir kabuk değişimi yaşamış ve 1981-1989 arasın-

daki reel ücret kayıplarını telafi edecek bir çıkış yapılmıştır.

Yukarıda tanımlanan süreçte işçi sınıfının yaşadığı genel örgütsüzlük ve güvensizliğin bir yönünü devlet ve işveren temsil ediyorsa diğer tarafında ise sol hareket ve partiler vardır. Daha önce dillendirdiğimiz sendikaların partilerin ikinci sınıf yan faaliyet alanı olarak gören geleneksel II. Enternasyonal kökenli çarpıklığın dışında daha radikal çizgilerin emek hareketine yaklaşımlarında da adına "dışarıdan bilinç götürmenin" kabalaştırılması diyebileceğimiz bir basiretsizlik söz konusudur. İşçi hareketi içinde kök salmak için çanların kendileri için çalmasını bekleyen bir ilginç öncülük tarzı istense bile verimli olmamaktadır. Güvensizlik kronikleşmiş ve ancak yeni bir emek pedagojisi ile tersine çevrilebilir durumdadır.

Son on yıl içerisinde Türkiye kapitalist sanayinin ithalata bağımlılığı azalmamış, ara mallar üretiminde de dış pazarların önem kazandığı kimi branşlarda bu pazarların talep dalgalanmalarına aşırı derecede duyarlı bir bıçak sırtında yol alınmaktadır. Böylesi bir yapılaşmış kriz sürecinde burjuvazi için informal istihdam ve yedek işgücü ordusunun büyümesi, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren işçi sınıfını disipline etmede daha fazla kullanılır hale gelmiştir. Yedek işgücü ordusu sanayi için sürekli olarak düşük ücretli işçi sirkülasyonunun ve taşeronlaşmanın maddi zemini-
nidir.

Özellikle emek-yoğun teknoloji ile üretilen malların sanayi burjuvazisi için dış pazarda mübadelesi öne çıkınca, işgücünün istihdamında sayısal esneklik ve ücret maliyetine yüklenmek devletin dolaylı desteği ile sermayenin asli politikası haline gelmiştir. Bir diğer değişle tarihin en büyük "işten atma terörü" uygulanmaktadır. Sendikal yapıların ise işsizliğe ve sendikası-
z genç işçilere dönük politika üretmeleri bir kaçınılmazlık olarak değil bir lüks olarak görüldüğü için giderek sendikal hareket azınlıkta kalan bordrolu/ma-
aşlı işçi-emekçi gruplarının işten atılınca ya da re'sen emekli edilinceye kadar sahip oldukları bir "lüks" haline gelmektedir. Gazi mahallesi ayaklanmaları ve 1996 1 Mayıs'ı işçi sınıfının genç, eğitimsiz ve güvencesiz kesimlerinin orta yaş yukarısı, orta sınıf değerleri olan oturgan kesimlerinden koparıldığını, farklı, kolektif aksiyon tarzlarına yöneldiklerini göstermektedir. Geleneksel sol yapılar ve partilerle bağlantılı sol sendika bürokrasisi ise genç, örgütsüz bırakılmış ve temel haklarından yoksun bu emekçi kitleye ve kirli savaşın savurduğu metropole göçmüş emekçilere sahip çıkmadığı için emek hareketi içindeki ikili

yapı, ırkçı-şoven bir kapitalist mülksüzleştirme politikasının lehine devam etmektedir.

Türkiye kapitalizminin birikim modelinde cam, petro-kimya, elektronik, ve madeni eşya üretiminde gelişkin teknoloji uygulama girişimleri vardır. Özellikle 1992 yılından itibaren bu alt-sanayilerin kimi işyerlerinde yeni iş örgütlenmesi ve emek süreci düzenlemeleri söz konusudur. Toplam kalite yönetimi, kalite çemberleri, anında teslim gibi uygulamalar işçi sınıfının yapısını bir bütün olarak değiştirecek düzeyde olmasa bile kimi vasıf farklılıkları ve sınıf içi tabakalaşmalar yaratmıştır. Bu sürecin hem "Anadolu kaplanlarında" hem de büyük sermaye gruplarının işyerlerinde ancak geçici ve istisnai "çalışma barışları" yarattığı, kriz işletmelerin kapısını her vurduğunda geleneksel işyeri ve işkolu sendikacılığının hiçbir ciddi adım atmadığı görülmektedir. Bu süreçlerin içinde Kazlıçeşme, Kağıthane, Zonguldak Direnişi, Paşabahçe ve Gebze direnişi gibi örneklerde direnişlerin ailelerin ve emek yanlısı yapıların desteği ile birer bölgesel direnişe dönüştürülmesine rağmen direnişlerin bitiminden sonraki 2 yıl içindeki işyerlerinden temizlenen kadrolarla hareketin eli ayağı kesilmiştir.

Sendikaların genel olarak büyük aidat geliri olabilecek işyerlerine yönelmeleri ve küçük işletmelerde örgütlenmenin iğne ile kuyu kazmayı gerektiren yönleri için herhangi bir motivasyon taşımamaları özellikle DİSK'in aldığı merkezi örgütlenme hamlesi yapma yönündeki kararlarının uygulanmaması emek hareketini bir kez daha bürokratik kastların egemenliğine bırakmaktadır. Küçük işyerlerinden örneğin Çukurova bölgesinde günde birkaç yüz bin liraya çalışan kadın işçiler elbette büyük sermaye grupları ile mutabakata dayalı bir sandikacılık yapmaktan daha zor ancak daha gerekli gibi görünüyor. 1986 sonrasında Adana'da bir çok sendika grev biçiminde yürüttükleri tekstil grevlerinin öncülerinin hiçbir dokuma sektörü işyerinde işten atıldıktan sonra iş bulamadıklarını biliyoruz. Küçük işyerlerinde örgütlenme hem zordur hem de kolaydır. Bu tür işyerlerinde özellikle Anadolu'da okuma yazma oranı düşüktür, yapı-yol, inşaat, dokuma gibi sektörlerde kürt emekçiler yoğundur, işveren baskısı daha yoğundur. Ancak bu tür işyerlerinde elbette bölgesel özelliklere de bağlı olarak fiili meşru mücadele olanakları daha fazla olabilir. Antep dokuma işçileri, Merter'e sendika sokmak için mücadele etmiş genç işçiler Polar, Beybi, Reslan, Tıbset, Albayrak direnişleri önemli derslerle doludur. Bu tür bölgelerde ve işkollarında bir kazanım diğer işyerlerini de süratle etkilemekte öte yandan yaşanan yenilgi ve hak kayıpları ile yeni bir kapitalist terör dalgası estirmektedir. Emek

hareketinin küçük işyerlerindeki sendikasılaştırma operasyonlarına direnememesi kendi kuyusunu kazma anlamına gelmektedir çünkü bir başka açıdan bakıldığında ise sendikasılaşma sadece işyerlerine sendikanın girememesi değil işyerlerinde sendikalaşma oranının düşmesi ile de beslenmektedir.

Türkiye sanayi burjuvazisi ve artık kamu işverenleri, emperyalist ülkelerde gelişkin teknolojiye dayalı esnek uzmanlaşma politikalarında kullanıldığı sınıf-işçi kutuplaşma siyasetini, kendi koşullarına tercüme etmiştir. Bu kez informal, kayıtsız işgücü çalıştıran işletmeleri kriz koşullarında birer vahşi kapitalizm dünyası olarak kullanarak küçük ve sömürsü her açıdan yoğun işyerleri aśında gelişkin teknoloji büyük ünitelere eklemlendirilmektedir. Bu kimi bölgelerde bir tür bölgesel ekonomi yaratmıştır. Emek hareketinin ise bölgesel örgütlenmeleri çoğu kez öñü konfederasyonlar tarafından kesilen şubeler platformları düzeyindedir ve oldukça yetersiz kalmaktadır.

Sanayi taşınma ve savaş faktörlerine bağılı olarak emekçi katmanlar arasındaki hareketlilik, klasik kente göç olgusunu aşmaya başlamıştır. İstanbul, İzmir, Çukurova tarım emekçileri ile sanayi proletaryasını, Anadolu'nun kimliksizleştirilmeye çalışılmış halklarının emekçilerini birbirine yaklaştırmıştır. 1908'de Selanikte 5 ayrı dilde çalışma yapan işçi örgütlerinin Anadolu işçi sınıfı için çok uzak bir nostalji olmasına gerek yoktur. Anadolu, çok-halklı bir işçi sınıfının sınıf işçi sovenizm kınıldığında muazzam potansiyeller taşıdığı bir bölgedir. Ancak beş ayrı dilde yayın yapan bir Balkan işçi sınıfı geleneğinin olduğu bu topraklarda ana dilde eğitim hakkını" tüzüğünde savunan sendikalar, ikinci bir dilde yayına izin vermemektedir.

Sanayi işçilerinin yanı başında devletin "memur" olarak çalıştırdığı işçilerin 1989 sonrası yarattıkları örgütlenme ve meşru mücadele hamlesi gerçekten yeni bir dinamizm yarattı. Bu dinamizm 1994 sonrasında ise yasa beklentisi ve KESK içindeki çarpık siyasallaşma yüzünden darbe yedi. Solun 12 Eylül sonrasında dağılmış ve ideolojik olarak 12 Eylül sonrasında depolitizasyon-şovenizm ve emek örgütlerinde rantıye bir kast yaratma/solu sol içinden çıkan siyasetçiler ve aydın eliyle yozlaştırma operasyonunun bir ölçüde başarılı olduğu bir emekçi kesim yerel yönetimlerde ve başka kamu işkollarında yıllar süren likidasyondan sonra yeniden siyaset yapmak temrinlerine başladı. Kamu emekçilerinin işçi sınıfının diğer kesimleri ile bağları koparıldı (Enerji emekçileri hariç). Sendikal eğitimler kayıtlı üyenin %5'ine bile ulaşmadı. Sendikaların içinde dinamik ve devletten bağımsız düşün-

bilen kadrolar DİSK'in 12 Eylül öncesinin son dönemini andırıcısına tasfiye edildiler. Genel kurullar geleneksel sendikacılığın genel kurlarına dönüştü.

Cumhuriyet olarak tanımlanan rejim, emek hareketini düşük yoğunluklu savaş ihtiyaçlarına ayak uyduran birer baskı grubu yapılarına evriltme politikasında bir yol aldı. Bu doğrultuda sendikal hareket işçi sınıfının nicel olarak yaklaşık %7-8'ini temsil eden ve çizgi dışı sendikal yapılar ve sendikacılar olsa bile sendikal bürokrasinin giderek artık değerden kesilen aıdatlar üzerinden pay alan ve büyük fonlar üzerinde oturan bir sendikal aristokrasie dönüşmesi gerekli idi. Bu sendikal aristokrasinin oluşmasında tek sorumlu geleneksel milliyetçe-sağ sendikacılar değil, solun geleneksel ana eğilimlerinden gelen ve sendikal yönetimleri kendi siyasal/etik geleneklerinden de oldukça bağımsız kullanabilen yöneticisi/uzmanı ile birkaç bin kişilik bir kasıttır.

Burjuvazinin sermaye birikimi açısından Ortadoğu Kafkaslar ve Türki Cumhuriyetlere ikincil yatırımları düzeyindeki yayılmasının tıkanması tekrar içe dönüp emek hareketine doğrudan yönelme eğilimini güçlendirmiştir. Her hükümet gecikmiş neo-liberal düzenlemeleri daha fazla geçirtmemeye dayalı misyonlar üzerine oturuyor. Emek-sermaye karşıtlığının hemen yanı başında ise yine emek hareketini hem iç yapısı hem de devlet ile ilişkileri açısından doğrudan etkileyen bir başka çatışma noktası duruyor. Zorla tek-uluslaştırılmaya çalışılan bir coğrafyada, emek hareketi, ayrıcalıklı bir azınlık hareketi olarak ve bürokratik-aristokratik kastların kontrolünde kaldıkça yanı başındaki yoksul halklara yaptırılan kan banyosunu görmezden gelerek kendi boyunduruğunu kendi hükmedicilerine verdiği bir "ekmek" kavgası veriyor.

Türkiye'de Sosyal Sigorta ve Kadınlar

Tülay Arın *

1. Sunuş

Günümüzde sosyal güvenlik sistemlerinin yeniden yapılanması pekçok ülkenin gündeminde ön sıralarda bulunmaktadır. Türkiye'de birkaç yıldır bu konuda araştırmalar ve tasarılar yoğun ve sıcak şekilde tartışılmaktadır. Bunların en belirgin özelliği varolan yetersiz sistemi çalışanların lehine daha da olumsuz yönde biçimlendirmeyi amaçlamasıdır. Öte yandan, özellikle Batılı ülkelerdeki araştırmacılar kadınların sosyal politikalar ve önerilen değişiklikler karşısındaki durumunu inceleyen çok kapsamlı çalışmalar ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bu konudaki yazından ve birçok farklı ülkedeki uygulamalar ve deneyimlerden yararlanılarak yapılan bu değerlendirmeler, kilit önemde olduğu kabul edilen belli başlı ilkelere dönüştürülmektedir. İşsizlik sigortası, analık yardımları, aile yardımları, çocuk yardımları, emeklilik, sosyal yardım ve vergi uygulamaları gibi çok çeşitli sosyal güvenlik politikaları bu ilkelere ışığında değerlendirilmektedir. Bundan sonra, sosyal programlardan yararlanma kısıtları, yararlanma düzeyleri, sosyal programların finansmanı; ve bunların bedeli ödenmemiş emek, doğurganlık, işgücüne katılma, aile oluşturma gibi alanlardaki caydırma/özendirme, etkileri ile ilgili bazı sonuçlar çıkarılmaktadır.

Türkiye'de kadınların sosyal güvenliği ile ilgili kapsamlı çalışmalara rastlanmamaktadır. Kadının yararlandığı sosyal güvenlik haklarının genel ve kadına özel yasal çerçevesi üzerine yazılan iş hukuku ve sosyal güvenlik hukuku çalışmaları vardır. Fakat uygulamada, bu yasal hakların ne ölçüde gerçekleştiği konusunda çalışma yapılmamaktadır. Son yıllarda sosyal güvenlik sistemini yeniden biçimlendirme konusunda çok sayıda çalışma yapılmakta ve raporlar yayınlanmaktadır. Bu çalışmaların hiçbirisi kadınların sosyal

güvenlik sistemi tarafından hangi yolla ve hangi ölçüde yararlandırıldığı ile ilgili inceleme ve bu inceleme-ye dayanan spesifik öneri yapmamaktadır. Biz Cumhuriyet'in 75. yılı münasebetiyle kadınlarımızın sosyal güvenlik bakımından ulaştığı düzeyi incelemenin önemli olduğunu düşündük.

Bu makale sosyal haklardan yararlanmayı cinsiyet temelinde incelemeyi hedeflemektedir. Fakat sınırlı uzunlukta olması gereğinden dolayı bu makalenin amacı bütün sosyal hakları değil, sadece sosyal sigorta kapsamındaki kadın nüfusu konusunu ele almakla sınırlanmıştır. Sosyal sigorta sosyal güven-
cenin en önemli boyutudur. Sosyal sigorta kapsamındaki nüfus ise sosyal sigorta konusundan yararlanmanın önkoşuludur.

II. Sosyal Haklar ve Sosyal Koruma Programları

Sosyal haklar piyasa mekanizmasının işleyişi sonucunda ortaya çıkan sosyal riskleri karşılamak üzere geliştirilmiş toplumsal korumanın temelini oluşturur. Sosyal haklar, vatandaşların kendi araçları ve ödeme gücünden bağımsız olarak, temel toplumsal risklere karşı formal eşitlik ve objektif kuralların varlığı ile bireyselleşmiş korumaya sahip olmasını mümkün kılacak kapsamlı haklardır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, refah devleti çerçevesinde sunulan hizmetlerin "hak" olması ilkesi geçerlidir. İnsanların ihtiyaçları piyasa temelinde ancak onun özel gelirine bağlı olarak gerçekleştirilebilirken, sosyal haklarda kıstas, özel gelir yerine "ihtiyacın karşılanması" olmakta, ve belli ihtiyaçların karşılanması evrensel ve otomatik hak şekline dönüşmektedir.

Sosyal hakların gerçekleştirilmesi için gerekli "sosyal altyapı"nın kurulması gereklidir. Herkese "insanca" bir yaşam tarzını mümkün kılacak haklar ve sosyal koruma gerekli kurumların kurulması ve işletilmesi ile sağlanabilir. Çünkü, devlet-vatandaş ilişkisi

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

sosyal haklar üzerine kurulmuş bir kamusal örgütlenme çerçevesinde yürütülecektir.

Sosyal hakların kapsamının ve sosyal korumanın asıl önemli göstergesi, sosyal hakların hayata geçirilmesi için kurulmuş sosyal koruma programlarının kapsadığı nüfus, sağladığı yarar alanlarının kapsamı; hizmetlerden yararlanma hakkı ile ilgili kurallar; ve yarar düzeyleridir.

Sosyal politikasının ilk boyutu sosyal hakların kapsamı ile ilgilidir. Sosyal hakların kapsamı sosyal koruma açısından en önemli boyutu oluşturur, çünkü sosyal koruma ağı içinde karşılanacak sosyal risk türlerini gösterir. Sosyal politikaya konu olan risk alanları kapsamına şunlar girmektedir. İş sahibi olma, eğitim, sağlık, beslenme, konut, şahsi sosyal hizmetler, hamilelik, analık, aile ve çocuk, kültür, dinlenme, uluslararası yar-

dım, barış, çevre, iş emniyeti, tüketicinin korunması vd. Bu alanın ne kadar geniş olacağı, zaman içinde ortaya çıkan yeni risk biçimlerinin alana hangi koşullarda dahil edileceğine, hangi risklerin "temel riskler" olarak kabul edileceğine bağlıdır. Hemen tüm gelişmiş kapitalist ülkeler işsizlik, sakatlık, hastalık, düşkünlük ve yaşlılık gibi temel sosyal risklere karşı koruma sağlamaktadır. 102 sayılı İLO Sözleşmesi'nde belirtilen 9 risk, yani iş kazası, meslek hastalıkları, hastalık, analık, yaşlılık, maluliyet, ölüm, işsizlik, yoksulluk ve buna ek olarak aile durumu, genel olarak sosyal risk taşıyan alanlar olarak kabul edilmektedir. Sosyal korumanın ileri bir biçimi ise belli bir sosyal riske bağlı olmadan vatandaşa toplumsal olarak kabul edilebilecek bir düzeyde gelir sağlamak, yani bir "sosyal ücret" ödemektir.

Sosyal politikanın ikinci boyutu sosyal risklerden korunmadan yararlanma hakları ile ilgilidir. Bir sosyal program yararlanma hakkını ne kadar çok kolaylaştırıyorsa, ne kadar az koşula bağlıyorsa, yararlanma süresini ne kadar az kısıtlıyorsa sosyal koruma potansiyeline o kadar çok sahip demektir.

Sosyal politikasının üçüncü boyutu yararlanma düzeyi ile ilgilidir. Eğer sosyal riske maruz kalındığında kaybedilen gelirin telafisi, veya ihtiyaç içinde olanlara sağlanan gelir ve sosyal hizmet desteği, normal ücret veya toplumda yeterli ve kabuledilebilir sayılan yaşam standardının ciddi olarak altında ise, sos-

yal korumanın sağladığı yaşam düzeyi o denli düşük olacaktır.

Sosyal koruma veya sosyal güvenlik birbirinden farklı koruma kıstaslarına göre işleyen sosyal programlar ağından oluşmaktadır. Sosyal programlar özgül etkileri farklı olan dört tür sosyal politika kıstasına göre biçimlenmektedir: İstihdam yoluyla gelir sağlama; işgücü piyasasındaki performansla bağlı olarak, kaybedilen gelire karşı sosyal sigorta sağlama; yoksulluktan kurtarma; vatandaş olarak koruma. Bu dört kıstas, sırasıyla şu sosyal koruma programlarına temel olmaktadır: İstihdam; sosyal sigorta; sosyal yardım ve sosyal hizmet; ve evrensel vatandaşlık hakları programları.

Pek çok insan için gelir sağlama bakımından en önemli kaynak işgücü piyasasıdır. Tam istihdam insanlara işgücü piyasasına girme ve orada elde ettiği gelirleri artırma olana-

ğını sağlama amacını taşır. Tam istihdam politikası insanlara sağlanan gelir desteğinin temel biçiminin istihdamdan elde edilen gelir olduğunu kabul eder. İstihdam sağlama açıktır ki daha çok sayıda insana işgücü piyasasına girerek gelir elde etme olanağını sağlamayı; piyasaya giremeyen veya piyasada kalamayan insanların iş bulma olanaklarını artırmayı amaçlar. İş bulamamanın alması insanların işsizliğe ve yoksulluğa maruz kalmasıdır. Bu nedenle, işsizliğin azaltılmasına yönelik istihdam politikası ile işsizliğin telafisi için işsizlik sigortası veya yoksullara yardım programı birbirinin alması olmaktadır. Bu sorunların tümü piyasa mekanizması veya piyasa mantığı içinde halledilemeyecek sorunlardır.

Sosyal sigorta gelir düzeyinin ne olduğuna bakılmadan veya muhtaçlık testine tabi olmadan, genellikle prim katkısına bağlı olarak ve belli risklerin ortaya çıkması durumunda sağlanan yararları kapsar.

Sosyal sigorta sistemi sosyal hakları insanların çalışma performansı ve işgücü piyasasındaki konumu üzerine inşa eder. Amaç istihdamdan sağlanan gelir kaybının telafi edilmesidir. Haklar çok açık bir şekilde işgücü piyasası ile ilişkiye ve mali katkılara bağlıdır ve genellikle sistemin prim gelirleriyle kendi kendini finanse etmesini sağlayacak aktüeryal denge mantığı üzerine oturmuştur.

Bu tür bir sosyal politika programının yarar sağlama potansiyeli esas olarak aktüeryal denge ilke-

Sosyal sigorta sistemi sosyal hakları insanların çalışma performansı ve işgücü piyasasındaki konumu üzerine inşa eder. Amaç istihdamdan sağlanan gelir kaybının telafi edilmesidir.

sinin ne kadar gevşetileceğine bağlıdır. Bir sigortalının haklara kavuşmak için ne kadar uzun süre çalışması gerektiği veya ne kadar mali katkı yaptığı, geçmiş performansla yarar düzeyinin birbiriyle ne kadar yakın ilişkilendirildiği, sigorta sisteminin sağladığı yararların bir bireyin işgücü piyasasındaki durumuna ne kadar paralel olarak işlediğine bağlı olduğunu gösterecektir.

Sigorta sistemi ödenen katkılara bağlı olarak sigortalıyı yararlardırma ilkesine dayandığı ölçüde işgücü piyasadaki duruma paralel olarak işleyecek, ve zaten sigorta sistemine girebilen toplumun görece avantajlı kesimlerini kapsayacaktır.

Eğer örneğin emeklilik veya sağlık gibi bir sosyal koruma programı doğrudan doğruya devlet tarafından kurulup yönetiliyorsa veya eğer belli bir programın devletin taahhüdü altında olduğu açık ve kesin olarak tanımlanmışsa bu program kamusaldır. Ek olarak, devlet memurlarının emeklilik programları sosyal haklar değil mesleki programlar çerçevesinde kabul edilmelidir; çünkü devlet burada sosyal hak sağlayan değil işgücü istihdam eden işveren konumundadır. Saf özel programlar ise mesleki emeklilik sandıkları ve bireysel sigortadır. Fakat mesleki emeklilik programları genellikle işverenin paternalizmini yansıtır; veya bazı durumlarda grup planları biçiminde işler ve genellikle toplu sözleşmelerin sonucunda oluşur ve biçimlenir, ve genellikle ileriye atılmış ücret ödemesi olarak kabul edilmelidir. Yani, bu tür emeklilik planları grup sigortası ve sendikalizm olarak tanımlanmalıdır. Bireysel sigorta ise genellikle hayat sigortası biçimindedir ve aksak da olsa rekabetçi sözleşmelere dayanır.

Özel sigorta piyasalarının hem talep hem de arz cephesinde etkin işlemediği veya bazı durumlarda hiç oluşmadığı en sert serbest piyasa taraftarları dışındaki bütün iktisatçılar tarafından kabul edilmektedir. İşsizlik, enflasyon ve pekçok tür sağlık hizmeti piyasada sigortalanabilecek türden riskler değildir. Bu sorunlar esas olarak piyasaların aksamasından, başarısızlıklarından kaynaklanmaktadır.

Sosyal sigortayı özel sigortadan ayıran özellik yararların evrensel olması ve katkıya veya gelir düzeyine bakılmaksızın risklere

karşı koruma sağlamasıdır. Özel sigorta hesaplanabilir riskleri sigorta ederken, sosyal sigorta öngörülemez ve hemen herkesi birden etkileyecek riskleri karşılar. (iktisadi durgunluk, mali kriz, enerji krizi, aile sisteminin çökmesi gibi). Yaygın sosyal yardımın sosyal sigortadan farkı ise yararlanmanın belli koşulların ortaya çıkması ve gelir düzeyinin yetersiz olması durumunda verilmesidir.

Sosyal sigorta programları da bireysel katkıya, gelir düzeyine göre kademeleştirmeye ve kendi kendini finanse edecek aktüeryal dengelerin sağlanmasına ve fonların hiç açık vermemesine dayandığı ölçüde piyasa işleyişine benzer bir mekanizmaya dayanacaktır.¹ Bu nedenle de sosyal sigortaların sıkı aktüeryal ilkeye uygun işlemesi ne mümkündür ne de gereklidir. Yoksa, bu fonlar da özel sigorta fonlarının taşıdığı hemen tüm işleme sorunlarını taşıyacaktır. Devletin sosyal sigorta fonlarına bütçeden transfer yapması bu nedenle gereklidir, ve dünyanın pekçok ülkesindeki uygulama da zaten budur.

III. Türkiye'de İstihdam ve Kadınlar

Türkiye'deki iş yasaları istihdam ve ücret konusunda kadınlara karşı ayrımcılık yapmadığı gibi, kadınları koruyucu hükümler de içermektedir. Fakat önemli olan ve yasaların sağladığı olanaklardan yararlanmanın tek koşulu iş yasalarının kapsamına girebilmek ve bir işte çalışıyor olmaktır. Yasal çerçevede anayasal bir hak olarak tanımlanan çalışma hakkından kadınların ne kadar yararlanabildiklerini görmek için kadın istihdamı ile ilgili bilgiler aşağıda verilmektedir. Bu bilgiler aynı zamanda çalışma temelinde ku-

rulmuş sosyal sigortaların kapsamını saptayabilmenin de önkoşuludur.

A. Aktif Kadın Nüfusu ve İstihdam Edilen Kadın Nüfusu

Tablo (1) çalışabilir yaşta kabul edilen ve aktif nüfus olarak tanımlanan 12 ve daha büyük yaştaki nüfusu ve bunlar arasında istihdam olanağı bulabilen nüfusu göstermektedir. Tablo (1)'den izlenebileceği gibi, Türkiye'de aktif nüfus, yani 12 ve daha büyük yaştaki

Aktif nüfusun toplam nüfus içindeki payı bakımından kadınlarla erkekler arasında pek farklılık yoktur. Asıl sorun aktif nüfus içinde istihdam olanağı bulabilenlerle ilgilidir ve cinsiyet temelinde bu bakımdan büyük farklılık bulunmaktadır.

nüfus, toplamın üçte dördü civarındadır. Aktif nüfusun toplam nüfus içindeki payı dönem içinde yükselme eğilimi göstermektedir. Bunun anlamı, çalışabilecek yaşta olanların ve bir iş bulmaya talip potansiyel nüfus artışı genel nüfus artışından daha yüksektir.

Aktif nüfusun toplam nüfus içindeki payı bakımından

kadınlarla erkekler arasında pek farklılık yoktur. Asıl sorun aktif nüfus içinde istihdam olanağı bulabilenlerle ilgilidir ve cinsiyet temelinde bu bakımdan büyük farklılık bulunmaktadır. Toplam aktif nüfusun sadece yarısından azı istihdam olanağı bulmaktadır. Bu oran erkekler için % 65-70 arasında, yani yaklaşık üçte iki dolayında iken, kadınların sadece % 27-31'i, yani dörtte biri ile üçte biri arası istihdam olanağına sahiptir. Ek olarak, her iki grup için de 1990'larda istihdam oranı dönem başındakine göre düşüktür ve özellikle 1990'ların ilk yarısında düşme eğilimi göstermiştir. Kısacası, istihdam edilebilen aktif nüfus payı azalmaktadır ve bu azalmanın boyutu kadınlar için daha büyüktür.

İstihdam olanağına sahip olmamanın en önemli sonuçlarından biri geçinmek için başkalarına bağımlı olmak ise, diğeri de istihdama bağlı olarak sosyal sigorta sistemine dahil olma olanağını yitirmektir. İşte, aktif kadın nüfusunun çok büyük bir kısmı bu durumdadır.

1996 Ekim ayına ait Hane halkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre², 12 ve daha yukarı yaştaki 23.2 mil-

Tablo 1. Toplam Nüfus, Aktif Nüfus ve İstihdam, 1989-1996 (Bin kişi)*

Yıl	Toplam nüfus	12 ve daha büyük yaşta aktif nüfus	İstihdam edilen nüfus	Aktif nüfus/ toplam edilen nüfus-%	İstihdam/ aktif nüfus-%
Toplam					
1989	54 448	38 409	19 094	70.54	49.71
1990	55 580	39 583	19 946	71.21	50.39
1991	56 708	40 710	19 452	71.79	47.78
1992	57 793	41 810	19 959	72.34	47.74
1993	58 937	42 988	19 905	72.94	46.30
1994	59 828	43 950	20 396	73.46	46.41
1995	60 900	45 085	21 378	74.03	47.42
1996	61 933	46 135	21 698	74.49	47.03
Erkek					
1989	27 233	19 028	13 064	69.87	68.66
1990	27 803	19 615	13 669	70.55	69.69
1991	28 385	20 195	13 319	71.15	65.95
1992	28 927	20 750	13 789	71.73	66.45
1993	29 497	21 339	13 781	72.34	64.58
1994	29 962	21 843	14 515	72.90	66.45
1995	30 481	22 404	14 891	73.50	66.46
1996	31 016	22 950	15 252	74.00	66.47
Kadın					
1989	27 215	19 381	6 030	71.21	30.41
1990	27 777	19 968	6 277	71.89	31.44
1991	28 323	20 515	6 132	72.37	29.90
1992	28 866	21 060	6 169	72.96	29.29
1993	29 440	21 649	6 124	72.31	28.29
1994	29 866	22 107	5 881	74.02	26.50
1995	30 420	22 681	6 486	75.56	28.60
1996	30 917	23 185	6 446	74.99	27.80

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Çalışma İstatistikleri 1996*, Ankara, Kasım 1997, s. 185, 187.

* Her yıl için Ekim ayı verileri.

yon kadının 16.4 milyonu, yani %70.6'sı işgücüne dahil değildir. Bunlardan yaklaşık 12 milyonu, yani %73'ü (aktif kadın nüfusunun tamamının ise %56'sı) ev kadınıdır; %7.5'i özürlü, yaşlı veya hastadır; %13.3'ü öğrencidir; %1.8'i irad sahibidir; %1.2'si ise emeklidir. Kısacası, işgücüne dahil olmayan kadın nüfusun sadece %3'ünün kendine ait bir geliri olduğu anlaşılmaktadır. Geri kalan %97'si, yani 16 milyon kadının neredeyse tamamı yaşamak için başkasına bağımlıdır. Özellikle, işgücüne dahil olmayan kadın nüfusun sadece %1.2'sinin emekli olması, yani bir emeklilik maaşına kendi istihdamı sonucunda sahip olması, çalışmayan kadınların bir erkeğe bağımlı olmadığında

Tablo 2. İstihdam Edilenlerin İstihdam Biçimi ve İşteki Durumu - 1989-1996 (Bin kişi)

Yıl	İstihdam edilenler	Ücretli ve maaşlı	Yevmiyeli mevsimlik arazi geçici	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
Toplam						
1989	19 094	5 911	1 422	605	4 911	6 245
1990	19 946	6 616	1 065	960	5 087	6 218
1991	19 452	6 163	1 294	971	4 723	6 301
1992	19 959	6 356	1 483	1 074	5 160	5 886
1993	19 905	6 677	1 509	1 160	4 694	5 865
1994	20 396	6 487	1 873	1 071	5 172	5 793
1995	21 378	6 537	1 760	1 150	5 485	6 446
1996	21 698	7 035	1 980	1 225	5 229	6 229
Erkek						
1989	13 064	4 905	1 204	593	4 466	1 896
1990	13 669	5 462	863	929	4 453	1 962
1991	13 319	5 157	1 069	949	4 277	1 867
1992	13 789	5 215	1 215	1 050	4 363	1 946
1993	13 781	5 459	1 240	1 134	4 156	1 792
1994	14 515	5 317	1 498	1 041	4 608	2 051
1995	14 891	5 304	1 454	1 106	4 957	2 070
1996	15 252	5 736	1 609	1 194	4 716	1 997
Kadın						
1989	6 030	1 006	218	12	445	4 349
1990	6 277	1 154	202	31	634	4 256
1991	6 132	1 005	225	22	446	4 434
1992	6 169	1 140	268	24	797	3 940
1993	6 124	1 218	269	26	538	4 073
1994	5 881	1 170	375	30	564	3 742
1995	6 486	1 232	306	44	528	4 376
1996	6 446	1 299	371	31	513	4 232

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Çalışma İstatistikleri 1996*, Ankara, Kasım 1997, s. 185, 197, 198, 269.

sosyal güvencesinin korkunç düzeyde düşüklüğünü göstermesi bakımından son derece çarpıcıdır. Ek olarak, bu oran 1989 yılında %1.7 iken 8 yıl sonra daha da düşmüştür.

B. İstihdam Edilen Kadınların İstihdam Biçimi

İstihdam olanağı bulmak önemlidir. Fakat bunun kadar önemli olan ne tür bir istihdam olanağının bulunabildiğidir. İstihdam türü özellikle sosyal sigortalar kapsamına dahil olma ve hangi sosyal sigorta kurumuna dahil olunabileceğini belirlemesi bakımından önemlidir. Tablo (2) ve Tablo (3) istihdam edilenlerin istihdam biçimini ve işteki durumuna göre dağılımını göstermektedir.

Tablo (3)'de görüldüğü gibi, Türkiye'de istihdam edilenlerin %41.5'i düzenli veya düzensiz ücret geliri ile çalışmaktadır. İşverenlerin oranı çok küçük bir oran olan %5 dolayındadır. Erkeklerin yarısına yakını ücretli ve yevmiyeli, üçte birine yakını da kendi hesabına çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçiliği Türkiye'de hâlâ önemli bir istihdam biçimidir. Fakat erkeklerin çok daha küçük bir oranı bu tür bir işte çalışmaktadır.

Kadınların esas istihdam biçimi ise ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktır ve kadınların üçte ikisinin bulabildiği olanak "ücretsiz aile işçisi" olmaktır. Bunun anlamı, kadınların çalışması karşılığında belirlenmiş bir ücret almadan, bir iş aktine göre belirlenmiş hakları olmadan, bu nedenle de herhangi bir sosyal sigorta kurumuna kayıtlı olmadan çalışmalarıdır. Tarım kesi-

Tablo 3. İstihdam Edilenlerin İşteki Durumuna Göre Dağılımı (%) - 1989-1996

Yıl	Ücretli ve maaşlı	Yevmiyeli mevsimlik arızı geçici	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
Toplam					
1989	30.96	7.54	3.27	25.72	32.71
1990	33.17	5.34	4.81	25.50	31.17
1991	31.68	6.65	5.00	24.28	32.39
1992	31.85	7.43	5.38	25.85	29.49
1993	33.49	7.58	5.83	23.58	29.46
1994	31.81	9.18	5.25	25.36	28.40
1995	30.58	8.23	5.38	25.66	30.15
1996	32.42	9.13	5.65	24.99	28.71
Erkek					
1989	37.55	9.21	4.54	34.19	14.51
1990	39.96	6.31	6.80	32.58	14.35
1991	38.72	8.03	7.13	32.11	14.02
1992	37.82	8.81	7.61	31.64	14.11
1993	39.61	9.00	8.23	30.16	13.00
1994	36.63	10.32	7.17	31.77	14.13
1995	35.62	9.76	7.43	33.29	13.90
1996	37.61	10.55	7.83	30.92	13.09
Kadın					
1989	16.68	3.58	0.02	7.31	72.12
1990	18.38	3.22	0.05	10.10	67.80
1991	16.39	3.67	0.04	7.28	72.31
1992	18.48	4.34	0.04	12.92	63.87
1993	19.89	4.40	0.04	8.79	66.51
1994	19.89	6.38	0.05	9.59	63.63
1995	18.99	4.72	0.05	8.14	67.45
1996	20.15	5.76	0.05	7.96	65.65

Kaynak: Tablo 2.

mini ve ücretsiz aile işçilerini sosyal sigorta kapsamına alma girişimleri pek az ilerleme kaydetmiştir. Bu biçimde çalışanların oranı dönem boyunca hafif bir azalma eğilimi göstermektedir. Buna karşılık, ücretli ve maaşlı çalışanların ve arızı, geçici, mevsimlik yevmiyeli işçi olarak çalışanların oranı bir ölçüde yükselmektedir.

Kadınların ancak binde beşi işveren, %8'i de kendi hesabına çalışırken, dörtte birinden biraz fazlası ücretli, maaşlı ve yevmiyelidir. Geçici, arızı, mevsimlik olarak çalışarak yevmiye elde edenlerin oranı bir ölçüde artma eğilimi göstermektedir. Bu tür kayıtdışı çalışmanın oranı istatistiklerin gösterdiklerinden daha büyük olabilir. Kadınların sadece beşte biri ücretli ve maaşlı olarak çalışmaktadır. Bu tür bir istihdam biçimi en azından kadınları potansiyel olarak sosyal si-

gorta kapsamına dahil olma olanağı sağlamaktadır. Kendi hesabına çalışmak ve işveren olmak da böyledir. Kısacası, istihdam olanağı bulan kadınların sadece %28'i bir sosyal sigorta kurumuna dahil olma potansiyeline sahip bir işte çalışmaktadır. Buna karşılık, benzer oran erkekler için %76'dır, yani kadınlarınkinin 2.7 katıdır.

Ek bilgi olarak belirtelim ki, 1996 Ekim ayı verilerine göre, kadınların %75'i tarlada, %1.7'si evde, %23'ü de düzenli bir işyerinde çalışmakta idi.³

IV. Sosyal Sigorta Kapsamındaki Nüfus ve Kadınlar

Türkiye'deki sosyal sigorta kurumları TC Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-Kur (Esnaf

ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu'dur. Ek olarak, bu kurumlar Tarım İşçileri Sosyal Sigorta Kanunu ve Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigorta Kanunu kapsamında olanları da sigortalamaktadır.

A. Toplam İstihdam ve Sigortalılık

Tablo (4) cinsiyet temelinde ayırım yapmadan bütün sosyal sigorta kurumlarının kapsamında olan nüfus ile ilgili bilgileri toplu olarak sunmaktadır. Buna göre, istihdama dahil bütün nüfusun sadece %46'sının herhangi bir sosyal sigorta kurumuna kayıtlıdır, yani sigortalıdır. Halbuki sosyal sigorta şemsiyesi altında bulunan nüfusun, toplam nüfusun beşte dördüne ulaştığı görülmektedir. Bu geniş kapsamın nedeni doğrudan doğruya sigortalı olanların ve emeklilerin aile fertlerinin sigortalının bağımlıları olarak dolaylı yolla kapsanmasıdır.

İstihdam olanağına sahip olmak, hatta ücretli ve maaşlı olarak çalışmak bile sigortalı kapsamına girmeyi otomatik olarak sağlamamaktadır. Söz konusu dönem içinde toplam sigortalılar istihdam olanağına sahip nüfusun sadece %42-48'ini oluşturmaktadır. Bu oranın dönem boyunca yükselme eğilimi içinde olmasına rağmen istihdam edilenlerin yarısından fazlası hâlâ sosyal sigortalarca kapsanmamaktadır.

Sigorta kapsamındaki nüfusun toplam nüfusa oranındaki önemli artış ise çarpıcıdır. Bu oran dönem boyunca nüfusun üçte ikisinden beşte dördüne çıkan bir

Tablo 4. Sigortalı Olan ve Sigorta Kapsamında Olan Nüfus - % 1989-1996

Yıl	Sigortalı olanların istihdam edilenlere oranı	Sigorta kapsamındaki nüfusun toplam nüfusa oranı
	Toplam Nüfus Kadın-Erkek	Toplam Nüfus Kadın-Erkek
1989	42.25	66.00
1990	41.51	73.30
1991	43.71	88.20
1992	44.58	70.74
1993	45.90	72.50
1994	48.32	77.50
1995	48.02	79.80
1996	46.30	83.60

Kaynak: Tablo (1); DİE, *Çalışma İstatistikleri 1996*, s.269, 198; DPT, *1997 Yılı Programı*, s. 97.

kısmını temsil etmektedir. Sigorta kapsamındaki nüfus hem sigortalıları hem sigortadan aylık alanları hem de sigortalılara ve emeklilere bağımlı nüfusu içine almaktadır. Burada çarpıcı olan durum, nüfusun çok önemli bir kısmının ancak sigorta kapsamındaki bağımlıları olarak ve ancak dolaylı biçimde sosyal güvence ağına dahil olabilmesidir. 1995'te 10 milyon dolayındaki sigortalıya karşılık 5 milyon aylık alan vardır ve 33 milyon aile ferdi dolayımı olarak sigorta kapsamındadır. Kısacası, sigorta kapsamında olduğu belirtilen nüfusun %68'i aslında doğrudan değil dolayımı olarak bu sisteme dahildir. Doğrudan sigortalı olan nüfus toplam aktif nüfusun sadece %22'sidir.

Sigortalıların %19'u Emekli Sandığı, %26'sı Bağ-Kur, %55'i ise Sosyal Sigortalar Kurumu'na bağlıdır.⁴ Ek olarak, kapsamı en hızlı büyüyen kurum da SSK olmuştur. Diğer iki kurumun toplam sigorta kapsamındaki payları 1989'dan beri pek değişmezken, SSK'nın payı nüfusun %32'sinden %43.1'ine yükselmiştir, yani %35 artmıştır. Bunun anlamı, sigorta kapsamı 1989'dan 1995'e %21 dolayında genişlerken, bu genişlemenin yükü esas olarak SSK tarafından üstlenilmiştir. Halbuki aktif sigortalıların sayısı bu denli büyük nüfusu karşılayabilecek kadar artmamıştır. %70'inin istihdam edilmediği hatırlandığında, tabloda "aile ferdi" olarak belirtilen grubun esas olarak kadın ve çocuklardan oluştuğu açıktır.

C. Sosyal Sigorta ve Kadınlar

Tablo (5) genel olarak sosyal sigorta kurumlarına kayıtlı çalışanların sayısını ve kayıtlılığın dağılımını sigorta kurumlarına göre ve cinsiyet temelinde göstermektedir. Bu tür bir derli toplu veri seti sadece tabloda belirtilen yıllar için bulunmaktadır.

Tablo (5)'ten izlenebileceği gibi, 1996'da Türkiye'de çalışan nüfusun %53.4'ü herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir. Bu oran erkekler için %42.7, kadınlar için %79.6'dır. Herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadan çalışmak erkekler için de önemli bir sorundur; fakat erkekler için kayıtsızlık oranı kadınlarınkinin yarısı civarındadır. İstihdam olanağı bulan kadınların beşte dördü ise herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değildir. Daha önce belirttiğimiz gibi, aktif nüfusa dahil kadınların sadece %30'u formel bir işe sahiptir; istihdama dahil kadınların ise sadece %20'si bir sosyal sigorta kurumunun kapsamındadır. Buna göre, aktif kadın nüfusunun sadece %6'sı kendi işi dolayısıyla doğrudan doğruya bir sosyal sigortadan yararlanabilmektedir.

**Tablo 5. Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına Kayıtlılık:
Cinsiyet ve Sosyal Güvenlik Kurumuna Göre Dağılımı - 1992 - 1996**

Sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlılık durumu	1992	1994	1995	1996	1992	1994	1995	1996
	Toplam (Bin kişi)	Toplam (Bin kişi)	Toplam (Bin kişi)	Toplam (Bin kişi)	Dağılım (% oran)	Dağılım (% oran)	Dağılım (% oran)	Dağılım (% oran)
Toplam	19 528	20 315	20 836	21 967	100.0	100.0	100.0	100.00
Bağ Kur	4 309	4 959	5 243	3 296	22.1	24.4	25.2	15.20
SSK	3 907	3 864	3 937	4 652	20.0	19.0	18.9	21.40
Emekli Sandığı	1 634	1 804	1 879	2 052	8.4	8.9	9.1	9.50
Bilmiyor	2	20	33	30	-	-	-	0.14
Kayıtlı değil	9 677	9 668	9 720	11 650	49.6	47.6	46.7	53.70
Diğer	0	0	24	17	-	-	-	0.77
Erkek	13 461	13 962	14 451	15 252	100.0	100.0	100.0	100.00
Bağ Kur	4 018	4 517	4 866	3 182	29.8	32.6	33.7	20.90
SSK	3 360	3 319	3 350	3 965	25.0	23.8	23.2	26.00
Emekli Sandığı	1 249	1 332	1 427	1 547	9.3	9.5	9.9	10.10
Bilmiyor	2	15	23	24	-	-	-	0.15
Kayıtlı değil	4 832	4 779	4 764	6 520	35.9	34.2	33.0	42.70
Diğer	-	0	21	14	-	-	-	0.09
Kadın	6 067	6 353	6 385	6 445	100.0	100.0	100.0	100.00
Bağ Kur	290	442	377	114	4.8	16.8	5.9	1.80
SSK	547	545	587	687	9.0	8.6	9.2	10.60
Emekli Sandığı	385	472	452	505	6.3	7.4	7.1	7.80
Bilmiyor	-	5	10	6	-	-	-	0.09
Kayıtlı değil	4 844	4 889	4 956	5 130	79.8	77.0	77.6	79.60
Diğer	-	0	3	3	-	-	-	0.05

Kaynak: DİE, *Çalışma İstatistikleri* 1993, s. 27; 1995, s. 112; 1996, s. 198; ve DEİ.

Sigortalılık oranının 1992'den 1996'ya erkekler için düştüğü, kadınlar için ise artmadığı gözlemlenmektedir. Özellikle farklı kurumlara kayıtlılık oranı bakımından bağımsız çalışanları kapsayan Bağ-Kur'un payı hızla düşerken, diğerlerine kayıtlılık payı küçük oranlarda artmıştır.

Tablo (6) farklı kurumlara kayıtlıların cinsiyete göre dağılımını göstermektedir. Toplam sigortalıların sadece % 12-13'ü kadındır, erkek oranı %86-87'dir. Sözün kısası, Türkiye'de sosyal sigorta kuruluşları ile ilgili ölçüde erkeksidir. En erkeksi kurum bağımsız çalışanları kapsayan Bağ-Kur'dur. Buradaki kadın oranı sadece çok düşük değildir, zaman içinde de ciddi olarak düşmüş ve %3.5 gibi minik bir düzeye ulaşmıştır. SSK'daki oran da %15 gibi küçük bir paydır. En az er-

keksi kurum ise kadınların payının %25'e ulaştığı Emekli Sandığı'dır. Bu oran kadınlar için kamu kesimi istihdamının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kadınların istihdam oranının ve sosyal güvenlikli işlerde çalışabilmesi olanağının daha yüksek olduğu kesin özel kesim değil kamu kesimi olduğu ortaya çıkmaktadır.

V Sonuç

Cumhuriyetin 75. yılı münasebetiyle kadınlarımızın sahip olduğu sosyal güvencenin temel boyutlarından biri olan sosyal sigortanın kadın nüfusu ne ölçüde kapsadığını incelemeyi bu çalışmanın en önemli sonucunu şöyle özetlemek mümkündür: Türkiye'deki sosyal güvenliğin yasal çerçevesi esas olarak kadınlara

Tablo 6. Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına Kayıtlıların Cinsiyete Göre Dağılımı - % 1989-1996

	1992	1994	1995	1996
Toplam Sigortalı				
Kadın	12.4	13.7	12.8	13.1
Erkek	87.6	86.3	87.2	86.9
Emekli Sandığı				
Kadın	24.6	26.2	24.1	24.6
Erkek	76.4	73.8	75.9	75.4
SSK				
Kadın	14.0	14.1	14.9	14.8
Erkek	86.0	85.9	85.1	85.2
Bağ-Kur				
Kadın	6.8	8.9	7.2	3.5
Erkek	93.2	91.1	92.8	96.5

Kaynak: Tablo (5)

karşı ayırımcılık gütmemektedir ve ayırımcılık yapan bazı hükümler mevcut olsa bile, bunların sayısı azdır. Kadınların yasalar önünde eşitliği esas olarak sağlanmıştır. Esas sorun uygulamada ortaya çıkmaktadır. Kadınların sosyal koruma ağlarına fiilen dahil olmaları büyük ölçüde dolaylıdır ve kayıt dışı çalışma çok büyük boyuttadır. Mevcut sosyal koruma programları kapsadığı nüfus bakımından eksiktir; yarar kapsamı dardır ve çok önemli bazı sosyal riskleri kapsamamaktadır.

Sosyal güvence rejimleri ve refah devleti modelleri toplumların iktisadi yapı, işgücü piyasası, aile ve cinsiyet ilişkilerini hem yansıtmakta hem de biçimlendirmektedir. Bu refah devletleri yeniden yapılandırmaya maruz kaldıkça cinsiyet temelindeki ilişkileri de değişime uğramaktadır. Türkiye'deki iktisadi yapı, işgücü piyasası, aile ve cinsiyet ilişkilerinin sonuçları, kadınların çalışma ve işgücüne katılmasının son derece düşük kalması ile ortaya çıkmaktadır. Kadınların ve erkeklerin işgücü piyasasındaki fırsatları, kısıtları, gelirleri ve yaşam boyu çalışma döngüleri açısından farklılıklar göstermektedir.

Sosyal politikalar kadının ve erkeğin işgücü piyasasındaki deneyimlerinin farklı olduğunu kabul ederek oluşturulmalıdır. Kadının sosyal güvenlik korumasına erişimini belirleyen etmenler arasında ev içi

emeğinin cinsiyetçi eşitsizliği kadar işgücü piyasasındaki cinsiyetçi eşitsizlikler de önemlidir. Kadınların işgücü piyasasında standart olmayan, enformel, geçici, işreti, kısmi zamanlı işlerde çalışmaları, örgütlülük düzeylerinin düşük olması, ücretlerinin düşük olması gerçeği dikkate alınmalıdır. Kadınların sosyal sigorta programlarına dahil edilebilmeleri, kapsama alınabilmeleri için erkek işleri normlarının gerekli kılınması kadınlar için son derece sınırlandırıcı olmaktadır. Örneğin sürekli istihdam ve tam zamanlı çalışma içinde olmak gibi koşullar emeklilik, analık sigortasına dahil olabilmek için getirilen standartlardır. Bu nedenle, kadınlar ücretli olmaktan ziyade eş ve ana olmaktan dolayı sosyal güvenlikten yararlanabilmektedirler.

Sosyal sigorta programları istihdama bağlı olarak sigortadan yararlanmayı sağlar. Günümüzdeki sosyal sigorta sistemleri genellikle seçkin bir ücretli grubu için başlatılmıştır ve programların gelişmesi yatay olsa bile, yani kapsamı genişlese bile, esas olarak dikey şekilde, yani az sayıda çalışana daha çok sayıda alanda koruma getirerek genişlemiştir. Sağlık, emeklilik işsizlik sigortası, aile indirimleri, analık yardımları, hep bu şekilde gelişmiştir. Sigorta kapsamı gelir düzeyi, işgücü niteliği ve baskı gruplarının gücü gibi etmenlere bağlı olarak belirlenmiştir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sigorta kapsamı sınırlıdır, çünkü işgücünün yarısı veya daha fazlası kendi

işinde çalışmakta veya enformel sektörde çalışmaktadır. Sosyal sigorta programları genellikle kentsel yönelimlidir ve kırsal kesimin çok küçük bir kısmını kapsamaktadır.

Kadınlar geleneksel olarak istihdam temelli sosyal sigorta programlarına dahil olma bakımından dezavantajlıdır. Kapsama girebilme koşulları ve yarar düzeyleri erkeklerinkinden düşüktür, çünkü kadınların istihdama standart olmayan ve düşük ücretli işlerde, enformel kesimdeki işlerde yoğunlaşmıştır. Ücretsiz aile işçileri çok büyük oranda kadındır ve hemen tüm sosyal sigorta programlarından dışlanmışlardır.

Bu eşitsizliklerin bir kısmını azaltmak ve işgücü piyasalarındaki eşitsizliklerin sosyal güvenlik alanında yankılanmasını hafifletmek için, bütün çalışanları kapsayan geniş kapsamlı programlar, veya evrensel kapsamlı programlar uygulanabilir. Ek olarak, çalışmalar göstermektedir ki istihdama bağlı programların kendi kendine finanse etmemekte, sosyal sigortalara bütçe kaynaklarından transferler yapma zorunluğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'deki sosyal güvenlik modeli "ekmek parası kazanan erkek aile reisi modeli"nin en uç örneklerinden biridir. Türkiye'deki uygulama, alternatif modellere kıyasla, kadınların çok büyük bir çoğunluğunun sosyal güvenliğini ancak baba veya özellikle kocanın bağımlısı olma yoluyla sağlayabilmesi ile sonuçlanmaktadır. Türkiye'de yetişkin kadınların üçte birinden azı istihdam edilebildiği için, norm olan kadının istihdamı değil erkek aile reisinin istihdamıdır.

Türkiye sosyal sigorta sistemi kadınlar için çok önemli olan işsizlik ve aile yardımı sigortalarını bunca yıl sonra bile kurmamıştır. Mevcut aile yardımı son derece yetersiz olması bir yana, kocaya verilmektedir. Bu iki alandaki eksiklik sendikal mücadele ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Ama çalışan kadınların çok küçük bir kısmı sendikal olduğu için, kadınlar gene sendikalı kocaları dolayımı ile aile yoluyla bu ağa girebilmektedir.

Sosyal sigortanın olmadığı durumda devreye girmesi gereken sosyal yardımlar ise kapsam ve yarar

düzeyleri bakımından utanç verici düzeyde yetersizdir. 65 yaşını aşmış kimsesiz ve muhtaç yoksullara ödenen aylıklar asgari ücretin %4-5'i kadardır; bu bile kadınlara kocaları dolayımıyla ödenmekte, ve yarısı kadar ödenmektedir. Bir diğer sosyal yardım olan ve devlet memurlarının erkeğine ev kadını eşi için öde-

nen aylık "aile yardımı" asgari ücretin %4.5'i kadardır. Türkiye'nin sosyal politikasının ev içi kadın emeğine attığı değer işte bu kadardır. Yoksulluk yardımı ise adı "program" bile olmayan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu denen fondan dağıtılan ve hiçbir sürekli-

liği olmayan münferit sadaka mahiyetindeki miktarlardan ibarettir.

Kısacası, Türkiyeli vatandaşlarımızın önemli bir kısmı, kadınlarımızın çok büyük bir kısmı kendileri dolayısıyla sosyal haklara sahip ve bunları kullanabilen "sosyal vatandaş" statüsüne ulaşamamıştır.

Dipnotlar

¹ Bu tür sosyal sigorta sistemine "liberal sosyal güvenlik" sistemi adı verilmektedir. Liberal sosyal güvenlik sisteminin özellikleri için bkz. Tülay Arın, "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Fonlarının Açıkları: Liberal Sosyal Güvenlik rejiminin Çelişkileri ve İflası", X. Türkiye Maliye Sempozyumu, Kamu Kesimi Finansman Açıkları, kemer, 14-17 Mayıs 1994, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 1996

² DİE, Çalışma İstatistikleri 1996, s. 185, 187

³ DİE, Çalışma İstatistikleri 1996, s. 199.

⁴ DİE, Çalışma İstatistikleri 1996, s. 269, 198

Kapitalizm ve Cumhuriyet: Ko-Entegre¹ Bir Vektör Mü?

Gündüz Fındıkçoğlu

Cumhuriyetin kurulduğu dünya ile bugünkü dünya arasında önemli farklar var. Kapitalizm 1920'lerden bu yana ciddi değişiklikler geçirdi. Kapitalizmin geçirdiği en önemli değişikliklerin başında emperyalizm denilen olgunun şekil değiştirmesi geliyor. Mal ihracıyla beraber giden sermaye ihracı şeklinde ifade edilen ve tekelci kapitalizmle (sermayenin konsantrasyonu) özdeşleştirilen emperyalizm safhası *söz konusu tanımıyla* geride kalmıştır. Aslında bu tanımın zamanında da ne kadar genelleşirebileceği, Lenin'in vülgarizasyon çalışması altbaşlığını koyduğu bir *politik* broşüre, kaldıramayacağı kadar *teorik* yük yüklemenin ne kadar doğru olduğu, Almanya'da bir dönem yaşanan gelişmelerin evrenselleştirilmeye uygun olup olmadığı tartışılabilirdi. Hiç tartışılmadığı söylenemez ama bu tartışmanın yeterli hızda ve yaygınlıkta gerçekleşmiş olduğunu da iddia edemeyiz.² Sonuç olarak 1789-1989 dönemi, bu dönemden kalan kavramların önemli bir kısmını entellektüel tarihe bırakarak, sona erdiği için bu tartışmanın ayrıntılı olarak yapılmasının bugün artık pratik bir yararı bulunmuyor. Emperyalizm, hala bu terimi kullanmaya devam edeceksek, sinsi politik manevralar veya açık güç gösterileriyle bezeli bir kontrol/hegemonya biçimine dönüşerek açıkça politik bir biçim almıştır. Emperyalizm terimini kullanmaya devam etmeyi seçebiliriz, ancak bu terimin eskiden tekabül ettiği ve üzerinde konsensüs olduğu varsayılan kavrama artık işaret etmediğini de söylemek gerekir. Açıkçası, emperyalizm/sermayenin konsantrasyonu/finans kapitalin hakimiyet kazanması/sermaye ihracı şeklindeki müteakabiliyet ilişkisinin geçerli bir emperyalizm tanımı veremeyeceği bir dönemde bulunuyoruz. Kuşkusuz, önemli hammadde kaynaklarının kontrolü amacıyla ve uluslararası ilişkilerde kabul ettirilebilecek bir güç/onay dengesinin oluşumu için askeri müdahaleler dönemi geride kalmadı. Ancak bu kadarı *emperyal* denebilecek bir vizyona işaret etse de Leninist *emperyalizm* teorisinin geçerli sayılması için ge-

rekli koşulların mevcut olduğunu göstermeye yetmez.³

Bu tezlerin bir kısmı yanlış çıkmıştır. Tez (c) açıkça yanlıştır. Kapitalizmin evrimi bu tezi doğrulamamıştır ve artık doğrulaması söz konusu olamaz. Esasen, Marx'ın 19. Yüzyıldan çıkış çerçevesinde ve 19. Yüzyıl normlarıyla bir sosyalizm düşünmüş olduğu, bu tezin ancak kapitalizmin 20. Yüzyılın yıkılmış olması halinde doğrulanmış olacağı unutulmamalıdır. Mesela, çok farklı hale gelmiş bir kapitalizm 21. Yüzyılda yıkılırsa bunu Marx'ın kuramına bağlamak olanagı *kalmamıştır*. Bu tez kapitalizmin yüzyıllar boyunca bazı krizlere girebileceğini ve bunlardan kurtulabileceğini söylememektedir: iddia edilen şey kapitalizmin tutarsız (çelişkili) bir doğasının olduğu ve, iktisat jargonuyla söylersek, sürdürülemez bir büyüme patikasına sahip olduğudur. Kapitalizmi dinamik olarak modellersek, dinamik olarak etkin olmayan ve ayrıca dengesiz olan tutarsız bir yapıdan bahsetmemiz gerekecektir. Zaman serilerinde bazı dalgalanmalar bulmak bu tezi doğrulamaya yetmez: devamlı olarak 1929 Krizi benzeri krizler üreten, çalışanlara avantaj sağlayamayan ve, deyim yerindeyse, "patlayan" bir dinamikten bahsediyoruz. 20. Yüzyıl bu iddiayı doğrulamamıştır.⁴ Kapitalizm, daha geniş bir perspektiften bakılınca, gerçekten de sürdürülemez olabilir. Fakat bu sürdürülemezlik Marx'ın düşündüğü tarzda bir sürdürülemezlik değildir ve kırılma noktası konusunda da kapitalizm Marx'ın gördüğü 19. Yüzyıl optik illüzyonundan çok farklı çıkan bir yörüngede seyretmektedir. Tez (b) ise iki sebepten de yanlış çıkmış olan bir tezdır: Kautsky/Lenin "dışarıdan bilinç taşıma tezi" esasen (b)'nin yanlış çıktığının örtük bir kabulüdür. Przeworski & Sprague'ı (Przeworski Adam & John Sprague (1986), *Paper Stones*, The University Of Chicago Press) okuyanlar *Batı Avrupa işçi sınıflarının* 1914 öncesi "tarihi aktörlükten" ne kadar uzak olduklarını ve sonradan "merkezci" olarak suçlanacak partiler ve, hatta, sağ sosyal-demokrat liderleri *ne kadar sağa ve milliyetçiliğe itmiş olduklarını* görebilirler. Lenin'in yazılarında zaman zaman "sağ" liderlikle-

re atfedilen reformizm eğiliminin büyük kısmını işçi sınıfının kendisine yönelmek gerçeği restore edecektir. Sorun sadece bir işçi aristokrasisi ve onu temsil eden reformizm meselesi olmamıştır. İşçi sınıfı hareketinin tarihinde liderlik hatalarının var olduğunu, ama "liderlik ihaneti" olarak yorumlanabilecek hiç bir stratejinin söz konusu olmadığını düşünüyorum. *İşçi sınıfının ihanetinden* de söz edilemez -Lukâcs'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*'ndeki sınıf tasarımı hariç hiç bir sınıf tanımı bu tesbite izin vermeyecektir- çünkü ihanet etmek için önce bir davaya adanmış olmak gerekir. (Lukâcs (1976 1923)), *Histoire et Conscience de Classe* Editions de Minuit, özellikle "La conscience de classe" ve "La réification et la conscience du prolétariat" başlıklı makaleler) Batı Avrupa işçi sınıfları *devrimci sosyalizm* davasına hiç bir zaman tam olarak sahip çıkmamış oldukları için ihanet de etmemişlerdir. Ayrıca, kapitalizm *işçi sınıfının* niteliğini endüstri *proletaryası* olmak noktasından uzaklaştırmıştır. Nitelik değiştiren çalışanlar gruplarına işçi sınıfı veya işçi sınıfları diyebiliriz- siz ve işçi sınıfı tanımı ile oynayabilirsiniz. Sonuç değişmez: bu grupların toplamına *proletarya* diyemezsiniz. Proletarya tanımının 1848'deki gibi net olmaktan Kautsky'nin zamanında bile ne kadar uzaklaşmış olduğu Przeworski (1985)'te görülebilir. (Özellikle, Przeworski Adam (1985), *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge University Press, "Who are the "proletarians?" başlıklı kısım, 55-63) (b) her iki nedenden de yanlış çıktı. Gorz (1986) soğukkanlı değerlendirilirse bu konuda netlik kazanılabilir kanısındayım. (Gorz André (1986), *Elveda Proletarya*, AFA) Kısmi doğruluk taşıyan iki tez var: (a) ve (d). Tez (a) kısmen doğrudur çünkü (i) Maddi refah ve yaşam standardı gelişmiştir. (ii) Ancak, bu standart eşit şekilde gelişmemiştir. (iii) Bu gelişmenin sonucu olarak insanlık bir enderlik sonrası (post-scarcity) toplumuna ulaşamamıştır. (iv) ihtiyaçların tanımı değişmiştir. İhtiyaçlar meselesi ile bağlantı kurulmadan Tez (a) net olarak tanımlanmış olmayacaktır.

Marksizm tarihin bir anlamı ve aktörü olduğu tezi- ni *çipa* olarak kullanmaktadır. Teloloji ve holizm suç-

lamalarından korkmanın ecele faydası yoktur. Marksizmde tarihin *anlamı* ilerlemenin ereği olan (telos) daha üst seviyede realize olacak bir komünotaryan toplum, *aktörü* de sanayi proletaryasıdır. Marksizmin sert çekirdeği (hard-core) budur. Bu doğrulanmadığı sürece neden doğrulanmadığının marksist bir açıklamasının olup olmayacağının bir önemi olmadığı gibi, kanımca böyle bir açıklamaya marksizmde yer de yoktur. Tarihin anlamı ve aktörü olduğu tezleri koruyucu kemerdeki (protective belt) tezler değildir ve marksizmin ana eksenini ve ana metodolojik/epistemolojik hattına mikro-mikro tezleri -post-marksizm denilebilecek bir şey varsa bence yapmak istediği budur-

eklemleyemezsiniz. İşçi sınıfının neden marksizmin postüle ettiği tarzda oluşmadığını ve davranmadığını açıklayan çok rafine argümanlar olabilir. Ancak, bu tezlerin marksizmin ana eksenine eklenmesi hem mümkün değildir, hem de marksizm açısından anlamsızdır. Bu açıdan sistem, Kurt Gödel manasında -Gödel'i biraz değiştirerek- eksiktir (incomplete): *hem ana tezleri savunup, hem de ana*

Cumhuriyet kapitalizmle doğmuş ve kapitalizmle uzun dönemli bir yapısal birliktelik, hatta aynıyet içinde var olmaya yönelmiş bir siyasi üst yapıdır. Başlangıçta emperyalizm yukarıda belirtilen tanımıyla var olmaya devam ettiği için Cumhuriyet'in emperyalizmle arasına bir fark koyma (çelişki değil, fark) durumunda olduğu açıktır.

tezleri ana tezlerin neden yanlış çıktığını açıklamak için kullanamazsınız. Lakatos jargonunda söylersek, hem koruyucu kemer (protective belt), hem de ana çekirdek (hard-core) olabilen tezlerle tutarlı bir teorik yapı bina edilemez ve araştırma *heuristics'i*, haliyle, varolamaz. Bir araştırma programı bu noktaya gelmişse zaten *dejenere* olmaya başlar. Her teori *değişmezler* (sabitler) arar. İrrasyonelliği önceden bir rasyonalite normu postüle ederek, dengesizliği de ancak dengeden yola çıkarak açıklayabilirsiniz. Mana ve aktör bunalımı kalıcılaşırsa marksizmin *çipaları* da tutmaya başlar. Ancak, bu böyle oluyor diye marksizmi imkansız sentezlere zorlayıp bir *oxymoron* -tutarsız bir melezlikte- tezler yelpazesi türetmek de anlamsızdır. Dürüst olalım: *gelişme bu yönde seyretmeye devam ederse, Marx'ın yazıları giderek daha fazla entellektüel tarihin malı olacaktır.* Bu yüzden sosyalist olmaktan vazgeçmek de gerekmiyor. Bu paragrafın yazılma amacı şudur: bundan sonra marksist bir Sol mümkün değildir. Sol'un ve sosyalizmin ne olup ne olamayacağını marksizmsiz değil, ama çerçevesini marksizmin de çizdiği bir marksist olmayan alanda düşünmek durumundayız. Burada söylemek istediğim

şey marksizmin bazı kavramlarının kullanılmaya devam edebileceği, ancak teşhis ve tedavi olarak marksizmden çıkan yolun (işçi sınıfını tarihi aktörlüğü ve buna dayalı bir sosyalist transformasyon) gerçekleşmenin mümkün olmadığıdır.

Parantezi kapatarak Cumhuriyet'in şu anda içinde bulunduğu ortama dönebiliriz. Cumhuriyet kapitalizmle doğmuş ve kapitalizmle uzun dönemli bir yapısal birliktelik, hatta aynıyet içinde var olmaya yönelmiş bir siyasi üst yapıdır. Başlangıçta emperyalizm yukarıda belirtilen tanımla var olmaya devam ettiği için Cumhuriyet'in emperyalizmle arasına bir fark koyma (çelişki değil, fark) durumunda olduğu açıktır. Ancak, bu fark *da-hi* genellikle düşünüldüğü

kadar net bir yol ayırma, nihayetinde Batı'nın ve emperyalizmin kapitalizm olarak reddine dayalı bir fark değildir. Cumhuriyet'in Batı'dan kopmadan ve Batılı bir kimliği benimsemede tereddüt etmeyerek kurulmuş olması emperyalizmin Leninist tanımının geçerli olduğunun yaygın olarak düşünüldüğü bir evrede bile Ankara'nın bu tanıma itibar etmediğinin bir göstergesidir. Daha maddeci bir yaklaşımla söylenirse, Cumhuriyet'in dayandığı sınıfsal ittifaklar ve güçler dengesi Batı'ya tamamen kapalı bir ulusal kalkınmacılık yolunun -aslında o dönemde belki de tek yol olarak sosyalizm vardı- izlenmesine olanak tanımamıştır. Kapitalizmle emperyalizmi ayıran ve emperyalizmi koloniyalizm olarak yorumlayan bir tesbit Cumhuriyet'in İttihat ve Terakki'yle devamlılık içerisinde dayandığı milli burjuvazi yaratarak kalkınma ve dünya kapitalizminden kopmama stratejisine temel oluşturmaktadır. Zihniyet düzeyinde bakarsak, kapitalizmle Cumhuriyet'i ko-entegre bir vektör olarak tasarlayan bu anlayışın yanlış olduğunu iddia etmek bugün pek de mümkün görünmüyor. Bugünün dünyasında Leninist emperyalizm tezine yaslanmak mümkün değilse ve kapitalizm marksist sosyalizmin düşündüğünün çok dışında bir patika izleyerek gelişmiş ülkelerde büyük bir teknolojik ilerleme ve etkinlik/esneklik gösterebilmişse, kapitalizm/Cumhuriyet vektörünün yetmişbeş yıllık macerasını "bir tarihi hata" olarak yorumlamak güçleşiyor. Bu vektörün farklı bir siyasal kültüre izin veren bir davranışsal ortamda -farklı bir tarihi mirasa sahip bir ülkede Cumhuriyet'le zor eleştirilir türden bir *burjuva demokasi-*

sini -yani demokrasiyi- birleştirmesi de mümkün olabiliirdi.

Başlangıçtaki mecazı sürdürürsek, Cumhuriyet ve kapitalizmin ko-entegre bir vektör olduğunu düşünüyorum. Bu şu demektir: bu ikili birlikte durağan (stationary) bir uzun dönem denge ilişkisi içindedirler. Orta gelişkinlikte bir kapitalizm için eksiksiz bir burjuva demokrasisi şart değildir, ama Cumhuriyet şarttır.

Türkiye'de kapitalizm daha da gelişecek, vahşi birikim biçimlerini uzun vadede geride bırakacak ve bu vektör ancak kapitalizmin dünya çapında geçireceği değişikliklere bağlı olarak nitel dönüşümler yaşayacaktır.⁶ 1930'larda Kadro'cuların -belki- beklemiş oldukları türden bir üçüncü yol arayışına

gir(e)meyen bir Cumhuriyet'in bugün geline nokta bu yola sapması/sapabilmesi için hiç bir neden görmüyorum. İkinci yol ise tarihten çekilmiş bulunuyor ve, daha da kötüsü, bugünden bakınca reel sosyalizm 1930'ların teknolojisine uygun bir ulusal yakınmacılık yolu, bir 20. Yüzyıl merkantilizmi olarak görünüyor. Sovyetler Birliği bir tarihi parantez, kapitalizmin uzun tarihinde "bir an", teorik olarak mümkün olmayanın önce kahramanca, sonra yozlaşarak denenmesi olarak ortaya çıkıyor. Kapitalizm-Cumhuriyet vektörünün kırılması yapılabilir bir alternatif yokluğunda artık istenmeyen bir gelişme, Türkiye'nin yüz elli yıllık yö-rüngesinde arzulanmayan bir kopma anlamına gelecektir.

Uzun dönemli bir kararlı patika olarak kapitalist Cumhuriyet fikri kısa dönemli dalgalanmaların olmayacağı anlamına gelmiyor. Bu dalgalanmalardan çıkacak siyasi çalkantıların Cumhuriyet'i restore etmek için kullanılması bugüne kadar mümkün olmadı. Bugün geline nokta kapitalizme ve Cumhuriyet'e bütünsel bir alternatif olmadığı ve kapitalist Cumhuriyet'in dağılması ancak "Cumhuriyet'siz (ve arkaik) kapitalizmlere" yol açabileceği için durum farklı olabilir. Olson teziyle düşünürsek⁷ mevcut sınıfsal dağılım (rant) koalisyonunu ve yatırılmış çıkarları ortadan kaldıracak bir arınma, gerçek bir yeniden yapılanmış kapitalizmi ateşleyecek bir yeniden yapılandırma belki de bir şoktan doğacak. "Kapitalist Cumhuriyet'in şu anki alternatifi ne tam olarak demokratik bir Cumhuriyet, ne de kapitalist olmayan bir Cumhuriyet'tir"

saptaması doğrusa, potansiyel restoratör için üzerinde Sezarizm yapabileceği bir vakum doğmakta olabilir ve risk minimumdardır. Kapitalizm/Cumhuriyet vektörü net bir anınmayla uzun dönem patikasını sürdürebileceği bir kırılma noktasına yaklaşıyor olabilir.

Bu kırılma noktası nasıl bir nitelik taşıyor? Hiperbolik bir lineer sistemden söz ediyorsak, kırılma noktası civarında sistemin katsayılarında olacak küçük değişiklikler dengenin de kırılmasını (splitting apart of the fixed point: or *bifurcation*) gerektirmez. Sistemin kalitatif yapısı parametrelerdeki küçük değişikliklerden etkilenmeyerek aynı kalır. Hiperbolik lineer sistemler lineer sistemler sınıfı içinde yoğun (dense) olduğu için -hiperboliklik jenerik bir özellik olduğu için-hiperbolik olmayan lineer sistemlere raslama olanağı düşüktür. Nonlinearite varsayımıysa -ki burada biraz üstü örtük olarak tam tersi savunulmuş oldu- bize kaosa kadar götüren "bifurcation" noktaları verebilir. Kırılma noktasının bir *bifurcation* noktası olmadığını, yeni bir çekim merkezinin (attractor) ortada görünmediğini, bu yüzden reform/restorasyon riskinin minimumda olduğunu düşünmek mümkün. Başka türlü söylersek, kırılma noktasının reform yapılamayarak kaçınılması vektörün başka bir çekim merkezine kapılmasıyla sonuçlanmayacaktır, ancak riskin az olduğu bir tarihi anda reformun yapılamaması dinamik patikanın gelecekteki özelliklerini etkileyebilir. Teknoloji üreten ve bir dereceye kadar rekabetçi bir kapitalizmi ve onun siyasi sistemini ya şimdi oturtursunuz, ya da gelecekte sub-optimal bir patikaya razı olursunuz. Ayrıca, bu patikanın gelecekteki kararlılığını riske atmış olursunuz.⁶

Bir dereceye kadar rekabetçi bir kapitalizm -neoklasik genel denge teorisinin teknik manasında tam rekabetçi bir kapitalizm varolamaz- narin bir bitkidir. Nisbi gelir dağılımı eşitliğini, anti-tekel yasalarını, kamunun müdahalesini, dışa açık olmakla beraber güçlü bir ulus devleti ve bu parametrelerin belirlediği bir kamusal alanın varlığını gereksinir. Kapitalizm, bir alternatifin yokluğunda, bir dereceye kadar haklı gösterilebilecekse bu ancak *regüle bir kapitalizmle* mümkün olabilir. Kapitalizm/Cumhuriyet vektörünün tarihi bir hata olmadığını tam olarak ispatlanması ancak vektörün izlediği yolun kararlılığının (stabilitesinin) garanti altına alınmasından sonra mümkündür. Ben bu kararlılığın sistemini kapitalizm ayağından -ve onun ürettiği "sivil toplumdan"- değil, Cumhuriyet ögesinden -yani onun kurucu çekirdeğinden- gelebileceğini düşünüyorum. Aksi takdirde muhtemelen birdenbire bir çözülme olmayacak ama, suboptimal (ikinci sınıf) bir kapitalizmin çoğu kurumunu -ve dolayısıyla zihni-

yetini- belirlediği küçük ko-entegrasyon dünyasında yaşamaya devam edeceğiz. Sol jargonla söylersek, mümkünse birinci sınıf bir kapitalizme geçelim ve menşevik yola tekrar göz atalım.⁹ Bu adımı kapitalist Cumhuriyet'in kapitalizm (burjuvazi) ayağı atamayacaksa ve, buna rağmen Cumhuriyet ayağı ileri sıçramak isterse Sol'un buna "demokrasi" adına karşı çıkması için hiç bir neden göremiyorum.¹⁰

Dipnotlar

¹ Burada ekonometriden son yıllarda sık kullanılan bir nosyonu ödünç alıyoruz. Ko-entegre bir vektör şöyle tanımlanabilir: iki seri beraber hareket ediyorsa, uzun dönemli denge patikasıdan sapma duran ise, ikisi ayrı ayrı duran olmasalar bile lineer birliktelikleri duran ise bu seriler ko-entegredir. Cumhuriyet ve kapitalizmin ko-entegre bir vektör olduğunu söylemek cumhuriyetin kapitalizmle uzun dönemli kararlı bir ilişkiyi sürdüreceğini söylemektir. Türkiye'de kapitalist bir Cumhuriyet kalıcı olacaktır.

² Giovanni Arrighi (1978), *The Geometry of Imperialism*, NLB güzel bir örnek. Ayrıca, Lenin'de (Collected Works XXIV, 464-465 ve XXIX, 165-168, Progress Publishers, 1974 baskısı) emperyalizmin kapitalizme bir üst yapı olduğu ve emperyalizmin tutarlı bir bütün oluşturmadığı, eski kapitalizmin emperyalizmle beraber varolmaya devam ettiği şeklinde emperyalizm kavramının "kitabı" kullanılması- nı eleştirdiği ilginç pasajlar var.

³ Asya'da olup bitenlerde emperyalizm görenler olabilir. Oysa ki krizin kendisini, ilk olarak gösterdiği Asya ülkelerinde ekonomik temellerle açıklanabilecek noktalar var: örneğin bu ülkelerde 1997 yazı itibarıyla, hatta 1996 itibarıyla, geniş cari açıklar görülüyor. Üç faktör ((1) Japonya'nın durgunluğu (2) Amerikan dolarının yükselmesi (3) Sektörel şoklar (mesela, semi-kondüktör talebinin azalması) ve dış ticaret hadlerinin bu ülkelerin aleyhine dönmesi) geniş cari açıklar ve döviz kurunun yanlış bandda olmasının üzerine gelince bir kriz çıkması değil, çıkmaması şaşırtıcı. Ayrıca, dış borçların sürdürülebilirliği açısından da bu ülkelerde sorunlar vardı. Kriz öncesi (a) yatırımlar dış ticareti etkilemeyen ve döviz kazandırmayan mallara (non-traded goods) yapıldığı (b) ICOR -incremental capital-output ratio- yüksek olduğu için hem yanlış yatırım tercihlerinden, hem de düşük yatırım verimliliğinden bahsedebiliriz. (a) şıkkının içinde herkesin bildiği aşırı gayrimenkul yatırımları/menkul kıymetlerde şişme yaratan yatırımlar ("conspicuous incestment") da var. Borçlanmanın reel yükü de bu ülkelerde artmaktaydı. Ayrıca, inanılmaz şekilde rezerv artışlarının olduğu Asya ülkelerinde (mesela, Filipinler'de 1990-96 arası döviz rezervleri %985 oranında artış göstermiş) bu paranın sterilize edilemediği de iddia ediliyor. Direkt yabancı sermaye yatırımları ise düşük olmuş. Dış borç kriterlerine bakarsak: bu ülkelerde 1996 sonunda Dış yükümlülükler/Dış Varlıklar oranı >1, Kısa Vadeli Dış Yükümlülükler/Uzun Vadeli Dış Yükümlülükler oranı >1, Kısa Vadeli, Dış Yükümlülükler/Döviz Rezervleri oranı da >1. (Bank of International Settlements, BIS verileri) Bunlar doğrusa kriz Asya'ya "geliyor" diyerek gelmiş ve kriz bir ölçüde bu ülkenin ekonomik fondamantallerine bağlanabilir. Elbette, kriz bir kere

başladıktan sonra finansal piyasalarda panik ve beklentilerin değişmesi krizin yayılmasını (contagion) sağlıyor. Yine de, bu görüşe yakın olursak diğer ülkelerde fondamantallar iyiye-ken sadece finansal piyasalardaki panikle gelen bir krizin çok derin olmayacağını düşünebiliriz. İş önemli ölçüde bozan Japonya'nın durumu denilebilir. Alternatif görüş Asya'nın bir semptom olduğu ve krizin yapısal olduğu şeklinde olabilir. Bu görüşün bir versiyonu da finansal piyasaların iyice bağımsız hale geldiği ve çok büyük fonların bu piyasalarda toplandığı, kapitalizmin yapısal dengesizliğinin bir belirtisi olan bu durumun da neoklasik jargonla söylersek birden fazla dengeye (multiple equilibria) yol açtığı şeklinde olabilir. Beklentilere dayalı finansal dengeler ekonomik genel dengeyi de bir beklenti dengesi yapıyor ve buradan çok sayıda denge arasında "kötü" bir dengenin seçildiği sürü davranışı vb. davranışsal şemalara ulaşıyoruz. Bütün bunlar doğruluk payı taşıyabilir. Ancak, buradan değil emperyalizm, Lenin'de de bulunan bir minör kavramla, bir tefeci emperyalizm (usury imperialism) teorisi çıkarmanın bile mikro (iradi+nedensel) açıklamalara bağlı kalarak mümkün olmadığı kanısındayım. Bu nasıl bir emperyalizm ki inanılmaz paralar kaybederek gelişmekte olan piyasalardan çekiliyor? Bu nasıl bir emperyalizm ki hedge fonlarının batmasını FED önlemek zorunda kalıyor? Başarısız bir emperyalizm mi?

4 Bu saptama önemlidir çünkü Sovyet deneyini "hatalardan ders alarak" tekrarlamak arzusundaki siyasi hareketlerin yanlış bir teorik çizgide olduğuna işaret etmektedir. Burada bu tip bir deneyin tekrarlanmasının mümkün olup olmadığından bağımsız olarak zaten bu perpektifin yanlış olduğunu söyleyen bir pozisyon söz konusu oluyor. Ekonomik dizayn ve mukayeseli siyasal iktisat denilebilecek bir alanda kalarak yapılabilir bir sosyalizmin teorik modelini vermenin mümkün olup olmadığını henüz bilmiyorum. Son kuşak piyasa sosyalizmi modellerinin de -örneğin John Roemer (1994), *A Future for Socialism*, Harvard University Press- hem teorik hem de siyasi olarak ikna gücü olmadığı kanısındayım.

5 Bu konu sadece marksizmle değil, (onunla da bir ölçüde bağlantılı olarak) makrodinamik sistemlere nasıl baktığımızla ilgili. Kondratieff çevrimleri türünden uzun dalgalar bulmak yani bu dalgaların varlığını istatistiksel olarak gösterebilmek pek mümkün olmadı. (Kondratieff zamanında Trotsky tarafından eleştirilmiş ve görüşlerin kapitalizm aleyhinde bir argümen oluşturmadığı düşünülmüş de olsa, sonrada bu dalgaların varlığı kapitalizm aleyhinde bir argümen gibi algılanmaya başlandı.) Çok fazla teknik olmayan dökümler için aşağıdaki makalelere bakılabilir: Klaus Eklund (1980), "Long Waves in the Development of Capitalism?" *Kyklos* 33, 383-419; Casper van Ewijk (1982), "A Spectral Analysis of the Kondratieff cycle", *Kyklos* 35, 468-499; *Social Science Information* (1984), 23'te yayınlanan Kollokium makaleleri; derli toplu bir tartışma için Gnevriere Grangeas (1990), *Croissance, Cycles Longs et Répartition*, *Economica*. Bir uzun dönemli İsveç iş çevriminden bahsedilemeyeceğini iddia eden daha teknik ve yeni bir makale için: Joakim Skalin & Timo Teräsvirta (1996), "Another Look at the Swedish Business Cycle: 1861-1988", mimeo, Stockholm School of Economics (muhtemelen şu ana kadar Humboldt-Universität zu Berlin, "Quantifikation und Simulation Ökonomischer Prozesse" serisinde yayınlanmış olmalı).

6 Yani, Türkiye "zayıf" halka değildir.

7 Olson Mancur (1982), *The Rise and Decline of Nations*, Yale University Press. Ayrıca, şu tartışmaya da bakılabilir: Charles Kindleberger (1983), "On the Rise and Decline of Nations", *International Studies Quarterly* 27, 5-10; Jan de Vries (1983), "The Rise and Decline of Nations in Historical Perspective", *International Studies Quarterly* 27, 11-16; Brian Barry (1983), "Some Questions about Explanation", *International Studies Quarterly* 27, 17-27; Mancur Olson (1983) "Towards a Mature Social Science", *International Studies Quarterly* 27, 29-37.

8 Türkçesi, ben burjuvazi olsaydım reformu şimdi yapardım, geciktirmezdim.

9 Somut şeylere bakarsak, bu pozisyon yenilenmiş ulus-devleti solun asgari temeli sayar ve MAİ gibi gelişmelerle ilişkili olarak bu pozisyonun gerektirdiği negatif tavrı zorunlu olarak alır. Öte yandan, şahsen "prensip olarak korumacılık" taraftarı değilim. Ancak, piyasanın kendi kendine çalıştığına inanmadığım için kamunun kontrolünde bir regüle piyasadan bahsetmeyi kaçınılmaz sayıyorum. O zaman da, bu tavrı emperyalizm kuramına bağlanmasa bile, dışa açıklık konusunda da kamuya bir rol düşecektir. Dikkat edilecek nokta, bu kontrolün dışa kapanma refleksine yol açmaması. Ekonomi dışa açık olmalı ama bu açıklığın sınırsız olması da ne mümkün, ne de doğrudur. Güçlü bir KİT sektörü olan, piyasayı özel tekellerin oluşumunu engelleyecek şekilde yakından gözleyecek bir regülasyon sistemini kurmuş, gelir dağılımını düzeltmeye öncelik vermiş bir ulus-devlet sınırsız şekilde dışa açık olamaz. Ama, otarşik olması da gerekmez. İktisatçı olarak bu orta yolcu pozisyona soldan yaklaşabileceğimiz gibi, revizyonist bir neoklasizmle de ulaşabiliriz. (Örnek: Stiglitz. Bu konuda çok sayıda örnek gelecek sayıda çıkacak olan "Modern İktisat Teorisi: Neoklasik Fondamantalizmden Metodolojik Neoklaizme Mi?" başlıklı makalede veriliyor.)

10 Bütün gericilerin "demokrasiden" dem vurması bir raslantı olabilir mi?

Cumhuriyet Döneminde Eğitim Sistemimiz

Rıfat Okçabol *

Bu yazıda, 75 yıllık Cumhuriyet tarihimizde, eğitim sisteminin gelişmesi Atatürk, İnönü, Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960 sonrası, 12 Mart 1971 sonrası ile 12 Eylül 1980 sonrası dönemleri bazında ve bugünkü durumu ile kısaca irdelenmektedir (yararlanılan kaynaklar: Akyüz, 1993; Altunya, 1995; Başgöz, 1995; DİE, 1979; Dinçsoy, 1995; DPT, 1988; Ergün, 1982; Gedikoğlu, 197; Okçabol, 1991, 1992-1993).

Atatürk Dönemi

Atatürk dönemi öğretmenlerle gençlere güven duyulan bir dönemdir. Gelecek öğretmenlerin eseri olacaktır. Bağımsızlık ve Cumhuriyet gençlere emanettir. Bu güvenin kaynağını anlamak için, Kurtuluş Savaşı içinde ve savaştan sonra, aydınlarının ve fiziksel kaynaklarının çoğunu savaşta yitirmiş; okulu, yolu ve üretim kaynakları kıt olan bir dönemde eğitimle ilgili olarak neler yapıldığını anımsamak gerekir.

Kurtuluş Savaşı içinde, Mayıs 1920'de Maarif Vekaleti kurulmuş, bakanlığın adı 1946'da Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve 1956-1961 yılları arasında yeniden Maarif Vekaleti olmuş, 1921'de Maarif Kongresi eğitsel sorunları tartışmıştır. 1926'da MEB'in merkez örgütü oluşturulmuş, İlköğretim Genel Müdürlüğü ve Talim Terbiye Dairesi kurulmuştur. 1933'te çıkarılan bir yasayla MEB örgütüne Ortaöğretim ile Mesleki Teknik Öğretim Genel Müdürlükleri katılmış, Milli Eğitim Şura'sı oluşturulmuştur.

1924'te Şer'iye ve Evkaf Vekaleti ile Hilafet kaldırılmış, öğretim birliği sağlanmış, kapatılan medreselerden 29'u İmam Hatip ve bir tanesi de İlahiyat okuluna dönüştürülmüş, ilköğretimde karma eğitime geçilmiştir. Tekkeler ve türbeler kapatılmış, tarikatlar kaldırılmış, giysi devrimi yapılmış, Müzik Öğretmen Okulu açılmıştır (1925). Yasa önünde kadın-erkek eşitliği sağlanmış, Köy Öğretmen Okulları ile sonra-

dan Gazi Eğitim Enstitüsü adını alacak olan Orta Öğretmen Okulu açılmıştır (1926). Ortaöğretimde karma eğitime geçilmiş, herkesin Türkçeyi kolayca öğrenmesi ve okuyup yazabilmesi amacıyla harf devrimi yapılmış (1928), yetişkinlere yeni harfleri öğretebilmek için Millet Mektepleri kurulup, okuma-yazma kampanyası başlatılmıştır. Gazi Eğitim'in kuruluşunda, harf devriminde ve Millet Mektepleri'nde Bakan Mustafa Necati'nin önemli hizmetleri olmuştur.

Yine bu dönemde, Hukuk Mektebi (1925), Ziraat Enstitüsü (1930) ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (1935) kurulmuştur. 1933'te çıkan 2252 sayılı yasayla, 1919'da bilimsel özerklik ve 1924'te de tüzel kişilik kazanmış olan Darülfünun, bilimsel niteliğini yitirdiği gerekçesiyle kapatılmış, MEB'e bağlanarak İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmüş, 151 kişilik öğretim elemanı kadrosundan yalnız 59'u görevini koruyabilmiştir. Fakülte, rektör ve dekan sözcükleri bu yasadan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Kız Meslek (1934) ve Erkek Meslek (1937) Öğretmen Okulları açılmış, köylerde çalışacak öğretmen yetiştirmek üzere 1936'da "köy eğitmeni" denemesi başlatılmıştır.

Geçmişimizi öğrenmek ve bilim adamlarını araştırmaya yönlendirmek üzere Türk Tarih Kurumu kurulmuştur (1931). Aydınlarla halkın birbirine yaklaşması için Halk Evleri (1932) ve Halk Odaları (1936) açılmış, aydınların halkı anlayabilmesi için de halkın konuştuğu Türkçe'ye önem verilerek ilk Türk Dili Kurultayı toplanmış (1932) ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) oluşturulmuştur. Bu gelişmeler içinde konuştuğu dili okuyup yazabilecek, dinsel inançlara göre değil, bilimsel gelişmelere göre eğitilecekler ve kul yerine vatandaş olacaklara güvenilmiştir. Bu güvenin göstergesi olarak 23 Nisan çocuklara, 19 Mayıs ise gençlere armağan edilmiştir.

İnönü Dönemi

II. Dünya Savaşı'nın sıcak ve soğuk ortamında, 1938'de gezici köy kursları uygulamasına başlanmış,

* Boğaziçi Üniversitesi

1940 yılında Köy Enstitüleri açılmıştır. Kuramsal dersler yanında genel kültür derslerine ve uygulamaya önem verilmiş; öğrencilerin, ilkokul öğretmenliği yanında köy kalkınmasında bir bakıma önder olabilecek becerilerle yetiştirilmesine özen gösterilmiştir. On binin üzerinde köy öğretmeni yetiştirilmiş, enstitü çıkışlı öğretmenlerle köy halkının iş ve güç birliği sonucu on bine yakın köy ilkokulu yapılmıştır. Köy çocuğunun ilköğretim görmesine ve köy kalkınması yanında bu dönemde mesleki eğitime de önem verilmiştir. Bu ve benzeri çalışmalar 1947'ye değin Bakan Hasan Ali Yücel ile İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un unutulmaz katkılarıyla başlatılıp yürütülmüştür.

Yine bu dönemde, ilköğretim konusuyla ilgilenen I. Milli Eğitim Şurası (1939), ahlak ve dil konularını ele alan II. Milli Eğitim Şurası (1943), sanat ve ticaret konularına ağırlık veren III. Milli Eğitim Şurası (1946) ve ilkokul programları üzerinde çalışan IV. Milli Eğitim Şurası (1949) toplanmış; 1940 yılında kurulan Tercüme Bürosu'nda birkaç yıl içinde 500'e yakın dünya klasiği Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır. 1943'te İlkokul Öğretmenleri Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Sandığı (İLKSAN), 1946'da Milli Kütüphane kurulmuş, Halk Evleri'nde ve Halk Odalarında okuma-yazma kursları yanında eğitsel ve kültürel etkinliklere yer verilmiştir. Endüstri Pratik Sanat Okulu (1940), Olgunlaşma Enstitüsü (1945) ve Pratik Kız Sanat Okulu (1947) açılmıştır.

Yükseköğretimde de Fen Fakültesi (1943), Necati Eğitim Enstitüsü (1944), Tıp Fakültesi (1945), İstanbul ve İzmir Eğitim Enstitüleri (1946), Ankara Üniversitesi (1943) ve İstanbul Teknik Üniversitesi (1944) ve İlahiyat Fakültesi (1949) açılmıştır. 1946'da 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarılarak üniversitelere yeniden özerklik ve tüzel kişilik tanınmıştır.

1946 seçimlerinden sonra, Demokrat Parti'nin yükselen grafiğini engelleme düşüncesiyle ilkokullara ailenin isteğine bağlı olarak seçmeli din derslerinin konması, Kur'an kurslarının açılması ve Köy Enstitüsü uygulamasında tutucu yaklaşımların öne çıkması gibi devrimci çizgide sapmalar olmuşsa da, Atatürk dönemi ile İnönü dönemi, "yeni nesillerin öğretmenin eseri olacağı", öğretmenin de devrimlerin, çağdaşlaşmanın ve devletin sahibi olarak yetiştirildikleri dönemlerdir.

Demokrat Parti Dönemi

14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelen Demokrat Parti, Haziran ayında ezanın yeniden Arapça okunma-

sını başlatmış, Ekim ayında din dersini okul programlarına katmış, Halk Evleri ile Halk Odalarını kapatmış (1951), 1930 yılında öğrencisi olmadığı için kapatılan İmam Hatip Okullarını yeniden açmış (1951), tarikatların su yüzüne çıkmasına izin vermiştir. Önce karma eğitime, sonra da uygulamalı öğretime son verilen Köy Enstitüleri 1954 yılında tamamen kapatılarak İlköğretmen Okullarına dönüştürülmüştür.

Halk Evleri'nin boşluğunu gidermek üzere MEB'de Halk Eğitimi Bürosu (1952) kurulup il ve ilçelerde Halk Eğitimi Merkezleri açılmaya (1956) başlanmıştır. 1951-52'de liseler dört yıla çıkarılıp 1954-55'te ise yeniden üç yıla indirilmiştir. 1955 yılında, "Küçük Amerika olma" düşleri içinde yabancı dille eğitim yapan, sonradan adı Anadolu liseleri olan, Maarif Kolejlere açılmıştır. Ortaokula gidenlerin büyük artışlar gösterdiği bu dönemde öğretmene saygı ve eğitimin niteliği azalmaya, okumaz-yazmaz olanlar çoğalmaya, öğretmen-araç-gereç eksikliği ve öğretmenlerin o okuldan bu okula sürülmeleri başlamıştır. Bursa (1958) ve Buca (1959) Eğitim Enstitüleri ile Ankara Yüksek Öğretmen Okulu (1959) kurulması yanında dört yeni üniversite [Ege (1955), Karadeniz Teknik (1955), ODTÜ (1957) ve Atatürk (1958)] ve Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştır. 1953'te toplanan V. Milli Eğitim Şurası okul öncesi ve özel eğitime ağırlık verirken, 1957'de toplanan VI. Şura da mesleki eğitimle halk eğitimi konularını ele almıştır. Okul çağı geçmiş kimseler için Akşam Liseleri açılmış, Mart 1960'ta da MEB'de Ticaret ve Turizm ile Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlükleri oluşturulmuştur.

Bu dönemin belirgin özelliği, sözde demokrat olanların, demokrasinin gelişmesine fırsat verecek halk uyanışını engellemeleri olmuştur. Köy Enstitüleri kapanmasa ve planlandığı gibi çalıştırılmış olsa, 5-10 yılda ilköğretim sorununu çözebilecek bir uygulama, Demokrat Partinin demokrasi anlayışına kurban edilmiştir. Bir yanda Batı hayranlığı körüklenip ekonomik yönden bağımlılık artar ve Türkçe öğretimden uzaklaşıp yabancı dilde öğretim yapan okullar açılırken, öte yanda halkın inançlarını sömürmek uğruna laiklikten ve çağdaşıktan ödünler verilmiştir.

27 Mayıs 1960 Sonrası

27 Mayıs 1960 tarihinde Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koyması, 1961 Anayasası ve planlı kalkınma çabaları dönemi yönlendiren etkenlerdir. Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü ve Din Eğitimi Genel Müdürlüğü (1961) kurulmuştur. Kur'an kurslarının denetim altında ya da gizlice açılması hızlanmıştır.

12.2.1961 tarih ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu çıkarılarak ilköğretimin kız ve erkek çocuklar için zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğu yeniden vurgulanmış ve ilköğretimin gelir kaynakları belirtilmiştir. Öğretmen açığını gidermek üzere, bir süre lise mezunu gençlerin askerliklerini köy ilkokullarında öğretmen olarak yapmalarına olanak veren "yedek subay öğretmen" projesi uygulanmıştır. 1962'den itibaren birkaç yıl ABD'li barış gönüllüleri gelmiş, onların İngilizce öğretmeni olarak çalışmaları büyük tartışmalara neden olmuştur. 1965'te özel kurs, okul ve dershanelerin çalışmalarıyla ilgili olarak 1625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu çıkarılmıştır.

1963 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurularak planlı kalkınma dönemi başlamış, ilk iki planda (1963-67 ve 1968-72) eğitimde fırsat ve olanak eşitliği sağlanması, tüm vatandaşlara temel eğitim verilmesi, kalkınmanın gereksinim duyacağı insan gücünün yetiştirilmesi, mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilerek bu tür okulların bakanlıkta toplanması öngörülmüştür. Gezici Köy Öğretmeni Yetiştirme Merkezi (1964) kurulmuş, Fen eğitiminde uluslararası ölçülere ulaşmak için Modern Fen Programının denenmesine başlanmış, Fen Lisesi (1965), Test ve Araştırma Bürosu, Ders Aletleri Yapım Merkezi, Rehberlik ve Araştırma Merkezleri ile yatılı bölge okulları açılmış, 1967-68'de liselere din dersi konmuştur. Test bürosu 1960 sonlarında Planlama Araştırma ve Koordinasyon Dairesine dönüştürülmüştür.

Öğretmenler, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ile diğer küçük sendikalarda, öğrenciler de derneklerde ve fikir kulüplerinde demokratik haklarını kullanırken, üniversitelerde öğrenci boykotları ve derneklerde de sağ-sol kutuplaşmaları gözlenmiştir.

Bu dönemin başlarında üniversitelerde 147'ler olayı yaşanmış, bu çok sayıda öğretim üyesi üniversitelerden uzaklaştırılmıştır. Bu arada, Gezici Kadın Kurslarına Öğretmen Yetiştirme Merkezi (1964); Kız, Erkek Teknik (1962), İzmir (1964), Ticaret ve Turizm (1965) Yüksek Öğretmen Okulları, Hacettepe Üniversitesi (1967) ve Ankara Üniversitesi'nde Eğitim Fakültesi (1965) kurulmuş, 1965'te açılmaya başlayan özel üniversiteler Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Ocak 1971). İmam Hatip okullarında plan hedeflerini aşan gelişmeler dışında planlardaki amaçlar gerçekleşmemiş, eğitimin niteliği düşmeye, okumaz-yazmaz sayısı artmaya ve eğitsel sorunlar çoğalmaya devam etmiştir. Bu dönem, özel derslerle özel okulların artmaya başladığı ve özel dershanelerin devreye girmeye başladığı bir dönemdir.

12 Mart 1971 Sonrası

Silahlı Kuvvetler 12 Mart 1971 tarihinde yeniden siyasete karışmış, 1961 Anayasası'nda kimi değişikliklere gidilmiş, memurların sendika kurma hakkı yasaklanmış TÖS kapatılmıştır. Öğrencilerin Atatürk devrimlerine ve 1961 Anayasasının başlangıcında belirtilen Türk Milliyetçiliğine bağlı olarak yetiştirilmesi üçüncü planda (1973-77) ve 1973 tarihli (1739 sayılı) Milli Eğitim Temel Kanunu'nda ilk kez yer almıştır. 1739 sayılı yasa, eğitimin amaçlarını açıklarken sekiz yıllık temel eğitim kavramını getirmiş, eğitim sisteminin örgün ve yaygın eğitim alt sistemlerinden oluştuğu, eğitimin genel amaçları ve uyulması gereken temel ilkeleri belirtmiştir. Meslek liselerinin orta kısımlarının kapatılması kararı (1971), İmam Hatipler dışında uygulanmaya başlanmıştır. 1970'lerin başında 4 yıla çıkan İlköğretmen Okulları 1974'te iki yıllık Eğitim Enstitülerine dönüştürülmüş, Mektupla Öğretmen Yetiştirme (1974) uygulaması başlatılmış, Yüksek Öğretmen Okulları 1978'de kapatılırken, hızlandırılmış programlarla 1.5 ayda öğretmen yetiştirilmesi (1975) yoluna gidilmiştir. 1970'te toplanan VIII. Milli Eğitim Şurasında eğitim kademeleri irdelenmiş, 1974'teki IX. Şurada da sekiz yıllık temel eğitim ile ders geçme ve kredi sistemi kabul edilmiştir. DPT'ye göre (1979), eğitim hızla bir meta haline gelmiş, sanayici çocuğunun ortaöğretimi tamamlama şansı çiftçi çocuğuna göre 34 kat artmıştır. MC döneminde Planlama Araştırma ve Koordinasyon Dairesi kapatılmıştır (1975).

Ahlak dersleri okul programına girmiş; Amerikan Robert Kolej'den devlet üniversitesine dönüşen Boğaziçi (1971) Üniversitesi ile Anadolu, Çukurova, Diyarbakır, İnönü (1973), Cumhuriyet (1974), Bursa, Fırat, 19 Mayıs ve Selçuk (1976) Üniversiteleri kurulmuş; 1973'te 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu kabul edilmiş, bu yasayla kurulan Yüksek Öğretim Kurulu'nu Anayasa Mahkemesi 1975'te iptal etmiştir; Yaygın Yükseköğretim Kurumu (YAKUR) uygulamasına ve üniversitelere giriş sınavlarının bir merkezden yürütülmesine başlanmıştır. Öğrencileri Anadolu liseleri, özel liseler ve üniversite giriş sınavlarına hazırlayan dersane sayıları hızla artmış, burslu ya da kendi parasıyla yurt dışında okumak isteyenler çoğalmıştır.

Öğrencilerle okul dışı gençlerin kutuplaşmaları ve karşıt gruplar arasındaki silahlı çatışmalar hızlanmış, anlaşmazlıklar özellikle öğretmen yetiştiren okullarla kimi üniversitelerde yoğunluk kazanmış, öğretmenler hedef seçilmiştir. TÖS yerine kurulan TÖB- DER idari baskılarla karşılaşmış, siyasal tutumları ne-

deniyle okullara alınmayan öğrenciler, öldürülen gençler ve eğitimciler, olaylar nedeniyle eğitime ara veren okullar, eğitimde dengesiz gelişme ve kaybolan nitelik, İmam Hatip okullarındaki gelişmeler dışında gerçekleştirilemeyen yasal amaçlar ve plan hedefleri bir bakıma bu dönemin sonunu belirleyen gelişmeler olmuştur.

12 Eylül 1980 Sonrası

12 Eylül olayı ve 1982 Anayasası seksenli yıllardaki gelişmeleri yönlendirmiştir. İLK SAN'ın demokratik yapısı değiştirilmiş, 200 bin üyeli TÖB-DER ile kimi dernekler kapatılmış, öğrencilerle eğitimcilerin siyasal partilere üye olması yasaklanmış, dernek kurma özel izinlere ve koşullara bağlanmış, zorunlu din dersi ve vakıfların yüksekokul açabilecekleri Anayasa'da yer almış, 1981 yılında 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu kabul edilmiş ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) oluşturulmuştur. Öğretmen yetiştirme işi 41 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile MEB'den alınarak üniversitelere (YÖK'e) devredilmiş, 1402 sayılı sıkıyönetim yasası ile birçok eğitimci tüm haklarını kaybederek görevlerinden olmuş, 1970'lerde TÖB-DER eylemlerine katıldıkları için soruşturma geçirip aklanan öğretmenler yeniden kovuşturularak cezalandırılmıştır. Cumhuriyet döneminin ikinci okuma-yazma kampanyası başlatılmış ve 3.5 milyona yakın yetişkin okuma-yazma öğrenmiştir. Bu dönemde bakanlığı tanımayan kimselerin müsteşarlığa getirilmesi uygulamaları 1990'larda da sürmüştür. Öğretmenler günü kutlamaları, öğretmen okullarının kuruluş günü olan 16 Mart'tan alınarak, Atatürk'e Başöğretmen unvanının verildiği 24 Kasım'a alınmış, Öğretmen Eyleri'nin açılmasına başlanmıştır. Bakanlığın "paramız yok" söylemi, İmam Hatip okulları, özel okul ve ders-hane furyasını hızlandırmıştır. Okulda başarı, yerini sınavda başarıya bırakmıştır.

20 Temmuz 1982'de Akdeniz, Dokuz Eylül, Trakya, Gazi, Marmara, Mimar Sinan, Yıldız Teknik ve 100. Yıl üniversiteleri açılmış, YAYKUR Açıköğretim Fakültesine dönüştürülmüştür. Atatürk'ten kalma Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu değişikliğe uğratılırken; okul programlarında ve üniversitelerde zorunlu Devrim Tarihi dersleriyle Atatürkçülüğe sözde önem verilmiştir. Üniversitelere zorunlu Türkçe dersleri konmuş, birçok kitap ve kimi Türkçe sözcüklerin kullanımı yasaklanmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde görülmeyecek bir garabet yaşanmış, YÖK başkanı (Prof. Dr. İ. Doğramacı), devlet üniversitesine alternatif olarak Bilkent Üniversitesini kurmuştur (1986).

X. Milli Eğitim Şurası'nda (1981) eğitim sistemi, XI. Milli Eğitim Şurası'nda (1982) öğretmen yetiştirme ve eğitimde uzmanlık sorunu, XII. Milli Eğitim Şurası'nda (1988) eğitim sistemi, öğretmen yetiştirme ve programlar, XIII. Milli Eğitim Şurası'nda (1990) yaygın eğitim, XIV. Milli Eğitim Şurası'nda (1993) okulöncesi eğitim ve yönetici eğitimi ve XV. Milli Eğitim Şurası'nda (1996) da temel eğitim, üniversiteye geçiş, toplumun sürekli eğitimi ve eğitimin finansmanı gibi konular ele alınmıştır.

Türk-İslam sentezinin benimsendiği bakanlıkta, demokrat kimseler tutunamazken, kadrolar tutucu ve dinci kimselere verilmiş, okullara zorunlu Din ve Ahlak Bilgisi dersleri konmuştur. Bu uygulama 1983 seçimlerini kazanan ANAP'ın Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler zamanında hızlanmış, ayrıca, Darwin'in evrim kuramı yerilip gözden düşerken, yaratılış kuramı ders kitaplarına girmiş, sosyoloji ve felsefe dersleri azaltılırken, çağdaş yazarların kitapları yasaklanmış ve bakanlığın kitap satış yerlerini gerici ve dinci yayınlar kaplamıştır.

1739 sayılı yasanın kimi maddelerinde değişiklik (18.6.1983 tarih ve 1842 sayılı yasa) yapılarak temel eğitim kavramından ilköğretim kavramına geri dönmüş, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu ile (5.6.1986 tarih 3308 sayılı yasa) 1977 yılında açılan Çıraklık Eğitimi Merkezleri'ne ve çırak-kalfa-usta eğitimine yeni düzenlemelere gidilmiştir. Kalkınma planlarında öngörüldüğü üzere bakanlık merkez örgütünün etkinleştirilmesine çalışılmış, 12 Eylül döneminde 29.10.1980'de başlatılan düzenlemeler aralıklı olarak dönem sonuna kadar sürmüştür. Seçimle gelen hükümet de göreve başlar başlamaz (14.12.1983 tarihli 179 sayılı kararname ve 18.6.1984 tarihindeki ek kararnameyle) iki ayrı düzenleme yapmış, eğitim ve spor bakanlıkları birleştirilmiş, eğitsel politikaları saptamak üzere bakanlık üstü bir birim olarak, birkaç yıl sonra kaldırılan, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu oluşturulmuş, dört yıl içinde spor yeniden eğitimden ayrılmıştır. 1992 yılında kabul edilen 3797 sayılı son yasayla da bakanlık merkez örgütü, iyice içinden çıkılmaz bir duruma getirilmiştir.

Üniversitelerde katkı payı alınmasına başlanmış, sonra bu uygulama ilk ve ortaöğretimde de yaygınlaştırılmış; özel okullar, özel kurslar ve seçme sınavlarına hazırlayan özel dershaneler çoğalmış; yerli ve yabancı birçok kitabın okullara sokulması yasaklanmıştır. 1980'lerde MEB'in bütçe payı azalmış, öğrenci başına düşen birim maliyeti meslek okullarında düşer-

ken, nedense, İmam Hatiplerde artmıştır. İki yıllık yüksekokul mezunu öğretmenlere lisans tamamlama programları uygulanmış, iki üç yıl süren Beceri Kazandırma Projesi ile işsiz gençlere bir meslek kazandırılmaya çalışılmıştır. İmam Hatip okulları gelişme hızını sürdürmüştür; Türban olayı gündeme gelmiş YÖK önce yasaklamış sonra serbest bırakmış ve yargı kararlarını hasır altı etmiştir. Tarikatların askeri ve sivil okullarda yandaş bulma çabaları artmış, öğretmenlerin geçim derdi artarken ek iş yapma ve meslekten ayrılmalar çoğalmış, eğitsel hizmetlerde dengesizlik artmış, eğitim meta haline gelmiştir. Okullara 1,000,000 bilgisayar projesi başlatılmış ve on binlerce bilgisayara ya daktilo olarak kullanıldığı ya da mahzenlerde çürüdüğü gözlenmiş, İngilizce öğretiminde 1988-89'da basamaklı kur sistemine geçilmiş bir yıl sonra bu uygulamaya son verilmiştir.

1990'ların başında başlatılan Lise Mezunlarını Meslek Edindirme (LİMME) projesi ile Ders Geçme ve Kredili sistem uygulamasına kısa sürede son verilmiştir. 21.7.1992'de 23 yeni üniversite açılmış, 14 Kasım'da İkinci Öğretim adıyla paralı gece eğitimi başlatılmıştır. 1985'te *abece* dergisi ve *Eğit-Der*'le başlayan öğretmen örgütlenmesi 1995'te Eğitim Sen'de yoğunlaşmıştır.

1973 yılından bu yana sekiz yıllık zorunlu eğitime geçme tartışmaları son yıllarda hızlanmıştır. XV. Şura'da da kabul edilen kesintisiz eğitimin bir türlü gerçekleştirilememesi üzerine, şeriat düzenini çağrıştıran gelişmelerin de doruk noktaya ulaştığı ve demokratik sivil toplum örgütlerinin kitlesel tepkilerinin göz ardı edildiği günlerde, Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) kararı (28.2.1997) uygulamaya dönüştürülerek, Temmuz 1997'de sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim uygulamasına geçilmiştir. Bu arada YÖK tepeden inme bir biçimde, hemen hiç bir eğitimcinin desteklemediği öğretmen yetiştirme konusunda yeni bir modeli uygulamaya sokmuş, hemen arkasından da üniversiteye giriş aşamasındaki iki sınavdan birini iptal etmiştir.

Milli eğitimde, Atatürkçülükten en çok dem vuranların Anadolu İmam Hatipleri açtıkları ve Kur'an kurslarına ortaokul denkliği vermeye kalktıkları, var olan 50'ye yakın lise türü yetmezmiş gibi bir de lisenin "süperini" açtıkları gözlenmiş; 1997'de sekiz yıllık kesintisiz eğitime karşı yürüyüşlerin başını çekenlerden Hasan Celal Güzel gibi insanlar da, sekiz yıllık eğitime XV. Şura'da he diyen, bakan olunca 5+ 3'ü kesintili eğitimi- savunan, 28 Şubat 1997'de MGK kararlarından sonra evet ve bakanlıktan düşünce de ha-

yır diyen eski YÖK başkanı Prof. Dr. Mehmet Sağlam gibi insanlar da bakanlık yapmıştır.

Bugünkü Durum

Geçmişten bugüne gelişte önemli işler yapılmıştır. Çizelge 1'de görüldüğü gibi, Cumhuriyetin başlangıcından günümüze değin ulaşılan sayısal sonuçlar bir bakıma kıvanç verici olmakta, Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında da hala yeterince gelişmemiş bir görünüm vermektedir. 1923'te nüfusu 10 milyonu geçen Türkiye'deki yükseköğrenimli öğrenci sayısının, ancak, 1900'lerde 3 milyonluk Portekiz'deki yükseköğrenimli öğrenci sayısı kadar olması, o zamanki durum hakkında bir fikir vermektedir. Bugün için, okullaşma oranları okulöncesinde yüzde 8'ler, ilköğretimde yüzde 70'ler, orta öğretimde yüzde 56'lar ve yükseköğretimde de açıköğretim fakültesi öğrencileriyle birlikte yüzde 20'ler dolayındadır ve bu nicelliğiyle Avrupa ülkelerinin çok gerisindedir.

1966-67 öğretim yılı verilerine göre (MEB, 1996; 1997), 141 tane yatılı bölge ilköğretim okulu vardır. Ortaöğretimde akademik çalışma ağırlıklı genel liselerle meslek liseleri vardır. Genel liseler, bir kısmı yabancı dil ağırlıklı olan liselerle (1621 tane), Anadolu Lisesi (389), Fen Lisesi (35), Akşam Lisesi (11), Anadolu Öğretmen Lisesi (74) ve özel liselerden (376) oluşmaktadır. Mesleki teknik liseler ise, Erkek Teknik Öğretim Okulları (923), Kız Teknik Öğretim Okulları (601), Ticaret ve Turizm Öğretim Okulları (603) ile Din Öğretim Okullarını (İmam Hatip ve Anadolu İmam Hatip Liselerini, 601) içermektedir. Ayrıca, MEB'e bağlı 97 Rehberlik ve Araştırma Merkezi, bir Açıköğretim Lisesi ve 180 özel eğitim okulu yanında, diğer bakanlıklara bağlı olan Polis Kolejleri, Askeri Liseler ve Adalet Lisesi gibi liseler vardır.

Yaygın eğitim kurumları, MEB'e bağlı olan Halk Eğitimi Merkezleri, Olgunlaşma Enstitüleri, Yetişkinler Teknik Eğitim Merkezleri, Mesleki Eğitim Merkezleri, Çıraklık Eğitim Merkezleri, Pratik Kız Sanat Okulları ile Özel Kurslar ve Özel Dershanelerden oluşmaktadır. Bu kurumlarda okuma-yazma kursları, meslek kursları ile sosyal kültürel kursları ve seçme sınavlarına hazırlayan kurslar açılmaktadır.

Yükseköğretimde, 16'sı Vakıf Üniversitesi olmak üzere 69 üniversite (522 Fakülte, 251 enstitü, 183 yüksekokul ve 474 meslek yüksekokulu) vardır ve 463195 öğrenci açıköğretim fakültesi öğrencisidir.

Sorunlar

Eğitim sistemi öğrencilerin, velilerin, eğitimcilerin ve herkesin bir kalemde sıralayabileceği sorunlarla iç içedir. Eğitsel sorunlar şöyle özetlenebilir.

Girdiler. Sistemde sayısal gelişmelere karşın okul binaları, derslikler, kitaplık ve spor salonları gibi eğitim ortamları ve eğitim araçları yetersizdir. Ders kitapları yanlı, parasal kaynaklar kıt, eğitime genel bütçeden ayrılan pay azdır. Okul çağındaki çocukların bir bölümü okul dışındadır. Kimi alanlarda öğretmen açığı vardır. Din öğretiminden geçmiş adaylar artan sayılarda sisteme girmiş, okul müdürü, il ve ilçe milli eğitim müdürü olmuştur ve merkez örgütünde çalışmaktadır. Öğretmenler yeterince ve gereğince ne yetiştirilmekte ne de hizmetiçi eğitimden geçmektedir.

Eğitim Öğretim Süreci. Kalabalık sınıflar, itici ve yaşamdan kopuk dersler, okumaktan soğutan, soru sormaktan ve düşünmekten uzaklaştıran ve belleğe dayalı öğretim yöntemleriyle, eğitim-öğretim sürecinde eğitim giderek kaybolmuş, kimi doğmaları belletici ve seçme sınavlarında doğru seçeneği buldurmaya yönelmiştir.

Eğitim-öğretim sürecinde, Türk-İslam sentezi vurgulanmış, okullarda Suni İslam öğretilmiş ve bilimselliğe kuşkuyla bakılmıştır. Süreç birçok çelişkiyle de doludur. Örneğin; ortaöğretimde kızlara saçlarını açmalarının günah olduğu öğretilir, yükseköğretimde kızlardan saçlarını açmaları istenir; bir bayramın resmi adında Ulusal ve Egemenlik sözcükleri, günlük yaşamda da, Milli ve istiklal sözcükleri kullanılır. Bir yanda "laik" devlet denmekte, öte yanda ço-

cuklara şeriat öğretilmekte, Diyanet İşleri Başkanlığı dinsizliğin "her türlü faziletsizliğin doğmasına ve yayılmasına ve bunun sonucu olarak da ahlaki düşüncelerin kaybolarak toplumun bozulmasına" (Sanay, 1984 s. 37) neden olur demekte, öğrenciler için Hac gezileri, tatil aylarında Umre seferleri düzenlemektedir.

Kimi okul ve kurslarda Atatürk devrimlerine karşı, din devletini savunan, yeniliğe ve bilimselliğe kapalı insanlar yetiştirilmektedir. Öğrenci başarısı giderek düşmektedir. Eğitsel hizmetler dengeli olarak sunulmamaktadır. Sistemden genelde varlıklı ailelerin çocukları, erkekler, ülkenin batısında ve büyük kentlerde yaşayanlar daha çok yararlanmaktadır. Parası olan için sınav kazanmamak sorun değildir.

Öğrencilerin çoğu istemedikleri alanda okumaktadır. Mesleki teknik liselerde okumak isteyenlerin yarısı bu okullara girememektedir. Öğrenci sorunlarıyla ilgilenecek öğrencileri ilgi alanlarına göre yönlendirecek okul rehberlik hizmetleri yetersizdir. Öğretmen geçim sıkıntısı içinde ek iş yapmakta, kitap okuyamamakta, kendini yenileyememekte, düşündüklerini söylemek ve paylaşmaktan kaçınmakta ve öğrencilerle ilgilenecek zaman bulamamaktadır. Başarılı öğretmenler özel okul ve dersanelere geçmektedir. Süreç okul-aile işbirliğini sağlayamamakta, dolaylı olarak aileyi de eğitebilecek bir işlevi başaramamaktadır.

Eğitim sistemi yasalarda belirlenen amaç ve ilkelere uygun olarak çalışmamakta, öğrenciler, 1739 sayılı yasada yer alan Atatürk devrimlerine ve ilkelerine bağlı olarak yetiştirilmemektedir. Eşitlik, bilimsellik karma eğitim, her yerde eğitim, demokrasi eğitimi ve benzeri ilkelere uyulmamaktadır. Herkes ilgi alanına

Çizelge 1. Cumhuriyet Döneminde Eğitimdeki Sayısal Gelişim

	1923 - 1924			1996 - 1997		
	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
Okul öncesi	80	5880	136	7200	228898	10059
İlköğretim	-	-	-	56183	9462787	284577
İlkokul	4894	341941	10238		6853273	216548
Ortaokul	116	9894	1054		2609514	68029
Ortaöğretim	46	3799	838	5641	2609514	141431
Genel Lise	23	1241	513	2522	1252189	69058
Mesleki Tek. L.	20	2558	325	3119	973153	72373
Yaygın Eğitim	-	-	-	5435	989707	39434
Yükseköğretim	9	2914	307	1430	1213165	52907

Kaynak: MEB, 1992; 1996; 1997

göre bir meslek sahibi olacak biçimde yetiştirilmemektedir.

Mezunlar. Öğrenimlerini tamamlayanlar ya da herhangi bir aşamada okuldan ayrılanlar, okullarda öğrendiklerini yaşamda kullanamamaktadır. Üniversite bitirenler bile iş bulmakta güçlük çekmektedir. Yetişkinlerle okul dışı kalmış gençlere sunulabilen hizmetler çok yetersiz kalmaktadır. Yetişkinler arasında okur-yazar olmayanlar yüzde 20'lere varmakta, toplumun ortalama öğrenim düzeyi dört yılı geçmemektedir.

Yönetim. MEB'de doğru bilgileri toplayıp değerlendirecek bir bilişim ağı kurulamamış (bakanlığın 1998 bütçe raporu, 1997 bütçe raporunda kullanılan sayısal verilere dayalıdır, MEB 1996a kaynağında 1.4 milyon olarak gösterilen yükseköğrenim öğrenci payı MEB 1966 kaynağında 1.2 milyona düşmektedir); karar vermeyi kolaylaştıracak, bakanlığa seçenekler sunacak birimlere işlerlik kazandırılmamıştır. Bakanlıkta üst yönetim ile alt birimler arasında yetki ve sorumluluk paylaşımı ile yeterli iletişim kurulamamıştır. Sistemde veri toplama ve bilgi işleme düzenini kurmayan bakanlık, sendikaların katılımından da kamu oyunun denetiminden de uzak kalmaktadır.

Gelecek

Sistemin başarısı, yönetici kadroların (bakanın da) sistem amaçlarını içtenlikle benimsemiş olmalarına; doğru ve yerinde karar vermeyi kolaylaştıracak süreçlerin kurulup işletilmesine; eğitsel verilerin toplanıp değerlendirilerek karar organlarının hizmetine sunulabilmesine; istatistiksel verilerin yanında yeni bilgiler üretmek, sorunları saptayıp çözüm yolları aramak üzere araştırma birimlerine işlerlik kazandırılmasına; üniversitelerle işbirliği yapılmasına; Talim ve Terbiye Kurulu'nun yapısal değişimine (öneri üretebilecek ve uygun bulunmayan kararlara karşı çıkabilecek yapıya kavuşmalı, kurul ilköğretim, mesleki eğitim, yaygın eğitim gibi uzmanlık alanlarına ayrılmalı, üyeler atamayla değil seçimle gelmeli, eğitim fakülteleri kurulda temsil edilmeli); alınan kararların yerinde uygulanabilmesi için merkez ve taşra örgütlerinin yetkinleştirilip etkinleştirilmelerine; uygulamaların etkin bir biçimde izlenmesi ve denetlenmesine; öğretmenlerin, sendikaların ve halkın demokratik haklarına kullanarak bu denetimi yapabilmesine; demokratik laik ve bilimsel eğitime önem verilmesine; dinin vicdanlara bırakılmasına; din derslerinin seçmeli derse dönüşmesine; imam ve hatiplerin yüksekokulda yetişmesine;

öğretmen yetiştirmede 150 yıllık bilgi birikiminin göz önüne alınmasına ve çözümlerin demokratik ortamlarda tartışılabilmesine bağlıdır.

Kaynaklar

Akyüz, Y. (1993). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları 2.

Altunya, N. (1995). *Eğitim Sorunumuza Kuşbakışı*. Ankara: Ürün Yayınları.

Başgöz, İ. (1995). *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/1754.

DİE (1979). *Milli Eğitimde 50 Yıl: 1923-1973*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No : 691, DİE Matbaası.

Diñçsoy, Ö. (1995). *Türk Eğitim Sistemi: Genel Bir Bakış*. Ankara: Ekin Matbaacılık.

DPT (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1979-1983*. Ankara: DPT Yayın No. DPT: 1664.

DPT (1988). *Planlı Dönemde Temel Eğitim ve Lise Seviyeli Eğitimin Yeniden Düzenlenmesiyle İlgili Politikalar ve Uygulamalar*. Ankara: DPT Yayın No: DPT 2127-SPB: 413.

Ergün, M. (1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Gedikoğlu, Ş. (1971). *Köy Enstitüleri*. Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret.

MEB (1992). *TBMM 1992 Yılı Konuşması*. Ankara: Ders Aletleri Yapım Merkezi Matbaası.

MEB (1996a). *TBMM 1996 Yılı Bütçe Raporu*. Ankara: Ders Aletleri Yapım Merkezi Matbaası.

MEB (1996). *TBMM 1997 Yılı Bütçe Raporu*. Ankara: Ders Aletleri Yapım Merkezi Matbaası.

MEB (1997). *TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu 1998 Yılı Bütçe Konuşması*. Ankara: Mesleki ve Teknik Açıköğretim Okulu Matbaası.

Okçabol, R. (1991). Ortaöğretimimizin Dünü, Bugünü ve Yarını. (Bulunduğu eser: Galatasaray Eğitim Vakfı) *2000'li Yıllara Doğru Üniversite Öncesi Eğitim Semineri: 11 Mayıs 1991*. İstanbul: Tanburacı Matbaacılık Tic. A.Ş. 38-47.

Okçabol, R. (1992-1993). Ülkemizde Öğretmen Yetiştirme Sorununun Dünü, Bugünü ve Yarını., Boğaziçi Üniversitesi dergisi: *Eğitim Bilimleri*, 15, 145-147.

Sanay, E. (1984). *Gurbetçinin El Kitabı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, No: 238, Emel Matbaacılık Sanayii.

Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Sistemi ve Üniversiteler

Fatma Gök

Bir eğitim düzeni içinde irdelenmesi en zor olan alt düzen yüksek öğretim alanıdır. Bu zorluk toplumda genel olarak yükseköğretime özellik- le de onun bel kemiği olan üniversitelere yüklenen gö- revlerin ve toplum ve üniversite arasındaki ilişkinin oldukça karmaşık olmasından ve çelişkileri de barın- dırabilmesinden kaynaklanmaktadır. Üniversitelerin içinde var oldukları toplumu analiz edebilen, toplumu dönüştürebilme potansiyeline sahip görüş ve talepleri üretebilen, aydın, özgür ve yaratıcı kadrolar yetiştiren kurumlar olması beklenir.

Yükseköğretim toplumsal iş bölümünün bilgi ve beceri gerektiren alanlarına insan gücü yetiştirir, yani beşeri sermayeyi en nitelikli düzeyde üretir. Ancak üniversitenin en önemli işlevi bilgi üretmektedir. Bu bilimsel bilgi hem bireyleri geliştirir, hem de daha öz- gür bir toplum ve kültür yaratılmasının önünü açar. Yani üniversite toplumun itici gücüdür. Toplumun tü- müne katkı yapması beklenir. Bundan dolayı da bir kamu hizmetidir. Üniversitenin yukarıda üstlendiği görevleri yerine getirebilmesi için özerk, demokratik ve bilimsel olarak yapılması gerekir.

Bu yazıda Türkiye'de ki 75 yıllık üniversite dene- yimini kısaca gözden geçirmeye çalışacağım. Şüphe- siz bu alan çok geniş kapsamlı inceleme ve analizlerin konusu olmaya devam edecektir. Şurası açıktır ki Tür- kiye'de üniversitenin değişmesi, dönüşümü Türkiye ve dünyada yaşanan sosyo-ekonomik ve sosyo-politik di- namiklerden, doğrudan etkilenmektedir. Üniversite ta- rihinin darbelerin tarihi olarak belirtilmesine katılma- mak elde değil. Türkiye'de eğitim sistemi tarihsel ola- rak devletin çok müdahale ettiği alanlardan biridir. 1980 sonrası dönemde ise toplumsal bir güç olan ser- maye üniversiteyi kendi ihtiyaçları doğrultusunda bi- çimlendirmeye çalışmaktadır.

1. Cumhuriyet Öncesi Özerkliği Olan Bir Üniversite

Türkiye tarihinde ilk üniversite kurulması Os-

manlı İmparatorluğu'nda köklü dönüşümlere sahne olan Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Avru- pa'nın askeri ve ekonomik gelişmesinin bilimsel geliş- melere dayandığını gören Tanzimat reformcuları bi- limler yurdu anlamına gelen Darülfünun'un kurulma- sına 1846'da karar vermişler, ancak bu kurum 1863'te açılabilmiştir. Sadrazam Fuat Paşa'nın emriyle 13 Ocak'ta Kimyager Derviş Paşa'nın verdiği halka açık fizik ve kimya dersleriyle başlayan bu üniversite de- neyi zamanın Avrupa üniversitelerinin düzeyinde de- ğildi ve zaten ömrü pek kısa oldu.¹ İçinde faaliyet gös- terdiği konak 1865'te yanınca Darülfünun da kapandı. Bundan sonra üniversite açma denemesi 1870'de ger- çekleşti.

Tanzimat eğitim kurumlarını sistemleştiren 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi İstanbul'da bir Darülfünun-u Osmanî kurulmasını öngörüyordu. Edebiyat, hukuk ve fen bölümlerinden oluşan ve 16 yaşından büyük olanların sınavla alındığı bu kurumda dersler halka da açık olmuştur. Bu ikinci denemenin de ömrü uzun olmadı. Medrese zihniyetinin baskısıyla Darülfünun 1873'te kapadı. Müdür Hoca Tahsin Efen- di tabii ilimler deneyleri yaptığı için dinsizlikle suçla- nıp görevine son verildi. 1900 yılında yeniden başlatı- lan Darülfünun artık padişahın adını taşımaktadır. (Darülfünun-u Şahane) ve bir daha kapatılmayacaktır.

Bugün üniversite bünyesinde bulunan birçok fa- külte de Tanzimat döneminde yüksekokul olarak açıl- mıştır. 1859 yılında kurulan Mekteb-i Mülkiye ve 1863'te kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Okulu) bunların arasındadır. Daha sonra da 1880'de Mekteb-i Hukuk-i Şahane kurulmuştur. Tıbbiye ve hukuk yüksekokulları meşrutiyetten sonra Darülfünun içine dahil edildiler.

Meşrutiyet döneminin ünlü Maarif Nazırı Emrul- lah Efendi döneminde, 1912 yılında Darülfünun yeni- den düzenlendi ve adı da İstanbul Darülfünunu olarak değiştirildi ve özünde ilimlerin ve fenlerin yayılması ve ilerlemesine hizmet eden yüksek ilim müessesesi olarak tanımlandı.

1912'deki düzenleme ile beş bölüme ayrılan (Şer'iye, Hukuk, Tıp, Fen, Edebiyat) Darülfünun'a çok sayıda Alman ve Macar profesör getirildi ise de Baltacıoğlu'na göre Darülfünun öğretim ve araştırma açısından içler acısı durumdadır.² Üniversitenin özerk bir kurum olmasının ilk adımları dekanların ve kurulların seçimle belirlendiği 1912 tüzüğü ile atılmıştır. Daha sonra 1919 yılında ise Darülfünun'a bilimsel özerklik tanınmıştır. 21 Ekim 1919 tarihli Darülfünun-u Osmani Nizamnamesi'nin 1. maddesi Darülfünun'un yüksek eğitim gelişmesi ve ilerlemesi için oluşan bir bilim kurumu olduğunu, 2. maddesi ise kurumun bilimsel özerkliği olduğunu açıkça belirtmektedir. Bu tüzüğün 19. maddesi'de Darülfünun Emininin "umum müderris ve muallimler tarafından iki sene müddetle intihap" olunacağını söylemektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra 21 Nisan 1924 tarihli kanunla ise üniversiteye tüzel kişilik tanınmıştır.

Cumhuriyet Dönemi

Bilimi pozitivist bir yaklaşımla öne çıkaran Cumhuriyet rejiminin Darülfünuna "memleketin üzerinde hala mevcut olan hurafe ve dalalet kuvvetlerine karşı inkılap fikirlerinin bir mücadele aracı" olarak çok önem verdikleri görülmektedir.³ Ancak Darülfünun bu beklentileri karşılayamadı. Darülfünun'a toplumun geçirdiği değişikliklere katılmadığı, ciddi bilimsel çalışmaların yapılmadığı yolunda eleştiriler getirildi. Kurumun reformu için İsviçre'den 1932 yılında Profesör Albert Malche çağrılarak rapor hazırlatıldı. Malche Batı Avrupa'daki üniversite anlayışına göre Darülfünun'u eleştirdi.⁴ 1933'te 2252 sayılı yasa ile Darülfünun kaldırılarak, M.E.B. İstanbul Üniversitesi'ni kurulumla görevlendirildi. Türkiye'de ilk defa "üniversite" sözünün kullanıldığı bu yasayla özerklik de kaldırılmış ve Darülfünun hocalarından sadece 59'u yeni üniversiteye alınmıştır. Bu dönemde Nazi baskısından kaçan Alman ve Avrupalı profesörlerden önemli bir kısmı Türkiye'ye geldi ve sadece İstanbul Üniversitesi değil, diğer yükseköğretim kurumlarından da bilim ve araştırma geleneğinin yerleştirilmesinde çok etkin oldular. Ankara'da ise 1925'te Hukuk Mektebi, 1930'da Ziraat Enstitüsü, 1935'te Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, 1943'te Fen Fakültesi, 1945'te Tıp Fakültesi, 1949'da İlahiyat Fakültesi kurulmuştur.

1933'te getirilen yeni düzenlemelerden sonra da üniversiteler yeni toplumsal düzenle bütünleşemediği, arzulanan yeniliklere öncülük etmekte yeterli rol oynamadığı şeklinde eleştirilere hedef oldu. Darülfünun özerkliği olmayan İstanbul Üniversitesine dönüşürken

Ankara'da başta Türkiye tarımının gelişmesi için özenle kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü olmak üzere çeşitli yükseköğretim kurumları kurulmuştur. 1934 yılında Milli Musiki ve Temsil akademisi, 1935 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuş, İstanbul'da bulunan Mülkiye Mektebi Siyasal Bilgiler Okulu olarak Ankara'ya taşınmıştır. 1925 yılında kurulan Ankara Hukuk Mektebi de Hukuk Fakültesi adını almıştır. Fen Fakültesi 1943'te, Tıp Fakültesi 1954'te kuruldu. 1944 yılında ise İstanbul Teknik Üniversitesi kurulmuştur. 1942 yılında Ankara'da Hasanoğlu köyünde Köy Enstitülerine öğretmen yetiştirmek için Yüksek Köy Enstitüsü kurulmuştur. Köy Enstitülerinin kurucusu Tonguç "Yüksek Köy Enstitüsü ile biz geleceğin üniversitesini hazırlıyoruz" demiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye Batı ve özellikle de A.B.D ile çok yakın ekonomik ve askeri ilişkilere girmiştir. Bu dönemde çok partili siyasal düzene de geçilmiş olup sınırlı da olsa bir demokratikleşme yaşanmıştır.

Bu dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik dinamikleri sonucu üniversite de yeniden düzenlenmiştir. 1946 yılında çıkarılan 4936 sayılı yasa o güne değin hazırlanan en kapsamlı yasadır. Yasanın 1. maddesi üniversite düzeninin temel ilkesi olarak özerkliği yerleştirmiştir. Bu madde "üniversiteler; fakülteler, enstitü, okul ve bilimsel kurumlardan oluşmuş özerkliği ve tüzel kişiliği olan yüksek araştırma ve öğretim birlikleridir" demektir. Bu yasaya göre üniversiteler bilimleri öğretmek ve "bilim anlayışı kuvvetli sağlam düşünceli aydınlar yetiştirmek" görevlerinin yanında "bilimleri genişletip derinleştirecek" araştırmalar yapmak, yayınlar yapmak, doktora yaptırmakla yükümlüdür.

Bu yasa ile ayrıca Türkiye çok üniversiteli bir sisteme geçti. 1944 yılında kurulan İstanbul Teknik Üniversitesi bu yasa kapsamına alındı. Ankara'da bulunan kimi Fakülteler Ankara Üniversitesi çatısı altında toplandı. 1948 yılında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Ankara Üniversitesi'ne bağlandı. 1949 yılında bir İlahiyat Fakültesi kuruldu. Siyasal Bilgiler Okulu 1950 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak Ankara Üniversitesi bünyesine dahil edildi. Çeşitli alanlarda meslek insanı yetiştiren yüksek okulların ise üniversite bünyesinden ayrı tutulması ilkesi kabul edildi.

1946 yasasıyla üniversite bilimsel ve idari alanda özerktir, katma bütçelidir, tüzel kişiliği vardır. Ancak idari özerklik tam değildir. En üst birim olan Üniversitelerarası Kurul'un Başkanı Milli Eğitim Bakanıdır. 1960 yılında yapılan değişikliklerle bu duruma son

verilmiş. Milli Eğitim Bakanlığı devre dışı bırakılmıştır.

1946 döneminin önemli bir yönü de Ankara'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde öğretim görevlisi olan Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav'ın sol görüşlü oldukları için Milli Eğitim Bakanlığınca görevlerinden alınmalarıdır. Böylece sosyal bilimler alanında ilerici düşüncelere açık ve üretken bir çevre yaratan bir grup üniversite dışına atılmışlardır. Daha sonra uluslararası bilim çevrelerinde önemli yerler tutan bu bilim insanlarının üniversite özerkliğinin gündeme geldiği bu dönemde yaşadıkları incelenince, ibret verici bir mirasla karşı karşıya kaldığımız özerkliğin ırkçı, gerici politikalara nasıl yenildiğini görebiliriz. Özerkliğe sahip çıkamayan ve kuvvetle savunamayan üniversite camiasının bu yenilgideki rolü üzerinde düşünmeğe değer. Çünkü benzer bir durum daha dramatik olarak 1980'lerde yaşanmıştır. 1947-48 yılları Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde yapılan tasfiye Mart 1998 yılında yayınlanan Pertev Naili Boratav'ın müdafaasından açıkça görüleceği gibi ibret vericidir.⁵

Görüldüğü gibi özerklik, özerkliği getiren CHP iktidarı tarafından delinmiştir. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel 1945 yılında "Profesör ve öğretmenlerin siyasi içerikli bir yazı yazamayacaklarına dair bir genelge yayınlamış ve Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran bu genelgeye dayanılarak görevlerinden uzaklaştırılmışlardır.⁵

1960'lara kadar olan dönemde eğitimin bir hak devlet tarafından sunulan bir hizmet olması anlayışı hakimdir. Bu dönemde eğitime toplumsal talep yoğun

olarak artarken kapitalizmin Türkiye'de gelişme dinamiklerine bağlı olarak üniversitelerin sayılarının çoğaldığını ve bölgesel merkezlere yaygınlaştığını görüyoruz. 1955'de Ege Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1957'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1958'de Erzurum'da Atatürk Üniversiteleri kuruldu. Bu yeni üniversitelerde artık Avrupa üniversite geleneğinden uzaklaşarak daha çok ABD geleneği benimsenmiştir. Örneğin iş yönetimi gibi alanlar üniversite bünyesine girmiş, bölüm sistemi kurulmuş, genç öğretim üyeleri

ders vermeğe başlamışlardır. 1950-1960 arası dönemde üniversiteye baskının yoğunlaştığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti 1953 yılında 4936 sayılı yasanın 46 (d) maddesini "siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunanlar üniversite mesleğinden çıkarılır" şeklinde değiştirilmiştir. 1950-1960 dönemine damgasını vuran bir dizi olay arasında DP'nin üniversiteleri baskı altına alma çabası ve öğrenci olayları ön sırada yer alır. 1950 öncesi özgürlükler ve demokrasiyi savunan DP iktidarı zamanında üniversite özerkliğiyle hiç barışmamıştır. Bu dönemde öğrencisi ve öğretim üyesi beraberce daha önceki ve sonraki dönemlerde görülmedik derecede politik eylemlerin içinde yer aldı.

27 Mayıs 1960'a gelindiğinde üniversite yine toplumun gündeminde ön sıralarda idi. İhtilali yapan Milli Birlik Komitesi Milli Eğitim bakanına tanınan bakanlık emrine alma yetkisini kaldırdı. 1961 yılında kabul edilen Anayasa'nın 120. maddesi üniversiteleri bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu kuruluşları olarak tanımlamıştır. 27 Mayıs hareketinin 147 öğretim üyesini herhangi bir gerekçe göstermeden üniversiteden uzaklaştırması tutarsız bir karar olarak çok tartışıldı ve iki yıl sonra çıkarılan bir yasa ile öğretim üyeleri tekrar işlerine dönebildiler. Bu dönemde nüfus artışına da bağlı olarak yüksek öğretime talep hızla artarken üniversite ve yüksekokulların bu talebi karşılamamaları özel yüksekokulların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1965 yılında çıkarılan Özel Okullar Yasası'ndan sonra hızla artan okul sayısı 1968-1969 yılında 44'e ulaştı. Bir yüksekokuldan çok ticarethane niteliği ağır basan bu kurumlara meslek odaları çok kesin tavır aldılar, örneğin Mimarlar Odası bu okulla-

rın mezunlarını odaya kaydetmedi. Daha sonra da bu okulların Anayasaya aykırılığını ileri sürerek Anayasa Mahkemesine götürdü. Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 1971'de özel yüksek okullara son verdi. 1961 sonrası dönemde mevcut altı üniversitenin yanında Karadeniz Teknik, Hacettepe Üniversiteleri kuruldu. Ayrıca 1971 yılında Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul'da bulunan Amerikan Robert Koleji Devlet Üniversitesi haline getirilerek, kurulmuştur. 1965 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde ilk defa Eğitim Fakültesi kurulmuştur.

Kuşkusuz dönemin en çarpıcı olaylarından biri 1968 öğrenci eylemleridir. Öğrenci eylemleri başlangıçta üniversitenin reformunu talep ediyordu. Batıda öğrenci eylemleri biterken Türkiye'deki eylemler daha politik bir niteliğe büründüler. Bundan sonraki tartışmalarda daha çok göndem üniversitenin nasıl düzeltileceği değil, öğrenci eylemlerinin nasıl önleneceği etrafında odaklaştı.

12 Mart ve Üniversiteler

1960 sonrası Türkiye toplumunun yaşadığı göreceli toplumsal, siyasal ve kültürel özgürlük ortamına 12 Mart 1971 askeri darbesiyle son verildi. 1968 sonrası siyasallaşan öğrenci eylemlerinden rahatsız olan kimi çevreler toplumsal huzursuzluklardan üniversiteyi sorumlu tutuyorlardı ve Üniversitenin denetlenmesini istiyorlardı. Üniversitenin özerkliğini sağlayan 1961 Anayasası'nın 120. maddesi değiştirildi. Askeri darbe sonrası hazırlanan yeni "Üniversiteler Kanunu" 20 Haziran 1973 tarihinde kabul edildi (1750 sayılı yasa). İdari özerkliği kaldıran bu yasanın bazı maddelerini 1975 yılında Anayasa Mahkemesi iptal etmiştir. 1973 yasası üniversiteyi "özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip yüksek bilim, araştırma, öğretim ve yayım birlikleri olarak tanımlamıştır (madde 2). Ancak Üniversitenin görevleri sıralamasında ilk sırayı bilim ve araştırmaya değil öğretim yapmak almaktadır. Hemen devamında ise ne tür öğrenci yetiştirileceği kesin çizgilerle ortaya konmuştur. Dönemin hakim olan ideolojisine göre insan yetiştirilmesi vurgulanmıştır Buna göre üniversite öğrencilerini "milli tarih şuuruna sahip, vatanına, örf ve adetlerine bağlı (bu iki sözcük 1975'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir) bağlı, "milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar" olarak "sağlam karakterli" vatandaşlar olarak yetiştirilecektir. Burada üniversitenin işlevi 1946 yasasından daha geri bir düzeyde görülmüş tutucu bir dünya görüşü ve devlet anlayışı ideolojisiyle şekillenmiştir. 12 Mart darbecileri üniversiteyi ilköğretim düzeyinde al-

gılamıştır ve ideolojik olarak kontrol altına almaya öncelik vermişlerdir. Böylesi maddeler 1981 YÖK yasasında daha vahim boyutlarda yer alacaktır. Bu yasayla Yüksek Öğretim kurumu kurulmuş, ancak Anayasa Mahkemesi bunu kuruluş, işleyiş, görev ve yetkileriyle ilgili maddelerini iptal ettiğinden bu kurum çalıışmamıştır.

1750 sayılı yasayla Üniversite Kanununda ayrıca üniversiteler üzerinde denetimi sağlamak üzere Üniversite Denetleme Kurulu, üniversiteler arasında akademik koordinasyonu sağlamak üzere Üniversiteler Arası Kurul kurulmuştur. Öğrenim için öğrencilerden ücret ve harç alınacağı hükmü getirilmişse de bu hüküm Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir.

Bu yasanın önceki yasalardan daha demokratik maddeleri de vardır. Katılımı genişletmesi bunlardan biridir. Fakülte Kuruluna bütün üyeleri katılmakta, isterse asistan ve öğrenci temsilcisi dinlenebilecektir. İlk defa Fakülte Yönetim Kuruluna bir asistan temsilcisinin katılması doçentlerin de kürsü başkanı olabilmemesi sağlanmıştır. Fakülte açılması için en az bir profesör, yedi öğretim üyesinin o fakültede olması gerekmektedir.

1973'de 1750 sayılı yasa yayınlandıktan sonra artan toplumsal talep Anadolu'da birbiri ardına üniversitelerin açılmasına yol açmıştır. 1973'de Çukurova, Diyarbakır, Cumhuriyet (Sivas'ta), İnönü (Malatya'da), Anadolu (Eskişehir'de) Üniversiteleri; 1974'de Sivas Üniversitesi, 1975'de de Fırat (Elazığ'da), 19 Mayıs (Samsun'da), Bursa, Selçuk (Konya'da) Üniversiteleri kurulmuş üniversite sayısı 18'e yükselmiştir. Üniversite sayısının artmasına rağmen yükseköğretim görmek isteyen lise mezunlarının sayısı yıldan yıla katlanarak çoğaldığı için yeterli olamamaktadır. Bu dönem Türkiye'de eğitimin toplumda yükselebilmenin bir şartı olarak kabul gördüğü yıllardır. Ayrıca askerlik hizmetini yedeksubay olarak yapma hakkı da ancak yüksek öğretimle kazanılıyordu. Belli gelişmişlik düzeyine ve nüfusa ulaşmış şehirler üniversite açılması için hükümete ve politikacılara yoğun isteklerde bulunuyordu. 1981 sonrası bu durumun çok daha vahim bir hal aldığını üniversiteyi barındıracak ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerin gözardı edilerek kasabalara kadar üniversite şubeleri kurulduğunu ibretle izleyeceğiz.

YÖK Üniversitesi

1980'lere gelindiğinde, özerk olan üniversiteler ve daha geniş öğrenci kitlesine öğretim sağlayan akademi ve yüksek okullarının yer aldığı, gittikçe artan

talebe cevap veremeyen, plansız olarak büyüdüğü için eleştirilen bir yükseköğretim sistemi vardı. 1970'lerin sonunda toplumun içinde bulunduğu krizi de çok iyi yansıtan, hem bu topluma eklenmesinin getirdiği, hem de kendi iç yapısındaki tıkanmalar nedeniyle yükseköğretimde pek çok sorun vardı. Belli ölçülerde çözümler de aranıyordu. 1978 yılında hazırlanan "Üniversite Yasa Tasarısı Taslağı" bir reform tasarısı olarak tartışmaya açılmıştı.

24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül 1980 askeri darbe sonrası hakim olan sosyal, ekonomik ve kültürel yeniden yapılanma ilkokuldan başlayarak eğitim sisteminin her kademesini derinden etkiledi. Eğitim ortak otoriter, baskıcı bir sistemi yerleştirmek için sıkı bir şekilde yeniden düzenlenmesi gereken ilk kurum olarak ele alındı. Örneğin din dersleri zorunlu hale getirildi, felsefe dersleri kaldırıldı, eğitim içeriği milliyetçi, dinci, tutucu ve fütühatçı Türk-İslam sentezi doğrultusunda belirlenmeye başlanmıştır. Üniversite tarihi de darbelerle birlikte gelen müdahaleler tarihidir. 1981 sonrası üniversitede artık YÖK düzeni hakimdir. Bu düzende hakim olan anlayış öğrencileri potansiyel tetörist olarak gören bir anlayıştır. 1980 darbesini yapanlar 1968 öğrenci olaylarından beri yükseköğretimde başgösteren eylemleri kimi öğretim üyelerinin desteklerine inanmaktadırlar. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu gereğince üniversitelerden 70 kadar öğretim elemanı çıkarılmıştır. Bazı öğretim elemanlarını rektörler işten atmış, kimi öğretim elemanları da üniversitede artık bilim örgürlüğü kalmadığı için ayrılmışlardır. Bu üç gurubun sayısı 500'ü aşmakta ancak gerçek kayıp bundan çok daha derindir, bir yandan ayrılanlar alanlarının en iyileri olduğu için nitelik kaybı vardır, diğer yandan kalanlar da çok tatsız bir ortamda barındırmak durumunda kalmışlardır.

12 Eylül 1980'den sonra üniversiteler 6 Kasım 1981 tarihli 2547 sayılı "Yükseköğretim Kanunu"na göre kurulan Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'ün merkezi otoritesine bağlandı. 1946'da 4936 sayılı yasayla idari ve bilimsel özerkliğe kavuşan ve 1960'da ve 1973'de devam eden özerklik bu yasayla ortadan kaldırılmıştır. Özellikle taşra üniversitelerine Türk-İslam Sentezcisi akademisyenler atanmış ve bunlar eliyle üniversiteler ırkçı, milliyetçi ve islamcı görüşlerin yerleştiği alanlara dönüştürülmeye çalışmıştır. 1960'lı yıllarda gelişen özerklik anlayışı bırakılarak "derse girilip çıkılan ve not alınıp verilen, demokratik ve katılımcı süreçlerin kaldırıldığı sık sık çıkarılan öğrenci aflatıyla sadece eğitimin değil öğretimin bile önemsizleştirildiği" bir üniversite yaratılmıştır. Baskıcı ve katı YÖK düzeni ile ücret ve kadro sıkıntıları, mahut 1402

sayılı sıkıyönetim yasaı uygulamaları, pek çok öğretim elemanını ya meslekten, ya da devlet okulundan uzaklaştırılmış, öğretim çekiciliğini yitirmesine neden olmuştur. Öğretim üyesi yetiştirilmesi için de gerçekçi çabalar gösterilmemiştir.

Bugün gelineen durumda bunların doğal sonucu olarak öğretim niteliği gittikçe düşmekte, öğrencinin üretken ve araştırmacı olmaması yanında yurt ve dünya sorunlarına ilgisi de giderek azalmaktadır. Hem baskıcı kurumsal yapı hem de plansız kaynak sorunu çözülmeden açılan okullar üniversiteyi yüksekokul hatta lise düzeyine indirgemektedir. Üniversite düzeyinde okullaşma oranı kabul edilemeyecek kadar düşüktür ancak bu durum üniversitenin olmazsa olmaz şartı sayılan öğretim üyesi ve diğer şartları yerine getirmeden ve çoğu zaman taşra politikasının aracı olarak açılan okullar yolu ile düzeltilmeye çalışmaktadır. Genç nüfusun toplam nüfus içinde geniş bir yer ülkemizde yükseköğretime karşı büyük bir istek vardır. Türkiye'de 16'sı vakıf olmak üzere toplam 69 üniversite bulunmaktadır. Ancak bunların bir çoğu gerçek anlamda üniversite değildir. 1996-1997 öğretim yılında 749.976 örgün (12.646'sı vakıf üniversitelerinde ve 107.090'ı ikinci öğretimde) 463.195'i de açık öğretimde olmak üzere toplam 1.213.165 öğrenci vardır. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre 1997-1998 öğretim yılında üniversitelerde okullaşma oranı %14,6'sı örgün, %10,3'ü açık öğretim olmak üzere %19'dur.⁸ 1998 Öğrenci Seçme Sınavına 1.359.579 öğrenci başvurmuş, bunlardan 604.033 kişi Öğrenci Yerleştirme Sınavı için gereken 120 ve üstü puan almıştır. Öğrenci Yerleştirme Sınavı sonucu yerleştirilen 394.432 kişiden ancak 134.475'i dört veya 6 yıllık Fakülteleri kazanmış geri kalan kısmı açık öğretime (157.472) ve 2 yıllık meslek Yüksek Okullarına (102.485) yerleştirilmiştir.

Genel bütçeden yükseköğretime yeterince kaynak aktarılmamaktadır. Ayrılan kaynaklar ise hükümetin politik tercihlerine bağlı olarak kullanılmaktadır. 1984 yılından bu yana, varlıklı ve yoksul ayrımı yapılmadan her öğrenciden okuduğu alana göre, giderek artan oranlarda katkı payı alınmaktadır. Kaynak sorununu gidermek üzere kimi üniversiteler için, vakıflaşma yolunu aramak; 3708 sayılı yasa gereği özel statü sayılıp yönetimlerini Üst Yönetim Kurulu'na devretmek ya da para getirici proje bulmak önem kazanmaktadır.

YÖK düzenine getirmiştir, daha doğrusu neleri üniversiteden götürmüştür konusu, Türkiye kamuoyunun demokratikleşme çabalarının bir parçası olarak 1990'ların sonunda hala gündemdedir.

YÖK'ün kaldırılacağına, üniversitelerde demokratik yapının oluşturulacağına koalisyon protokolünde yer veren, 1991 yılında kurulan 49. Hükümetin ise bu vaatlerini yerine getirmediğini üniversite camiası umutsuzluğa dönüşen bir hayal kırıklığı ile izledi. 49. Hükümet ayrıca üniversitelerde demokratik yapının oluşacağına dair söz verdi. Bunlar 1991 yılında üniversite elemanlarını heyecanlandırdı ve üniversite içinde çok çeşitli görüşler, yasa tasarıları üretildi.

Hükümet protokolünün açıklanmasından sonra gerek öğretim üye ve elemanları dernekleri, gerekse tek tek üniversiteler içinde hazırlanan ve sayısı doksanlara çıkan üniversite yasa tasarıları üzerinde ortak çalışmalar yapıldı. Bu tasarılar Milli Eğitim Bakanlığı'na sunuldu. Bu arada Anayasa'nın 130. ve 131. maddelerinin de değiştirileceğine ilişkin umutları da vardı ve tasarılar buna göre hazırlanmıştı. Anayasa değiştirilmeli, yasa tasarısı da bugüne değin mecliste beklemektedir. 1992 Mayıs-Haziran aylarında kabul edilen bir maddelik yasa ile Cumhurbaşkanının öğretim üyeleri tarafından seçilen üç aday içinden birini rektör seçmesi ve rektörün önerdiği üç dekan adayından birinin YÖK tarafından dekan atanması kabul edildi. Bu kadarlık bir açılım bile üniversitede sınırlı bir demokratikleşme hareketinin önünü açtı. 1992 yılından sonra ise üniversite yasasına ilişkin umutlar karmardı. Akademik bilimsel özgürlüğün olduğu demokrat ve katılımcı yönetim modellerinin gündeme geleceği yasa da artık beklenmez oldu. 1998 ilkbaharında gündeme getirilen "Yeni Üniversite Yasa Taslağı" ise esas olarak YÖK'ün yapısını devam ettirerek, üniversiteyi piyasanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir yapıya dönüştürmeyi hedefliyor.

Oysa üniversitenin amacı bilime katkı yapmak, düzenli araştırma yapabilmek, öğrencilerini piyasanın ihtiyacı olan meslek bilgilerinin ötesinde bilimsel bir dünya görüşüyle donatmaktadır. Bunu başarabilmek için üniversitenin sermaye ve iktidar karşısında bağımsız olması gerekir. Üniversite için idari ve mali özerklik, bilimsel çalışma özgürlüğü, evrensel standartlara uygunluk olmazsa olmaz şartlardır.

Bugün Üniversite eğitimi alanında biriken ve çözülmeyen sorunlar eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesi yada Fuat Ercan'ın ifadesiyle "ticarileştirilmesi" şeklinde çözümler getirilmektedir.⁹ Uzun yıllar kamu-sal bir hizmet olarak sunulan ilk ve orta öğretimin özelleştirilmesinden sonra 1991 yılında 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununda yapılan bir değişiklikle vakıf adı altında üniversite kurulmasına izin çıkmıştır. Özel üniversite sayısı hızla artarak bugün 16'ya ulaş-

mıştır. Yetkililer ve "uzman"lar bir taraftan kamu harcamalarının fazlalığından yakınıp vakıf üniversitelerinin bu yükü azaltacağını belirtirken, diğer taraftan devletin özel eğitime kaynak aktarmasını sağlamaktadırlar. Kamu üniversitelerinin özelleştirilmesinin bir boyutu da gittikçe azalan kaynak sıkıntısı karşısında üniversitelerin piyasaya yönelmeleridir.

Oysa Türkiye bilgiyi ve teknolojiyi üreten bir ülke olmak istiyorsa buna uygun yeterli kaynakların ayrılması kaçınılmazdır. Üniversitede bilimsel araştırma, inceleme, yayın ve eğitim, öğretim yan yana yapılabilmesi için gerekli şartların özenle yaratılmasından başka çare yoktur.

Dipnotlar

¹ Yahya Akyüz; Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları, 1997. s.147.

² İsmail Hakkı Baltacıoğlu; Maarifte Bir Siyaset, İstanbul 1919. s.70-71.

³ Albert Malche. İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor, İstanbul, 1939.

⁴ Yahya Akyüz; Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları, 1997. s.310.

⁵ Mete Çelik; Üniversitede Cadı kazanı; 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1948.

⁶ M. Tahir Hatipoğlu; Türkiye Üniversitesi Tarihi. 1845-1997. Selvi Yayınevi. 1998 s.181.

⁷ 1970 ve özellikle 1980 askeri darbelerinden sonra da Türkiye üniversitesinde geniş bir tasfiye hareketi olmuştur. YÖK yasasının çıkmasından on beş sene sonra bulunduğum Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümünde de bir cadı kazanı kaynağı olarak değerli bilim insanı olmaya aday araştırma görevlileri Sena Ertan, Cem Kirazoğlu, Esin Üner, Haluk Polat'ın işlerine toplu olarak son verilmiştir. bu arkadaşlarımızın demokratik üniversite için verdikleri mücadele halen yargı safhasındadır ve sanırım ileride ayrıntılı incelemesi yapılacaktır.

⁸ M.E.B. Hikmet Uluğbey T.B.M.M. Plan ve Bütçe Komisyonu 1998 Yılı Bütçe Konuşması Kasım 1997.

⁹ Fuat Ercan, Eğitim ve Kapitalizm ÖES yayınları, İstanbul 1998

Osmanlı Ekonomisinde Türkler ve Cumhuriyet Türkiyesinde Yarattığı Türkler

Haydar Kazgan *

1. Osmanlı Ekonomisinde Türklerin Yeri

Osmanlı devletinin kuruluşundan beri Türkler bu devletin yönetiminde, ordusunda, iş hayatında ve ekonomisinde yer almışlar, fakat Türk olmayan yabancı ve Hristiyan teba yanında bu devletin kuruluşundan batısına kadar askerlik dışındaki bütün işlerde, devlet yönetimi de dahil marjinal durumda kalmışlardır. O kadar ki Türkten sadrazam, vezir, paşa, şeyhülislam, medrese hocası olmuş ve bunların sayısı bir hayli olmasına rağmen bütün bu adamların ve ailelerinin canı, serveti ve rütbesi ya Padişahın ya da kendileri gibi olan devlet adamlarının Paşaların ve hocalarının tehdidi altında yaşamışlardır. O kadar ki Avrupa'da feodalite devrinde bile tanınmış olan mahkeme ve miras hakkı bunlara asla tanınmamıştır. Böyle olunca da yukarıda sıraladığımız devletin en üst kademelerini işgal etmiş kişiler haklı olarak servet sahibi olmuş olsalar bile bu serveti çocuklarına devredememişler ve bir anlamda servet birikimi de bu yüzden bu imparatorlukta bir istisna dahi olmamıştır.

Bu arada imparatorluğun Anadolu ve Rumeli kentlerine yerleşmiş veya zaman içinde yerleştirilmiş olan Türkler, azınlıklar ve Hristiyan tebadan farklı olarak, merkez tarafından kontrol edilen bir eğitim ve yaşam içinde tutulmuşlardır. Osmanlı azınlıkları çağdaş Avrupa eğitiminden faydalanmak imtiyazını mali güçleri sayesinde elde ederken Türkler örneğin bir yörede bir araya gelip para toplayıp bir vakıf kurarak çocuklarını çağdaş eğitime kavuşturamamışlardır. Bu durum İttihat ve Terakki Hareketine kadar da devam etmiştir. O kadar ki gitgide mahalle mektebinde dünyanın düz bir tepsi gibi olduğunu öğrenen çocuk şansı elverir de bir askeri rüştiyeye girebilirse ancak o zaman dünyanın yuvarlak olduğunu öğrenebilecektir.

* Prof. Dr.

Konuyu çok eski geçmişe gitmeden tanzimat sonrası Türkiye'sine getirerek ele almaya devam edersek ilk olarak Tanzimat Türkiyesinde bu hareketin mimarlarının isteği olan Türkleri çağdaş eğitime kavuşturmak, askerlik dışı becerilerini ve güçlerini arttırmak ve özellikle de iktisadi hayatta azınlıkların seviyesine getirmek çabası gösterenlerin neden başarısız olduklarını ortaya koymaya çalışacağız.

Aslında bütün bu yazacaklarımızı ve söylediklerimizi bizden evvel Cevdet Paşa başta olmak üzere birçok tarihçiler yazmıştır. Fakat ne yazık ki Cevdet Paşa örneğinde olduğu gibi gerçekleri korkmadan yılmadan yazanlar İttihat ve Terakkinin, sonra da ilk Cumhuriyet Hükümetlerinin bizce yanlış değerlendirmelerine uğramış ve bu yüzden Türklerin Osmanlı devleti içindeki tarihi rolünü ve yerini bütün açıklığı ile yazan örneğin Cevdet Paşa ittihatçılar tarafından sırf Mithat Paşa'nın mahkemesinde başkanlık yaptığı ve Paşa'nın Taife sürülmesi kararının altına imza attığı için "devrimci" listesine koymamışlar ve ne yazık ki Cumhuriyeti kuranlar da aynı karara uymuştur. Oysa yazdığı oniki ciltlik Karlofça (1899)'dan 1826 Vakayı Hayriye'ye kadar olan Osmanlı Devletinin çöküş devrini bütün ayrıntıları ve gerçek olayları ile dile getiren odur. Hele Türklerin teba olarak bu devrede Osmanlı'dan gördüğü zulmü, ilgisizliği ve devletin geri kalmışlığının asıl sebeplerini bu Tarih kitabı ile açıklayan Cevdet Paşa "Tezakir" ve "Maruzat" adlı iki kitabı ile de yaşadığı zamanı dile getirmiştir. Aslında bizce Cevdet Paşa'nın en önemli tarafı Avrupa'da sanayi devrimi oluşup gelişirken Osmanlı Devleti'nde Türklerin iktisadi becerileri bir tarafa askeri beceri ve kabiliyetlerinin de nasıl elden gittiğini olaylar ile göz önüne sermesidir.

Fakat en önemli olarak bu 1699-1826 yılları arasında Osmanlı Devletinin azınlıkların mal, servet ve

iktisadi beceri elde etmelerini adeta teşvik ederken Türklere tam aksini uygulamasıdır.

18. asrın başından itibaren Karlofça yenilgisinin yarattığı düş kırıklığını gidermek ve askeri alandaki başarısızlıkların nedenini ortaya çıkarmak üzere bazı gelişmeler kaydedilmesine rağmen artık kendi imal ettiği silahlarla en küçük Avrupa devleti ile yapılacak bir savaşta dahi başarı gösteremeyeceklerini anlayan Osmanlı yöneticileri bu defa tek çare olarak Batı'dan silah ve bu silahları kullanmasını ve ilgili savaş stratejilerini öğretmeleri için batı ülkelerinden silah ile birlikte askeri uzmanlar da getirecektir. Buna karşılık yeniçeri zaman zaman bu yenilenmelere ve gelişmelere karşı çıkacak ve iç çatışmalar başlayacaktır. Diğer taraftan silah ile birlikte diğer askeri ve sivil araç-gereç, kumaş, bez ve bazı alet-edevat gibi üretici esnafa ait araç-gereç ithal edilmeye başlanınca yeniçeri tarafından desteklenen yerli üreticiler ve bu arada İstanbul ve civarındaki loncalar yani "gedik" tabir edilen üretici ve pazarlayıcı esnaf yeniçeri desteği ile kazan kaldırmaya başlayacaktır. Aslında İstanbul ve civarında Osmanlı Başkenti'nin bütün mal ve hizmet ihtiyaçlarını karşılayan "Gedik" tabir edilen esnaf Batı rekabetine karşı koymak için yeniçerilerin koruması altına girecek ve böylece devlet ve düzene karşı yeni bir tür iç savaş başlayacaktır. Sanayi devrimi ülkelerinin Napolyon savaşlarından evvel Osmanlı pazarlarına getirdikleri yün pamuklu ve ipek kumaşlar yanında silah ve askeri araç gereç Osmanlı dış ticaret dengesini alt üst etmiş, içerdeki altın ve gümüş para stoku tükenme noktasına gelince de Osmanlı yönetimi zamanın "enflasyonu" anlamına gelen paranın tahşisi yani altın ve gümüş paraların metal oranını ve ağırlıklarını düşürmek yoluna gitmiştir. Fakat bununla birlikte iç piyasada "Narh" fiyatları uygulanmaya başlandığından yeniçeri desteği ile esnaf başkaldırmaya başlamış ve işin sonu 1826 yılında yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına kadar gitmiştir.

Aslında yeniçerilerin ortadan kaldırılmasında Batı desteği olduğu muhakkaktır. Zaten III. Selim devrinde Nizamı Cedid ile böyle bir hedef güdülmüştü. Fakat Napolyon savaşları ve özellikle Fransız Ordusu'nun Mısır seferi ile Akdenizin ticarete kapanması III. Selim'in planladığı Nizamı Cedid'in finansman kaynaklarını kurutmuştu. Şöyleki III. Selim Nizamı Cedid'i gerçekleştirmek için özellikle Fransa'dan ithal edilecek askeri donatım ve araç gereç (elbise, çamaşır, ayakkabı dahil) finanse edebilmek için Akdeniz'deki Osmanlı limanlarına (kapılara) en çok güvendiği adamlarını yerleştirmişti. O devirde örneğin Fransa'da Marsilya limanından kalkan bir gemi veya Cebelita-

nık'tan geçip Akdeniz ve Karadeniz limanlarına kadar mal götürecek bir İngiliz ticaret filosu en az otuz Osmanlı kapısına (limanına) uğramak zorunda idi. Bu limanlarda gemilerin tamiri ve sair harcamalar ve sağlanan hizmetlerin tümü Osmanlı hazinesine giden "harç" lara bağlanmıştı. İşte Nizamı Cedid'i finanse edecek olan bu harçlar idi. Fakat Napolyon savaşları III. Selim'in bu düzenini bozmuş ve ancak 15.000 askeri teçhiz edebilmişti.

Bunu otuz veya kırk bine çıkarsa idi daha o zaman yeniçerilerin hakkından gelecekti. Olmadı 1826'da onun gibi düşünen II. Mahmut Batılı dostlarının da yardımı ile Yeniçeri Ocağını kaldırmaya muvaffak olacaktı.

Tanzimat ve 1838 ve 1839'da Fransa ile İngiltere Arasında İmzalanan Ticaret Andlaşması

Ne yazık ki bu satırları yazarken gözden geçirdiğim lise tarih kitapları ile bazı çağımızın ünlü tarihçileri bu döneme ait eserlerinde 1838'de Fransızlarla ve 1839'da İngilizlerle daha sonra da kısa aralıklarla Avrupalının irili ufaklı diğer sanayileşmiş ülkeleri ile aynı hükümleri içeren ticaret andlaşmaları ile Tanzimat ve aynı yıllarda 1840'da patlak veren Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın başkaldırarak Adana'ya kadar gelmesi arasındaki ilişkiye hiç değinmemişlerdir. Oysa bu iki büyük sanayi ülkesi ile yapılan ticaret andlaşmaları eskiden % 12'den aşağı olmayan gümrük resimlerinin %3'e kadar indirilmesi ve her türlü malın ithal ve ihracına izin vermesi bu andlaşmaların ilk günlerinde İstanbul'daki "gedik" esnafın öncülüğü ile şiddetle protesto edilmiş, hükümet kuvvetleri ile lonca esnafı arasında büyük çatışmalara sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine ithalatı bir müddet durdurmak zorunda kalan Osmanlı hükümeti bu defa Fransa ve İngiltere'nin tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardır. Mısırlı Mehmet Ali Paşa'ya askeri araç-gereç ve para desteği sağlayarak İstanbul üzerine yürümesi sağlanmıştır. İşin ciddiyetini gören Osmanlı Hükümeti gümrüklere sızan yerli esnaf destekçilerini yakalatıp hapse atarak Batı ticaretinin olanca hızı ile gelişmesini sağlamıştır. Nitekim 1845 yılına gelindiğinde ithalat beş katına ihracat da üç katına çıkmıştır. İhracatın artmasının asıl sebebi özellikle buharlı gemilerin boş ambarlarla dönüş yapmalarının birçok sakıncaları olması idi. İşte aslında Avrupa'ya yoğun bir şekilde eski Yunan ve Roma eserlerini kaçırma olayı böyle başlamıştır.

Tüketim Toplumuna Geçiş ve Türklerin Halk Olarak Teba Olarak Osmanlı Ülkesinde Marjinalleşmesi

Tanzimat ve yukarda konu ettiğimiz yeni ticaret rejimi Osmanlı ülkesinde saray ve bir takım Osmanlı ricali ve Osmanlı azınlıkları lehine ve Türklerin de çoğunluğu aleyhine bir gelişme yaratmıştı. Saray erkani ve siyaset adamları büyük bürokratlar tanzimat ile hukuki güvenlik kazandıkları gibi gelir ve yaşam biçimlerinde de büyük gelişmeler kaydetmişlerdi. Buna paralel olarak osmanlı azınlıkları yeni ticari ve iktisadi düzenin yürütücü ve düzenleyicisi olarak ve bu arada banker ve sarraf olarak özellikle borsa ve finans işlerinde akla hayale gelmeyecek paralar kazanmaya muvaffak olacaktı. Oysa Türkler yine eskisi gibi küçük memur, küçük rütbeli asker, çiftçi, küçük esnaf ve köylü olarak Tanzimatın Osmanlı düzeninde marjinal yani yoksul teba haline düşeceklerdi. En büyük nimeti askerlikte görececek ve bu basit nimet uğruna savaşlarda öleceklerdi. Nihayet Sevres Andlaşması ile Anadolu'da yedi-sekiz milyon aç, perişan, yoksul, ocağı yanmış perişan insanlar olarak kalacaklardı.

Gerçekte Tanzimatın getirdiği dış ticaret düzeni Osmanlı ülkesinde de rantlar yaratacaktı. Bu rantı azınlık tüccarları, Türkiye'ye yerleşmiş yabancı tüccarlar ile bankerler ve nihayet yabancı bankalarla yabancı şirketler paylaşacaklardı.

Bilindiği üzere Osmanlı para sistemi yukarda adı geçen ticaret andlaşmaları imzalandığı günlerde altın, gümüş ve bakır para esasına dayanıyordu. Hükümetin tüccara olan borçlarını ifade eden senetler devlet borçlarının tümünü temsil ediyordu. Oysa Osmanlı Devleti 1845 yılında dış ticaret açığı sebebiyle bütün içerdeki altın, gümüş ve hatta bakır para stokunu yitirmişti. Bu sonuç dış ve iç ticareti durma noktasına getirdiği için bir taraftan adına "Banque de Constantinople" denecek bir banka kurulurken bir taraftan da devlet % 8 faizli ve 10, 20, 50 ve 100 kuruşluk kupürler olarak adına "Kaime" denilecek kağıt para-bono'lar çıkarmıştı. Bu kaimeler % 8 gibi zamanın Avrupa piyasaları rayicine göre çok yüksek bir faiz getirdiğinden bütün Avrupa "La rente Turque" denilen bu kağıtlara hücum etmişti. Bu rağbeti gören Osmanlı hükümeti aslında Galata bankerleri ile Avrupalı bankerlerin işini bozan

bu faizli kaimeleri bu defa faizsiz olarak ve elle değil bir Amerikalının getirip "bunu ben imal ettim, bir benzeri dünyada yok" dediği matbaa makinası ile bastığı kaimeleri tedavüle çıkarır. İşte ne olduysa bu kaimeler ile olup altın karşılığı olmayan bu kaimeleri ortadan kaldırmak için de Osmanlı Devleti bu defa dış borç almaya mecbur kalır. Ve bu dış borçlanma 1874'e kadar devam eder ve sonunda Sadrazam Mahmut Nedim Paşa bir gece ertesi gün Osmanlı tahvilatının ana para ve faiz taksitleri ödeme vadesinde ödeme yapılamayacağı ve para yerine yeni kağıtlar verileceğini bütün Avrupa'ya ilan eder. Bu iş herşeyin sonu olacaktır.

Avrupa iş çevrelerinde olduğu kadar Osmanlı tahvilatı sahipleri olan orta halli burjuvalar Avrupa başkentlerinin sokaklarında toplanarak "Türkler bizi aldattı, paralarımızı harem dairelerinde yiyip bitirdiler"

diye bağırıp çağırırlarken politikacılar da Türkiye'yi cezalandırmak için harekete geçeceklerdi. Bunu fırsat bilen Rusyada savaşa ancak beş altı mermi ile katılan Osmanlı piyadesini ve topçusunu ezip geçecek ve zamanın adı ile Ayastafanos yani Yeşilköy önlerine kadar geleceklerdir. Hatta bununla da kalmayacak sa-

vaş tazminatı verilmediği takdirde İstanbul'u işgal edeceklerini bildireceklerdir. Bu durumda savaş süresinde hükümete kredi açmış olan Osmanlı Bankası ile diğer Galata Banka ve bankerleri toplanacak, alacaklarını garanti altına almak için Rusya tazminatını ödemek için anlaşacaklardır. Bu savaşta aç susuz çarpışan yine Anadolu ve Rumeli Türkü olacaktır. Fakat yenilginin mali faturasını da yine onlar ödeyecektir. Nasıl mı? Şimdi bu konuyu ele alacağız.

Osmanlı Borçlarının Konsolidasyonu: Rusumu Sitte ve Duyunu Umumiye İdareleri

Rusya savaşını bahane ederek Abdülhamit II Parlamento'yu kapatmıştı ama bu olay bir gerçeği de ortaya çıkarmıştı. 1876'da açılan ilk Osmanlı Parlamento-sunda seçilmiş olarak Türkler de vardı. Hatta bunlar arasında okur yazar olduğu şüpheli birkaç Anadolu eşrafı da vardı. Fakat Parlamento'da konuşan memleket meselerini bilerek laf eden Rum, Ermeni ve Musevi mebuslardı. Bunlar için Paris ve Londra'nın bili-

nen büyük okullarında eğitim görmüşler de vardı. Abdülhamit bir iki defa parlamentoya gitmiş ve konuşulanları dikkatle dinlemişti. Osmanlıca'yı bile hatasız konuşan Ermeni ve Rum mebusların memleket ve dünya meselelerine ait bilgileri gösterdikleri heyecan ve konuşma tarzları Sultanı adeta ürkütmüştü. Bunlar Osmanlıca'yı bile Türk milletvekillerinden daha iyi ve düzgün konuşuyorlardı. Parlamento'yu bunun için mi yoksa başka bir maksatla mı kapattığı bilinmiyor ama, bilinen bir şey varsa Abdülhamid'in asırlardan beri sürüp giden bir konuyu en iyi anlayan sultan oluşudur. Osmanlı devletinin asıl tebası, senelerce o cepheden bu cepheye koşarak imparatorluğun uğruna savaşan, aç ve susuz kaldığı zamanlar bile Padişahların sadık kul ve tebalası olduğunu camilerde ve her fırsatta tekrar eden Türkler, Parlamento'da kıyafetleri ve tavırları ve daha ziyade konuşmaları ile "marjinalleşmişlerdi". Hem de eşrafı, okumuşu, rütbeli askeri ve nişan taşıyan memuru ile marjinalleşmişti. Bu bir gerçek idi zira Anadolu'dan gelen mebusların çoğu çatal bıçakla yemek yemesini bilmediği gibi, içlerinde ilk defa harita ve dünyayı yuvarlak gösteren küreyi görenler bile vardı.

İşte Abdülhamit bunun için idadi ve rüştiyelerin yeniden düzenlenmesini, vilayetlerde yeni okullar açılmasını, öğretmen yetiştirmeyi ve Avrupa'ya öğrenci göndermeyi Hazineyi Hassa'dan finanse etmeyi kararlaştıracaktı. Hatta bu hazinenin kaynaklarını arttırmak için zamanın Maliye Nazırı Agop Paşa'nın önerisi ile yeni bir Murabaa Nizamnamesi yayınlanacak ve hazineye hassaya ait çiftliklerin birleşik faiz uygulaması yasak olduğu için iki üç sene geciken gelirlerin zamanında ödenmesini sağlayacaktı.

Fakat bu çabalara rağmen asrın sonuna gelindiğinde yani 20. asrın başında Osmanlı Başkentinde dahi Türk İslam teba çocukları okullaşmada Rum, Ermeni ve Yahudi çocuklarının arkasında dördüncü sırayı alıyorlardı. Hatta 1890 yılında açılan Ticaret Okulundaki yüz yirmi öğrencinin ancak 15 kadarı İslam-Türk idi. Mektebi Sultanî'de de Türkler çoğunluğu ancak 1808 devriminden sonra elde edeceklerdir. Fakat Türklerin marjinalleşmesi olayını en güzel ortaya koyan Sırrı Paşa'nın Trabzon'a vali olarak gönderilmesi ile ortaya çıkacaktır. Yine Abdülhamit II devrinde Paşayı Sultan'ın bizzat isteği ile Trabzon'a vali tayin ederler. Sırrı Paşa'yı kabul eden Abdülhamit Trabzon'un transit ticareti dolayısı ile öneminin çok arttığını buradaki Rum ve Ermenilerin çok zenginleştiğini yeni okullar kurarak ilerde Osmanlı devletine karşı bağımsızlık hareketine öncülük yapacak gençler yetiştirdikleri, Türk-İslamların ise ekserisinin okur yazar

bile olmadığını hamallık ve sair ağır işleri yaptıklarını çocuklarını okutacak okul bulamadıklarını söylemiş ve bütün bunlara çare bulması için onu oraya vali olarak gönderdiğini ifade etmiştir. Sırrı Paşa vapura biner ve daha vapurda geçirdiği ilk günde şaşkına döner. Vapur bir Fransız gemisidir ve o günlerde Trabzon Tebriz transit yolu ile rağbet bulan ticareti yürütenlerin kimler olduğunu görür ve birkaç tanesi ile de tanışır. İçlerinde bir Türk yoktur. Hepsi Osmanlı azınlıklarındandır. Vapurda lüks kamaralarında içki içerek ve kağıt oynayarak gülüp eğlenen bu adamların kimler olduğunu nasıl para kazandıklarını daha sonra daha iyi öğrenecek olan Sırrı Paşa Trabzon'da Rum ve Ermeni Jimnazyum'larının bandosu ile karşılaşır. Bütün Rum, Ermeni, Musevi okullarını erkek ve kız öğrencileri süslü elbiseleri ile yeni Vali'yi karşılamaya gelmişlerdir. "Türkler nerede?" diye sorduğunda, mutasarrıf ellerini ovuşturarak arka sıralarda sadece yeni traş edilmiş kafaları görünen, üzerlerine bir Amerikan bezinden dikilmiş yakasız gömlekleri görünen elli kadar 10-15 yaşlarında erkek çocuğu gösterir. Sırrı Paşa öfke içindedir, fakat belli etmemek için çaba göstermektedir. Hemen ertesi günü Trabzon'daki bütün mülkiye amirlerini toplar ve Trabzon'da Galatasaray Sultanisi gibi bir sultanı açmak kararında olduğunu söyler. Nasıl yapabiliriz? diye sorulduğunda mutasarrıf ortaya atılarak ekmeğe on para zam yaparsak iki seneye kalmaz bina, sıra, araç gereçlere yetecek parayı toplardır. Sırrı Paşa ekmeğe zam yapmak için cemaat liderleri ile de konuşmak onların rızasını almak istediğini belirtir. Ertesi günü Cemaat liderleri de gelir ve toplantı başlar Ermeni, Rum ve Musevi cemaat liderleri ekmeğe zammı hemen kabul ederler. Fakat tam o sırada Rum cemaat lideri olan Başpapaz Sırrı Paşa'ya dönerek: Paşa hazretlerine şunu arz etmek isterim, diye sözlerine başlar ve der ki: sizin burada açmak istediğimiz Sultanî ekolü bizim Jimnazyum'un seviyesinde olamayacaktır. Zira sizin Galatasaray Sultanisinden mezun olan Fransa'da Grandes Ecoles (bu adla Fransa'daki Politeknik, Ekol Normal Supérieur ve Ekol de ponde şonse gibi okulları kastetmekte idi) lere bizim buradaki mezunlarımız sınavsız girebildikleri halde, sizin Galatasaray Sultanisi'nden mezun olanlar ancak iki yıl "Speciale" adı verilen bir eğitimden geçtikten sonra bu okullara alınurlar". Bu sözleri işiten Sırrı Paşa'nın büsbütün morali bozulur ve hatta hastalanır, valiliği bile bırakıp İstanbul'a döner. İşte Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki Türklerin durumu.

Fakat iş bununla da bitmemektedir. Tanzimatın birinci adamı Mustafa Reşit Paşa'dan başlayarak Aya-sofya Camisinin imamlarına kadar Baker mağazasın-

dan İngiliz pelerini almak için Galata ve Beyoğlu'nun ve arka sokaklarında yuvalanmış azınlık sarraflarından % 40 faizle borç alan yeni kurmay subaylara kadar aşağı yukarı bütün Türk aileleri bakkala çakkala borçlu yaşar hale gelmiştir. Duyunu Umumiye idaresinde birkaç bey paşa çocuğu, şair, edip yüz altından fazla maaş alırken Sultani mezunu lisan bilen genç Türk çocukları ayda beş altı liraya çalışmaya razı edilmişlerdi. Anadolu'da sel ve afetler hep Türk köylerine zarar verirdi. Acaba neden Rum ve Ermeni köylerini seller basmıyordu. Dünyanın en büyük İslam tapınağı olan Ayasofya'nın meşhur imamı köşe sarraflarından aldıkları bir kaç lira borcu ödemedikleri için icraya verilecekti. Bu da işte Osmanlı Padişahının İslamın Halifesi olduğu günlerde sık sık görülen bir olay olacaktı.

İttihat ve Terakki Hareketi ve Osmanlı Devletinde Türklerin marjinalleşmesinin önlenmesi tedbirleri: "Doğuran Ev" örneği

Abdülhamit II devrinde Osmanlı Türklerinin gelir yaratma ve gelir bölüşümündeki durumları ve memleketin iktisadi hayatındaki rollerinin azınlıklar yanında belirli bir şekilde gerilemiş olarak ortaya çıkması bazı tedbirlerin alınmasına sebep olmuştur. Özellikle eğitim politikasında devlet bürokrasisi ve askerlik dışındaki meselelere Türkleri yönleltmek için bazı okullar açılmıştır. Fakat bu devirde de askeri okullar "Askeri Sanayi Okulu" gibi meslek sahibi yapan ve sivil hayata geçecekleri için gelir sağlama olanağını veren okullardı. Dolayısı ile üniformalı meslek eğitimi daha cazip görülmüş ve bu tür askeri okuldan çıkanlar cicili bicili üniformaları ile çalıştıkları halde ilk on yılda aldıkları maaş bir Rum, Ermeni musluk tamircisinin kazancının altında kalmıştır. İşte bu durumun farkında olan İttihat ve Terakki erkani iktidara geldiklerinde bazı dergi ve kitaplar yayınlatarak bazı gerçekleri ortaya koymak Osmanlı azınlıklarının yaptıkları işlere yönleltmek gayreti içine girmiştir. Elimize geçen "Doğuran Ev" başlıklı küçük bir kitap, bu İttihat ve Terakki hareketinin ekonomik alanda bazı gerçekleri gözönüne sermek için çok önem taşıdığını kabul ederek burada bir özetini vermek istiyoruz:

Kitap bir küçük hikaye kitabını andırmaktadır, Kadıköy'de aynı mahallede oturan biri Türk diğeri Rum iki gencin hikayesini anlatıyor. Komşu oldukları için çocukluklarını beraber geçiren bu iki genç adamın Türk olanı mükemmel bir eğitim görmüş Mülkiye Okulunu çok iyi bir derece ile bitirerek Arabistan kentlerinden birinde kaymakamlık makamına kadar yükselmiş, fakat annesi ve babası genç yaşta vefat et-

tiği için kız kardeşini de yanına almış, kızcağız Arabistan sıcağına dayanamayarak verem olmuştur. Kendisi de hastadır ve beraberce İstanbul'a bir memuriyete tayin edildiği için gelir ve eski evlerine yerleşirler. Bu arada Rum arkadaşı inşaat işlerinde bir hayli başarı göstermiştir. Mahallelerindeki eski ahşap bahçe içindeki konakları Türk mirasçılarından ucuza kapatarak bunların yerine tuğla ve çimento kullanarak üç katlı kagir evler inşasına başlamış ve Türk komşusu Arabistan çöllerinde görevini yürütürken o da yeni yaptığı evin parası ile iki eski ev alıp bu şekilde on sene içinde kızkardeşini drahoma verip zengin bir ailenin oğlu ile evlendirirken kendi de Karaköy'de büyük bir Rum tüccarının kızını almıştır ve yaptığı evlerden birine yerleşmiştir. Türk arkadaşına da evini kendisine satmasını teklif edecektir...

Hikayenin bu kadarı bile marjinalleşmenin sebep ve sonuçlarını açıklamaya kafidir sanıyoruz.

Bu tür örneklerle bir yenisini de ilave edebiliriz: Meşhur Beden Terbiyesi hocası, modern jimnastiğin Türkiye'de yayılmasında büyük rol oynamış ve beden terbiyesi öğretmenliğinin bir meslek haline getirilmesini sağlamış olan Selim Sırrı Tarcan bir ara Abdülhamit devrinin sonlarına doğru yani 20. asrın başında Maarif müfettişliği yapmıştır. Hatıralarında İstanbul'un Aksaray semtinde Türklerin yoğun olarak yaşadığı bir semtte bir mahalle mektebinin durumunu anlatır. Yazdıklarının hala Osmanlı Devletinin hele Abdülhamit devrinin methiyesini yapanlar pek fazla bey paşa ailelerinin şatafatlı yaşayışlarının arkasındaki kini hiç bilememişler, öğrenememişlerdir. İkiyüzelli uşak ve aşçı, kalfa mürebbiye vekilharç gibi hizmetkari olan Mustafa Reşit Paşa hamamda yıkanırken öldüğü vakit hamamın kapısında meşhur banker Abraham Kamondo elinde bir sürü senet Paşa'ya imzalatmak için bekliyordu. Paşa öldü, öldü diye sesler etrafı çınlatırken yalnız İstanbul'da yüzelli parça muhtelif han, apartman köşk dükkan bırakarak Paris'te vefat eden ünlü banker ilk evvela "Eyvah" diye feryad edecek, sonra aklını başına toplayarak "Paşa Cennete gitti, Cennete gitti, Allah Rahmet eylesin" diye şaşkınlığını ve kaybettiği hesabını yapmaya başlayacaktır. Bu örnek paşa ve beylerin de debdebeli hayatlarının sonunun birçoğu için nasıl geldiğine en iyi bir göstergedir. Hele bu asrın başında bir süre Londra'da elçilik yapan şairiazam Abdülhak Hamid'in "Duyunu Umumiye İdaresinin piyasada mevcut iki tip Osmanlı tahrilini tek tip tahvillerle değiştirmek isteğini yerine getirmek için hükümete verdiği avansı kesmek tehdidinde bulunduğu bir zamanda Londra'nın en ünlü terzilerine elbise diktirmekle övündüğünü hiç akla getirme-

den İngiliz Hariciye Bakanına durumu şikayet ettiği zaman aldığı cevabı okuyucularım tahmin etsin. Ben burada yazmaktan utanıyorum.

Gerçekten İttihat ve Terakki hareketi bütün bu olayların bilincinde olarak bazı tedbirler almak, mali ve iktisadi işlerde Türkleri bilinçlendirmek ve en önemlisi halktan gizlenen Dış borçlar ve Duyunu Umumiye, Reji İdaresi ve yabancı şirket ve bankaların Osmanlı yönetiminin zaaflarından faydalanarak haksız kazanç sağlamalarının açıklamasını önlemek ve hatta bu tür yolsuzlukları yazan gazeteleri kapatmak, memurları şuraya buraya sürmek, açığa almak gibi hareketlerine karşı hükümetle bu kurumların arasındaki andlaşma hükümlerine rağmen günlük olaylardandı ve hiçbir zaman önü alınamamıştı.

Fransız Başbakanı Clémenceau'nun Damat Ferit Paşa'ya Sevres öncesi söyledikleri, Birinci Dünya Savaşı sonunda bütün cephelerde binlerce şehit yaralı ve hasta bırakarak hemen bütün hudutlarından geri çekilen Osmanlı Ordusu'nun bu savaştaki en büyük kaybı son yirmi otuz senede açılan okullarda eğitim görmüş ellibin İslam-Türk insanını yitirmesidir. İlerde göreceğimiz gibi, bunun en büyük sıkıntısını da Cumhuriyet hükümetleri ilk on ve yirmi yıllarında göreceklerdir.

Sevres öncesi Birinci Dünya Savaşından galip çıkan Fransa ve İngiltere ile diğer müttefiklerin Osmanlı Devleti'nin akibeti hakkında düşünceleri bir yana esas mesele, Osmanlı Devletinin bu savaşlarda kullandığı silah ve cephanenin parasını kimin ödediği idi. İktisat ilminde bir "inikâs" olayı vardır. Örneğin Osmanlı devletinde en çok vergi veren tüccar, imalatçı, küçük esnafın çoğunluğunu teşkil eden azınlıklardı, hatta Aşar'ın dahi büyük bir kısmını onlar ödüyorlardı. Ama onlar hep müreffehdiler, yoksul olan az veya hiç vergi ödemeyen Türk anasını idi. Bir de asıl mühim olan savaşlarda gidip genç yaşta ölen, sakat kalan çalışamayacak duruma gelenlerin hemen yüzde yüzü Türkler idi. Dahasını da söyleyelim Osmanlı Devleti Türkler anasının ekserisine yani en fakirlerine en büyük nimeti askerde iken sağlıyordu. Hiç olmazsa giydirir karını doyururdu. Bunun içindir ki askerlik geniş kitle için özlem olmuştu. Köyde seferberlik davulu çalarken bayram havası estirilirdi. Fransız Başbakanı Clémenceau bir doğruya parmak basmıştı o da Türk insanına Osmanlı devletinin savaşmaktan başka bir meziyet bir beceri kazandırmadığı idi.

Osmanlı Hükümet Başkanı Damat Ferit Paşa kabine arkadaşları ile yaptığı görüşmeler sonunda kabineden bir kaç bakan ile birlikte Sevres andlaşmasından on gün kadar evvel Clémenceau ile görüşmek için

Paris'e gitme kararı alır Osmanlı Sadrazamı vaktiyle Paris Sefarethanesinde katiplik yaptığı için o günlerde Fransa dışişleri bakanı olan Clémenceau'u yakinen tanımak fırsatını bulmuş ve kendisine muntazaman yılbaşı ve bayram tebrikleri yolladığını da düşünerek Sevr öncesi kendisi ve arkadaşları ile bir görüşme teklifini telgraf ile bildirmiş ve müsbet cevap almıştı. Böylece erkenden yola koyulan Damat Ferit Paşa ve arkadaşları Paris'e vardıkları ikinci günü Clémenceau'nun karşısına çıkmışlardır. Fransız Başbakanı yanında ellerinde dosyalar olan iki katibi ile Osmanlı heyetini kabul etmiş ve hemen şu sözleri söylemiştir: "Arkadaşlar araştırdılar ve şu ortaya çıktı ki Osmanlı Devleti 1800 ile 1917 yılları arasında 57 senesini savaş ile geçirmiş. Oysa Avrupa devletleri ortalama olarak sadece 6 yıl savaşmışlar Sadece Rusya 13 yıl savaşmış bunu da sizlerle yapmış. Eğer siz de sadece 6 yıl savaşmış olsa idiniz bu savaşların ağır maliyetinden kurtulmuş olur, bugün zengin ve güçlü bir devlet olurdunuz, en az 500.000 askeri 51 yıl savaştırmak, yedirmek, içirmek, bunlara cephan ve silah sağlamak sizleri bu hale düşürdü. Hiçbir ülkenin bu kadar borç altına girdiği görülmemiştir...."

Clémenceau'nun sözlerinin özeti budur ama ona bugün Damat Ferit'in torunları olan bizlerin onun torunlarına verecek bir cevabımız vardır: Biz sizlerden borç alıp silah ve askeri araç gereç aldık, böylece bütün hurda silahlarınızı bize satarak yenilerini yapma olanağını buldunuz. Böylece işçilerinizin ücretlerini arttırarak komünizmin gelişmesini önlediniz. Eğer Osmanlı devleti ve benzer ülkeler sizin hurda silah ve cephanenezi, savaş gemilerini ve hatta bez fabrikalarının makinalarını satın almasalardı komünist ihtilal 1917'de Rusya'da değil 1860'larda Fransa'da, İngiltere'de patlak verirdi...

İstanbul'un müttefikler tarafından işgali ve İstanbul Türklerinin büyük çoğunluğunun Kağıthane çamuru karıştırılarak ekmek yemeğe mecbur edilmesi Wilson'un prensiplerine göre İstanbul'un akibeti ortaya iki sorun çıkaracaktı. Özellikle Türk İslam İstanbul'luların maaş ve kazanç yollarının kesilmesi dolayısıyla fakirliğe mahkum olmaları ve Wilson prensiplerine göre İstanbul'un akibetinin toprak ve bina mülkiyetine göre tayin edilmesi kararı. Fakat bu iki olay aslında birbirine bağlı idi ve şu gerçeği yansıtacaktı: İstanbul'un hemen hemen bütün fırıncıları Rumdu, böylece un ve ekmek'ten kazanılan paralar ile Rumlar Türkiye'de İstanbul'da bina dükkan ne varsa alacaklar ve tapu çoğunluğunu ele geçirerek İstanbul'un sahibi olacaklardı Rumların finansmanı için de Atina Bankasının İstanbul'daki iki şubesi ve Banker Benşuva ile

Rum tüccarları bir plan içinde işleri yürütme kararı almışlardı.

Mısır'dan getirilen buğdayları Atina Bankası finanse ediyor ve Benşuvada borsa'da İngiliz lirası ve Drahmi'ye karşı Osmanlı lirasının devamlı düşürülmesi ile ilgili işlemleri yürütüyordu. Bu suretle Yunanistan'dan ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen paraların Türk parası karşılığı yükseliyor ve Atina Bankası da Türklerden ev ve sair gayrimenkul satın alacaklara yüzde beşi geçmeyen faizlerle on yıla kadar vadeli kredi veriyordu. Bu spekülasyon hareketinin maliyetini de büyük ölçüde kağıthane çamuru karıştırılmış ekmeği yiyen İstanbul'un fakir fukara Türk halkı çekiyordu. Hatta Türklerin de bu spekülasyon hareketlerine katılarak büyük pazarlar kazananları olacaktı, gıda maddelerinin ve ekmeğin pahalalanmasını önlemek ve kalitesini kontrol etmek için Osmanlı Hükümeti bir "İaşe Nezareti" dahi kurmuştu ama Rum'un ve zahire tüccarlarının Atina Bankası ve işgal yıllarında birbiri ardına İstanbul'a gelip şube açan Avrupa ve Amerikan Bankaları tarafından finanse edilen Rum tüccarları ve fırıncıları ile başa çıkamıyorlardı.

Rumların bu şekilde İstanbul'u ele geçirme planlarını yürütmelerine karşı bazı Türk gazeteleri ve özellikle de Akşam Gazetesi ve onun başyazarı Necmettin Sadık (Sonra Sadak soyadını almıştır) ve "mühibban" adı ile çıkarılan bir dergi Rumların bu hareketine karşı koymaya çalışacaklardı, mühibban dergisi İstanbul'daki bütün Türk bakkal, terzi, manifaturacı, manav, eczacı ve doktorların adreslerini yayınlayarak Türklerin alışverişlerini bunlarla yapmasını ısrarla belirtiyor ve "Rum bakkala, manava, eczacıya, doktora verdiğiniz her kuruşun yarısı Anadolu'da askerlerimize sıkılan kurşunun bedelidir" sloganını kullanıyordu.

Bu durum asırlarca sürüp giden "marjinalizm" in bir sonucu idi. Yıllarca Osmanlı ve Türk devletine başkentlik yapmış olan İstanbul nerede ise Bizans oyunlarına benzer bir oyunla elden gidecekti. Ama bütün bu olaylar aslında Ankara'da Atatürk'ün başlattığı kurtuluş hareketlerinin güçlenmesine yardımdan öteye gitmeyecekti.

İstiklal Savaşı Süresince Ortaya Çıkan Acı Gerçekler ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluşu

İstiklal Savaşı Osmanlı Devletinin altı yüz senelik iktidarında İslam Türk tebasının yüzde doksana varan bir kısmını nasıl marjinalleştirdiğini bütün çıplaklığı ile ortaya koymuştur. Hatta Selçuklular devrinde bir takım beceriler ve hünerler kazanmış olan

Türkler bunları tamamen kaybetmişler askerlik dışında hiçbir beceri, maharet ve bilgi edinememişlerdir. Nitekim bu savaş sırasında Anadolu'da beceri sahibi Rum Ermeni ve sair azınlıklar düşmanlar tarafından işgal edilen alanlara sığınınca Türklerin perişanlığı ve beceriksizlikleri tamamen ortaya çıkmıştır "Rumlar giderse pasta bile yiyemeyiz", Ermeniler olmazsa pastırma, sucuk yiyemeyiz diyenleri haklı çıkaracak günler yaşanmaya başlanmıştır. Neyse ki Osmanlı ordusundan kalma bazı ihtiyaçları karşılamak için sivil beceriler edinmiş kimseler çalıştıkları askeri dikimhane ve kundura atölyelerinden çıkıp da evlerine gidince boş durmamış, geceleri sivil halkın ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

İşte bu gerçekler karşısında Atatürk daha Cumhuriyet ilan edilmeden ve savaş sonrası bağımsızlığını kazanmış olan Türkiye'nin nasıl bir siyasi ve iktisadi politika izleyeceği bütün dünyada tartışılırken İzmir Kongresini tertip ederek Türklerin artık askerlik dışında iktisadi faaliyetlerin tümünde beceri ve güç sahibi olacaklarını bütün dünyaya ilan etmek istemiştir. Gerçekte İzmir İktisat Kongresi serbest piyasa ekonomisi düzeni içinde bir marjinallikten kurtulma modelini tartışmıştır, ama Osmanlı azınlıklarının memleketi büyük ölçüde terk etmiş olmaları ile ortaya çıkan meslek ve beceri açıklarını kapamada devletin eğitim politikasının büyük rol oynayabileceği ısrarla belirtilmiştir. Bu sebeble Cumhuriyet Türkiye'sinin "devletçilik" i iktisat ve eğitim politikalarını koordineli bir şekilde yürüterek topluma sivil meslekler kazandırmak amacıyla güdecektir.

İzmir İktisat Kongresi aslında bazı gerçekleri ortaya çıkarmak bakımından da çok faydalı olmuştur. Senelerce Osmanlı Bankası başta olmak üzere ülkede elde ettikleri kazançları anavatanlarına taşıyan ve Türklere hiçbir iş vermeyen, eskisi gibi öğretmemeye de devam eden Osmanlı azınlıkları ve yabancılar savaş süresince de kambiyo oyunları ve işgal altındaki yerlerde ekmek ve erzak karaborsasını sürdürerek Anadolu'yu koloni haline getirdiklerinde Türklere ne olacağını açıkça gösteriyorlardı.

Bütün bunlara karşılık Ankara Hükümeti Meclisin ilk açılışından itibaren işgal edilen yerler de dahil olmak üzere memleketin iktisadiyatı konusunda devamlı bilgi alıyor ve önlemler alıyordu o kadar ki belki de Türk tarihinde ilk defa memleketi yönetenler iktisatı meselenin herşeyden önce geleceğini öğrenmişlerdi. Nitekim İstiklal savaşı sırasında askerin donatımından beslenmesine kadar olan işler için Ankara'da özel bir büro kurulmuş ve özellikle düşmandan kurtarı-

rılan yerlerde Türk halkının ie meselesi halledilmeye çalışılmıştır.

Fakat Ankara'nın yenemediği bir düşman vardır ki o da para ve kredi işleri idi. Piyasada tedavülde bulunan 1815 yılında ihraç edilen kağıt paraları Birinci Dünya Savaşı süresince ve savaş sonrasında git gide tedavülden adeta çekilmişti: Ankara'da nereye gitti bu paralar diye herkes birbirine soruyordu. Gerçi bu paraların altın karşılığı İngiliz lirası ve Bazı Avrupa paralarına nazaran değeri bir hayli dşmşti ama Ankara hkmetinin tek parasal kaynağını teşkil ediyordu. İslam ülkelerinden gelen ve genellikle altın veya altın kabili tahvil para yardımları ancak dış ülkelerden satın alınması gereken önemli askeri araç gereç ve cephaneye yetiyordu. Nihayet bu iş de 1815 yılında Osmanlı Bankası'nın imtiyaz müddetini uzatmak pahasına da olsa halledilecekti Hem de umulmadık bir sonuç da verecekti. Piyasa'da mevcut Osmanlı kağıt paralarının Osmanlı Bankası vasıtasıyla yeni basımı, Türkiye Cumhuriyeti paraları ile değiştirilmeye başlanacaktı. Bu sayede umulmadık bir şekilde azalmış olan Osmanlı banknotlarının değiştirilmesi yanında Cumhuriyet Hkmetine g kazandıracak miktarda da yeni banknot piyasaya çıkmış olacaktı. Aslında tarihte ilk defa Türkler "Senyraj Hakkı"nı kullanmış oluyorlardı. Bu şu demekti: "İlk defa olarak Türk Devleti damgasını koyduğu kağıda değer kazandırıyor, Osmanlı Bankası kurulduğunda sözkonusu hak bu bankaya verilmişti. Banka altın ankesinin  misline kadar banknot ıkarabilecekti. Bu durumda Osmanlı devletin senyraj hakkı yani bir nevi "rant" sağlama hakkı Bankaya devredilmiş oluyordu. Oysa ki 1925 andlaşmasında Osmanlı Bankası sadece paraları değiştirmek işlemini yrtecekti. Eskisi gibi bir kilo altın karşılığı , dört kilo altın değerinde kağıt banknot ihraç edemeyecek bundan sağladığı kazancı kendi kar hanesine yazamayacaktı. Bize kalırsa Türk tarihinde asıl devrim bu idi. Gerçi Osmanlı devleti 18. asırdan itibaren altın ve gümüş paralarının metal değerini düşürüp ştne rakamla yazdığını aynı bırakarak hazineye varidat sağlamak yoluna gitmişti ama, bu uygulamada çok kısa sürede bu metal paraların satın alma gücü yine içerdikleri gerçek altın ve gümüşün değerine iniyordu.

Gerçekte bu 1825 yılındaki para operasyonu Atatürk devrimlerinin finansmanında ve bu arada sanayide "devletçilik" ilkesinin başarı ile yürütülmesine sebeb olacaktı. Ayrıca Türk bankacılığı da gelişecek ve "Banka parası" yaratma olayı da kendini göstermeye başlayacaktı. Bu suretle ge Türkiye Cumhuriyeti J.M. Keynes'in 1938'de ortaya attığı ve lkemizde İk-

tisat ve benzeri fakültelerde ancak 1960'lardan sonra konu edilmeye başlayan "Her yatırım tasarrufunu doğurur" gerçeği 1930'lar Türkiyesinin sanayileşme, ulaştırma ve tarım alt yapılarını geliştirme faaliyetlerinin gerçek kaynağı olmuştur denebilir.

Sonuç ve Değerlendirme:

Atatürk Türkiye'sinin en büyük erdemi Türk insanını ağdaş beceri ve bilgilere ve ağdaş yaşama olanaklarına kavuşturmasıdır. Vaktiyle Osmanlı Reji Müdürünün bu Türkler tüfek atmaktan başka birşey bilmezler mi? dediği günden daha bir asır bile geçmeden Türkler ağın her türlü ihtiyaını gidermeye yarayacak mal ve hizmet üreten insanlar haline gelmişlerdir. Osmanlı Devletin son yıllarında Avrupa'ya tahsile gönderilen bey ve paşa çocukları değil diploma almak, bir şeyler öğrenmek, senelerce kaldıkları  lkenin lisanını bile ğrenemezken bugün benim bildiğim Amerika Birleşik devletlerinde en az üç yüz Türk, İktisat ve İşletme Fakültelerinde hocalık yapıyor. Amerika'nın ve Avrupa'nın atom laboratuvarlarında bile Türklerin adı geçiyor. Fakat en önemlisi Anadolu'da senelerce a, susuz, eğitimsiz kalmış, Osmanlı azınlıklarının uşağı ırgatı olmuş Türklerin çocuklarının bugün Avrupa'da sanayide ve hizmet sektöründe becerileri ile n yapmış olmalarıdır. Ama Cumhuriyetin asıl erdemi bize böyle bir yazıyı yazma olanağını veren gtr. Bu da Atatrklk'ten başka birşey değildir.

Senelerce imparatorluğun her tarafından ağını örmüş Türk insanını faizciliği ile soyup perişan eden Galata Banka ve bankerleri köşe sarrafı adı verilen perakendecilerin ağına düşmüş olan Türk köylüsü, esnafı ve tüccarı bugün Cumhuriyetin ortaya çıkardığı bankalar sayesinde "kaldıraç" etkisini sahiplenmiş bulunuyor. dediği faizin çok ştne bir kazanç sağlayabiliyor. Bundan daha önemli bir gelirin göstergesi var mı. Milletlerin ekonomik gücü başka neyle ölçülüyor?

Cumhuriyet Erkekleri Kadınlardan Çok Sevdi

Şirin Tekeli *

Cumhuriyetin üç çeyrek yüzyıllık tarihinin bilançosunu "kadınlar" açısından çıkarmam istenen bu yazıda, ayrıntılı çözümlemesini başka yazılarımda yaptığım¹ görüşlerimin bir özetini sunacağım.

1- Türkiye'de kadınların özgürlük ve eşitlik mücadelesi Cumhuriyetle başlamadı. Kökleri Tanzimat'a kadar giden bu mücaledenin en önemli ayaklarından birini oluşturan modern eğitim kurumlarının kadınlara da açılması hamlesi, Osmanlı Devleti'nin son elli yılında, II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında (1870, kızlar için ilköğretmen okulunun kuruluşu, 1914 İstanbul Üniversitesi'nin kız öğrencileri kabul ediş tarihidir) gerçekleşti.

2- Kadınlar, özellikle I. Meşrutiyet döneminde, kurdukları dernekler, çıkardıkları dergiler yoluyla çalışma hayatına girme, yazar-entellektüel kimliğiyle kabul görme, sosyal yaşama katılma, kılık kıyafeti yenileme, medeni kanunda erkeklerle eşit olma taleplerini kuvvetle dile getirdiler. Günümüz kadınlarına parmak ısırtacak cürette eylemler düzenlediler. Osmanlı kadınları, aynı dönemde Batı dünyasını kasıp kavuran "oy hakkı" mücadelesinin farkındaydılar. Bu mücadeleyi yakından izliyor, stratejilerini kendi konumlarıyla Batılı kadınlarınkini karşılaştırarak belirliyorlardı.

3- Türkiye'de kadınların kadın haklarına ek olarak ülkeyi ilgilendiren siyasi konularda harekete geçmelerinde Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı etkili oldu. İlk iki savaşta cephe gerisinde yaralı bakımı, üretime katılma ve savaş dullarına destek sağlama gibi faaliyetler için dernekler kuran kadınlar, Milli Mücadeleye ilk günden (Halide Edip ve başka kadınlar Sultanahmet mitinglerinde işgali kınamak üzere kürsüye çıkmışlardı) katıldılar, Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk Kadın Dernekleri kurdular, cephe gerisinde ve cephede (Halide Edip, onbaşı rütbesiyle Mustafa Kemal'in karargâhında görev yaptı) sorumlu-

luk aldılar. Cumhuriyetin tanıyacağı hakları kadınlar bileklerinin hakkıyla kazandılar.

4- Savaş yıllarının siyasi bilinçlenmesi sonucunda Türkiye'de Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan önce kurulmasına çalışılan ilk siyasi parti girişimi kadınlardan (Nezihe Muhiddin ve arkadaşları) geldi. Ama henüz yurttaş olmadıkları gerekçesiyle bu talep kabul edilmedi; bir dernek kurmaları tavsiye edildi. Bu dernek, Türk Kadın Birliği adı altında 1924'te kuruldu. Cumhuriyetin çalkantılarına koşturarak bir çok kez kapatılıp yeniden açılan bu dernek halen kadın derneklerinin "doyun"i olarak varlığını sürdürüyor.

5- 1926 ve 1931-1934, Cumhuriyetin "kadın devrimi" olarak nitelenebilecek iki büyük reformunun yapıldığı yıllardır. 1926'da kabul edilen Medeni Kanun, kişi hakları yönünden kadın ve erkekleri eşit kabul ediyor, böylece kadını erkekle eşit saymayan şer'i hukuka göre büyük bir kopuş gerçekleştiriyordu². 1931'de yerel yönetimler, 1934'te de ulusal meclis için yapılan seçimlerde kadınlara erkeklerle eşit olarak seçme ve seçilme, yani yurttaşlık hakkı tanındı. Türkiye, kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyan öncü ülkeler arasında değil, kimi Asya ve Latin Amerika ülkeleriyle birlikte ikinci büyük dalgada yer alıyordu.³ 1935'te TBMM'ne 18 (%4.5) kadın temsilci girdi. Bu oran o yıllarda dünya genelinde, Finlandiya'dan sonra kadınların ulaştığı en ileri düzeyi ifade ediyordu.

6- Cumhuriyet kadınlara temel haklarını tanıırken, statülerinde sağlanan ilerlemeden sembolik anlamda yararlanmayı da amaçlamıştı. Çoğunluğu müslüman olan bir toplumda kadınlara tarihte ilk kez şer'i hukukunun ilerisinde bir hukuki statü tanınması rejimin "ilericiliğinin" en sağlam kanıtıydı. Öte yandan, tek partili bir otokrasi olmasına rağmen kadınlara oy hakkını tanımanın Cumhuriyete, özellikle dönemin faşist ve faşizan rejimlerine kıyasla, belirli bir "demokratiklik" karinesi sağladığı⁴ gözardı edilemez.

* Prof. Dr.

7- Bu dönemi çocuk veya genç kız olarak yaşamış kadınların kendilerini "Kemalist" devrimlerle özdeşleştirmeleri, Cumhuriyete şükran duygularıyla bağlanmaları normaldi. Bu ilk kuşak Cumhuriyet kadınları okuma, meslek hayatına atılma ve devlete hizmet etme konusunda çok güçlü bir heyecan duydular.⁵

8- Ancak, daha 1935'te, kadınların Cumhuriyet için taşıdıkları simgesel işlev son bulmaya başlamış, İstanbul'da düzenlenen Dünya Feminist Kongresi'nin bitmesinden iki hafta sonra Türk Kadın Birliği kendini feshetmişti. Ankara'nın telkiniyle alınan bu kararın ardından kadın-erkek eşitliğinin sağlandığı gerekçeyle, artık böyle bir derneğe ihtiyaç kalmadığı, isteyen üyelerin bundan böyle hayır derneklerinden ya da CHP'nin Halkevleri gibi yan örgütlerinde çalışabilecekleri anlayışı yatıyordu. Böylece bağımsız kadın hareketi bir duraklama dönemine (başka bir yazımda "çorak yıllar" demiştim) girdi.

9- Bu dönemde eğitimli kadınlar erkeklerin yanısıra meslek hayatına (kamusal yaşam) katılır, ülke kalkınması destek olurken (öğretmenlik başta gelen kadın mesleği idi) bir yandan da aile içindeki geleneksel işbölümüne, hiç sorgulamadan uydular, evişi, çocuk yetiştirme, hasta ve yaşlılara bakma sorumluluğunu tek başına yüklendiler, çifte emek yükü altında ezildiler. Çağdaş anlamla özgürleştikleri pek söylene- mezdi.

10- 1950'li yıllarda başlayan demokratikleşme, ekonomik gelişme, iç göç süreçleri kadınlar üzerinde önemli sonuçlar doğurdu. Çok partili düzene geçilmesiyle birlikte kadınların "demokrasiyi simgeleme" işlevleri son buldu ve TBMM'indeki oranları %1'lere düştü. Tarımın kapitalistleşmesi ve buna bağlı kentleşme sürecinde, kadınların faal nüfus içerisinde daha önce %50'ye varan oranları düşmeye başladı. Kente göçen kadınlar ekonomi dışına itildiler. Kentli kadınların "evkadınlaşma" eğilimi hızlandı. 1990'lara gelindiğinde kadınlar artık faal nüfusun ancak 1/3'ünü oluşturmaktaydılar. Mavi, beyaz (ve Mübaccel Kıray'ın deyimiyle pembe) yakalı çalışan kadınların oranı, hiç bir gelişmiş ülke ekonomisinde görülmeyen ölçüde düşüktü (%13-15). Büyük kentlerin "marjinal" sektörlerinde çalışan kadınlar ise, istatistiklerde bile görünmüyordu. Buna karşılık iş arayan işsizlerin çoğunluğu kadındı.

11- Cumhuriyetin kadınlar açısından en başarısız kaldığı alanlardan birisi de eğitimdir. İstatistiklerin ayrıntısında boğulmadan söylenirse, Cumhuriyetin 75. yılında okur-yazar olmayan nüfusun ezici çoğunluğunu kadınlar oluştururken, okur-yazar olmayan kadın-

ların toplam kadın nüfusunun 1/3'ünü oluşturuyor olması, durumun vehametini gözler önüne sermeye yeterlidir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, okur-yazar olmayan kadınların dağılımı yönünden Türkiye'de bölgeler arasında uçurumlar vardır. Bu kadınların büyük çoğunluğu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Kürt kadınlarıdır. Yakın zamana dek, ilköğrenimin sadece 5 yıl olması en çok, ilkokul sonrasında eğitimi sürdürme eğilimi erkeklerden düşük olan kadınları olumsuz yönde etkilemekteydi. Üniversite eğitimi almış kadınların toplam kadın nüfusuna oranı ise ancak %2.5 olup (1995'te TBMM'ine seçilen kadınların oranı kadar....) gelişmiş ülkelerde karşılaştırıldığında kadınların uğradığı büyük haksızlığı çok çarpıcı biçimde göstermektedir.

12- Üniversite eğitimi görmüş kadınlar, küçük bir azınlık olmakla birlikte birçok açıdan ilginç bir gruptur. Çoğunluğu öğretmenlik, sosyal hizmetler gibi genellikle "kadın mesleği" sayılan alanlarda eğitim görmüş olsalar da, son yıllarda sağlık (hekimlik, dişçilik, eczacılık), hukuk, ekonomi, mimari hatta mühendislik gibi dallardaki kadın öğrencilerin sayısı hızlı bir artış göstermiş, 1990'larda birçok meslekte kadınların oranı %30'ları aşmış, yer yer %50'leri yakalamıştır. Daha da ilginç, 1970'lerde üniversite öğrencilerinin 1/4'ünü oluşturan kadınlar, üniversite eğitimi bir meslek edinmekten çok, "dengi dengine bir evliliğin" ve kültürlü anneler olmanın yolu olarak değerlendirirken son yıllarda bu eğilim tersine döndü. Üniversite mezunu kadınların % 83'ü artık, çalışma hayatına girmiştir ve evlense de evlenmese de, mesleğini sürdürmekte kararlı görünmektedir. Bankacı, sigortacı, işletmeci, gazeteci, bilimkadını iş hayatına daha önce hiçbir dönemde olmadığı kadar bilinçle sarılıyor ve meslek merdiveninin üst basamaklarına yükselebilmek için büyük bir çaba harcıyorlar.

13- Bu az sayıda ama iyi yetişmiş, yetenekli, erkek egemen toplumun baskılarına direnebilen, bu anlamda öncü kadınların rolü ve etkisi, belki de en çok, "kültür" ve "yaratıcılık" dünyasında dikkat çekiyor. Osmanlı'nın son dönemlerinde kendilerini kanıtlayan Fatma Aliye Hanım ve Halide Edip'in yerini bugün, Türk edebiyatının en parlak temsilcileri olan kadınlar almış bulunuyor: Peride Celal, Adalet Ağaoğlu, Leyla Erbil, Pınar Kür, Ayla Kutlu, İnci Aral, Erendiz Atasü, Buket Uzuner, Feyza Hepçilingirler, Nezihe Meriç, Tomris Uyar, Füzuran, Nazlı Eray, Zeynep Avcı, Füsün Akatlı, Zeynep Oral ve genç nesilden onları izleyen niceleri... Aynı değerlendirmeyi, resim, seramik, fotoğraf gibi plastik sanatlarla sinema ve sahne sanatları için yapmakta hiçbir sakınca görmüyorum.

Kadınlar, anlayan ve anlatan oldular. Modern toplumun aynası artık onlardır.

14- Son olarak kadınların, kendi hakları başta olmak üzere, insan hakları çiğnenmiş, ezilmiş, faili meçhul cinayetlere kurban gitmiş mağdurların, dengesi küçük çıkarlara feda edilip bozulmuş doğal çevrenin, kuralsız ve amaçsız olarak öldürülen "evcil" hayvanların haklarını savunmak üzere kendilerini kararlı biçimde ortaya koyduklarını vurgulamak gerek. Eski "hayır" derneklerinin modern versiyonu olan çok sayıda "sivil toplum kuruluşu" (dernek, vakıf ya da yurttaş girişimi), 1990'lı yıllarda kadınlar tarafından kuruldu ve yürütüldü. Şimdi sıra artık, toplumun sorunları ve çözüm önerileri konusunda edindikleri yeni bilgileri ve geliştirdikleri projeleri siyasete taşıma aşamasına geldi. Bugüne kadar kapıları kadınlara kapatılan siyasal karar organlarına daha çok sayıda girmek, gündemlerindeki en önemli maddelerden biri oldu.

Sonuç

Kadınların Cumhuriyetin 75 yıllık serüveninde nerede durduklarına bakan bu yazıyı bitirirken, Cumhuriyetin kadınlar açısından bilançosunun **global olarak negatif** olduğunu söylemek, beni düşmanca oklamanın hedefi yapsa da, kaçınılmazdır. Çünkü, Cumhuriyet 75 yıllık tarihinde kadınlara olan vaadini tutmadı, onları eşit ve özgür yurttaşlar yapmadı. Medeni Kanun başta olmak üzere yasalardaki eşitsizlikler giderilmedi. Eğitim ve çalışma hayatına ilişkin beklentileri, küçük bir kentsoylu azınlık bir yana bırakılırsa karşılanmadı. Kimliklerine saygı gösterilmedi. 2000'e iki kala Türkiye'de aile içi şiddet, **namus cinayeti**, devlet eliyle yapılan bekâret kontrolü **uygulaması** gibi vahim olaylar hâlâ çok yaygın. Devlet ve "toplumun temeli olduğu söylenen aile" kadın bedenini (ruhundan söz bile etmeyelim...) örselemekte sakınca **görmediği** gibi kadın bedenine uygulanan şiddetin, Cumhuriyeti siyaseten çökerten toplumsal şiddetin anası olduğunu görmezlikten gelmekte direniyor. Bu acı bilançoğu noktalar, "Cumhuriyet mi kadınlara hizmet etti, kadınlar mı Cumhuriyete?" sorusuna -böyle bir dilemanın kabul edilmesi zor bir basitleştirme olduğunu bile ben, kadınlar Cumhuriyeti başından beri sevdiler, onu ilk günden başlayarak desteklediler, korudular, gelişmesi için emek verdiler, ama Cumhuriyet onlara hak ettiklerini vermedi, diye cevaplardım.

Dipnotlar

¹ İktisat Fakültesi'ndeki asistanlığım sırasında yazdığım ve 1978 yılında İstanbul Üniversitesi'nde savunduğum doçentlik tezim, 1982'de *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, (İstanbul, Birikim) adıyla yayımlandı. Bu yazıda savunulan görüşlerin tartışıldığı diğer yazılarımla başlıcaları şunlar: "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine", *Yapıt*, sayı 9, Mart 1985, ss.48-67; "Emergence of the feminist movement in Turkey", D.Dahlerup, *The New Women's Movement*, London, Sage, 1986, ss.179-200; "Women in the Changing Political Associations of the 1980's", A. Finkel, N. Sirman, *Turkish State, Turkish Society*, London, Routledge, 1990, ss. 259-189; "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar", Ş. Tekeli (der.), *Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, 1995 (3. baskı), İstanbul, İletişim, ss. 15-51 ve "Introduction", *Women is Modern Turkish Society*, 1995, London, Sage, ss.1-23; "Les femmes, vecteur de la modernisation", S. Yerasimos (der.) *Les Turcs, Autrement*, No:76, Eylül 1994, ss. 138-153; "Zur Verantwortung der Pädagoginnen in der Türkei bei der Reproduktion der Sexismus", S. Metz-Göckel, A. Wetterer (der.), *Vorausdenken Querdenken Hachdenden, Tezte für Ayla Neusel*, 1996, Frankfurt, Campus Verlag, ss.197-211; "Türkiye Aydınlanması Kadınlara Nasıl Baktı?", *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları*, Server Tanilli'ye Saygı, 1997, İstanbul, Adam, ss.171-183; Die erate und die zweite Welle der Frauenbewegung in der Türkei", C. Schöning-Kalender, A. Neusel, M. Jansen (der.), *Feminismus, Islam, Nation*, 1997, Frankfurt Campus Verlag, ss. 73-95 ve aynı yazının Türkçesi: "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaşması Üzerine Bir Deneme", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, 1998, İstanbul, Tarih Vakfı/Yurt Yayınları.

² O yıllarda kadınlar henüz Medeni Kanun'un tanıdığı "eşitlik" statüsünün, evli kadını "aile reisi" kocaya tabi kılan Aile Hukuku nedeniyle derinden yaralandığının bilincinde değildiler. Bu bilinç ancak 1980'li yıllarda kazanılacaktı. Medeni Kanun'un, "ataerkil" bir hukuk düzeni kurduğunu kavrayan kadınlar, yıllardır Medeni Kanun'da reform yapılmasını talep etmekteydiler ama, 159. madde dışında bugüne kadar hiçbir sonuç alamadılar.

³ Kadınların bu hak uğrunda yıllarca mücadele verdikleri liberal demokrasilerle yeni kurulan Sovyet Cumhuriyetleri, 1920-1924 arasında bu hakların tanındığı ilk dalgada yer alırlar.

⁴ Orta Asya'nın müslüman Sovyet Cumhuriyetlerinde de kadınlara tanınan ileri haklar, olmayan proletaryanın yerini tutan bir "surrogate" proletarya işlevi görmüştü (Bkz. Gregory J. Massel, *The Surrogate Proletariat, Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia: 1919-1929*, 1974, Princeton Univ. Press, Princeton).

⁵ Nermin Abadan-Unat (1997), *Kum Saatini İzlerken*, İstanbul, İletişim. Ayrıca bkz. 1909 doğumlu ve üniversiteyi 1932'de bitirmiş annemin anıları: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi, *Sözlü Tarih Arşivi*.

Cumhuriyetin İlk Kadın Örgütlenmesi

- Fırka ya da Cemiyet -

Nevin Yurdsever Ateş

Cumhuriyet'in 75. yılında, kadınların yurttaşlık haklarının tanındığı 64. yılda; kadınların tarihi üzerine yapılan araştırmalar henüz başlangıç aşamasında. Biz bu yazımızda, kadınların içinde bulundukları günümüz eşitsizliklerini (toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda) ayrı bir tartışma konusu olduğu düşüncesiyle, bir kenara bıraktık. Bu yazının kaleme alınma nedeni, Cumhuriyet'in ilk yılında önce bir fırka (parti)¹ oluşturmak isteyen, ama kendilerine izin verilmediği için bir cemiyete (dernek) dönüştürülen Türk Kadın Birliği (TKB) üzerine birşeyler söylemek. Fakat öncelikle tarihte kopuşların yanısıra sürekliliğin de var olduğunu bir kez daha anımsıyarak, kısaca Osmanlı toplumundaki kadın olgusuna göz atalım.

Şer'i ve Örfi hukukun belirlediği Osmanlı toplum yapısında, belirli bir dini toleransın varlığı, devlet ve toplum yapısını laik olarak adlandırabilmemiz için yeterli değildir. İşte böylesine bir geleneksel yapı içinde ilk değişim 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı ile başlayacaktır. Tanzimat Fermanı'nda kadınlarla ilgili hükümler yoktur. Ama kadınlar lehine kimi hükümlerin getirilmesi, kızlar için okulların açılması, toplumsal yapıdaki yumuşamanın hissedilmesidir. Sosyal yaşamdaki, örf ve âdete göre değişiklikler, özellikle kadın kılık-kıyafetinde kendini gösterecektir. Hatta bu değişimin Tanzimat'tan çok önce, III. Selim zamanında başladığını söylemek mümkündür.² İlk Kız Rüşdiye (Ortaokul) ve sanat okulları bu dönemde açılırken, yine bu dönemde kadın haklarının savunusunu yapan Terakki gazetesini görürüz. Daha sonraları yazarlarının çoğu kadın olan "Hanımlara Mahsus Gazete"³ yayıma girecektir. Berkes, Tanzimat'ın en büyük başarı-

sının 1862'den itibaren kız öğrencilerin orta eğitim görmelerini başlatması olarak görmektedir.⁴

Hemen belirtmeliyiz ki bu döneme ilişkin yazarların ortak düşüncesi, bütün bu değişimin İmparatorluğun tüm bölgelerini kapsamadığı fakat toplumsal yapıdaki dönüşümün, bir ya da birkaç büyük vilâyette de olsa yeni bir açılımın ortaya çıktığı dönemdir.

19. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirmeye başladığı yapısal dönüşüm, Tanzimat Fermanı ile başlarken⁵, 1876'da ilân edilen ancak pek uzun sürmeyen anayasal dönem, 1908'de II. Meşrutiyet'te yeniden yaşama geçirilecek, kısmen de olsa özgürlükçü bir siyasal yapının ortaya çıkması ile hız kazanacaktır.

Türkiye'de ulusal kimliğin oluşumunda Balkan Savaşları önemli bir eksen oluşturur.

Türkiye'de kadınların tarihi üzerine yapılan çalışmalar genellikle Meşrutiyet yıllarında kurulan kadın örgütleri ile başlar. Osmanlı toplumunda kadın haklarının ortaya ko-

nulması ve savunulması II. Meşrutiyet'le birlikte gerçekten hız kazanacak, kadın dergilerinde ve örgütlenmelerinde de gözle görülür bir artış izlenecektir. Bu nedenledir ki, 1908-1935 yılları ülkemizde kadın çalışmalarının yoğunlaştığı dönemlerdir. Dönemin yayın organlarına baktığımızda, özellikle Meşrutiyet'in ilk yıllarında kadınların bu anayasal ortamdan ciddi beklentileri vardır daha sonra ciddi hayâl kırıklıkları yaşasalarda.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, otuza yakın kadın dergisinin yanısıra, pek çok da kadın derneği kurulmuştur. Tüm bu kadın dernekleri yardım dernekleri olsa da, örneğin "Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan" gibi kadın-erkek eşitliğini savunan, feminist olarak tanımlanabilecek bir derneğin varlığını görüyoruz. Bu derneğin "Kadınlar Dünyası" adlı bir de yayın organı var-

dır.⁶ Ayrıca ülke savunmasına yönelik kadın dernekleri ve hatta İttihat ve Terakki'nin kendi ideolojisi doğrultusunda açmış olduğu kadın şube ve derneklerini de sayabiliriz. Bunun dışında; dönemin yayınları içerisinde, Türk-Osmanlı kadınının politikaya katılmasından, ya da ekonomiye ağırlığını koymasından söz eden yoktur.

Türkiye'de ulusal kimliğin oluşumunda Balkan Savaşları önemli bir eksen oluşturur. Darülfünunda gerçekleştirilen konferanslarda; ülke sorunları ve bunların çözüm yolları tartışılırken, Fatma Nesibe Hanım'ın konuşmacı olduğu "Beyaz Konferanslar"⁷ Osmanlı kadınının bilinçlendirme yönünde atılmış ciddi adımlardır.

I. Dünya Savaşı yılları, diğer ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de kadınları ülke sorunlarıyla bütünleştirirken, kendilerini cephe gerisinde veya cephe bulmuşlardır. Bunun en somut örneği "I. Ordu Taburu" ve "İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti"⁸ dir.

Gerçekten I. Dünya Savaşı kadın hakları açısından bir dönüm noktasıdır. Örneğin 1910'lu yılların sufraget ya da kadın hakları hareketi önemli kazanımlar elde etmişler ve değişim yaşamışlardır.

I. Dünya Savaşının yenilgisi, Osmanlı İmparatorluğunun sonunu getirirken (tıpkı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna olan yararı gibi) kadınlara da yararı olmuş ve onları yüzyıllardır erkeklerin elinde bulunan siyasetin içine daha yoğun biçimde sokmuştur. Savaş kadının ekonomik yaşama girmesine yol açmıştı. Batı'da ki örneklerinde olduğu gibi kadınlar savaş nedeniyle silah fabrikalarında, imalathanelerde çalışmaya başlamışlardır. Gerekli eğitimi almış kadınlar öğretmenlik, hemşirelik gibi mesleklerde çalışırken, toplumda değer yargılarının değişmesini sağlayacak olan mesleklere girişi savaş gündemini belirleyecektir.

O dönem basınına baktığımızda, bütün bir savaş boyunca, kadınların değişik meslekleri nasıl bir yeterlilikle sürdürdüklerini, ama buna rağmen savaş sonunda da kadınların işten çıkarılıp, eve gönderilmelerine suskun kaldığını görürüz.

I. Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu, savaş sonunda imzalamış olduğu Mondros

Mütarekesi koşulları çerçevesinde İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanacaktır. İşte bu noktada, Ulusal Savaş süreci başlayacaktır. Nasıl ki, I. Dünya Savaşı kadınların kitlesel, olarak sosyal ve ekonomik yaşama katılımını sağlamışsa "Ulusal Savaş" da Türk kadınlarının cesaret ve özverilerinin sonucu, siyasal etkinliklere katılımının yoğunlaşarak sergilendiği bir dönem olacaktır.

Kadınlar protesto gösterilerinde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde, cephe, cephe gerisinde her yerde varlıklarını gösteriyorlardı. İşgali protesto gösterilerinde onbinlerce insana hitap edeceklerdir. Örneğin Fatih Mitinginde (19 Mayıs 1919) elli bine yakın kişiye hitap eden Halide Edip ve Meliha Hanım; Üsküdar'da (20 Mayıs 1919) Naciye Hanım ve Sabahat Hanım; Kadıköy'de yağmur altında yirmi bin kişiye seslenen Münevver Saima (Asker) Hanım ile birlikte yine Halide Edip ve en bilinen miting olan Sultanahmet

(23 Mayıs 1919) te ikiyüz bin kişiye hitap eden Halide Edip; İkinci Sultanahmet Mitinginde (30 Mayıs 1919) Şükufe Nihal'in nutku, 13 Ocak 1920'de yine Sultanahmet'teki mitingde Nakiye (Elgün) Hanım'ın nutku.⁹ Tüm bu adını andığımız kadınlar halkı kendilerine güvenmeye çağırırken, birlik ruhunu harekete geçirmeye çalışıyorlardı.

Bu dönemdeki kadın derneklerine baktığımızda ilk gözümüze çarpanlar Kasaba İslam Kadınları Cemiyeti, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ve Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesidir.¹⁰ 1919 Aralık ayında yasal işlemlerinin tamamlanması için Sivas Valiliğine başvurulmuş "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"nin siyasal tavrını nizamnamesinde (tüzük) çok açık olarak görmek mümkün.¹¹ "Mütarekenin imza tarihinde elimizde kalan ve çoğunluğunu müslümanların teşkil ettiği Osmanlı topraklarının bir bütün olduğu, parçalanmayacağı"dır.

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Türkiye'de siyasal anlamda kadınların örgütleniş, ulusal savaş dönemine rastlar. Bunun en çarpıcı örneği olarak henüz Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası'na dönüşmeden kadınlar 1923 Haziran'ın da "Ka-

Türkiye'de siyasi anlamda kadınların örgütleniş, ulusal savaş dönemine rastlar. Bunun en çarpıcı örneği olarak henüz Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası'na dönüşmeden kadınlar 1923 Haziran'ın da "Kadınlar Halk Fırkası" adıyla bir parti kurarlar. Fakat partinin kuruluş onayı gerçekleşmez.

dınlar Halk Fırkası"¹² adıyla bir parti kurarlar. Fakat partinin kuruluş onayı gerçekleşmez. Günün siyasi koşulları içerisinde bu anlaşılabilir bir gelişmedir. Nedenine gelince, yeni rejimin henüz adı konmadığı gibi ARMHC'nin firkalaşması sürecinde hayli yol alınmıştır. Doğaldır ki, bu yoldaki mücadeleyi götürenler henüz kendi partilerini oluşturmaktan alternatif bir diğer partinin (hem de kadınların) kurulmasına izin veremeyeceklerdi.

Kadınlar Halk Fırkası Başkanı Nezihe Muhittin, siyasi hakları elde etmemiş kadınların fırka kurmasına yasal olarak izin verilmeyeceği cevabını aldıktan sonra, tüzük (nizamname) değiştirilecek adı da "Türk Kadın Birliği"¹³ olarak 7 Ocak 1925 tarihinde derneğe dönüştürülecektir. Yine Nezihe Muhittin'in başkanlığında kurulan dernek 1935 yılına kadar yaşamını sürdürecektir.

TKB'nin yayımlanan nizamnamesinde amacı (madde 3) "Kadınlığı fikrî ve ictimai sahalarda yükselterek asrî ve mütakâmil bir mevkiye erdirmektir. Birlik bu gayeye vüsul için, genç kızları hakiki valide olarak yetiştirmek, kadınlık âlemindeki feci ictimai yaraları teşfiye etmek, dul bika ailelere ve tahsili iptidaidaki çocuklara yardım etmek, fakir çocukları tahsil ettirmek, yeni neslin maddi ve manevi terbiyesiyle meşgul olmalı kadınlığı harici hayat mesaiye teşvik etmek için sarfı mesai ederek konferanslar tertip ve eserler neşreylemek hususatına bezli gayret edecekler"¹⁴.

TKB'nin kurulduğu dönemde örgütlenme hakkı ile ilgili olarak yasal ortama baktığımızda, yürürlükteki 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye'yi buluruz. Medeni Kanun 1926 yılında yürürlüğe girdiğinde ise, halâ 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu yürürlüktedir.

1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu dernek kurma hakkını 70. ve 79. maddelerde düzenlemiştir. Buna göre, 70. madde "Kişi dokunulmazlığı, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâyüamel, temellük ve tasarruf, ictimai, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır". 79. madde ise "Bağıtların, çalışmaların mülk edinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir"¹⁵ demektedir.

Medeni Kanununda 53 ve 72. maddeleri arası dernek kurma hakkına ilişkin hükümlere ayrılmıştır. "Siyasal, dinsel, bilimsel derneklerle sanat, yardım, eğlence ve spor dernekleri ve temel ereği iktisadi olmayan öteki dernekler, ana tüzüklerinde dernek kurulma isteğini açıklamakla kişilik kazanırlar"¹⁶.

1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun dernek kurma ile ilgili getirdiği hüküm ise "kavmiyet ve cinsiyet isimlerine ve ilkelerine dayanan cemiyetlerde kurulamaz"dır. Medeni Kanun yürürlüğe girdikten tam 12 yıl sonra, Medeni Kanun esaslarına uygun bir Cemiyetler Kanunu oluşturulması gerekliliği hissedilmiştir. Daha sonra amme hukuku bakımından zorunlu görülen tahdidâtı da içermek üzere 28/6/1938 tarihli ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu yayımlanacaktır.¹⁷

Böylesi bir yasal ortamda TKB'nin dernek olarak kurulmasına nasıl izin verildiğini düşündüğümüzde; şunu söyleyebilmemiz olası mı? Cumhuriyet rejimi, yeni bir Cemiyetler Kanunu (Dernekler Yasası) yayımlamadığına göre; Anayasa ve Medeni Kanun hükümlerini geçerli saymakta, uygulamadan kaldırmasına rağmen Cemiyetler Kanunu hükümlerini geçersiz saymakta ve ideolojik çizgisinde modernleşme olgusunun en önemli simgesi olarak göreceği Cumhuriyetin modern, aydın, eğitilmiş, çağdaş kadın prototipini oluşturacağı inancıyla böyle bir derneğe izin vermiştir. Böyle bir gelişim çizgisini kabul ettiğimizde daha sonra 1935'te TKB'nin kendi kendini fesh etmesini ve/veya kapatılması istendiğinde bunu kabul etmesini nasıl değerlendireceğiz? Görülüyor ki, TKB'nin serüveni, hâlâ soru işaretleriyle doludur.

TKB kuruluşundan sonra ki bir yıl içinde yaptıkları hizmetleri bir beyanname ile kamuoyuna duyururken, 1926 Kongresi öncesinde uluslararası platformda çektiği ilgi dolayısıyla "Beynelmilel Kadın Cemiyeti"nden üyelik teklifi alacaktır. Üstelik bu birliğe üye olmak için önce "Sulh" cemiyetine girmek gerekse de Başkan Nezihe Muhittin "Türkün daima sulhperver olduğunu, sulh ve harp temayüllerinin ancak hükümete ait bir mesele olduğunu söylemesi" ve TKB'nin bu şarta bağlı olmaksızın "Beynelmilel Kadın Cemiyeti"ne üye olması, önemli bir gelişmedir. Aynı yıl, TKB kendi yayın organı olan "Türk Kadın Yolu" adlı dergiyi de çıkarmaya başlayacaktır.¹⁸

1927 yılı geldiğinde, TKB'nin daha mücadelecî ve politik bir çizgisi oluşacaktır. Medeni Kanunun da kabul edilmesiyle kendini daha güçlü hissederken, "kadınlar için oy hakkı" ve yaklaşan belediye seçimlerine katılmayı talep edeceklerdir. Bu nedenle de 1927 kongresinde tüzüğe "oy hakkı" ile ilgili maddeler eklenecek ve fakat vali bu tüzük değişikliğini reddettiğinde; hükümet, değişikliği sakıncalı bulmayacak ve İstanbul Hukuk İşleri Müdürlüğünden tüzüğün onaylanmasını isteyecektir.¹⁹ Nezihe Muhittin, yaklaşan seçim tarihi ile ilgili umutludur. Yasama dönemi bitmeden kadınlarla ilgili büyük değişiklikler olacağını

bekleyecek fakat bu gerçekleşmeyecekti. Aksine Mec-
listeki muhafazakârlar ve basındaki kimi tutucu yo-
rumlar TKB'nin çalışmalarını doğru ve isabetli bulma-
dıkları yönündedir. TKB'nin faaliyetlerinin tartışılma-
ya başlaması, Başkan Nezihe Muhittin'in daha kararlı
ve siyasi içerikli beyanatlar vermesine engel olmaya-
caktır. Nezihe Muhittin, "Devrimleri doğuran, çabalar
ve savaşımızdır. Biz de seçimden seçime her yurttaş
gibi haklarımızı alıp oy kullanacağımız güne değin sa-
vaşmayı sürdüreceğiz. Yasalar er geç toplumsal yaşa-
mın gereklerine uymak zorundadır"²⁰ diye beyanat ve-
rirken, bu süreç giderek TKB'yi tartışılır hale getire-
cektir. Şiddetlenen tartışmalar TKB içinde de bölün-
melere yol açacak, Nezihe Muhittin ve Yönetim Ku-
rulu görevden uzaklaştırılacaktır. Polis dernek merke-
zini basıp, idarî usulsüzlük nedeniyle kayıtları mühür-
lerken, Nezihe Muhittin'in görevden alınmasıyla bir-
likte hakkında "emniyeti suistimâl" gerekçesiyle dava
açılacak, aynı zamanda ABD'den birlik namına para
almakla suçlanacaktı.²¹

Nezihe Muhittin'den sonra başkanlığa getirilen
Latife Bekir Hanım'la birlikte TKB mücadeleci ve po-
litik kimliğini hızla yitirecektir. Gerçekten Latife Be-
kir yönetimindeki TKB siyasi haklar talebinden vaz-
geçmemekle birlikte bu talep geri plana itilirken, öne
çıkardığı çalışmaları hayır işleri ve kadınların kültürel
ve ekonomik gelişmelerinin sağlanması olacaktır.

1930 yılında kadınlara seçme ve seçilme olanak-
ları veren Belediye Kanunu'nun kabulü ve 1934 yılı-
nda kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının
kabulü, Avrupa'da siyasi hakları için mücadele eden
kadınların yoğun ilgisini çekecek ve Beynelmilel Ka-
dın Birliği'nin (Uluslararası Kadın Birliği), XII. Ulus-
lararası Kongresini İstanbul'da yapmaya karar verme-
sinin altında yatan temel neden de bu olacaktır.²²
Kongre hazırlıkları aylar öncesinden başlamış, ulusla-
rarası Kadın Birliği Başkan ve yardımcısı İstanbul'a
gelerek, kongrenin ön hazırlıklarını TKB ile birlikte
yapmışlardı.²³ Ayrıca basında, Kongre ile ilgili Türk
kadınının sosyal faaliyetlerini içeren bir sergi²⁴ ve yi-
ne Kongre anısına basılacak pullara²⁵ ilişkin haberleri
görmek mümkündür.

XII. Uluslararası Kadın Kongresi, hükümet tara-
fından kendilerine tahsis edilen Yıldız Sarayında, 18
Nisan 1935'te Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üs-
tündag tarafından açıldı. Kongreye katılan ülkeler;
Avusturalya, Avusturya, Belçika, Brezilya, Bulgaris-
tan, Seylan, Danimarka, Mısır, İspanya, ABD, Finlan-
diya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Hollanda, Maca-
ristan, Hindistan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Japonya,
Lüksemburg, Norveç, Yeni Zelanda, Filistin, İran, Le-

histan, Portekiz, Romanya, İsveç, Çekoslovakya, Uru-
guay ve Yugoslavya temsilcileri idi.²⁶ Kongre de söz
alan tüm delegeler Türk Kadınının sosyal ve siyasi
haklarına ilişkin gözlemlerini dile getirirken hayran-
lıklarını ve hayretlerini gizlemeyeceklerdi. Örneğin
Romen delegesi "Atatürk dünyaya yeni bir devir getir-
di"²⁷ diye duygularını dile getirirken hastalığı nede-
niyle kongreye katılamayan bir delege telgrafında
şöyle sesleniyordu "Şimdi Türk kadını rey veriyor,
parlamentoda yer alıyor. Bunu bir seneden beri insan-
lıkta vuku bulan en mesud değişiklik sayıyorum. Türk
kadınlarını hayretle tebrik eder ve büyük Atatürk'e de-
rin teşekkürlerimi beyan ederim"²⁸.

Kongrenin gündeminde dört önemli madde var-
dır. Evli kadının tâbiyeti, uluslararası sulh, iktisadi
buhran ve silahsızlanma.²⁹ Kongre süresince iki ayrı
toplantı daha yapılacaktır. Bunlardan biri 21 Nisan'da
Tepebaşı Tiyatrosunda, diğeri de İstanbul Üniversitesi
Konferans Salonunda düzenlenmiştir.³⁰ Tüm kongre
boyunca konuşmacıların ana konusu "Barış"tı. Basın-
da çıkan haberlerde zaten bu konuya verilen önemi
göstermekteydi. Örneğin kadınlar "Silahları bırakma
işlerini kadınlar konuşsa çok çabuk anlaşma olur"³¹
derken silah fabrikatörlerine³² ateş püskürtüyorlardı.
Kongreye konuşmacı olarak katılan milletvekili Esmâ
Neyman'da konuşmasını tümüyle barış konusuna ayır-
mıştı.³³ Avrupa'da savaş çılgınlıklarının atıldığı bir dö-
nemde, hükümet kadın kongresinin gelişmelerinden
rahatsız olmuş olmalıydı. Fakat kongre boyunca bu
rahatsızlık su yüzüne çıkmayacaktır.

Kongrenin çalışmalarına son vermesinden çok kı-
sa bir süre sonra TKB yönetimi olağanüstü kongre ka-
rarı aldı. Kongre bitiminde, basında TKB'nin yakında
fesih kararı alacağı haberi³⁴ vardır, gerçekte TKB'nin
kaldırılması³⁵ ile ilgili habere kadınlara seçme ve se-
çilme hakkı verilmesinden hemen sonra da rastlamak-
tayız. Fakat bu işin gerçekleşmesi için 1935'e dek
beklenmişti.

10 Mayıs 1935'te yapılan olağanüstü Kongre an-
cak ikinci çağrı üzerine gerçekleşebildi. 11 Mayıs
1935 tarihli Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinde şu
haber yer alacaktır. "...Toplantıda beşyüz âzadan an-
cak on yedisi bulunmuştur. Kongre açıldıktan sonra
umumi katip Aliye Esad hazırlanan raporu okumuştur.
Raporda birliğin yaptığı işler anlatılıyordu. Sonra
TKB başkanı kürsüye gelerek, birliğin on iki yıldan
beri iyi çalışarak kadınlığı yükseltecek işler yaptığını,
artık Türk kadınlığı bütün haklarına eksiksiz olarak
kavuştuğu için yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanununda bir
birlik kurmaya sebep bırakmadığını söylemiş ve birli-
ğin kapatılmasını teklif etmiştir.

Gerçekten de, Latife Bekir'in belirttiği gibi acaba Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bu nitelikte bir Birliğin varlığına gereksinme bırakmadığı, kadınlar için örgütün elde edebileceği tüm hakları kazandığı için mi kendini fesh etmişti?

Bu konuda Zafer Toprak'ın değerlendirmesi, TKB'nin kendini fesh etmesini CHF'nın istediği yolundadır. Çünkü "... Tek-Parti döneminin parti-hükümet-devlet bütünlüğü, derneklerle parti arasında yakın teması, ya da organik bağı gerektiriyordu. TKB, doğrudan organik bağı olmasa da partinin sözünden çıkmamıştı. Ancak XII. Uluslararası Kadın Kongresi parti çevrelerince öngörülme- yen bir politik arenaya dönüşmüştü. Almanya ve İtalya Kongreye katılmamıştı. İngiltere, ABD ve Fransa ise bu Kongreye ağırlıklarını koymuşlardı. Türkiye farkında olmaksızın müttefiklerin propagandasına alet olmuştu."³⁶

Gerçekten de Toprak bu saptamasında haklıdır. Bu değerlendirmeyi biraz daha açalım. 1930'lu yıllar genç Türkiye'nin Lozan sonrası sorunlarının (hemen hemen) çözüldüğü yıllardır. Ve Türkiye 1930'lu yıllarda, 1923 Lozan Antlaşmasında batılı ülkeler nezdinde hukuksal olarak kazandığı, bağımsız ve egemen bir devlettir.

TKB'nin fesih kararı alması (ya da bu konuda CHF'nın baskısı) ise, II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin net bir biçimde duyulmaya başlandığı yıllardır. Ve 1930'lu yıllar itibarıyla Türk Dış politikasını oluşturanların tek korkusu faşist İtalya Devleti'dir. Türkiye en azından o tarihte taraf olmak zorunluluğunu hissetmek istememiştir.

TKB'nin kapatılmasından sonra kimi gazeteler; TKB'nin kadınlar haklarını aldığı için değil, bu işi beceremedikleri için kapandığını yazıyorlardı. Buna ilişkin farklı bir yorum eski TKB'li gazeteci Sabiha Sertel tarafından dile getirilecekti. "Niçin başaramadığını ben söyleyeyim. Ulusal Milletler Cemiyeti'ne bağlı Uluslararası Kadın Birliğinin çığırtkanlığını yaptığı için. Kendi davasını ve müdafaasını bilmediği için. Koskocaman icimai bir davayı salon dedikodusu haline getirdiği için. Ezilen kadının salondaki kadın değil, işteki kadın olduğunu bilmedikleri için. Daha bazı içinler var ama, ölünün arkasından bu kadar söylemek

zebunküslük olur. Ölümünden tasalananlara geçmiş olsun"³⁷.

Fakat, belki de XII. Uluslararası Kadın Kongresinin başında ciddi bir ilgi odağını oluşturması ve basının bir yandan "Feminizm"den "Kadın Sorunları"ndan söz etmesi diğer yandan "Barış" sözcüğünün hiç olmadığı kadar basının gündemini oluşturması derneğin sonunu hazırlamıştır.

Günümüzde iddia edilenin aksine; var olan değerlerin sorgulanması, kadın hak ve özgürlüklerinin gündeme getirilmesi, kamuoyunda tartışılmaya açılması yönünden Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçek anlamda eylemci bir kadın hareketinin varlığını göstermektedir.

Türkiye'nin "müttefiklerin politik yandaşlığını" yaptığı izlenimini vermesi hükümetin hoşuna gitmemiştir. İstenmeden yaratılan durum derneğin kapatma kararının bir nedeni ise, ikinci bir neden de hükümetin, devletin getirdiği düzenlemeleri topluma yerleştirme süreci içinde

parti-hükümet-devlet bütünlüğüne gereksinme duymasındandır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, günümüzde iddia edilenin aksine; var olan değerlerin sorgulanması, kadın hak ve özgürlüklerinin gündeme getirilmesi, kamuoyunda tartışılmaya açılması yönünden Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçek anlamda eylemci bir kadın hareketinin varlığını göstermektedir. Kuşkusuz bu kadınların hemen hemen hepsi zaten Osmanlı'da II. Meşrutiyet döneminde rastladığımız örgütlenmeler içinden geliyorlardı.

İdeolojik yenilik getiren rejimler kopuşu gündemde tutarak onu kitle kültürü ile yaygınlaştırırlar. Oysa ki toplumsal olaylarda kopuşların yanı sıra sürekliliğinde var olduğunu biliyoruz. Mustafa Kemal ve arkadaşları Eğitim Birliği, Medeni Kanun, Seçme ve Seçilme hakkı gibi önemli reformlar başlattılar. Ancak Cumhuriyet'le gelen tarihsel kopuş geçmişin ve tabi ki kadın geçmişinin de bir ölçüde unutulmasına yol açtı.

Türk kadın hareketi her ne kadar tepeden inme gibi görünüyorsa da ana hatlarını sunmaya çalıştığımız süreçte görüleceği üzere oldukça köklü ve yoğun bir öncü hareketin varlığı yadsınamaz.

Eğer toplumda bu öncülerin hazırladıkları bir uygun ortam olmasaydı tepeden inme bile olsa, hiçbir hak kazanılamazdı. Örneğin o günün dünyasında Türk Devriminin öncü kadrosunu Afganistan'a götürseydiniz kadın hakları konusunda bir arpa boyu yol alamaz-

di. Bir başka önemli nokta Türk Devriminin temel amacı ile ilgilidir. Teokratik kökenli bir monarşinin siyasal anlamda kullarını çağdaş bir Cumhuriyetin vatandaş yapmayı hedefleyen Cumhuriyet, elbette kadın haklarını da vermek zorundaydı. Zira vatandaş tanımı yasalar önünde eşit, hak ve sorumlulukları gene nesnel yasalarla belirlenen özgür insan demektir. Türk Devrimi bu amaca ulaşmak için kadınların yüzyıllardır gasp edilen haklarını vermek zorundaydı ve vermiştir.

Dipnotlar

¹ Zafer Toprak'ın makalesi bizi ilk defa bir "Kadınlar Halk Fırkası"ndan haberdar etmektedir. [Bkz. Zafer Toprak; "Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti" Tarih ve Toplum, cilt 9, sayı 51 (Mart 1988)]

² Z. Fahri Fındıkoğlu; "Aile ve Kadın Telâkkisinde Tebeddül" Tanzimat I. Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 650

³ Serpil Çakır; "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını" Kadınlar ve Siyasal Yaşam Eşit Hak Eşit Katılım, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 133

⁴ Niyazi Berkes; Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1973, s. 203-204

⁵ Bkz. Gülay Arıkan; "Osmanlılarda, Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler" Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Ankara 31 Ekim - 3 Kasım 1989), T.T.K. Yayınları, Ankara 1994

Sema Uğurcan; "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü" 150. Yılında Tanzimat, Hakkı Dursun Yıldız (Yay. Haz.), T.T.K. Yayınları, Ankara 1992

⁶ Serpil Çakır; Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul 1994, s. 43-78

⁷ Serpil Çakır; "Osmanlı Kadını Bilinçlenme Yolunda "Beyaz Konferanslar" Tarih ve Toplum, cilt 21, sayı 123 (Mart 1994), s. 28-31

⁸ Zafer Toprak; "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Tarih" Toplum ve Tarih, sayı 51 (Mart 1988), s. 34-35

Tülin Sümer; "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", BTDD, cilt 2, sayı 10, s. 59-62

⁹ Bkz. Kemal Arıburnu; Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri, 2. baskı, Ankara 1975

¹⁰ Şefika Kurnaz; Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (18390-1923), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 160-165

¹¹ Bkz. Bekir Sıtkı Baykal; Milli Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, T.T.K. Basımevi, Ankara 1986

¹² Fırkanın, hükümete verdiği beyannamede; kadının ülkede yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların içinde

ve bu sorunlardan etkilenmesine rağmen bu alanlarda gözle görülür biçimde çalışılmadığı belirtilerek yer yer ortaya çıkan kadın varlığı ve karakterinin kitlevi bir şekle dönüştürülmesi vurgulanırken, siyasal akımlara katılma arzusunda olmadıklarını da belirtmişlerdir. [Bkz. Süs, no 2, (23 Haziran 1923), s. 3]

¹³ Nezihe Muhittin; Türk Kadını, Numune Matbaası, İstanbul 1931, s. 101

¹⁴ Nezihe Muhittin; a.g.e., s. 101-102,

Kadın Birliği'nin Nizamnamesidir, Matbaa-ı Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1340 (1925), s. 1

¹⁵ Suna Kili - Şeref Gözübüyük; Türk Anayasa Metinleri "Senedi İttifaktan Günümüze", T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 124-126

¹⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu; Türk Medeni Kanunu, cilt 1, 5. baskı, İstanbul 1991, s. 27-33

¹⁷ İsmail Hakkı Gordes; Medeni Kanun Hükümlerine Göre Cemiyetler ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu (Medeni Kanunun 15. Yıldönümünden Ayırı Basım), İstanbul 1943, s. 396

¹⁸ Nezihe Muhittin; a.g.e., s. 104

¹⁹ Bernard Caporal; Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970), T. İş Bankası Yayınları, Ankara 1982, s. 691,

Milliyet, 25 Nisan 1927

²⁰ Akşam, 5 Haziran 1927

²¹ Cumhuriyet, 27 Kasım 1928

²² Cumhuriyet, 2 Şubat 1935

²³ Cumhuriyet, 2/3 Şubat 1935

²⁴ Cumhuriyet, 28 Şubat 1935

²⁵ Cumhuriyet, 20 Mart 1935

²⁶ Cumhuriyet, 9 Nisan 1935

²⁷ Akşam, 15 Nisan 1935

²⁸ Akşam, 18 Nisan 1935

²⁹ Cumhuriyet, 7 Nisan 1935

³⁰ Zafer Toprak; "1935 İstanbul Uluslararası Femenizm Kongresi ve Barış", Düşün, sayı 24 (Mart 1986), s. 28

³¹ Akşam, 20 Nisan 1935

³² Akşam, 23 Nisan 1935

³³ Zafer Toprak; a.g.m., (1935 İstanbul Uluslararası...), s. 28

³⁴ Akşam, 28 Nisan 1935

³⁵ Cumhuriyet, 19 Aralık 1935

³⁶ Zafer Toprak; a.g.m., (1935 İstanbul Uluslararası...), s. 29

³⁷ Cumhuriyet, 12 Mayıs 1935

Modernleşme Tarihimize Farklı Yaklaşımlar: *Halide Edib Adıvar'ın Biyografisinin Yazımı İçin Notlar*

Ayşe Durakbaşı *

Halide Edib, modernleşme tarihimiz içinde, özellikle Türk milliyetçi yazını içinde anılmadan geçilmeyen bir isim; Lise edebiyat kitaplarına girebilmek konusunda birçok diğer kadın yazarımız gibi görmezden gelinmiyor. Ancak Halide Edib üzerine daha kapsamlı araştırmalar onun anılış biçimlerinin sınırlarına da değinmelidir. Ya Kurtuluş Savaşı'nın Halide Onbaşı'sı ya da Amerikan mandacısı.

Halide Edib'in hayatının sansüre uğramış cepheleri aydınlatıldığında, hem bu öncü kadının kimliği klişelerden kurtularak, o hummalı hayat enerjisinin aktığı politik, ideolojik kanallar ve vücut bulduğu çok çeşitli formlar görünür hale gelecektir, hem de modernleşme tarihimize ilişkin yeni cepheler aydınlığa kavuşmuş olacaktır. Halide Edib, "Biyografi ve Tarih" konulu makalesinde biyografiyi "tarihin bir durak noktası" olarak niteliyordu: "Bazılarına göre, biyografi tek ferdi ve onun cephesini gösterdiği için tarihi hayata sevk edebilir. Maafehi, tarih bir tek değil birçok biyografileri dikkate almak mecburiyetindedir. Herhalde biyografi, tarihe insani simasını verir, hatta yanlış, bir tek taraflı vesikalar, falanın filana mektubu ile dolu olsa bile." (aktaran, Yücebaş, 1964:8)

Halide Edib, bu görüşle kendi yaşam öyküsünü

kaleme almış bir kadın; kendi devrinin, o devrin siyasi olaylarını, kültürel atmosferinin kısmi bir tahlilini yapmayı üstlenmiş demek ki. Bunu bir kadın olarak yapmış olmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum. Zaten tarih yazımı da bu 'kısmi tarihler' üzerine kurulduğu zaman hayat kazanmıyor mu? Tarihin belirli bir durak noktasında kişilerin "tarihsellikleri" ile birbirle-

riyle buluşmalarında, tarihsel çakışma anlarında kim kimdir? Bu soruyla yazılacak bir insani öyküye 'belge' sağlamak üzere otobiyografisini yazmış, Halide Edib. Üstelik İngiltere'de sürgündeyken İngilizce olarak yazdığı ve iki cilt olarak yayımlanan anılarını (Adıvar, 1926;1928), Türkçe'de okurlar otosansürden geçmiş, kısaltılmış haliyle okuyorlar yıllardır. Tüm yazdıkları orjinal metin-

lerden iz sürülerek ve çeşitli genre'lar altında yazdıkları yanyana okunduğunda Türk modernleşme tarihinin, o tarih içinde hem de önde gelenler, hem de dışlananlar arasında varolan bir kadının gözünden anlatımı için çok zengin bir malzeme oluşuyor. Halide Edib'in tüm eserleri, Atlas Yayınevi tarafından yayınlanmıştı, yeni basımları da yapılıyor. Özgür Yayınları ise yeni bir yaklaşımla Halide Edib Adıvar'ın Bütün Eserleri Serisi'ne başladı; Mehmet Kalpaklı ve Gülgün Türk-geldi tarafından hazırlanan yapıtların ilki "Hatıralar: I Mor Salkımlı Ev", 1996'da yayımlandı. Yayımda, yazarın özgün diline ve üslubuna sadık kalmak esas alı-

Halide Edib'in hayatının sansüre uğramış cepheleri aydınlatıldığında, hem bu öncü kadının kimliği klişelerden kurtularak, o hummalı hayat enerjisinin aktığı politik, ideolojik kanallar ve vücut bulduğu çok çeşitli formlar görünür hale gelecektir, hem de modernleşme tarihimize ilişkin yeni cepheler aydınlığa kavuşmuş olacaktır.

* Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

nıyor; gereken yerlerde bugün kullanımda olmayan veya az bilinen kelimelerin karşılıkları sayfanın altında veriliyor. Bütün Eserleri dizisinin editörlerinin belirttiklerine göre, Osmanlıca bakımından çok ağır olan metinlerde sayfanın bir yüzünde çeviri yazımı bir yüzünde de sadeleştirilmiş metin yer alacak. Bütün metinlerde isimler, eserler, mekanlar, olaylar, vb. için gerekli notlar ve açıklamalar da dipnotta verilecek. Bence bu dizinin en önemli özelliği, eserlerin varsa çeşitli baskıları (gazete ve dergi tefrikaları, İngilizce basımları, vs.) gözönüne alınarak, her eser için bir "karşılaştırılmalı metin" hazırlama çabasına girilmesi. Halide Edib'in bugün çeşitli dergilerde, gazetelerde kalmış (çeşitli dillerde, yayınlanmış (özellikle İngilizce), Osmanlıca ve yeni harfli) yazılarının da "Bütün Yazıları" başlığı altında yayınlanacağı müjdesini verebiliriz. Bu yapıtların, Halide Edib üzerine çalışmalar için çok değerli, ilk malzemeyi oluşturacağını düşünüyorum.¹

Halide Edib üzerine yayına dönüşmemiş çabalar-dan söz etmek ve olası çeşitli araştırma alanlarına dikkat çekerek, öncü kadınların biyografilerinin yazımındaki olanaklara işaret etmek istiyorum. Bunların bir örneği, Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde 24 Ocak 1995'te yapılan "Halide Edib'in Biyografisini Nasıl Yazmalı" konulu atölye çalışması idi.² Atölyenin amacı, yalnız Halide Edib'in biyografisini yazmak için değil, genelde Türkiye'de öncü kadınların ya da kadın sanatçı ve yazarların biyografilerinin yazımı için bir ilgi uyandırmak, feminist eleştiri alanının olanaklarını kadın biyografileri yazmak ve diğer kadın tarihi araştırmaları için nasıl kullanabileceğimizi tartışmaktır. Kadın tarihi araştırmalarının şiarı haline gelmiş olan, kadınları, kadın alanlarını, kadınların her alandaki katkılarını ve erkekler dünyası ile ilişkilerini, o dünyaya ilişkin eleştirilerini "görünür kılma"nın stratejilerini ve yaratıcı biçimlerini konuşmalıydık.

Atölye çalışmasına İnci Enginün, Nükhet Sirman ve Ayşegül Başbuğu-Yaraman konuşmacı olarak, Halide Edib'in birkaç öğrencisi ise tanıklıklarıyla katıldılar. İnci Enginün'ün Halide Edib üzerine "Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi" başlıklı doçentlik tezi daha önce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları arasından çıkmıştı. (1978) Yakın zamanda ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ikinci basımı yapıldı. (1996) Bu yapıtın bence en önemli özelliği, Halide Edib'in tüm yapıtları, makaleleri, gazete yazıları ve Halide Edib hakkında çeşitli kitap, dergi ve gazetelerde çıkmış, Türkçe ve özellikle İngilizce'deki kaynakları içeren çok kapsamlı bir bibliyografya sunması. Enginün, Halide Edib'in kahra-

manlarının, makalelerindeki Doğu-Batı medeniyetleri hakkındaki görüşlerini yansıttığını savunuyor. Bunun yanı sıra, İngiliz Edebiyatı'nın özellikle Shakespeare'in Halide Edib'in romanları üzerindeki etkilerinin izlenmesi, çok ilginç bir okuma olanağı sağlayabilir bize.³

İnci Enginün, atölye çalışmasında Halide Edib üzerine araştırma yapacak olan yeni araştırmacılara biyografi yazımı için yeni araştırma alanları önerdi. Halide Edib'in İttihatçılarla yazışmaları (diğer başka belgelerle birlikte) İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunuyor. Enginün, Halide Edib'in İttihatçılarla ilişkilerinin gergin olduğunu ve Cemal Paşa himayesinde Suriye'ye gidişinin de bir çeşit sürgün olduğunu anlattı. Enginün, Halide Edib'in Kurtuluş Savaşı sırasında istihbarat teşkilatı içindeki rolünün tahmin edildiğinden daha fazla olduğunu, Genel Kurmay kayıtlarına, belgelerine yönelik bir araştırmanın ilginç sonuçlar verebileceğini belirtti. Tetkiki Mezalim Cemiyeti zabıtlarının yayınlanmasının da Halide Edib'in biyografisi üzerine çalışmalar için önemli bir kaynak oluşturacağını söyledi. Bir başka ilgi çekici kaynak, misyoner kaynakları olabilir: Halide Edib'in çok sayıda Amerikan misyoneri ile ve Kolej'deki öğretmenlerle ilişkileri araştırılabilir -Halide Edib, bunların isimlerini İngilizce anılarında ve "Turkey Faces West" (1930) adı kitabında anıyor- belki bu kişilerin yayımlanmış anıları varsa, bunlara bakılabilir; Amerika'nın Türkiye'ye yönelik misyonerlik faaliyetleri ile ilgili raporlar bulunabilir. Halide Edib'le ilgili Arap Diyarı'nda ve Hindistan'da gazetelerde yayınlanmış yazılara, anı kitaplarına bakılabilir.

Atölye çalışmasında gündeme gelen konulardan biri, Halide Edib'in aynı anda hem hayranlık hem de rahatsızlık yaratan bir kadın olarak nitelendirilmiş olmasıydı. Örneğin, Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda Yunanlılar tarafından sivil halka yapılan zulümleri kaydetme görevi sırasında çalışma arkadaşlarından Yusuf Akçura tarafından 'Cadı' olarak nitelenmişti. Halide Edib "Türk'ün Ateşle İmtihanı"nda anlatıyor: "Akçura, sabahleyin gözlerini açınca, bana söğüp saymış. 'O kadın büyütücü' dermiş. İşin garip tarafı, sahiden de benim büyü yaptığuma inanıyormuş". (Adıvar, 1962:236)

Halide Edib'in dönemindeki kadın hareketiyle bağlı ise zayıf görünüyor, örneğin, anılarında o dönemin kadın derneklerine ve diğer öncü kadınlara neredeyse hiç yer vermiyor. Kendisi daha çok seçkin kadınlara yönelik çalışmalar yapan Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin kurucusu idi- İnci Enginün'ün belirttiğine göre bu Cemiyet daha çok Ermeni'lerin meskun olduğu Gedikpa-

şa semtindeydi ve halk tarafından pek hoş karşılanmıyordu. Halide Edib'in en çok etkileşimde bulunduğu kadınlar, başta Nakiye Elgün olmak üzere muallime hanımlardı. Lübnan, Suriye'de okul kurduğu dönemlerde yanında götürdüğü muallimeler arasında Muazzez Tahsin Berkand'da bulunuyordu. Halide Edib'in popüler kadın edebiyatına etkilerini araştırmak gerek. Türkiye'de feminist eleştiri geleneği yok sayılır; 4 kadın yazarlar da böyle bir birikimden yararlanamıyorlar, oysa Halide Edib'in yazdığı metinler "milliyetçi paradigma"nın sınırlarından kurtularak okunduğunda çok çeşitli açılımları olabilir; hem Türkiye'de kadın edebiyatı, hem de feminist tarih çalışmaları için kullanılabilir. (Durakbaşı, 1995;1996) Bu alana ilgi duyan birkaç erkek araştırmacı var: amatör ruhlu bir çalışma olarak Yahya Kanbolat'ın "Halide Edib Adivar'ın Romanlarında Feminizm Sorunu" adlı yapıtını anmak isterim. Selim İleri ise bence Türkiye'deki kadın edebiyatının en duyarlı okuyucusu ve araştırmacısı.

Atölye çalışmasında, Nükhet Sirman'ın Halide Edib'i ele alış biçimi ise yeni bir perspektif getirdi. Nükhet Sirman'a göre, Halide Edib'in romanlarının ve düşünsel yazılarının ardındaki meta anlatı, "liberal hümanizm" olarak nitelenebilir; Halide Edib için milliyetçilik, bu serüven içinde yalnızca bir durak olarak değerlendirilmeli. Halide Edib, liberal hümanizmin insan ve birey anlayışını savunuyordu, ancak insanlık değerlerine de kendi kültürünü bilerek ve özümseyerek ulaşabileceğini düşünüyordu. Ona göre, İslamiyet ve Hristiyanlık, her ikisi de evrensel bir kardeşlik dinine kaynak oluşturabilirlerdi.

Bir başka tartışma konusu: Halide Edib'in çeşitli biçimlerde 'kamusal alan'a giriş çabaları ve Cumhuriyet'in ilk sürgünlerinden olmasının vurgulanmasıydı. Ayşegül Başbuğu Yaraman, Halide Edib'in günlük gazete yazarı, dernek kurucusu ve hatip olarak vatanperverlik söylemi içinde kendini 'kamusal alan'da varedildiğini, Cumhuriyet döneminde kurulacak olan 'yurttaşlık kimliği'ne öncülük ettiğini anlattı. Halide Edib, hem ilk kadın hatiplerdendi; hem de paradoksal olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sürgüne zorlanarak suskunluğu istendi.⁵

Batı'da 'kadın kültürü'ne vurgu yapan feminist yaklaşımlara benzer bir şekilde, bizde de özellikle II. Meşrutiyet döneminde gelişen kadın hareketinde kadın ve erkek farkları üzerinden kurulan argümanlar önem kazanıyor. Örneğin Halide Edib'in yapıtlarında, "erkek inorganiktir, kadın organik" görüşü, kadının hem yaratıcılığı için hem de erkek dünyasının politik olarak düzeltimi için kadınlar adına bir olanak olarak sunuluyor. Nükhet Sirman, yukarıda sözü geçen Atöl-

ye'de duygu yüklü kadınlık ruhuna, kadının fedakarlıkla özdeşleşen toplumsal doğasına dayandırılan, bir 'ahlaksal kadınlık nosyonu'nun Halide Edib'in yapıtlarında gözlemlenebileceğini savundu.

Biyografi yazımının ana malzemesi belgelerdir; çeşitli nitelikteki belgeleri birbirleriyle konuşturabilmek ise buradaki marifetinizi gösteriyor. Halide Edib'in anılarında dönemin ünlü şahsiyetleri nasıl anlatılıyor? Dönemin tanıklıklarını yazan Yahya Kemal, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay gibi yazarların anılarında Halide Edib nasıl anlatılıyor? Bir kadın olarak siyaset alanında projeler önermesi, askeri istihbaratta görev alması, dış diplomatik bağlantıları sağlaması, erkek yazarlar tarafından sözbirliği edilmişçesine 'doyumsuz ihtiras' şeklinde yorumlanıyor; genel kanı, kadın iktidardan pay istememeli, onun kazanılmasında ne kadar payı olsa da. Yahya Kemal anılarında Halide Edib'ten şöyle söz ediyor: "Muzafferiyeti müteakip Bursa'da otelde ziyaret ettim. Halide Edib ismini ve cismini ordudan ayırmıyordu; yeni başçavuş olmuştu; maamafih kendisini tahayyül ettiğim gibi bulmadım. Şan şöret mes'elesinde fazla haris ve etrafına karşı epiy hasud olduğu hissediliyordu. Askerlik ve mücahitlik tarafı ile göze hoş görünmediği için hatta epiy gülünç görüldüğü için müteazzi oldum. Maamafih bu bahsi kendisine açacak bir dosta düşman olabileceğini anlıyordum." Yahya Kemal, zaferden sonra Halide Edib'in Amerikalılar'la Anadolu'da Kuleler açma düşüncesini yerine getirmedeği için onlara karşı güç durumda kaldığını ve arzu ettiği siyasi kudreti bulamadığı için de rahatsız olduğunu söylüyor. (Yahya Kemal, 1986:39-40)

Halide Edib'in Mustafa Kemal'le olan sürtüşmesi de Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra, yeni kadrolaşma içinde kendisine yer verilmemesiyle ilgili olmalı. Ancak Münevver Ayaşlı'nın anılarında Falih Rıfkı'nın şu sözlerine yer veriliyor:

"Halide Edib Hamın'ın Atatürk'le ihtilafı hiçbir zaman bir düşünce ve fikir ihtilafı değildi. Halide Edib-Atatürk ihtilafı, bir kadın-erkek ihtilafından başka birşey değildir." (Ayaşlı, 1973:86).

Herhalde bir biyografi yazarı için Halide Edib'in Atatürk'le ilişkisini, çatışmasını anlamaya çalışmak çok önemli olacaktır. "The Turkish Ordeal"da bazı ipuçları yakalamak mümkün; Türkçe anılarda ise Mustafa Kemal'in şahsiyetine ilişkin yaptığı değerlendirmeler otosansüre uğramış. Örneğin, Mustafa Kemal'i 'immoral' değil fakat 'amoral', yani hiçbir ahlak ilkesine bağlanmayan, ve hükmündeki insanların ahlaki değerlerine de önem vermeyen, despot bir dava

adamı olarak anlatıyor (Adıvar, 1928:169). İngilizce yayımlanan "Türkiye'de Diktatörlük ve Reformlar" başlıklı yazısında ise 1925'ten sonra rejimin kazandığı despotik nitelikleri ve "terör devri"ni anlatarak, Mustafa Kemal'le aralarındaki düşünsel ayrılıklara işaret ediyor. Bu yazıda, örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Başbakanlık tarafından denetim altına alınması ve İslam cemaatinin devlet siyasetine bağlanmasını eleştiriyor. (Adıvar, 1929)

Halide Edib'in hayatında öyle projeler var ki, bunları kendi yazdığı yaşamöyküsü içinde değerlendirmek, birçoklarına 'gülünç' ve 'havarilik' olarak görülen projeleri nasıl enerjiyle gerçekleştirdiğini kendi dilinden okumak gerekiyor. Münevver Ayaşlı gibi kadın yazarlar bile örneğin onun Suriye'deki okul kurma çabalarını bir tür "mektepçilik oyunu" olarak niteliyor, Anadolu'da Milli Mücadele'ye katılımını ise şöyle yorumluyordu: "Kendisi hakkında Anadolu'dan gelen haberler ve resimler hiç de sempatik değildi. Bütün bir millet, ölüm kalım mücadelesi veriyordu. Türk milleti en güç, en ulvi devrimi yaşıyordu. Millet öyle bir dram içinde iken kafası acıba sargılar ile sarılmış, ayağında pantolan, beygirin yuları bir elinde, öbür elinde kırbaç, Halide Hanım poz poz resimler çektiriyor, yok Halide Onbaşı, yok Halide Çavuş gibi manasız ve ciddiyetle telif edilmeyecek hallerdi bunlar... Ciddiyet nerede? Bilakis onun milletle alay eder gibi bir hali vardı resimlerde". (Ayaşlı, 1973:84) Halide Edib ise anılarında 1916-17 yıllarında Beyrut ve Şam Kız Okulları ve Aintoura Yetimler Yurdu'nu kurma çabalarını ruhunu en çok tatmin eden faaliyetler olarak anlatıyor. Aintoura Yetimler Yurdu'da oynamak üzere yazdığı piyes, "Kenan Çobanları", bir Ermeni bestekâr tarafından bestelenerek sahneye konmuştu. Onun romanları dışında bu tür kenarda kalmış yapıtlarını, örneğin "Yolpalas Cinayeti" adlı cinayet romanını da dikkate almak gerekir. Selim İleri'nin dediği gibi, "bu yapıtın faşizm ve cinsellik üzerine de birşeyler söylediğini hiç düşündük mü?" (İleri, 1993:9).

Halide Edib'in başka diyarlarda, başka insanlara hizmet verme arzusu, ancak kadınca ve feminist bir bakış açısıyla, "bir kadının sınırlarına karşı verdiği savaş" olarak anlaşılabilir. Türk'ün Ateşle İmtihanı'nda bu epik öykünün içinde gerçekten de ayrıksı duran, "Kalaba Köyü ve Hayvan Dostlarını" -İngilizce anılarda, "People, Dogs and Horses"- adlı bir bölüm var, bütün o savaşın ve erkek dünyasının içinde Halide Edib'in kadın duyarlılığının belki de en çok okunduğu bölüm bu. Halide Edib Kalaba Köyü'nde atı Doru üzerinde dolaşırken düşlediği ülkeyi okuyoruz

burada. (Adıvar, 1962:156-174; Adıvar, 1928:191-229).

Halide Edib üzerine çalışmalarda aydınlatılması gereken başka bir konu, "manda meselesi"dir; bu konu, Kurtuluş Savaşı sırasındaki politik arayışlar hakkında da yeni bilgiler sağlayacak bir konudur. Halide Edib'in "Amerikan mandacısı" diye anılmasının nedeni, Milli Mücadele'nin başlamasından az önce, 4 Aralık 1918'de kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden olmasındandır. Bu cemiyet İstanbul'da çoğunluğu gazeteci-yazar, profesör, doktor ve avukatlardan oluşan bir grup aydının Amerika'dan yardım almak umuduyla oluşturdukları bir kuruluştur. Kurucu üyeleri arasında Matbuat Cemiyeti başkanı Ali Kemal, ve belli başlı gazetelerin sahipleri ve başyazarları, Refik Halid Karay, Yunus Nadi Abaloğlu, Celal Nuri İleri, Ahmet Emin Yalman gibi isimler ve en başta Halide Edib Hanım bulunuyordu. Bu dönemde birçok aydın, Wilson prensiplerinin 12. maddesinin uyandırdığı umutla, Amerika'yı kurtarıcı olarak görmüştür:

"Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerle meskun kısımlarına tam bir hükümdanlık hakkı tanınması, fakat bugün Türk hakimiyetinde bulunan diğer milliyetlere de tam bir emniyet içinde yaşama ve kolayca gelişme imkânının güvence altına alınması". (Tevetoğlu: 1988:152)

Halide Edib, Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel'in öğrenimleri için Amerika'ya gönderilmesinde aracılık etmişti. Zekeriya Sertel anılarında Halide Edib'in Amerika'nın yardımını elde etme çabalarını şöyle anlatıyor:

"Onun düşüncesi şuydu: "Ordumuz kalmamış. Düşman kuvvetli, biz ise zayıftık. Dağınık ve perişan bir hale düştük. Bu durumda İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük düşmanlara karşı duramayız ve onları memleketten çıkaramayız. Bu kuvvetleri ancak Amerika'nın yardımıyla memleketten kovabiliriz.

Halide Edib, Amerika'nın emperyalist bir devlet olmadığını sanıyor. Washington'un iyi niyetine inanıyordu. Türkiye'yi düştüğü felaket uçurumundan kurtarmak için Amerika bizden birşey istemeyecekti. Yalnız işgal kuvvetlerine karşı Türkiye'yi koruyabilmesi için Türkiye'nin Amerikan Mandası'na girmeyi kabul etmesi gerekiyordu. Biz Amerikan himayesine girerken, iktisadi yardım da görecekti ve böylece hem işgalden kurtulmuş olacaktık, hem de bağımsızlığımıza kavuşarak kalkınma imkânları bulacaktık... Bu işte Halide Edib'in samimiyetinden ve iyi niyetinden şüphe etmek kolay değildir. Çünkü Halide Edib, romantik

bir kadındı. Siyasetten anlamazdı; bütün hayatında temiz ve namuslu kalmıştı; son derece vatanseverdi. Bu düşüncesinde de vatani kurtarmak duygusundan başka bir neden aramak doğru olmaz." (Sertel, 1977:93-95)

Halide Edib üzerine en duyarlı eleştiri-deneme yazılarını ben Selim İleri'den okudum. Özellikle Kamelyasız Kadınlar'da Handan'ı edebiyatımızdaki kamelyasız kadınlardan biri olarak anlatışı beni çok etkilemişti. Handan'da bireysel başkaldırının, aşk ve kadın özgürlüğünün sayıklamalarla dile getirildiğini söylüyor, Selim İleri. Handan'ın Nazım'ı reddedişini, Hüsnü Paşa ile ilişkisindeki tensel bağımlılığı, ve Refik Cemal'le yasak aşkını kadın olarak arzuların ifadesi olarak anlatıyor; her ne kadar bu duygular 'femme fatal' kahramanın ölümü ile sonuçlansa da... Yapı Kredi yayınlarından çıkan seçkide de Handan'ın sayıklamalarını içeren metin ile, Türk'ün Ateşle İmtihani'nden Fikriye Hanım'ın Atatürk'e olan aşkını belgeleyen metni, seçkinin "Elem Çiçekleri" diye adlandırdığı bölümüne koymuş (İleri, 1993:152-202). Halide Edib'in otobiyografisi üzerine çalışırken, The Turkish Ordeal'da (Adivar, 1928:264), Halide Edib'in cephede Salih Zeki'nin ölüm haberini duyduğunda hissettiklerini anlattığı bölümü okuduğumda, sanki Halide Edib'in ilk kocası ile ilişkilerindeki tutkuyu ve Handan'ı yazan kadını daha iyi anlayabilmişim. Demek istediğim de bu, Halide Edib'i salt milliyetçi yazının odağında bir kadın yazar olarak okumak yerine, başka okuma olanaklarını da denediğimizde modernleşme tarihimizin duygular, kadın-erkek ilişkileri ve suskun kadın isyanlarına dair dip sularını da deşme fırsatını yakalayabiliriz.

Dipnotlar

¹ Özgür Yayınları şimdiye kadar Hatıralar I: Mor Salıncıklı Ev, Romanlar I: Ateşten Gömlek, Romanlar II: Vurun Kahpeye, Romanlar III: Yolpalas Cinayeti adlı yapıtları yayımladı. Yayın planı içinde Hayat Parçaları, Sinekli Bakkal, Mev'ud Hüküm, Handan, Raik'in Annesi, Türk'ün Ateşle İmtihani, Shakespeare Üzerine Yazılar ve Kadın Sorunu Üzerine Yazılar var.

² Bu Atölye'nin tümü olmasa da bir bölümünün banı kayıtları sağlıklı bir şekilde yapılabildi. Bunların Doç. Dr. Sema Uğurcan tarafından transkripsiyonu yapıldı ve Kütüphane'nin Sözlü Tarih Arşivine verildi.

³ Bu konuda bakınız: Sema Uğurcan, "Türk Kadın Yazıları Hakkında İnci Enginün'ün Görüşleri", *İnci Enginün'e Armağan*, Dergâh, İstanbul, 1997.

⁴ Türkiye'de Kadın Edebiyatı ile ilgili feminist eleştiri alanında bir makale için bakınız: Saliha Pakar, "Unmuffled Voices in the Shade and Beyond: Women's Writing in Turkish" in Helena Forsas-Scott (ed.) *Textual Liberation-European Feminist Writing in the Twentieth Century*, Routledge, London, 1991.

⁵ Bu konuda bkz. Başbuğu-Yaraman, Ayşegül, *Elinin Hamuruyla Özgürlük*, Milliyet, İstanbul, 1992. Bkz. Durakbaşa, Ayşe. *Reappraisal of Halide Edib for a Critique of Turkish Modernisation*, PhD Thesis, University of Essex, 1993. *Türk Modernleşmesine Eleştirel Bir Yaklaşım: Halide Edib Adivar'a Yeniden Bakış*, İletişim Yayınları tarafından yayınlanacak.

⁶ Özgür Yayınevi'nin Halide Edib'in Bütün Eserleri dizisinde, her yapıt için bir Bitiriş yazısı var ve bunu Selim İleri yazıyor; bunun çok isabetli bir seçim olduğunu düşünüyorum. Görsel malzeme ile başka bir ruh kazanan bu yapıtlar, Selim İleri'nin değerlendirmeleriyle bize yeni bir tat ve anlamla ulaşıyor.

Kaynakça

Adivar, Halide Edib. *Memoirs of Halide Edib*, The Century Company, New York, Londra, 1926.

Adivar, Halide Edib. *The Turkish Ordeal*, John Murray, New York, Londra, 1928.

Adivar, Halide Edib. *Türk'ün Ateşle İmtihani*, Çan Yayınları, İstanbul, 1962.

Adivar, Halide Edib. *Turkey Faces West*, Yale University Press, New Haven; Oxford University Press, Londra, 1930.

Adivar, Halide Edib "Dictatorship and Reforms in Turkey", *The Yale Review*, Eylül 1929, Vol. XIX: 27-44.

"Türkiye'de Diktatörlük ve Reformlar" (Çev. Mehmet Özden), *Türkiye Günlüğü*, 37, Kasım - Aralık 1995, ss.118-126.

Ayaşlı, Münevver. *İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim*, Güryay Matbaacılık, 1973.

Durakbaşa, Ayşe. "Feminist Tarih Açısından Otobiyografiler: Halide Edib", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, sayı 3, 1995.

Durakbaşa, Ayşe. "Feminist tarih yazımı üzerine notlar", içinde *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, (yay.haz.) Serpil Çakır ve Necla Akgökçe, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Enginün, İnce. *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

İleri, Selim. *Kamelyasız Kadınlar*, Yazko Yayınları, İstanbul, 1983.

İleri, Selim. *Halide Edib Adivar-Seçmeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Kanbolat, Yahya. *Halide Edib Adivar'ın Romanları'nda Feminizm Sorunu*, Bayır Yayınları, Ankara, 1986.

Sertel, Zekeriya. *Hatırladıklarım, (1905-1950)*, Gözlem Yay., İstanbul, 1977.

Tevetoğlu, F. "Wilson Prensipleri Cemiyeti", *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Yahya Kemal, *Siyasi ve Edebi Portreler*, Yahya Kemal Enstitüsü İstanbul, 1986.

Yücebaş, Hilmi. *Bütün Cepheleriyle Halide Edib*, İnkılap ve Aka, İstanbul, 1964.

Türk Toplumsal Değişim Sürecinde Kemalist Elitin Açmazlarından Biri Olarak Mektep Vergisi Örneği

Işıl Çakan *

1 920'ler Türkiye'sinde Kemalist elitin bağımsızlık savaşı ertesinde uygulamaya koyduğu toplumsal değişim tasarımı, az gelişmiş bir ülkenin bu yapısal karakterinden kurtulma çabasını sergiler. Değişim tasarımının itici güçlerinden biri olan eğitim, Kemalist elitin ana uğraş alanlarından birini oluşturmaya karşın, gerek Devletin bu alana doğrudan doğruya kaynak aktarımında yaşadığı zorluklar, gerekse modernleşmesi seçkinlerin iktidarı paylaştıkları taşra egemen güçlerinin değişim karşısında yarattıkları olumsuzluklar nedeniyle olması gereken ilerleme düzeyini yakalayamamıştır. Yeni Türk Devletin ilk dönemlerinde özellikle de temel eğitim alanı olan ilköğretim bu patolojik yapılanmanın etkilerinden kurtulamamıştır. Söz konusu süreçte bu konudaki en somut örneklerden biri mektep vergisiyle ilgili kanunlar ve uygulamalardır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde halkın eğitim giderlerine doğrudan katılımının göstergesi olarak salınan vergi uygulamaları, gerçekte Osmanlı'nın Cumhuriyete kalıtıdır. 1869 yılında eğitim için gerekli olan mali kaynakları belirleyen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bir yandan ilköğretimi zorunlu kılıp, çocuğunu okula göndermeyen ailelerin gelir durumlarıyla koşut olarak para cezası verilmelerini öngörürken¹ ilköğretim için yapılan her türlü masrafı da halka yüklemiştir. İlköğretimin bu yolla ıslah edilemeyeceğinin anlaşılması 1872 yılında öşrün öşrü arasında bir maarif vergisinin konulması ile sonuçlanmış, ancak bu yolla elde edilen gelirlerin ilköğretim için bir kaynak oluşturmaması sonucu bu düzenleme de 1882 yılında kaldırılmıştır.²

Cumhuriyet öncesinde ilköğretim okullarının 23 Eylül 1329 tarih ve 305 sayılı Tedrisat-ı İptaliye Kanun'u Muvakkatı'nca düzenlenildiği görülmektedir. Geçici kanunun 15. maddesi ilköğretim finansmanını belirlemiş ve gerekli kaynağın yaratılmasını doğrudan doğruya halka bırakmıştır: "Mekatibi iptadiye tesisine muktazi arsanın tedariki ve mektep binasının ve muallim ve muallime ve muavin ve muavinler maaşatıyla süknaları masarifi inşaiyesi ve bedeli icarı ve bunların tamiri ve esasi (mefruşat) mektebin ve levazımı dersiyenin tedarik ve teccidi, dershanelerin teşhin ve tenviri, hademe ücretleri kariyye ve mahalle ahalisinin zimmetine ait masarifi mecburedendir"³.

Verginin yoksul halk kitleleri üzerindeki ağır yüküne bağlı olarak yaşanan sorunlar, Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanarak, ilk mektep finansmanının ilk dönem siyasal meclislerinde sıklıkla tartışılan bir tema oluşturmaya neden olmuştur. I. Devre TBMM'nde çıkarılan 8.4.1339 tarih ve 326 sayılı İdare-i Vilayat Kanunu ile Tedrisat-ı İptidaiye Karamnamesinin Tadiline Dair Kanun'la halktan gelen şikayetlerin giderilmesi amaçlanmışsa da, gerçekte getirilen yeni düzenleme ile sorun kırsal alan açısından içinden çıkılmaz bir duruma sokulmuştur. Kanun'un 1. maddesi: "Mecmuu beşyüz haneden dün kasaba, köy veya köylerde mevcut iptadaî mektepleri maaşat ve masarifinin yüzde otuz beşi, beşyüz haneden bin beş yüz haneye kadar olan kasaba ve şehirlerde yüzde ellisi, bin beşyüzden fazla haneli şehirlerde yüzde altmış beşi mezkur köy, kasaba veya şehir halkı tarafından temin ve tesviye olunur"⁴ şeklindedir. 2. madde de ise yeni açılacak ilk mekteplerin inşaat masraflarının 1. madde hükümlerine tâbi olduğu kabul edilerek, mektep inşaatı da halka bırakılmıştır.⁵

* Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

Kır ve kent arasındaki denge açısından 326 sayılı Kanun, kentte daha fazla vergi salınmış olduğu izlenimini yaratmakla birlikte, gerçekte kent nüfusunun yoğunluğu vergiyi bu yerleşim alanı için aşırı bir yük haline getirmezken, taşra: özellikle de köyün parçalı, atomize yapısı göz önüne alındığında verginin kır için ağır bir yükümlülük yaratacağı anlaşılmaktadır. 1. Devre TBMM Erzurum mebuslarından Durak Bey tasarının görüşmelerinde bu sakıncaya dikkat çekmiştir: "...öyle köylerimiz vardır ki efendiler, on haneden başlar, hatta (kom) dedikleri köylerde üç haneden başlar. Efendiler böyle bir kayıt koyarsak, on haneli, yirmi haneli köyler katiiyen bunun altından çıkamazlar ve buna iştirak edemezler. Bir kere mektep binası için vesaire için yirmi evli bir köyden bu parayı almak mümkün müdür efendiler? Mümkün değildir."⁶

Kanun'un 8. maddesi ile sözkonusu vergiyi toplama yetkisi Tahsili Emval Kanunu gereğince seçilmiş belirlenmiş Vilayet Hususi Meclislerine bırakılmış⁷ ve bu yolla eğitim vilayetlerde etkinlikleri tartışılmaz taşta egemen güçlerinin eline teslim edilmiştir. Her ne kadar Kanun'un 3. maddesi verginin alınmasında halkı belirli gelir gruplarına ayırmış olmakla birlikte⁸, bu sistemini uygulamada işlemediği, toplanan paraların eğitim dışı alanlarda aktarıldığı, öğretmen maaşlarının ödenmediği, Vilayet Hususi Meclislerinin verginin toplanımında tarafsız hareket etmedikleri Meclis içi tartışmalardan ve eğitim tarihi üzerine yapılan çalışmalardan izlenebilmektedir.⁹ Belki de bu konudaki en somut örnek ilk dönem Maarif Vekillerinden Hamdullah Suphi Bey'in (Tanrıöver) İlk Tedrisat Muallimleri Derneği'nde yapmış olduğu konuşmadır. Hamdullah Suphi Bey konuşmasında taşra egemen güçlerinin eğitim üzerindeki olumsuz etkilerini açıklıkla ortaya koymaktadır:

"Anadolu ve İstanbul basının Eğitim Vergisinden yakınmaları bize facianın yalnız bir yanını gösterir. Asıl çözümlemek istediğimiz yön bütütün başkadır. Eğitim masraflarını (masarifi mevbure) saptayıp dağıtanlar İl Genel Kurullarına üye olarak gelenler kimlerdir? Genel Kurulların şimdiki örgütlenişine göre üyenin bir bölümü halkın okumasından korkan, midesini ve kesesini bütün tufeyliler gibi büyük kitlenin cehil ve gaffeti sayesinde dolduran kimselerdir. Ben sırtına bindiğim atın günün birinde beni düşürmesini ve bana kendi arzularını söylemeye kalkmasını asla istemem. Nasıl düşünebilirsiniz ki, köylünün alın terini ve emeklerinin bütün mahsulünün hiçbir zahmet çekmeksizin elinden alan bu ağalar, halka eğitim verecek bir işte samimiyetle çalışabilsinler. İlköğretimimizin bu efendiler tarafından düşünülmesi ve tartışılması

millet için umutsuzluktan başka bir şey getirmiyor... Kastamonu'nun samimi bir gerici Hacı X ve Hoca Y efendilerin sözleri elimizin altında birer kıymetli örnektir. Hangi yıl vardır ki okul öğretmenlerini kaçırmak için adamlar her çareye başvurmaz. Geçen yıl İl Genel kurulunda öğretmen maaşlarının 300 kuruşa indirilmesini öngören ve kabul ettiren Hoca X efendi maksadını özel bir eğlence meclisinde açıklamıştır. Diyor ki: Maaşlarını 300'e indirdiğimiz vakit onların istifa edeceğini biliyorduk. Nasıl ki öyle olmuştur. Yerlerine biz istediklerimizi koyacağız."¹⁰

II. Devre TBMM'nin faaliyette bulunduğu süreç (1923-1927), eğitim alanında yoğun bir merkezileşme eğilimin var olduğu bir dönem niteliği gösterir. Osmanlı dönemi eğitim sistemindeki çok yetki ve başlılık, II. TBMM'nin seçkinleri tarafından modernleşme çabasına koşut olarak kaldırılacak, tek merkezli bir yapılanma için önemli adımlar atılacaktır. 3 Mart 1924 tarihli Tevhidi Tedrisat Kanunu¹¹, İdare-i Hususiyelerin Darülmuallimin açma yetkilerinin Maarif Vekaleti'nin yetki alanına kaydırılması¹², 20.3.1926 tarihinde Maarif Teşkilatına dair Kanun'un kabul edilerek tüm eğitim ve ilim kurumlarının Vekaletin yetki ve sorumluluğuna bırakılması¹³ bunun en belirgin örneklerindendir. Ancak eğitim sistemindeki bu merkezileşme yönelimi, eğitimin finansmanına yansımamış, eğitim; özellikle de ilköğretim giderlerinin karşılanmasında merkezle yerel idareler arasındaki paylaşım Osmanlı döneminde olduğu gibi sürülmüştür. Cumhuriyet döneminde eğitim giderlerinin finansmanı üç kaynaktan beslenmiştir. Bunlar devlet bütçesi, vakıf gelirleri ve vatandaşların eğitim için vilayet yerel meclislerine aktardıkları vergilerdir. Özellikle ikinci grupta yer alan vakıf gelirleri 1924 yılında Evkâf Vekaletinin kaldırılması ile birlikte eğitim için bir gelir grubu olmaktan çıkmış ve Cumhuriyet ilköğretim ve medreselerin giderlerini karşılayan önemli bir kaynaktan yoksun kalmıştır.¹⁴ İlk dönem Cumhuriyet Hükümetleri orta ve yüksek öğrenime devlet bütçesinden pay ayırmış, ilköğretim ise yine taşra egemen güçlerinin toplama ve dağıtım yetkisi altında halkın gücüne terk edilmiştir.

II. Devre TBMM'nde halkın üzerindeki bu yükün hafifletilmesi girişimlerinde bulunduğu görülmektedir. 28.2.1924 tarihinde Meclis gündemine alınan Yusuf Ziya (Zonguldak) ve İsmail Kemal (Çorum) Beylerin kanun teklifleri doğrultusunda Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkatı'nı tadil eden 326 sayılı Kanun yeniden düzenlenilmiştir. Dağıtım gerekçesi, Kanun'un 3. maddesinin eğitim giderlerini karşılanmasında adaletsizlik yarattığıdır. Gerekçe, her ne kadar vıla-

yetlerdeki yerel güçlerin katkının toplanımında suistimalleri olduğu kabul edilmekte ise de, sorunun ana kaynağı olarak halkı gelir açısından yedi dereceye ayıran 3. madde gösterilmiştir. Madde birinci grubundan bir, ikinciden iki, üçüncüden beş, dördüncüden yedi, beşinciden on, altıncıdan on beş ve yedinciden yirmi lira maarif masrafı alınmasını öngörmüştür.¹⁵ Ancak bu durumda, toprağı ve geliri yüksek olan bir kişinin eğitim için ödeyeceğı miktar azami yirmi lira olarak belirlendiğinden, taşrada toprak sahibi yerellerin katkısı güdük kalırken, topraksız köylünün giderlere katılım oranı yükselmektedir. Bu gerekçeler sonucu, yeni düzenleme ile sözkonusu gelir ayrımı kaldırılmış ve Vilayet Hususi İdarelerinin giderlerin toplanımındaki yetkisi eskisi gibi tümüyle serbest bırakılmıştır.¹⁶

Soruna ilişkin çözüm önerilerinden biri de 12.4.1925 tarihinde Kastamonu mebusu Halit Bey tarafından Meclis'e sunulan kanun teklifi olmuştur. Teklifte ilköğretim giderlerinin salt eğitimden yararlanarlara değil, tüm kitleye yaygınlaştırılması önerilmektedir. "Tedrisat-ı iptidaiye vergisi yalnız mektepten istifade eden halka değil umuma teşmil edilmelidir. Bu halde verginin sikleti hafifler ve köylünün şikayetine mahal kalmaz. Mektepten istifade edemeyen köylünün bu bapta itirazı nazarı dikkate alınmamalıdır."¹⁷ Teklif sonucu düzenlenen 13.4.1925 tarih ve 616 sayılı Mektep Vergisi Kanunu'nun 2. maddesi her ferdi mektepten yararlansın, yararlanmasın bu vergiyi vermeye yükümlü kalmış, bu tarihten sonradır ki okulu olmayan köylü yararlanmadığı eğitimin masrafına ortak olmuştur. Her ne kadar Kanun'un 4. maddesinde umumî ve hususî bütçeden maaş alanların ücretleri üzerinden yüzde bir mektep hakkı kesileceğı belirtilip, vergi belli bir kıstasa dayandırılmak istenmişse de, özellikle de taşradaki eşraf, ağa vd. gibi egemen güçlerin ellerinde bulundurdıkları mülk ve kazançlara endeksli bir oran belirlenmediğinden, taşradaki yerellerin katkısı yine güdük bırakılmıştır.¹⁸

İlköğretim giderlerinin karşılanmasında belli bir ilkeye dayalı olmayan düzenleme çabaları 1927 yılına dek sürecek ve 25.4.1927 tarihinde Hükümet'in 1/1163 sayılı lâihâsının sonuçlanıp, 1130 sayılı Maarif Vergisi Hakkında Kanun'un kabul edilmesi ile bir ölçüde çözüme ulaşacaktır. Hükümet lâihâsının gerekçesinde yürürlükte olan Mektep Vergisi Kanunu'nun sakıncaları üzerinde durulmuştur. Buna göre verginin matrahı belli değildir, vergi mükellefi tebliğden evvel kaç kuruş vergi vereceğini bilmemekte, vergiyi tarh eden komisyonlar çoğu zaman vergiyi adil olarak dağıtmamaktadır. Bu nedenledir ki, vergi sürekli bir biçimde halkın yoğun şikayetini beraberinde

getirmektedir. Çözüm halktan doğrudan doğruya alınan vergilere yapılacak ihale zamlar yolu ile katkının belirlenilmesidir.¹⁹ Kanun'un 1. maddesi ile ilk eğitim masrafları için vatandaşlardan aktarılacak gelir kaynaklarını ve bu kaynaklara bağlı olarak belirlenen katkı paylarını belirlemiştir:

"A) Umumi, mülhak ve hususî bütçelerden maaş, tahsisat ve ücret alanların (aytam ve eramil hariç) aldıkları mebalîğ üzerinden iki taksitte istiyfa edilecek yüzde birler,

B) Müsavi nispette olmak üzere vilâyet meclisi umumîlerince sayım ve kazanç vergilerine yüzde elliye arazi ve müsakkafa vergilerine yüzde yirmi beşe kadar tarh edilecek kesri munzamlar."²⁰

Düzenleme ile ilköğretim için vatandaşlardan alınan katkıların bundan böyle ayrı bir vergi olarak toplanılmayıp, arazi, kazanç, sayım vergileri ve maaşlar üzerine yapılacak ilave zamlar yolu ile karşılanılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ne ki, özellikle arazi ve sayım vergileri üzerine yapılacak ilave zamlar bazı mebuslarca yüksek bulunup, değiştirilmesi talep edilmişse de, madde aynen kabul edilmiştir.²¹

Kurtuluş Savaşı'nın en yoğun aşamasında henüz Sakarya Savaşı'nın bile yapılmadığı bir tarihte Maarif Kongresini toplayıp (16-21 Temmuz 1921) devrim süreci içinde, eğitimin öncelikli yerini belirleyen, eğitim birleştirilmesi, millet mektepleri yolu ile bu alanda somut adımlar atan siyasal elitin, kiltelerin sömürülmesindeki etkinliği tartışılmaz us-dışı eğitim ortadan kaldırmak yolunda önemli adımlar attığı açıktır. Ancak tüm bu çabalara karşı yığınların aydınlanmasına yönelik inancı tartışılmaz olan bu kadronun değişim sürecinin ilk aşamalarından ülkenin temel yapısal karakteri içinde egemen pre-kapitalist güçlerin eğitim karşısındaki olumsuz etkilerini kıramadığı görülmektedir. Mektep vergisinin uygulanmasında taşra düzeyindeki engellemelerin yanında I. ve II. Devre TBMM çalışmaları içinde vergi konusunun sıklıkla tartışılmasına karşın her defasında benzeri sonuçlara ulaşıldığı, köklü çözümlere gidilemediği anlaşılmaktadır. Bu gerçekte doğal bir sonuçtur. I. Devre TBMM'nde eşraf olarak nitelendirilebilecek ve çoğu büyük toprak sahibi olan çiftçi, tüccar ve aşiret reislerinin oranı %18'dir. Buna birde %17 oranındaki müftü ve şeyhlerden oluşan din adamları grubu eklendiğinde ²² toplumsal değişim iticisi asker-sivil bürokratların iktidarı paylaştığı taşra egemen güçlerinin etkinliği ortaya çıkmaktadır. II. Devre TBMM'nde ise bu gruplardan din adamı kategorisindekilerin ağırlığı azaltılmış olmakla birlikte, taşra yerellerinin etkinliği sürmeye devam etmiştir.

Öyle ki, II. Devre TBMM'ne üye 333 mebusan 57'sini doğrudan tarım ve ticaretle uğraşan yereller oluşturmaktadır. Ancak daha derinlemesine bir araştırma edimsel olarak bu meslek grubunda yer almamakla birlikte, kökenleri itibariyle bu katmanda sınıflandırılacak mebusların olduğunu göstermektedir. Baba mesleği büyük toprak sahipliği ve tüccar olan 19 mebusun daha bu kategoriye aktarılması ile II. TMBB'ne üye mebuslar içinde tarım-ticaret kesiminin sayısı 76'ya yükselmektedir. Bunun tüm Meclis içindeki ağırlığı %22.82'dir.²³

Sonuç olarak toplumsal değişim sürecinde modernleşmeci asker-sivil bürokratların ilerici eğitim anlayışı ile bu alana uyguladıkları vergi sisteminin birbiri ile geliştiği açıktır. Çözümeyen pre-kapitalist sisteme koşut olarak yaşanan bu ikircikli pozisyonun Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren köktenci tasarımların önünde önemli bir engel olarak varlığını hissettirdiği düşünülmektedir.

Dipnotlar

¹ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: Hil Yay, 1987, s.146-147.

² Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: TTK Yay, 1991, s.157-159.

³ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, C:3-4 İstanbul: Ege Matbaası, 1977, s.1319.

⁴ Düstur, 3. tertip, c:1-4 İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929- s.23

⁵ A.g.y., s.23.

⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C:28, İ:19, s.400

⁷ TBMM tutanaklarında ilkeğitim için katkı toplayan merci Vilayet Hususi İdareleri olarak gösterilmektedir. Ancak bir kısım yayınlarda bu işlevin Vilayet Umumi Meclislerince görüldüğü belirtilmiştir. Bu farklı gönderimlerin nedeni, gerekçe Vilayet hususi İdarelerin Tanzimat döneminde kuruluş gerçekleşen Vilayet Umumi Meclisinden kök almıştır. Seçimle gelen bu yerel idarelerin görevleri arasında Vilayet tarım ve ticaretin gelişimini sağlayacak tedbirlerin alınması, tarik-i sultaniye ile tarik-i hususiye'nin bakım ve onarımları ve bunun için gerekli katkının vatandaşlardan toplanması başta gelmektedir. Vilayet Umumi Meclislerin statüsü 1913 tarihli İdari Umumiye Vilayet Kanunun ile değişmiş ve bu birimlerin görev alanından bir kısmı merkezden tayin edilen memurlara devredilirken, bir bölümü de "Vilayetlerin idarei hususiyeti ünvanı altında vücuda getirilen teşkilata tevdi olun(muştur). İlber Ortaylı ve Şeref Gözübüyük de Vilayet Umumi Meclislerinin il özel idarelerinin çekirdeği olduğunu belirtmektedir. İsmail Hakkı Görel, İl İdaresi, Ankara: A.Ü. SBF Yay., 1952 s.361 İlber Ortaylı, Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul: Hil Yay, 1985 s.84-86. Şeref Gözübüyük, Türkiye'de Mahalli İdareler, Ankara: TODAİE Yay, 1967, s.28-29 sayı-

lı Kanunun'un 8. maddesi için bakınız: Düstur, 3. tertip, C:1-4, s.24.

⁸ "Tekalifin tarh ve tevziinde servet ve iktidarına göre halk yedi dereceye tefrik olunur. Birinciden bir, ikinciden iki, üçüncüden beş, dördüncüden yedi, beşinciden on, altıncıdan onbeş, yedinciden yirmi lira alınır. Ancak halkın dereceye göre tefrik ve taksimi kendilerine ait borcu temin edecek bir surette olacaktır." Düstur, 3.tertup, c:1-4, s.23.

⁹ İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Ankara: Dost Yay., 1968. s.88-99.

¹⁰ Hamdullah Suphi Tanrıöver, Dağyolu - Bir Konferans, Ankara: 1928. s.90-92'den aktaran İlhan Başgöz - Howard E. Wilson. a.g.y., s.87.

¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:7, İ:2, s.26.

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:2, İ:20, s.144-147, İ:28, s.375-380.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:23, İ:74, s.265-275.

¹⁴ Vakıf arazi ve gelirlerinin Maarif Vekaleti'ne aktarılmasını amaçlayan mebus teklifleri 6.4.1925 tarihindeki Evkâf Bütçesi görüşmelerinde sunulmuşsa da, bu aktarım işlemleri sonuçsuz kalmıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:17, İ:95, s.112-124.

¹⁵ Bakınız Dipnot 8

¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:6, İ:114, s.485-491.

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:17, İ:100'e ek, s.35.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:17, İ:100, s:264 Düstur, 3.tertup. C:6 s.307-308. Düstur, 3.tertup C:6, s.307-308.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:33 İ:76, s.142-143.

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:33 İ:79, s.347.

²¹ Eskişehir Mebusu Emin Bey ile Aksaray Mebusu Besim Bey oranı yüksek bulunan mebuslardır. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C:33 İ:79, s.347-350.

²² Fredrick Frey: The Turkish Political Elite, Massachussets: MIT Press. 1965. s.181. Tablo 7.5

²³ Işıl Çakan, II. Dönem TBMM'nin (1923-1927) Yapısal-İşlevsel Analizi, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1998, s.109-111.

Nice 75. Yıllara

Yaşar Okuyan*

7 5'inci yılını gururla ve onurla kutladığımız Cumhuriyetimizin özü "millet iradesi"ne dayanır. Atatürk'ün "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözü, Cumhuriyet'in anlam ve önemini bir cümlede ortaya koymaktadır. Yine Atatürk'ün "En büyük eserim" dediği Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu anlayış doğrultusunda teşekkül etmiş ve kurulduğu günden bu yana da bu fonksiyonunu yerine getirmiştir.

Çökmeye yüz tutmuş bir imparatorluğun küllerini iradesi, inancı ve gücüyle alevlendirip yeni bir devlet kuran ve bu devletin yönetim biçimini de "Cumhuriyet" olarak belirleyen Türk Milleti, her türlü zorluklara ve sıkıntıları rağmen, bu Cumhuriyete sahip çıkmış, bugünlere getirmiştir. Çok partili parlamenter sisteme dayalı demokrasimiz de, birkaç kez kesintiye uğramakla birlikte, milletimizin benimsediği, sahip çıktığı ve ruhuna inandığı bir model olarak günümüze kadar gelmiştir.

Demokrasilerde amaç halkın hür iradesinin yönetime yansmasıdır. Bunu gerçekleştirecek araç ise siyasi partilerdir. Programıyla, tüzüğüyle halkın huzuruna çıkan ve halktan aldığı teveccüh oranında yönetime talip olan siyasi partiler, gerçekçi, inandırıcı ve ilkelere sadık oldukları ölçüde var olurlar, ya da yok olurlar.

Anavatan Partisi, Türk siyasi hayatına iştirak ettiği 1983 yılından bu yana, geçen 15 yıllık süre içinde, var olan bir partidir. Dönemin siyasi-sosyal yapısına bakarak, Anavatan Partisi'nin geçici bir parti olduğunu, kısa sürede parçalanıp yok olacağını iddia edenlerin aksine, Anavatan Partisi tek başına iktidar olduğu

1983 seçimlerinden sonraki 1987 seçimlerinden de büyük bir başarı elde ederek bu iddiaların ne kadar tutarsız ve temelsiz olduğunu ispatlamıştır.

Anavatan Partisi'ni dünden bugüne başarılı kılan ve onun Türk siyasi hayatına damgasını vurmasına sebep olan başlıca faktör şudur: Anavatan Partisi, planı, programı, tüzüğü ve öngörülerıyla gerçekçi, inandırıcı ve ilkelere sadık bir parti olmuştur. Türkiye'nin ihtiyacı olan projeleri ortaya atıp, bunları cesur ve kararlı şekilde uygulamış, dolayısıyla o güne kadar hiçbir siyasi partinin yapamadığı, yapmaya yeterliliğinin ve cesaretinin olmadığı icraatları gerçekleştirmiştir.

Siyasi partiler bir takım ilkeler üzerine bina edilmelidir. İlkeler, kişileri veya kuruluşları, belirlediklere hedeflere ulaşma yolunda aydınlatan, yol gösteren birer ışıktırlar. İlke yoksa yol bulunmaz; ilke varsa ve o ilkelere sadık kalınmazsa yol yine bulunmaz.

Partimizin programının "giriş"indeki ilk cümle şudur: "Gücünü tarihinden, milli ve manevi değerlerinden alarak, geleceğe güvenle bakan büyük Milletimizin, demokrasiye bağlı vatansever evlatlarının üzerine düşen tarihi görev ve sorumluluğun, hür, bağımsız, gelişmiş, itibarlı ve güçlü Türkiye

idealinin hizmetkarları ve teminatı olabilme yolunun, milli hedefler etrafında birleşerek dürüst medeni ve ölçülü bir siyasi faaliyette bulunma olduğuna inanırız."

Anavatan Partisini dün olduğu gibi bugün de halkımızın gözünde en büyük parti konumunda tutan realitenin özünde, işte bu inancımıza olan bağlılığımız yatmaktadır. Biz hala "güçlü Türkiye ideali"nin hizmetkârları ve teminatı olarak halkımızın huzurundayız ve olmaya da devam edeceğiz.

Siyasi partiler bir takım ilkeler üzerine bina edilmelidir. İlkeler, kişileri veya kuruluşları, belirledikleri hedeflere ulaşma yolunda aydınlatan, yol gösteren birer ışıktırlar. İlke yoksa yol bulunmaz; ilke varsa ve o ilkelere sadık kalınmazsa yol yine bulunmaz.

* Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkan Yardımcısı

Partimizi diğer partilerden ayıran ve yine partimizi bugüne kadar güçlü kılan da, ilkelerimize olan bağlılığımız ve bu ilkelerin gerektirdiği şekilde davranmamızdır.

miş ve uygulamaya geçirmiştir. Bu politikalar sonucu olarak birçok sektörde önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Adaletten eğitime, çalışma hayatından sağlığa, kültür-sanattan güvenliğe, ma-

Anavatan Partisi'nin kuruluştaki dört temel ilkesi şunlardı: Milliyetçilik, muhafazakârlık, serbest piyasa ekonomisine taraftarlık ve sosyal adaletçilik. Milliyetçilik anlayışımız, Anayasada ifadesini bulan, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, cumhuriyeti ve demokrasiyi koruyan bir muhteveya sahiptir. Muhafazakârlık anlayışımız milli, manevi ve ahlâki değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf, adet ve geleneklerimize bağlılığımızın bir ifadesidir. Serbest piyasa ekonomisi anlayışımız, devletçi ekonominin ülke kalkınmasında engelleyici bir rolünün olduğu, dolayısıyla devletin ekonomi alanından olabildiğince uzaklaştırılması ve özel teşebbüsün güçlendirilmesi gerektiği inancına dayanır. Sosyal adaletçilik anlayışımız da, sosyal adaletçiliğin sadece lafla olmadığını, bunu gerçekleştirecek kararlı adımların atılmasıyla gerçekleştirileceğine inanır.

Anavatan Partisi, dün olduğu gibi, bugün de bu dört ilkeye bağlıdır ve iktidarda olduğu dönemlerde de icraatlarını bu dört ilke doğrultusunda gerçekleştirmiştir.

Türkiye'nin, geride bıraktığımız 15 yıllık sürecinde, yani Anavatan Partisi'nin siyaset hayatına iştirak ettiği döneme bakıldığında, nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiği görülecektir. Bu değişim ve dönüşüm, ileriye doğru ve olumlu yönde gerçekleşmiştir. Bunu sağlayan da Anavatan Partisi'dir, Anavatan iktidarlarıdır.

Çünkü;

Anavatan iktidarları, insan hak ve özgürlüklerini, insan haysiyet ve güvenini esas aldığı, milletimizin huzur ve saadetini gözeterek, yeni sosyo-ekonomik politikaları yeni bir anlayışla uygulamaya koymuştur.

Çünkü;

Anavatan iktidarları, ekonomik alanda, uluslararası entegrasyona önem veren, çağdaş, dinamik, yeni şartlara uyum gösteren kalkınma programları belirle-

halli idarelerden özelleştirmeye, ülkenin acil çözüm bekleyen bütün sorunlarına kalıcı ve köklü müdahaleler yapan Anavatan Partisi'dir. İstemek başkadır, bunu gerçekleştirmek için çalışmak başkadır. Anavatan Partisi, sadece istemekle yetinmeyip, bunun için canla başla çalıştığı ve bunu da başardığı için, Türk siyasi hayatının kendine özgü bir partisi olma hüviyetini, dün olduğu gibi bugün de taşımaktadır ve bununla da gurur duymaktadır.

Anavatan Partisi olarak Cumhuriyetimizin 75. Yılı'nı gururla kutlarken, Cumhuriyetimizi koruma konusundaki kararlılığımızdan da asla vazgeçmeyeceğiz.

Birlik ve beraberlik içerisinde nice 75 yıllara....

Erol Çevikçe*

Cumhuriyetimiz elbetteki bir kurtuluş, bir bağımsızlık hareketidir. Hem de tarihte benzerlerinin en zor elde edileni ve bir ulusun yeniden doğuşudur. Araştırmalar o tarih kuşağında orta doğu ve özellikle Anadolu'nun siyasi ve stratejik açıdan en önemli dönemini yaşıyor olduğunu belirtir. Ancak ve daha ciddi araştırmalar o dönemde Anadolu'nun daha çok sosyo-ekonomik açıdan önem taşıdığını ve üzerinde verilen her türlü savaşın asıl nedeninin ekonomik olduğunu açıkça belgeler.

Sanayileşmeye hızla yönelen batı emperyalizminin en önemli gereksinimi olan enerjiye ulaşmak için Anadolu'nun elde edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Demir ve deniz yolları, askeri açıdan olduğundan çok daha fazla bu nedenle değer taşır olmuştur. Her yönden köprü olan Anadolu'nun bir tarafından tutmak Avrupalının iştahını kabartmıştır. O nedenle Sevr'de pay tutmak isteyen Avrupalı her devlet bir köşesinden Anadolu'ya saldırmıştır. Öte yandan yılların imparatorluğu böyle bir saldırı karşısında tam bir çöküntü ve çaresizlik içinde idi.

Ulusun siyasi geleceği, Anadolu'nun ekonomik potansiyeli üzerinde yeniden bir devlet yaratma azmini ve gücünü kendinde bulan dar bir kadronun sorumluluğunda kalmıştı. Üstün bir bilinç sonucu Mustafa Kemal ve arkadaşları o fakir ve hasta Türk insanını bir Kurtuluş Savaşının galibi ve herşeyi başarabilir bir

ulus haline getirebilmiştir. Kanla, silahla kazanılan gerçek zaferin, yükselecek bacalar ve traktörle sürülecek topraklarla olacağını gören ve ilan eden gene bu Cumhuriyetin ilk kadroları olmuştur.

Mustafa Kemal'in savaş sonrası ve İzmir'de İktisat Kongresinde esas kurtuluşun ekonomik olacağı sözleri onun bugün de eşsiz bir önder olduğunu göstermektedir. Olaylar da öyle gelişmiştir. Ülkenin ekonomik kalkınması Cumhuriyetin ve kadrolarının birincil amacı olmuştur. Bütün kaynakların o yöne seferber edilmesi o yüzdendir.

Birinci ve ikinci sanayi planları çok değerli ve ciddi kararlardır. Üç beyaz

üç siyahla belirlenen ilk yatırım hamlesi (tuz, şeker, tekstil ve kömür, demir, petrol) sanayileşme atılımının alt yapısı olmuştur. 1950'den sonra, dünya ekonomik stratejilerinin gerekleri yönünde açılım yapılmıştır. İthal ikamesini öngören ve KİT ağırlıklı sanayileşme politikaları konjonktürel olarak doğrudur.

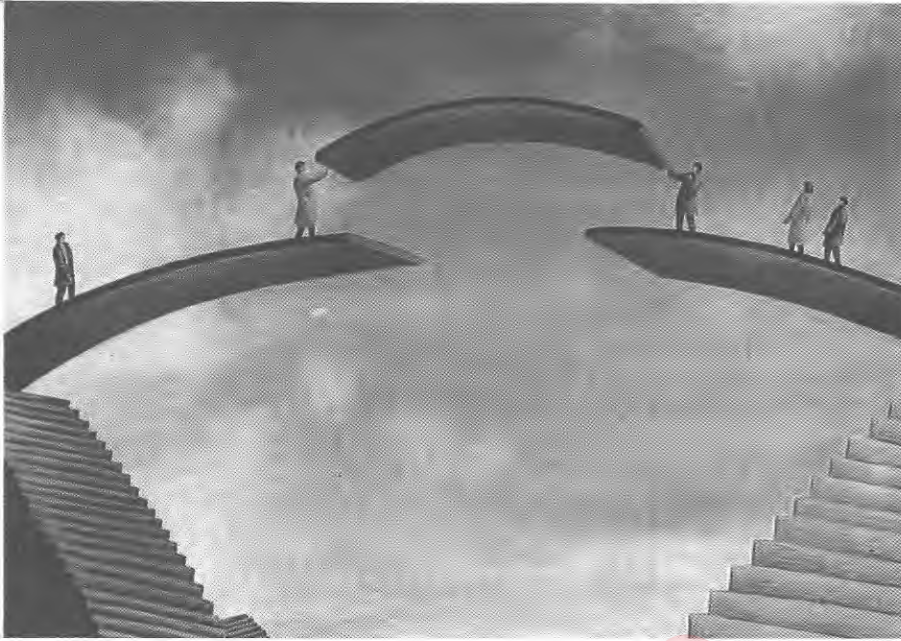
1960'dan sonra ekonomik gelişme içinde sosyal hakların yer alması yanlış değildir.

1980 sonrası dünyaya açılma politikası öyle bazıların sandığı gibi, bir politikacının kişisel becerisi değil, Cumhuriyetle başlayan gecikerek de olsa dünyadaki her gelişmeye hızla uyum için gerekenleri yapan bir ekonomik alt yapının doğal sonucudur ve başarılıdır.

1990'larda başlayan sanayileşmenin daha ileri

Kanla, silahla kazanılan gerçek zaferin, yükselecek bacalar ve traktörle sürülecek topraklarla olacağını gören ve ilan eden bu Cumhuriyetin ilk kadroları olmuştur.

* CHP Eski Genel Başkan Yardımcısı, Adana Milletvekili

aşamasına geçme gayreti teknolojiyi geliştirebilme çabaları da başarı ile sürmektedir.

Enflasyon ülkenin son yirmi yılda üstesinden gelemediği en önemli sorundur. Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun kalkınmayı hızlandırdığı düşüncesi Türkiye için de geçerli olabilir. Ancak 1990'ların sonunda Türkiye gelir dağılımı en kötü ülkelerin başında yer alıyorsa en önemli nedenin enflasyon olduğu tartışılmaz. Devletin ekonomiden çekilmesi ve hükümetin bütünüyle ekonomik kararlardan soyutlanması henüz başarılamamıştır.

Hiçbir ülke bu aşamaları geçerken, kara paraya, gayri meşru ilişkilere ve hukuk dışı araçlara Türkiye kadar bulaşmamıştır.

Sanayide bu kadar başarıya karşın, genç işsizlik oranının bu denli yüksek oluşunun nedenleri daha ciddi araştırılmalıdır.

Gelir dağılımının son yıllarda aşırı bozulmuş olması marjinal tasarruf oranının çok düşük kalmasının başlıca nedenidir.

Kamu borçlanma gereğinin hızla artması kamu yönetiminin hâlâ eski yapısı ve örgütlenme biçimini korumasındandır. Kamu kesimi bütünüyle değiştirilmelidir. Yaklaşık yarısı ölçüsünde kurumların ortadan kalkması kaçınılmazdır.

Ülke yönetiminde her bakımdan yerel yönetimlerin öne geçmesi ve ağırlık kazanması konusu çok gecikmiştir.

Ülkemiz dünyanın en genç ülkesidir. Cumhuriyet kuşağı bu genç kuşaklara gerekli alt yapıyı tümüyle almasa da hiçbir geri kalmış ülkede örneği bulunmayacak ölçüde hazır-

lanmıştır.

Artık Türkiye çevreyi, insanı, temiz toplumu öne çıkaran ve yukarıdaki sorunları hızla aşması gereken ve bilim çağına koşan dinamik bir ülke olmak durumundadır.

75. Yılda Neredeyiz?*

1. Emperyalist savaşta taraf olan Osmanlı'nın uğradığı yenilgi sonrası dağılma ve Anadolu'nun işgali karşısında, anti-emperyalist bir kalkışmanın ürünü olarak kurulan Cumhuriyet, Kemalist önderliğin elinde ortaya çıktı.

Cıvız da olsa anti-emperyalist bir tutumun temsilcisi ve izleyicisi olan Kemalistler, ulusal devrimin bir köylü-toprak devrimi olarak ilerlemesinin önünü kestiler ve emekçi halkı politikanın ve iktidarın uzağında tuttular. Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal devletin kuruluşu başta olmak üzere bir dizi ulusal kazanç sağlanmakla birlikte, işçi ve köylülere, ulusal savaşta Türklerle birlikte mücadele eden Kürtlere bir köylü devrimi ihtimaline karşı alınan tutum, Cumhuriyetin demokratik bir cumhuriyet olarak gelişmesinin daha baştan önünü kesmiş oldu. Bu kuşkusuz Kemalistlerin, toprak ağaları ve mütegalibe ile ittifak halindeki tefeci-tüccarların siyasal temsilcisi olmalarından ve temsil ettiği güçlerin demokrasi eğilimine sahip olmasından kaynaklanıyordu.

Bu demokrasi karşıtı eğilim, tefeci-tüccarların ya da ticaret burjuvazisinin, devletçilik denilen, devlet eliyle alınan tedbirlerin de önemli katkısıyla başlıca bürokrat karakterli büyük burjuvazi olarak gelişmesiyle, daha da pekişti. Demokrasi karşıtı eğilimi pekiştiren bir başka temel faktör, burjuvazinin emperyalizmle birleşme eğiliminin süreç içinde gelişip yerleşmesiydi. Emperyalizmden demokrasi düşmanlığından başka bir eğilim gelmesi olanaksızdı; emperyalizm her yere, girdiği her ilişkiye gericilik taşımıştır.

Emperyalizmle birleşme, Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlanan ulusal kazançların da elden çıkmasına götürdü. Sovyet yardımlarıyla kurulan Sümerbank, mensucat ve şeker fabrikaları gibi ulusal sanayi kuruluşları, İş Bankası, Tekel gibi diğerleriyle birlikte "30'lu yıllarda ulusal sanayiın dayanakları olmaktan çıktılar, tekellerin dayanaklarına dönüştüler."

İşbirlikçi tekелci burjuvazi, bu dönemden başlayıp bugüne kadar gelen süreçte ülkede iktidar dizginlerini elinde tuttu, emperyalizmin temel dayanağını oluşturdu ve demokrasi düşmanlığının ülke içindeki başlıca kaynağını oluşturdu.

Bununla birlikte, Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki yukarıdan, ilerici siyasal ancak dayanaksız atılan bir dizi adım geçersizleşti. Hilafet ve Sultanlığın kaldırılması gibi gelişmeler, kuşkusuz ilerici içerik taşıyordu. Tıpkı tekke ve zaviyelerin kapatılmasında olduğu gibi. Ancak Osmanlı merkezi feodalitesiyle, saray ve çevresiyle hesaplaşmanın unsurları olan bu tedbirler, burjuva despotizminin ağırlığı altında ona tabi kılındılar, halkçı bir karakter kazanmadılar. Hatta "dinle savaş" içerikli dayatmalar ve tepeden inme yöntemlerle çarpıklaştırılarak, ilerici içeriklerine karşın pratikte halka karşı şekillendiler. Latin harflerinin kabulü, bilimsel, kültürel, teknik gelişmenin, dolayısıyla sanayiın ihtiyacıydı, doğal ki ilerici nitelikteydi. Ancak ülkenin içinde olduğu gelişme sürecinin özellikleriyle düşünüldüğünde, Türkiye'nin öncelikli tercihlerinden olan "Batılılaşma"yı, sömürgeleşme olarak kolaylaştırıcı rol oynadı.

Emperyalizmle birleşme ve onun pekiştirdiği demokrasi karşıtlığı, tüm gelişmesi boyunca, ekonomik, siyasal, kültürel, hukuki bütün bir sürece yön verdi. Her yeni yıl ve gün ülkenin bağımsızlığı daha çok elden çıkar ve sömürgeleşme yolunda ilerlenirken, ülkenin demokratik olmayan yapısı iyice oturdu, faşist eğilim tayin edici bir güç kazandı. Süreç tamamıyla bozuşma ve çürümeye götürdü.

Bugün Türkiye, sanayiın, artık övgüsü dizginsizce yapılan yabancı sermaye kucağında sağladığı önemli denebilecek gelişmeye rağmen çok yönlü bir çürümeye içindedir.

Sanayi, ticaret ve bankacılık emperyalizmin kontrolündedir. Emperyalizmin bu kontrolü, son iki on yıl içinde dayatılan özelleştirme, taşeronlaştırma, esnek çalışma, sosyal güvenlik sisteminin tasfiyesinde atılan adımlar gibi unsurları; ithalat, kotalar, düşük taban fiyatları ve yüksek girdilerle tarım ve hayvancılığın öldürülmesine yönelik uygulamaları ve gümrük birliği, MAI ve MIGA, uluslararası tahkim gibi ülke bağımsızlığını hukuki alan dahil tüm alanlarda yok etmeye yönelik tedbirlerle, Türkiye'nin bir açık pazar haline dönüştürülmesine takılan ad olan globalleşme ya da küreselleşme çerçevesinde son sınıra kadar dayanmaktadır.

* EMEP Genel Merkezi

Ülkede emperyalizme peşkeş çekilmedik tek bir yeraltı ya da yerüstü zenginliği kalmamıştır. Ne TEKEL, ne telefon, ne enerji santralleri, ne tersaneler, ne rafineri ve petrol dağıtımı, ne madenler, ne de çakıltaşlarının bile değerli olduğu söylenen topraklar! Sana-yi Cumhuriyet tarihi boyunca ve özellikle son on yıllarda geliştirmiştir ancak bütün ekonomik hayatı kumanda mevkileriyle birlikte emperyalizmi elinde tutmaktadır. Ekonomik yaşamı yöneten IMF ve Dünya Bankası gibi emperyalist kuruluşlardır. Türk burjuvazisi, emperyalizme taşeronluktan payına düşecek kırıntılar peşindedir.

Özellikle özelleştirme politikasıyla yoğun işten artmalar yaşanmış, işsizlik tırmanmıştır. Azami tekel kârının gerçekleştirilmesi amacı, ülkenin istisnasız bütün işletmelerinde hem üretime hem de çalışma yaşamına yön vermektedir. Çalışma yaşamı kurlsız hale getirilerek işgünü uzunluğu da içinde olmak üzere sömürünün yoğunlaştırıcısı tüm unsurların en yüksek düzeyde rollerini oynamasının önündeki bütün engeller kaldırılmaktadır. Enflasyonist politika, zamların aylık otomatikçe bağlanması, yine bu çerçevede rolünü oynamaktadır. İşgücünün kendisini yenilemesine, işgücünün yeniden üretimine yönelik -ücret, sosyal haklar, iş güvenliği ve güvencesi ve bunları var edecek örgütlenme hakkı gibi- tüm unsurları ise yok edilmektedir.

İlerlemenin temeli olacak üretim süreci, işsizlik, sefalet, açlık ve yoksulluk saçar durumdadır. Üstelik anarşi, yüksek tekel kâr ve krize götüren diğer nitelikleriyle üretim sürecindeki çürümüşlük bunlardan ibaret değildir. Üretken olmayan sermaye büyüklüğü, faiz, çeşitli biçimleriyle rant, spekülasyon, ayrılmaz parçası olan yolsuzluk ve skandallarla birlikte Cumhuriyet tarihindeki en yüksek boyuta ulaşmıştır. Yeni çıkarılan vergi yasasının mürekkebi kurumadan, bizzat hükümet tarafından banka ve borsalar açısından delinmesiyle bu iki alana sağlanan katrilyonluk destekler, ekonominin içinde olduğu içler acısı halini gösterdiği kadar, emeği ile geçinenlere verilen değeri de ortaya koymaktadır. Kara para sermayenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır: uyuşturucu, genel olarak kaçakçılık, kumar gibi MAFYA etkinlikleriyle sistemin temel bir unsuru durumundadır. "Çeteler", siyasi nedenlerin yanında, ekonominin niteliğinin doğrudan bir yansıması olarak da, ülkede bugünkü etkinlik güçlerine ulaşmıştır; bu nedenle bütün edebiyata rağmen üstlerine gidilememektedir.

Çürüme, kültür alanında çok belirgindir. Nazım Hikmet gibi bir şair bir daha çıkmadığı gibi, roman ölüyor, dahası, "demir ağlarla ördük anayurdu"

yerine örneğin "demir parmaklıklarla çevirdik anayurdu" denemeyeceği ve Tarkanlı-Sandallı yozluk çok sesli yeni heyecanlar üretilmesine yer bırakmadığı için, burjuvazi 75. yıl marşı olarak ilerici coşku döneminin 10. yıl marşını kullanmaktan başka çare bulmıyor. İflasın belgelenmesinden kaçınılarak belirlenen "yeni" marş, eskisinin çok gerisinde bir düzeyde kalıyor.

Türkiye'nin 75 yılda geldiği noktanın bir göstergesi ise, parlamento ve seçim sistemidir. Parlamento tamamen MGK'nın tahakkümünde, onun "tasviye kararları"nı onaylar durumdadır ve içindeki siyasi partiler halka düşmanlıkta birbirleriyle yarışmaktadır. Bunun doğal sonucu, halkın bu partilerden umudunu kesmesi ve onlardan kopmakta olmasıdır. Parlamento halk indinde bir itibara sahip değildir. Emekçiler deneyleriyle demokrasinin onlardan beklenemeyeceğini öğrenmekte, kendi güçlerine güven toplamaktadırlar.

Öncenin ikinci seçmenli ve aslında tek seçiminin milli şefler olduğu seçim sistemi, "61. Anayasası uyarınca yapılan iki seçim dışında barajlar ve maddi diğer engellemelerle son yıllara uyarlanmıştır ve halkı politikadan uzak tutma temel kaygısıyla düzenlenmiştir. Son olarak iki turlu sistem tartışması yeniden gündemdedir.

Ulusal hareketin yöneticisi ilerici parlamento yerini bugünkü açık pazarcı, özelleştirmeci, ABD, AB, İsrail gibi emperyalist ve yayılmacı ülkelerle yapılan ikili antlaşmalara imza atan parlamentoya bırakmıştır. Dış politikada "Yurtta sulh cihanda sulh" parolasının yerini, bütün komşularla düşmanlık ilişkisi almıştır. Kurtuluş Savaşı'nın işgalcilere karşı savaşıran ordusu, şimdi ülke dışında askeri hareketler yapmaktadır. Ulusal hareketin içinde doğan CHP ise yerini DYP, ANAP, FP, DSP ve bugünkü CHP gibi ülkenin bağımsızlığına konan ipoteklerin suç ortağı partilere bırakmıştır.

Demokrasi ve özgürlükler alanında ise bir arpa boyu yol alınmamıştır. Eskinin despotizmi günümüzde daha teknik ve modernize biçimler altında sürmektedir. Yine insanların kafası kırılmakta ve kurşunlanmaktadır, ama örneğin işkencelerde artık "Filistin askısı" ve gelişkin elektrik verme teknikleri kullanılmaktadır. Eski "askeri bölgeler" in yerine artık OHAL bölgesi denmektedir. "Cumartesi Anneleri"ne gaz bombası atılmaktadır. İnsan haklarının kullanılabilir olmasının emekçi iktidarına kalacağı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin, 75.yılında, bağımsızlık, demokrasi ve özgürlük mücadelesi verecek işçi ve emekçilerin elinde yenilenmeye ihtiyaç gösterdiği kesin.

Türkiye'ye Demokratik Bir Cumhuriyet Yaraşır

M. Recai Kutan *

Cumhuriyetimizi ne tür zor tarihsel koşullarda kurduğumuzu bilmem söylememe gerek var mı?

Koskoca bir Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye edildiği, memleket topraklarının bütünüyle işgal edildiği o hayat-memat günlerinden bugünlere Cumhuriyet sayesinde gelebildik. Gerçekten Türkiye'ye Cumhuriyet çok gerekiyordu. Osmanlı Monarşisi içten içe çürümeye başlamıştı. Artık tarih sahnesinden çekilmesi gerekiyordu. Osmanlı Hanedanlığı'nın dine de, devlete de, topluma da verebilecek hiçbir şeyi kalmamıştı. Hilafet diye bir kurum zaten sahici dinsel bir kurum değildi, daha çok dini ritüellerle bezenmiş sembolik bir kisve görünümündeydi. Osmanlı aslında Hilafetçi değil Saltanatçı bir rejimdi. Hilafet, Peygamberden sonraki kısa süreli dönemden itibaren zaten tartışmalı bir kurumdur. Cumhuriyeti kuran kadro, kendilerine Fransa'yı örnek olarak almışlardı. Onların korkuları vardı. Eski düzeni sürdürmek isteyenlerin "karşı devrimi"nden korkuyorlardı. Bu yüzden eski düzene ait ne varsa hepsini yoketmek gerektiğine inanmışlardı. Nitekim modernleşmek adına yaptıkları "toplum mühendisliği"nden öte bir şey değildi. Onların da kafalarında yeni bir toplum projesi vardı. Devlet eliyle "yeni bir toplum" yaratmak, Cumhuriyeti yerleştirmek adına çok gerekli görülüyordu.

Cumhuriyetimiz Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra

* FP Genel Başkanı, Malatya Milletvekili

kuruldu. Cumhuriyeti kuranlar, asker sivil bürokratlardı.

Tarihsel koşullar nedeniyle Cumhuriyetimiz uzun yıllar "tek parti rejimi"yle özdeşleşti. Mustafa Kemal Atatürk'ün muhalefet partisi olarak kurdurduğu Serbest Fırka deneyiminden anlıyoruz ki gerçekte Atatürk daha o dönemde bile Cumhuriyetin bir şekilde demokratikleştirilmesinden yanaydı. Ama o günkü koşullar Atatürk'ün kafasında varolduğuna inandığımız "demokratik cumhuriyet" in kurulması için müsait değildi. Atatürk'ün ölümünden hemen sonra ise bu idealden tamamen vazgeçildiğini görüyoruz. İkinci Cumhurbaşkanı olarak seçilen rahmetli İsmet İnönü'nün kendisini "Milli Şef" ilan ettirmesi, o günkü Faşist devlet anlayışından Cumhuriyetçi elitlerimizin ne denli etkilendiklerini gösteren ibretamiz bir olgudur.

Faşizmin devlet anlayışını Cumhuriyetçilik adına benimseyen o dönemin iktidar seçkinleri, "devletin bekası" adına her türlü özgürlüğün kısıtlanabileceğine, hatta yokedilebileceğine yürekten inanıyorlardı. O dönemin iktidar seçkinlerinin gözünde, demokrasi, bir "düşman ideolojisi" gibi algılanırdı ve demokrasiyi savunanların "Cumhuriyet düşmanı" oldukları varsayılırdı.

Faşizmin Avrupa'nın bir bölümünde yükselen bir değer haline geldiği bir dönemde Cumhuriyetçi seçkinlerimizin kendilerini Hitler ve Mussolini ile özdeşleştirmeleri Türkiye'nin demokrasiye geçişinin önünde ciddi bir engel oluşturmuştur. "Kutsal Devlet" ve "Milli Şef" ideolojisi, toplumda varolan farklılıkların hasım kabul edilmesini ve tasfiye edilmesini beraberinde getiriyordu. Faşizmin devlet anlayışını Cumhuriyetçilik adına benimseyen o dönemin iktidar seçkinleri, "devletin bekası" adına her türlü özgürlüğün kısıtlanabileceğine, hatta yokedilebileceğine yürekten inanıyorlardı. O dönemin iktidar seçkinlerinin gözünde, demokrasi, bir "düşman ideolojisi" gibi algılanırdı

ve demokrasiyi savunanların "Cumhuriyet düşmanı" oldukları varsayılırdı.

1946 yılına kadar Türkiye "tek partili otoriter bir rejim"le yaşamak zorunda kaldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye kendini galiplerin isteği doğrultusunda değiştirerek "çok partili hayata" geçti. Demokrasi ile "çok partililik" özdeşleştirildi. Oysa demokrasi sadece "çok partililikten" ibaret bir rejimin adı değildi.

1950 seçimlerinde CHP'nin iktidarı DP'ye bırakması, tam bir şok etkisi yarattı. Bu "yeter söz milletin" anlayışıyla yola çıkan Demokrat Parti'nin şahsında halkın CHP'nin yıllardır süregelen politikalarını benimsemediği anlamına geliyordu. Bilindiği gibi, tarihsel iktidar blokunu oluşturan güçler, hiçbir zaman DP iktidarını hazmedemediler. 1960'da askeri bir darbe ile DP iktidardan alaşağı edildi. Osmalıdan devraldığımız "siyaseten katli" geleneği bir kez daha hortlatıldı.

1971 müdahalesini, 1980 askeri darbesi izledi. 1997 Türkiye'sinde hepimizin bildiği 28 Şubat süreci yaşandı.

Cumhuriyet'le birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün kesin talimatıyla kışlasına çekilen ordu, darbeler sürecinde yeniden siyasetin aktif özneleri olarak belirmeye başladı.

Cumhuriyetimiz bugün 75 yaşında. Cumhuriyetimiz periferisindeki ülkelerin rejimleriyle kıyaslandığında hiç kuşkusuz çok daha özgürlüktür. Ama Cumhuriyetimiz demokratik Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında hâlâ özgürlükler açısından özürli bir Cumhuriyettir. Bize göre, Cumhuriyetimizin demokrasi eksikliği fazlasıyla vardır.

Demokrasi, bugün bütün dünyada genel kabul görmüş rejimlerin başında gelmektedir. Bugünün demokrasi anlayışı, dünün klasik demokrasi anlayışından da tamamen farklıdır. Bugünün demokrasi anlayışı, daha çok özgürlük ve daha çok katılım-temsil temelinde şekillenmektedir. İnsan hakları ve özgürlükler olmadan artık demokrasiden söz etmek olanaksız hale gelmiş bulunuyor. Avrupa kendini ikibinli yıllara "daha çok demokrasi ve daha fazla özgürlük" anlayışıyla hazırlıyor. Kendi hukuk normlarını ve kurumsal

yapılarını hep bu anlayış doğrultusunda şekillendiriyor.

Bizim dünyanın genel gidişatına aykırı bir gidişat içinde olmamız kabul edilemez. Cumhuriyetimiz bir an önce demokratikleştirilmelidir. Demokratik özden yoksun bir Cumhuriyet, tek kelime ile totaliter ve otoriter bir Cumhuriyettir.

Biz her türlü düşüncenin özgürce dile getirilebildiği, herkesin korkusuzca örgütlenebildiği, seçimle gelip seçimle gitme ilkesinin herkes tarafından benimsendiği, hiç kimsenin bir diğeri üzerinde ideolojik hegemonya kurmak istemediği demokratik bir Cumhuriyetten yanayız.

Halkı "sürü" yerine koyan iktidar seçkinlerinin vesayetindeki totaliter-baskıcı bir Cumhuriyetten yana olmak bize göre Türkiye'yi çağın gerisine düşürme ihanetinin adıdır.

yanayız.

Halkı "sürü" yerine koyan iktidar seçkinlerinin vesayetindeki totaliter-baskıcı bir Cumhuriyetten yana olmak bize göre Türkiye'yi çağın gerisine düşürme ihanetinin adıdır. Biz her türlü tahakkümden ve vesayetten uzak, yurttaşların özgür iradeleriyle oluşan demokratik bir Cumhuriyetimiz olsun istiyoruz.

Biz, bireyi ve toplumu devlet için var kabul eden totaliter anlayışlar doğrultusunda biçimlendirilecek bir Cumhuriyet yerine; devleti, birey ve toplum için var kabul eden demokratik bir Cumhuriyetimiz olsun istiyoruz.

Demokratik Cumhuriyetin bütün yurttaşlarının özgür ve eşit olduklarına inanıyoruz. Bütün yurttaşlarına karşı yansız ve eşit davranmayan bir Cumhuriyet'in demokrasiden yoksun olduğunu söylemek bile gereksiz.

İktidar seçkinlerinin anlayışı Türkiye'yi çağdaş demokratik gelişmelerin gerisine iten totaliter bir anlayışı ifade ediyor. Bizim demokratik Cumhuriyet anlayışımız ise Türkiye'yi çağdaşlaştırmayı amaçlıyor.

Demokratik olmayan bir Cumhuriyet, Atatürk'ün çağdaşlaşma ülküsüyle bağdaşmamaktadır.

Bize göre demokrasi ruh, cumhuriyet ise beden-

dir. Demokrasiden yoksun bir Cumhuriyet bize göre ruhsuz bir bedenden farksızdır.

Cumhuriyet artık fobilerinden kurtulmalıdır. Fobiler üzerine siyaset geliştiren bir Cumhuriyetçi anlayış, demokrasiye geçişimizin önünde engel teşkil ediyor.

Yurttaşlarının bir kısmını farklı olan düşüncelerinden ve yaşam tarzından ötürü "hasım" gibi algılayan bir anlayış. Demokratik Cumhuriyete geçişimizin önünde engel olarak duran anti-demokratik bir anlayışın ifadesidir.

Türkiye'yi ikibinli yılların "daha çok hukuk, daha çok özgürlük" anlayışıyla ileriye götürmek yerine "Milli Şef" döneminin katı-diktatoryal dönemlerine geri götürmek sevdasında olan siyasal elitler, gericilikten öte bir iş yapmış olmuyorlar. Türkiye'de en büyük tehlikelerden biri de işte bu demokrasiden geriye dönüşü simgeleyen "siyasal irtica" tehlikesidir. Demokratik Cumhuriyetin "zenci yurttaşları" olamaz. Demokratik Cumhuriyetin köleleri hiç olamaz. Demokratik Cumhuriyetin özgür ve eşit yurttaşları olur. Demokrasinin öngördüğü özgürlükçü ve eşitlikçi yurttaşlık kurumunu bir an önce yerli yerine oturtmalıyız. Demokratik Cumhuriyetin kendi vatandaşlarına empoze edeceği resmi bir ideolojisi olamaz. Resmi ideolojisi olan hiçbir devletin bütün vatandaşlarına yansız davranamayacağı apaçık bilinen bir husustur.

Cumhuriyet, hakimiyetin hanedanların elinden alınıp bir avuç yönetici seçkinin eline bırakıldığı bir yönetim biçimi olarak anlaşılmamalıdır. Cumhuriyetin sahibi de efendisi de halkın bizzat kendisidir. Hakimiyet kayıtsız şartsız millete aittir.

Demokratik bir Cumhuriyetimiz olsun istiyorsak, herşeyden önce devlet ve siyaset anlayışımızı tümünden değiştirmemiz gerekiyor. Devleti, topluma ideoloji taşıyan bir aygıt olarak değerlendiren anti-demokratik anlayış yerine devletin topluma hizmet götüren aracı nötr bir kurum olarak değerlendiren demokratik anlayışı benimsemeliyiz. Siyaseti de bir kavga alanı olarak değil toplumsal barışı ve uzlaşmayı sağlayan demokratik bir yarış, rekabet alanı olarak değerlendirmeliyiz. Devleti de siyaseti de ideolojik manipülasyon veya baskı aracı olarak değerlendiren totaliter-otoriter anlayışlardan yakamızı kurtarmalıyız.

Demokratik Cumhuriyetin laiklik anlayışı da bütünüyle demokratik olmalıdır. Otoriter ve dayatmacı uygulamalar, demokratik laiklik anlayışıyla bağdaşamamaktadır. Laikliği siyasallaştıran anlayış, demokrasiyi özünden tahrir eden bir anlayıştır. "Siyasal laikçilik" anlayışı, bize göre demokrasiye geçişimizin önünde engel teşkil eden çağdışı bir anlayıştır. Bize göre, demokratik bir cumhuriyet, merkeziyetçi ve bürokratik bir cumhuriyet değildir. Bu yüzden merkezde toplanan devasa yetkiler yerel topluluklara dağıtılmalıdır. Yerel toplulukların yetki alanları genişletilmelidir. Merkezden değil yerinden yönetime geçilmelidir. Yerel toplulukların seçilmiş belediye başkanlarını da tıpkı seçilmiş milletvekilleri gibi -adi suçlar hariç- siyasi doku-

***Laikliği siyasallaştıran anlayış,
demokrasiyi özünden tahrir eden bir
anlayıştır. "Siyasal laikçilik" anlayışı,
bize göre demokrasiye geçişimizin
önünde engel teşkil eden çağdışı bir
anlayıştır.***

nulmazlıkları olmalıdır.

Yargı siyasetin emrinde olmamalıdır. Yargı bütünüyle bağımsız olmalıdır. Hukukun üstünlüğü esas alınmalıdır. "Daha çok hukuk, daha az devlet" anlayışı benimsenmelidir. Demokratik Cumhuriyetin anayasası, sivil ve özgürlükçü olmalıdır.

Biz Fazilet Partisi olarak şuna içtenlikle inanıyoruz ki, mevcut Cumhuriyetimiz demokrasi noktasında varolan eksiklerini Atatürk'ün öngördüğü çağdaşlaşma ülküsü doğrultusunda bir an önce giderecektir. Bizim siyasi mücadelemiz Cumhuriyetimizi daha çok demokratikleştirme mücadelesidir. Herkesin bunu böyle bilmesini isteriz.

Az gittik, uz gittik...

Saruhan Oluç*

Cumhuriyet'in 75. yıl kutlamalarının hazırlandığı bu dönemde, süreçle ilgili değerlendirmelerin demokrasi ile bağlantılı ele alınıp alınmadığı, işin püf noktasını oluşturuyor. 'Cumhuriyet, ama nasıl bir cumhuriyet?' sorusu sorulmadan yapılan bütün tartışmalar, içi doldurulmayan bir retoriğe dönüşüyor.

Tarihsel süreç açısından cumhuriyet kavramı her zaman demokrasiyle özdeşleşmiş değil. Demokrasi olmayan cumhuriyetler olduğu gibi; Cumhuriyetin demokrasinin gerekli şartı olmadığı da biliniyor. Kişisel diktatörlüklerden tek parti devletlerine, otoriter rejimlerden faşist rejimlere kadar, son derece geniş bir yelpaze, halk iradesinin çiğnendiği cumhuriyet türlerini içeriyor. Pinochet, Evren, Suharto, Saddam, Kaddafi gibi yaşayan örneklerden de görüleceği gibi, bunların her biri son derece anti demokratik rejimler, ama cumhuriyetler olarak varlıklarını sürdürabiliyor.

Türkiye'de de 75. yıl tartışmalarını, 12 Eylül askeri rejiminin yaratmış ve şekillendirmiş olduğu Anayasa, yasalar ve kurumların etkisi ve baskısı altında yaptığımızı ve son 18 yıla bu askeri rejimin damgasını vurmuş olduğunu unutmamak gerekiyor.

Sadece monarşinin karşıtı olan, babadan oğula aktarılmayan, seçilen, görev ve yetkileri anayasal olarak belirlenmiş merciler tarafından yönetilen bir siyasal düzen olarak cumhuriyetten söz ediliyorsa; dünya devletlerinin birçoğunun monarşi olmaktan çıktığı günümüzde, bu tanımın güncel anlamının yeterli olmadığı da çok açık. Ancak tartışmalar öyle gösteriyor ki,

Cumhuriyet'ten yana olduğunu açıklayan birçok kişi konuyu bu denli basite indirgeyerek ele alıyor. Keza 'teokrasiyi istememe' anlamında sözedilen bir cumhuriyet ise, yine bu haliyle bırakıldığında yeterli değil. Belki Türkiye'nin politik konjonktürü açısından değerlendirildiğinde, bu tür bir politik pozisyon alış birçok kişiye yeterli gelebilir, ama işin sihrinin bozulduğu nokta tam da burasıdır.

Bugün, Türkiye'de, islami cumhuriyetçilerle militarist cumhuriyetçiler arasında sürdürülmeye çalışılan tartışmada, her iki kesimin de demokrasiyi dışla-

Sadece monarşinin karşıtı olan, babadan oğula aktarılmayan, seçilen, görev ve yetkileri anayasal olarak belirlenmiş merciler tarafından yönetilen bir siyasal düzen olarak cumhuriyetten söz ediliyorsa; dünya devletlerinin birçoğunun monarşi olmaktan çıktığı günümüzde, bu tanımın güncel anlamının yeterli olmadığı da çok açık.

yan bir hedefe yöneldiği gözleniyor. Bir tarafta, iktidarı, dünyevilikten uzaklaştırıp, ruhani bir alana iade eden ve tüm toplumsal yaşamı inançlar çerçevesinde düzenlemeye çalışan bir yaklaşım söz konusu iken; diğer tarafta ise halkı, devletin ve resmi ideolojinin neferi olarak gören, orduyu devletin ve ülkenin efendisi olarak değerlendiren bir yaklaşım bulunuyor.

Sorun esas itibarıyla Türkiye'de bu iki yaklaşımı benimseyen, içselleştiren veya bu yaklaşımların uygulamalarına karşı çıkmayanlar, devleti bir silahlı veya ruhani gücün koruyup kollayabileceğine inananların aslında demokrasisiz cumhuriyet tasavvurlarının 75 yıl içinde çeşitli defalar krizlere ve tıkanmalara yol açmasından kaynaklanıyor.

Buna karşılık siyasal ve kamusal sorunların eşit yurttaşların sorumluluğunda bulunduğu; devletin, hükümetin, yönetimin, siyasetin sahibinin yurttaşlar olduğu bir cumhuriyet tanımı ile demokratik anlayış birbirine yaklaşıyor. Hukuki ve siyasal eşitliği hedefleyen, kamu çıkarını bireyin çıkarının üstünde değerlendiren ve katılımı artırmayı amaçlayan bir anlayış yurt-

* Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) Genel Başkan Yardımcısı

taş iradesini ön plana çıkardığı gibi, yurttaşların da gerçek karar mekanizmalarını oluşturmalarını, yönetmelerini, denetimlerini ve geri çağırma haklarını kullanmalarını öngörüyor. Orduyu veya sivil bürokrasiyi devletin sahibi ve koruyucusu, kollayıcısı olarak, yurttaş iradesinin üstünde değerlendirmiyor. Bu anlayışa göre kamusal işlerin ve yönetimin sahibi halktır. Halk devlet için yoktur, devlet halk için vardır ve bu zihniyete bağlı olarak asker ve sivil bürokratlar halkın görevlendirilmiş hizmetkârlarıdır.

Öte yandan bugün Cumhuriyet tartışmalarında kullanılan kalıplar ve kodlar üstünde pek fazla tartışılmadan geçerli olduğu düşünülen kabullere dayanıyor. Bu kabullerin başında da Anayasa'da bulunan, "Türkiye Cumhuriyeti demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletidir" ifadesi geliyor. 75 yıllık süreçte, bu sıfatların bazılarının anlam kazandığı, karşılıklarının geliştirilmeye çalışıldığı kimi dönemler olmuş olsa da, bugünkü durumun, bu sıfatlara uygun olduğunu iddia etmek mümkün değil.

Hukuk Devleti...

Öyle bir hukuk devleti düşünelim ki, Yargıtay Başkanı veya Anayasa Mahkemesi Başkanı yargının bağımsız olmadığını söylesin; veya imzalanmış olan bütün uluslararası anlaşmalara aykırı davranılsın; ya da evrensel hukuk normlarına ve ilkelerine uyulmasın; yargıda askeri ve sivil yargı biçiminde çift başlılık hüküm sürsün; yargı dışındaki güçler olağanüstü güçlensin, çek-senet tahsilatı mafyaları ve bunun dışındaki kara para aklama şebekeleri büyük bir hızla çoğalsın vs. Öte yandan hukuk devletinin varlığı bir yana, yasa devletinin bile varlığını kuşkuya düşüren uygulamalar, yargısız infazlar, faili meçhuller vb. uygulamalar söz konusu olsun.

Bunların yaşandığı bir yerde yargının işlevsel ve inandırıcı, güven verici olduğu ileri sürülemez.

Kısacası, Türkiye'nin bir hukuk devleti olduğunu, hiç olmazsa evrensel hukuk normları ve standartları açısından iddia etmek mümkün değildir. Hukukun üstünlüğü, yurttaşların adalet karşısında eşit olmaları, yargının bağımsızlığı gibi kavramların ve anlayışların geçersizliği, hukuk devletinin varlığını sorgulatan en önemli faktörlerdir.

Bunlara ek olarak 1998 bütçesinde, Adalet Bakanlığı için ayrılan payın yüzde 1.5 civarında olması da bu alana devlet katında ne kadar önem verildiğini gösteriyor.

Sosyal Devlet....

Hukuk devleti kavramında olduğu gibi, sosyal devlet kavramına da içkin olan ve yurttaşların bugününü ve geleceğini güvence altına alan bazı özellikleri Türkiye'de bulmak mümkün değildir? Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarında olağanüstü geri noktada olan bir ülkede; işsizliğin ve gelir dağılımı adaletsizliğinin bu denli yüksek yaşandığı, buna karşılık işsizlik yardımı, sosyal yardım vb. türden işleyişlerin bulunmadığı bir ülkede sosyal devlet olma özelliğinin neden ve nasıl kazanıldığı belli değildir.

Türkiye'nin bir hukuk devleti olduğunu, hiç olmazsa evrensel hukuk normları ve standartları açısından iddia etmek mümkün değildir. Hukukun üstünlüğü, yurttaşların adalet karşısında eşit olmaları, yargının bağımsızlığı gibi kavramların ve anlayışların geçersizliği, hukuk devletinin varlığını sorgulatan en önemli faktörlerdir.

Türkiye uluslararası raporlara bakıldığında, eğitime en az yatırım yapan ülkelerin başında geliyor. UNICEF'in hazırlatmış olduğu bir rapora göre Türkiye kişi başına 25 dolarlık eğitim yatırımı yaparken, İsveç'te bu oran 1595 dolardır. En yakınımızdaki Yunanistan'da bu oran 123 dolar civarında seyrediyor. 1998 bütçesine gözetdiğimizde, eğitime yüzde 11'lik bir pay

ayrıldığı görülüyor. Bu oran, 80'lerden bu yana eğitim harcamaları için bütçeden ayrılmış olan en düşük paydır.

Öte yandan, Türk Tabipler Birliği'nin, sağlık sektörü ve toplumsal sağlık düzeyi ile ilgili olarak yaptırdığı, ülkelerarası karşılaştırmalı araştırmada Türkiye; Sierra Leone, Mozambik, Liberya, Buton, Burundi gibi çok sayıda Afrika ve Uzakdoğu ülkesinden daha geride görünüyor. Türkiye'de, genel bütçeden sağlığa yüzde 2.5-3 arasında pay ayrılırken, bu oran komşumuz Yunanistan'da yüzde 7, İngiltere ve Hollanda'da yüzde 14, Çek Cumhuriyeti'nde yüzde 17 olarak görünüyor. Türkiye; Gine, Somali, Mali, Etiyopya, Nijerya, Uganda, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerle aynı sıralarda yer alıyor. Türkiye'de, devletin, bir yılda kişi başına yaptığı toplam sağlık harcaması 100-120 dolar civarındayken, bu rakam Avrupa ülkelerinde, 1000-2000 dolar düzeyinde gerçekleşiyor.

Eğitim ve sağlık harcamalarına toplam olarak ayrılan payın yüzde 15'i bile bulmaması, yıllık nüfus artış hızının yüzde 1.5-2 arasında olduğu bir toplumda ve nüfusun yarısının eğitim çağına olduğu bir ülkede, geleceğe ilişkin hiçbir yatırım yapılmadığı görülüyor.

Türkiye'de herkes, bir insanlık hakkı olan sosyal güvenlik hakkına da kavuşmıyor. Bugüne kadar ki uygulamaların hiçbirinde tüm ülke nüfusu kapsamıyor. Hiçbir dönemde tutarlı veri ve esaslara dayalı bir sosyal güvenlik politikası uygulanmıyor. Sosyal güvenlik kuruluşlarının olanaklarından en ucuz biçimde yararlanma zihniyeti bunları çökertiyor.

Bu uygulamaların bir uzantısı olarak, siyasi partiler politik amaçlarla sosyal güvenlik hakkını belirli sosyal gruplar yararına kolaylaştırmak yönüne gidiyor. Sosyal güvenlik kuruluşlarının sorunlarının uzun vadeli çözümlere bağlanamamış olmasının sonucunda hem sigortalılara hem de ülke ekonomisine zarar veren bir durumla karşı karşıya kalınıyor.

Bugün, hâlâ, Türkiye'de sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak; genel bütçeden, sosyal güvenlik kurumlarına mali destek sağlanması tartışılır bir durumdur. Halbuki Batı ülkelerinde, sosyal devlet kavramının doğmuş olduğu bütün toplumlar, bugün yeni liberal politikalar nedeniyle sosyal haklara yönelik birçok saldırı olsa da, devletin bu alanda üstüne düşenler ilkesel olarak tartışılmıyor. Batı ülkelerinde sosyal harcamaların milli gelire oranı yüzde 60-70 seviyelerinde dolaşıyor. Buna karşılık 1980-1995 arası Türkiye'si'ne bakıldığında, sosyal harcamaların milli gelirdeki payının yüzde 33'den 21'e düştüğü görülüyor.

Toplumun yüzde 20'lik zengin azınlığının milli gelirin yüzde 55'ini aldığı; buna karşılık fakir yüzde 20'lik kesiminin ise, yüzde 5'lik pay aldığı bir ülkede yaşıyoruz. Yüksek enflasyonda, Arjantin ve Brezilya'dan sonra, üçüncü durumdayız. Eşitsiz gelişme, iller ve bölgeler arasında da sürüyor. 19 il, Türkiye toplam gelirinin yarısına el koyuyor. İstanbul ve Gaziantep hanelerinin ortalama gelirleri arasında yüzde 234 fark olduğu görülüyor. Öte yandan, büyük kentlerde de olağanüstü bir bölüşüm eşitsizliği var. İstanbul'da en yoksul ile en fakir arasındaki fark 1437 kat.

Tüm bu özellikleri ardı ardına sıraladığımızda, bırakalım Türkiye'nin bir sosyal devlet olmasını, böyle bir yapı oluşturmak üzere hazırlıkların bile yapılmadığı ortada. Tam tersine eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanları da kapsayan derin bir özelleştirme furysası bütün hızıyla sürüyor.

Buna karşılık son 18 yılın silahlanmaya ve askeri harcamalara yönelik bütçe ve milli gelir paylarına gözetildiğinde istikrarlı bir artışın olduğu gözleniyor. Cari harcamaların personel ödenekleri dışında kalan bölümünü oluşturan diğer cari harcamalar 1998 bütçesinin

yüzde 8.9'luk bölümünü oluşturuyor ve bu meblağ resmi açıklamalara göre "terörle mücadele" amaçlı kullanılıyor. Milli Savunma Bakanlığı, Emniyet, Jandarma bütçelerinin toplamı ise bütçenin yüzde 13.8'ini oluşturuyor. Buna Savunma Sanayii Fonu da eklendiğinde Türkiye bütçesinin sosyal amaçlı hazırlanmadığına dair çok açık bir görüntü ortaya çıkıyor.

Laik Devlet...

Bilinir ki, laik bir rejimde, ne devlet dini kontrol eder; ne de din devleti.

Devlet; herhangi bir dine bağlı olmayanlar dahil, insan grupları arasında ayırım gözetmez, hiçbirini kayırmaz, hepsine eşit uzaklıkta durur.

Başkalarının özgürlüğünü çiğnememek koşuluyla, herkes, din ve vicdan özgürlüğüne sahip olur.

Din eğitimi, devletin dışındadır.

Kamu hizmeti verenler dinsel simgeler kullanmazlar, ama kamu hizmetlerinden yararlananların kılık kıyafetlerine karışılmaz.

Ama, Türkiye'de devlet dini kontrol ediyor. Diyanet İşleri Bakanlığı aracılığıyla sünni İslam resmi devlet dini haline getiriliyor, bir mezhep kollanıp korunuyor, Alevilik horlanıyor, din ve inanç çeşitliliği yok sayılıyor.

Kamu kaynakları ile dinsel faaliyetler destekleniyor; din adamlarının eğitimi ve ücretleri devlet tarafından karşılanıyor. Devlet; okullarında zorunlu din eğitimi dersleri veriyor, Kur'an kursları açıyor, imam hatiplere yatırım yapıyor.

Devlet; yurttaşlarına, nüfus cüzdanlarında bile, bir dini kimlik tanımıyor.

Bu uygulamalarla birlikte, bugüne kadar, İslamcılığın devletle eklemlenmesi özellikle Diyanet İşleri Bakanlığı aracılığıyla gerçekleşiyor. Bugüne kadar siyasal İslam, devletin yarattığı olanakları kullanarak hareket alanını genişletiyor, kadrosunu geliştiriyor. Ve yine bugüne kadar bütün iktidarlar döneminde İslamcılık, solu zayıflatmak amacıyla devlet eli ile güçlendiriliyor.

Bu koşullarda laik bir devletten söz edilmesi de gerçekliğe tekabül etmiyor.

Üstelik Diyanet İşleri için bütçeden ayrılan payın yüzde 10'lar civarında dolaşması da bu konudaki devlet müdahalesinin mali boyutunu açığa çıkarıyor.

Bu koşulları değiştirmeden, siyasal İslam'ın toplumsal temelini daraltmak mümkün değildir. Çünkü bir kez devletin din alanına müdahalesi kabul edildiğinde bu müdahale mekanizmalarını ve yollarını kullanıp, dinin devlet alanına hakim olmasını hedefleyenler için de meşru bir zemin yaratılmış olur.

Bu kavranmadığı için, 28 Şubat kararları ile siyasal İslamı geriletme iddiası son derece sağlıksız, otoriter zihniyetle donanmış bir girişim olarak kalmak durumundadır.

Demokratik Devlet....

Bu konudaki iddia ise, en çarpıcı ve sahicilikten uzak olandır. Türkiye'deki rejimi, sık sık yapılageldiği gibi Afganistan veya İran'la ya da Irak'la kıyaslanmanın çok fazla anlamı yoktur. Bu tutum kimi zaman savunucularını rahatlatır da toplumsal ve sınıfsal şekillenmesi ve mücadeleleri açısından Türkiye'nin birikiminin bu düzeyin çok ötesinde olduğu biliniyor.

Türkiye'de yıllardan beri bir demokratikleşme mücadelesi veriliyor. Bir tarafta sivil otorite ile askeri otorite arasındaki ilişkinin birincisi lehine düzenlenmesi mücadelesi sürerken diğer tarafta Türkiye toplumunun çok kimlikli, çok kültürlü ve çok inançlı yapısına uygun bir yasal ve idari yapılanmanın ihtiyaç haline geldiği görülüyor.

Belirgin anti-demokratik öğeleriyle süren rejime karşı kapsamlı ve sistemli bir demokratikleşme zorunlu. Yürürlükteki düzen, demokratik bir rejimin evrensel kabul bulmuş tüm ilke ve kurallarıyla da kökten değişiyor. Toplumun beklentilerine ve taleplerine dar

geliyor. Bireysel ve toplumsal yaşamda çözümünü giderek güçleşen derin ve sürekli krizler yaratıyor.

Sorun üretme odağı olarak işleyen mekanizmanın kaynağında ise, bu rejime bugünkü rengini veren, darbeler içinde kapsamı ve etkileri bakımından, en yoğun anti-demokratik uygulamanın ve yapılanmanın gerçekleştiği 12 Eylül zihniyeti bulunuyor. Bu zihniyet 75. yıla damgasını vuruyor.

Üstelik bu zihniyet geliştirilerek, merkezi, otoriter, sıkı bir rejimin ihtiyaç duyduğu yukardan aşağı bir yeniden yapılanma ile Cumhuriyet döneminin en köklü krizi yönetilip yönlendiriliyor. Özgürlüklerin ve demokratik hakların geliştirilmesi yerine, bunların denetim altına alınmasının ortamı yaratılıyor. Devlet ve otorite yüceltiliyor.

Üçüncü Taraf....

Bütün bunlardan sonra, ya "Türkiye Cumhuriyeti demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti" değildir ya da bu kavramlar, bu ülkede egemen olan otoriter, militarist zihniyete göre, üstelik tarihsel bağlamlarından da kopararak yeniden tanımlanmaktadır.

Şaşıla 75. yıl kutlamalarının yapıldığı bugünlerde, İslami cumhuriyetçilerle militarist cumhuriyetçiler arasında sıkışmayan, iki tarafta da yer almayan özgürlükçü ve demokratik bir anlayışı toplumda egemen kılmak gerekiyor.

Bu yüzyılın ilk yarısında yaşanan ve Cumhuriyet'in kuruluşu ile gerçekleşen tarihsel dönüşümü benimsemenin, bu dönüşümün yarattığı kazanımlara sahip çıkmanın ve bunları geliştirerek aşmanın yolu budur.

Üçüncü taraf ancak bu anlayış çerçevesinde şekillenebilir, güçlenebilir ve her iki tarafta da mücadele edebilir.

Özgürlükçü bir anlayış ve demokratik bir toplum yapısı ve işleyişi üzerinde yükselmeyen, kısacası demokrasi yoksulu bir cumhuriyeti seviyor musunuz? Kimse tercihini bu soruyu cevaplamadan açıklamamalıdır.

Cumhuriyetin 75. Yılı

Özgür, Demokratik, Hukuka Dayalı, Bağımsız Bir Ülkeyi Yaratmak İçin Yeni Bir Başlangıç

Rıdvan Budak *

Cumhuriyetimizin kuruluşunun 75. yılını kutluyoruz. 75 yıl içinde ülkemiz birçok yönüyle önemli gelişmeler kaydetti.

Cumhuriyeti kuranlar bizlere büyük bir miras bıraktı. Yoktan bir ülke yaratıldı, köklü dönüşmeler gerçekleştirildi. Ancak büyük umutlarla başlayan bir süreç, zamanla önemli ölçüde tahribatlarla kesintilere uğradı.

Cumhuriyetin kazanımlarını yok etmeye yönelik tehditler günden güne geliştirildi. Ülkemizde gelişiminin önü sürekli kesilmeye çalışıldı.

Giderek çarpıklaşan bir siyasal yapı, insanların güvenini bir adalet mekanizması, işleyemeyen kurumlar toplumu umutsuzluğa sürükler hale geldi.

75 yıllık gelişmeler dikkate alındığında bugün gelineen noktanın çok iyi olduğu söylenemez.

Hele kendimizi 2. Dünya Savaşı'nda tümüyle yıkılmış Avrupa ülkeleriyle kıyaslayınca çok gerilerde kaldığımız görülmektedir.

Ülkemiz birçok ağır sorunla karşı karşıya bırakılmış durumdadır.

Paramızı dünyanın en itibarsız parası haline getiren,

Enflasyon oranıyla dünya rekortmeni olan,

İnsan hakları ve demokrasi bakımından sabıkası her geçen gün uluslararası mahkemelerde tescil edilen,

Gelir dağılımı dünyada en çok bozuk olan,

Hukuku, siyaset anlayışı her yerde sorgulanan,

Vatandaşları suçlu gibi görülen, kimsenin kimseye güveninin kalmadığı,

Çetelerin devlet içinde cirit attığı ve pervasızca ortaklıkta dolaştığı,

Güneydoğu sorunu nedeniyle hergün birçok ocağın söndüğü,

İşsizliğin, açsızlığın, baskıların insanların umutlarını kırdığı bir ülkede yaşıyoruz. Ne bizler, ne de çocuklarımız böyle bir ülkeyi hak etmiyoruz.

Öyleyse bu kötü tabloyu güzelliklere çevirmek hepimizin görevi. Üzerinde yaşadığımız bu güzel toprakları cennet ya da cehennem haline getirmenin bizlerin ellerinde olduğunu unutuyoruz.

Yaşanan kirlenmede, hukuksuzluklarda bizlerin hiç mi suçu yok?

Boş vermesek, hesap sormayı bilsek siyasetçi bu kadar fütursuz olabilir mi?

Vurdumduymaz olmasak, hakkımızı inatla arasak hukuksuzluklar bu kadar boyutlanabilir mi?

Elbette hayır.

Ülkemize sahip çıkmak, bu güzel toprakların

* DİSK Genel Başkanı

üzerinde insanca, kardeşçe yaşamanın ortamını yaratmak zorundayız.

Bizi birbirimize bağlayacak en önemli harç demokrasidir. Demokrasiyi yaşamalrı, yaşatmalıyız.

Demokrasi işlemiyor

Demokrasi bir kurumlar rejimidir. Yasama, yürütme ve yargı birbirlerinden bağımsız, bir sistematik içinde çalışır.

Türkiye'de demokrasinin bu temel ilkesi işlemez haldedir. Toplumun geniş bir çoğunluğu hükümetlerin bile gerçek anlamda iktidar olmadıkları düşüncesindedir. Derin devlet olgusu kendini her alanda hissettirmektedir.

Demokraside halkın katılımını, halkın denetimini temel alan bir işleyiş yapısı vardır. Siyaseti bir kaç liderin dudağının arasına sıkıştırmış bir ülkede kimse demokrasinin işlemesini beklememelidir.

Herkes şikayetçidir ama aynı biçimde şikayeti olanlar da birgün kendilerinin de aynı olanakları kullanabileceği hesabı içinde hareketsizdir.

Kayıt dışı ekonomi belirleyici bir faktör olmuştur.

Bugün ülkemizin en temel ekonomik sorunu kayıt dışında kalan ekonominin büyüklüğüdür. Gelişmiş ve gelişmekte olan hiçbir ülkede vergi gelirleri bizim kadar düşük değildir.

Bütçesinin yarısından fazlasını iç ve dış borç faizlerine ayıran bir devletin vatandaşına hizmet sunması beklenemez. Başta sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık olmak üzere en temel devlet görevleri tasfiye edilmek istenmektedir.

Kayıt dışı bir ekonomiden beslenen ve karşılıklı bir çıkar ilişkisi içindeki siyasal yapıların bu sorunları çözmesi mümkün değildir.

Kayıt dışı ekonominin tek başına kimi cezai hükümlerle önlemeyeceği, yaşanan tüm örneklerinden görülmektedir. Örgütlenmenin önü açılmadan kayıt dışı denetim altına alınamaz, bunu sağlayacak olan sendikal örgütlenmenin yaygınlaşmasına olanak sağlamaktır.

Sosyal devlet tasfiye edilmek isteniyor

Sosyal bir devletin en temel görevleri arasında sayılan sosyal güvenlik alanında çok ciddi gerilemeler söz konusudur. Ülkemizde sosyal güvenlik sisteminin ana ayakları olan SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur bilinçli bir biçimde çökertilmiştir.

SSK'yı tahrip edenler, bugün ortaya çıkıp sosyal güvenliğe ayrılan kaynakların devlet üzerinde yük olduğunu ileri sürebilmektedir.

Bu iki yönüyle yanlış ve ahlaka sığmayan bir iddiadır. Öncelikle sosyal güvenliğe kaynak aktarmak sosyal bir devlet olmanın gereğidir. İkincisi son bir kaç yıla kadar SSK devletten kaynak alan değil devlet tarafından kaynakları talan edilen bir kurumdur.

Türkiye'de izlenen siyasetler nedeniyle sosyal devletin son kalıntıları da temizlenmeye çalışılmaktadır.

Eğitim alanında da hızla özelleştirme ve pazar sisteminin yerleştirme çabaları geniş bir toplum kesiminin çocuklarının iyi bir eğitim görme hakkını elinden almaktadır. Oysa eğitim bir toplumun geleceğini belirleyen en önemli faktörlerden birisidir. Bir taraftan gerici kadrolaşma diğer taraftan özelleştirmeci zihniyet eğitimin, dolayısıyla geleceğimizin temelini kırmaktadır.

Yasaklar ve kısıtlamalar emekçileri boğuyor

Emekçi kesimler üzerindeki baskı, yasak ve kısıtlamalar demokrasinin gelişimini de engellemektedir. Çalışma yaşamıyla ilgili mevcut yasal düzenlemeler emekçilerin uluslararası normlardaki en temel haklarını önemli ölçüde sınırlamaktadır.

Anayasa'da yer almış bile olsa örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkı fiili olarak önlenmektedir. Baraj sistemleri, noter harçları, örgütlenmede getirilen bürokratik dayatmalar, sendikalar üzerindeki denetimler, kendi tüzüklerini belirlemede konulan kısıtlamalar örgütlenme ve toplu sözleşme hakkını pratikte ortadan kaldırmaktadır.

Bu yasaklama ve sınırlamalar özünde mevcut Anayasa'ya da aykırıdır ama 12 Eylülcülerin ekledik-

Örgütlü bir toplumun yaratılmasında motor güç yine işçi ve emekçi kesimler olacaktır. İşçi sınıfının örgütlenmesinin güçlendiği ve siyasal alanda ağırlığını hissettirdiği her dönemde siyaset önemli bir nitelik kazanmış, dengeler yerine oturabilmiştir.

leri bir geçici madde ile çıkardıkları tüm yasaların anayasaya aykırılığı ileri sürülememektedir.

Demokrasi ve hukuk dışı bu düzenlemeler örgütlenme hakkını kullanmak isteyen işçileri işverenlerin insafına terk etmektedir. Binlerce işçi daha iyi yaşam, sigorta hakkı, insanca çalışma koşulları istedikleri için örgütlenmeye çalışmakta ama acımasızca işlerinden olmaktadır. Yalnızca iki yıl içinde DİSK çatısı altında örgütlenmek isteyen 50 bin işçi işten çıkarılmıştır.

Grev hakkında getirilen kısıtlamalar toplu sözleşmelerin güvencesini ve hak arayışlarındaki en güçlü dayanağı ortadan kaldırmaktadır.

Her alanda örgütlü bir toplumu yaratmalıyız

Örgütlü bir toplumu yaratmadan, böylesi bir toplumun işleyişini sağlamadan ne demokrasiyi yaratabiliriz ne de kayıt dışı ekonomiyi denetim altına alabiliriz.

Kimsenin iyi niyetini bekleme hakkımız yok bunun anlamı da yok. 12 Eylül Anayasasının üzerinden 16 yıl geçti, bu süre içinde birçok hükümet değişti, sağlı sollu koalisyonlar kuruldu ama hiçbirisi sivil bir anayasa yapmak konusunda yeterli kararlılığı gösteremedi.

Bizi saran engelleri kaldırma, özgürlüklerin ve demokrasinin Türkiye'sini kurmak için kararlı bir mücadelenin içinde olmalıyız.

Örgütlü bir toplumun yaratılmasında motor güç yine işçi ve emekçi kesimler olacaktır. İşçi sınıfının örgütlenmesinin güçlendiği ve siyasal alanda ağırlığını hissettirdiği her dönemde siyaset önemli bir nitelik kazanmış, dengeler yerine oturabilmiştir.

Cumhuriyetin 75. yılını yeni bir milad haline getirmeliyiz.

Özgür, demokratik, hukuka dayalı, bağımsız bir ülkeyi yaratmak için güç birliği oluşturmalıyız.

75. yılda yeniden ve daha güçlü bir biçimde çağdaş değerlere sarılmalı, bizle-

ri ortaklaştıran, bir arada tutan ve tutacak olan laik, demokratik, sosyal bir hukuk devletini biçimlendirmenin mücadelesine başlamalıyız.

Birer vatandaş olarak, örgütlenmiş toplum kesimleri olarak bu uğurda üzerimize düşen sorumlulukları bilinçle yerine getirmeliyiz.

Hiç şüphesiz her yerde gizlenen karanlık güçler önümüzü kesmeye çalışacaktır. Ama yılmadan mücadeleye devam ettikçe ne kadar çok olduğumuzu, ne kadar güçlü olduğumuzu, neleri yapabildiğimizi daha iyi anlayacağız.

Önümüzdeki 75 yıllarda gelecek kuşakların bizleri tıpkı bizim Cumhuriyeti kuranlar gibi anmasını istiyorsak bir an olsun görev ve sorumluluklarımızdan taviz vermemeliyiz.

Cumhuriyetimizin 75. yılı kutlu olsun.

Ülkemiz Sendikal Hareketinin 75 Yıllık Serüveni

Siyami Erdem*

Kamu Emekçilerinin 75 Yıllık Örgütlenme Süreci

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kamu emekçilerinin örgütlenmesi ve sendikalaşması işçilerden daha sonra başlamıştır.

Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde nitelikli insan gücünü oluşturanların bir bölümü savaşlar sırasında ölmüş, bir bölümünü oluşturan Ermeni ve Rumlar ülkeden ayrılmıştı. bu nedenle nitelikli işgücüne olan gereksinim artmıştı.

Bu koşullarda kamu emekçilerinin ayrıcalığı nitelikli işgücü olmasından değil, Cumhuriyetin topluma benimsenmesinde işlevlendirilmesinden dolayıdır. Bu dönemdeki memurlar kulüpleri, yardım sandıkları ve kooperatifleri ile kendilerini diğer çalışanlardan ayırmışlardı. Bunun yanında çalışma süreleri, yıllık izin süreleri, ücretlerinin düzeyi, iş güvencesi ve sosyal güvenlik bakımından itibarlı ve ayrıcalıklı idiler. Örneğin; 1931 yılında memurların faal nüfus içindeki oranı yüzde 1.2 iken, milli gelirden aldıkları pay yüzde 7.1'dir.

Diğer yandan 2. Dünya Savaşı yıllarında piyasada zor bulunan ve karaborsada bulunan kimi mallar memurlara düşük fiyatla veriliyor ya da dağıtılıyordu.

Bu kesim örgütlenme gereksinimi duymadan önemli haklar elde ettiler Bu nedenle de siyasal iktidarların yanında yer aldılar ve işçilerle diğer emekçi kesimlerden iyice ayrılarak, onların hedefi durumuna geldiler.

1950 öncesi memurlar sahip oldukları ayrıcalığında etkisiyle işveren gibi davranıyorlardı. Diğer yandan bu ekonomik ayrıcalık bazı bürokratların sermaye birikimine bile yol açmış, memuriyetten özel kesime geçenler olmuştur.

Ülkemizde memurlar öncelikle tüketim kooperatifleri ve memur dernekleri kurdular. İlk memur sendi-

kası, 1908 yılında II. Meşruiyetin ilanından sonra birden yaygınlaşan sendikalaşma ve grev hareketleri döneminde olmuştur.

1926 yılında kabul edilen 788 Sayılı Memurin Muhakematı Hakkındaki Kanunu'nda veya başka bir yasada ve hukuksal düzenlemede memurların sendikalaşmasını yasaklayan bir hüküm olmamasına karşın, herhangi bir sendikal örgütlülük yaratılmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemlerinden başlayarak devletin "memur" statüsünde çalışanlara tanıdığı ayrıcalıklı durum ve 1950'lere kadar devletin memurlara sağladığı olanaklarla birlikte memurlar devletle özdeşleşmişti.

1923-50 döneminde bilinen tek grev Samsun, Adana ve Trabzon telgraf memurlarının 1925 yılında maaşlarının arttırılması talebi ile yaptıkları grevdir. Grevciler İstiklal Mahkemesine verilmiş, yargılama sonucunda Adana'dakilerin tümü beraat ederken, Samsun'dan 5 ve Trabzon'dan 1 telgrafçı cezalandırılmış, diğerleri beraat etmiştir.

2. Paylaşım savaşının yarattığı koşullarda ve kapitalizmin ülkedeki gelişmişliğine bağlı olarak "memur"ların ayrıcalıklı durumları değişmeye başladı.

Demokrat Parti döneminde genel olarak memurların toplumsal itibarı ve gerçek gelirleri gerilemiştir. Ancak bu yıllarda büyük miktarda yatırım yapıldığından teknik insan gücüne gereksinim artmıştı. Bu nedenle DP iktidarı teknik personele bazı ayrıcalıklar tanımayı sürdürdü ve bunun için teknik personel kararnamesi çıkardı.

Ancak 70'li yıllarda bu statü de ortadan kalktı ve kamuda çalışan işçilerin gerçek gelirleri memurların gerçek gelirlerini aştı.

Bu dönemlere kadar kamu çalışanlarının sendikalaşmamasının en önemli nedeni kendilerine tanınan ayrıcalıklardır.

* Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) Genel Başkanı

1965-71 Döneminde Sendikal Örgütlenme

Ülkemizde "memur", "sözleşmeli personel" adı altında istihdam edilen kamu emekçileri Cumhuriyet tarihi boyunca 1960'lara kadar cemiyet, birlik ve dernek şeklinde örgütlenmişlerdir. Sendikal örgütlenmesinin birinci dönemi ise 1961 Anayasası'nın tanıdığı örgütlenme hakkının hayata geçirilmesiyle başlamıştır. 1961 Anayasası'nın 46. maddesi, "İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin de" önceden izin olmaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma hakkını kabul etmiştir. Bu çerçevede "Devlet Personeli Sendikaları Kanunu" 08.06.1965 yılında 624 Sayılı Yasa ile çıkarılmıştır.

624 Sayılı Kanun, kamu çalışanlarına grev ve toplu sözleşme hakkı tanımamakta, yalnızca örgütlenme hakkını tanımaktadır. Kanun, sendikaların üyeleri adına toplu sigorta sözleşmeleri yapabileceğini ve çeşitli konularda görüş bildirileceğini belirtmiştir. Bu kanun sonrasında 600'e yakın sendika kurulmuş ve kamu emekçilerinin yarıya yakını bu sendikalara üye olmuştur.

Bu dönemde faaliyette bulunan sendikal örgütlenmelerden, eğitim emekçilerinin örgütlendiği Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) dışında hiçbir örgütölülük günümüze yansıyan, tarihte derin izler bırakacak bir sendikal birikim ve mücadele deneyimi taşıyamamıştır.

12 Mart 1971 darbesi sonucu kamu emekçilerinin sendikal örgütlenmesi yasaklanmış ve mevcut sendikalar kapatılmıştır. Daha sonra kamu emekçileri çeşitli dernekler bünyesinde örgütlenmelerini devam ettirmişlerdir.

12 Eylül askeri darbesi öncesi dernek çatıları altında çalışmalarını yürüten kamu emekçileri, o dönemlerde de demokrasi mücadelesinde etkin olarak yer almışlar ve demokratik toplumsal muhalefetin önemli bir bileşeni olmuşlardır.

1980 Sonrası Sendikal Örgütlenme

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile toplumun diğer emekçi ve sistemin muhalif kesimleri gibi kamu emekçileri de ekonomik, sosyal ve siyasal hak kayıplarına uğratılmış, zora, şiddete ve sindirmeye dayalı baskı altında tutularak örgütsüzleştirme politikalarına maruz kalmışlardır. 1985 yılında bilim insanlarının kamu emekçilerinin sendikal örgütlenmelerinin ve sendika kurmalarının önünde Anayasal bir engel olmadığı, Uluslararası sözleşmelerin ve 1982 Anayasa-

sı'nın 90. maddesinin kamu emekçilerine sendikal örgütlenme hakkı tanıdığı yönünde yapılan yorumlar ve açıklamalar kamu emekçilerinde yankısını bulmuş, sendikal örgütlenme çalışmalarının yönlendirilmesine katkısı olmuştur. 1980 sonlarında kamu emekçileri bir taraftan yaratmış olduğu derneklerle sendikal örgütlenme faaliyetlerini yürütürken, diğer taraftan da eylem ve güç birlikleri oluşturarak kendi ekonomik ve sosyal haklarına sahip çıkma temelinde eylemli bir sürece girmişlerdir.

Kamu emekçileri 1987 yılından itibaren mesleki örgütlenmelerde sendikalaşmayı tartışmaya başladılar. Bunun için Sendika Yürütme Komisyonları (SYK) oluşturdular.

1987-1990 yılları arasında 12 Eylül döneminin egemen kıldığı yasaklar psikolojisi kırılmaya ve geleceksel "memur" kültürü ve davranışını aşmayı hedefleyen çalışmalar yürütüldü.

İlk olarak 28 Mayıs 1990 yılında eğitim emekçileri sendikalarını kurdu ve ardından birçok işkolunda sendikalar kurulmaya başlandı. KESK, 1990'dan sonra kurulan sendikal çalışmaların daha kurumsal bir temelde yürütülmesinin gereği olarak kuruldu.

Sonuç olarak; kamu emekçilerinin sendikal hakları bakımından bakıldığında 1908'den daha ileri olduğumuz söylenemez. 1908'de yasak olmayan grev hakkımız bugün çeşitli yasalar aracılığı ile engellenmeye çalışılmaktadır. sendikal örgütlenme hakkı 1961 Anayasası ile tanınıp, ardından 1965'te yasal düzenleme yapıp 1971'e kadar süren dönemde 600'e yakın sendika kurulmuş iken, 1990'a kadar sendikal örgütlenme hakkı engellenmiştir. 1990 sonrası süreç ise tümüyle "haklar yasalardan önce gelir" anlayışlarını temel alan kamu emekçilerinin mücadelesi sonucu olmuştur. Bu mücadelenin bedeli, 138 bin civarında kamu emekçisinin adli veya idari soruşturmayla uğraması, binlerce kamu emekçisine çeşitli yöntemlerle baskı ve sindirme politikaları uygulanması olmuştur.

Kamu emekçileri sendikal hak ve özgürlükler mücadelesi ile demokrasi mücadelesinin bir bütün olduğunun bilincindedir. Bunun içindir ki, sendikasız demokrasi, grevsiz toplu sözleşmesiz sendika olmayacağına inanmaktadırlar.

SENDİKALAR ve ODALAR

Fuat Miras *

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Sanayi Devrimi süreci içinde yer alamamış olması çözülüşünü hazırlayan temel faktörlerden birini oluşturmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'ne sınai tesis, sınai sermaye ve sınai teşebbüsten yoksun bir miras kalmasına sebep olmuştur.

1923 yılında sanayide deneyimsiz ve birikimsiz olan Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlığın ekonomik gelişme, bunun da sanayileşme ile sürdürülebileceği felsefesiyle hareket etmiştir. 1923 yılından bugüne 75 yıl içinde ekonomik alanda çeşitli iktisat politikaları uygulanmıştır. Ancak ekonomik kalkınma olarak belirlenen ana hedefte bir değişiklik olmamış, sanayi sektörü daima kalkınmanın motoru olarak görülmüştür. Sanayileşme ilk önce sermaye yetersizliği, girişimci ve nitelikli işgücü azlığı ve dış rekabet gibi sebeplerle devlet sektörü öncülüğünde gerçekleştirilmiş ve daha sonra bu sürece özel sektör de katılmıştır. İzlenen sanayileşmenin politikaları genel olarak ithal ikameci ve ihracata dayalı olmak üzere iki farklı çizgi izlemiştir. Kamu sektörü ile özel sektörün birlikte üretim faaliyetlerinde bulundukları bir düzen olarak tanımlanan "karma ekonomi" modeline bağlı kalmıştır.

1923 yılında daha Cumhuriyet ilan edilmeden 17 Şubat - 4 Mart tarihlerinde kalkınma stratejilerini tespit etmek üzere İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde liberal iktisat politikası izlenmesi benimsenmiştir. 1923-1929 yılları arasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de liberal politikalar uygulanmıştır. Bu dönemde devlet, özel girişimi teşvik etmek ve sanayileşmeyi özel teşebbüs eliyle sağlamak için yoğun çaba harcamıştır.

Özel teşebbüsün teşvikine dayanan sanayileşme politikasının istenen sonuçları vermemesi ve 1929'da

başlayan Dünya Buhranı'nın etkisiyle 1930'larda devletçilik olarak adlandırılan yeni bir yaklaşım benimsenmiş, müdahaleci ve korumacı politikalara yönelinmiştir. Devletçi ekonomi politikaları İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte tüm dünyada liberal politikaların ağırlık kazanmaya başlaması Türkiye'de de bir takım değişikliklere yol açmıştır. 1945-1950 yıllarında özel teşebbüsün teşviği, dışarıdan yardım ve kredi temini dışı ticaretin serbestleştirilmesi benimsenmiş, devlet müdahaleciliği belirli sınırlar içinde tutulmaya çalışılmıştır. 1950 yılında kalkınma stratejisinde radikal değişiklikler yapılmış devletçilik görüşü tamamen terkedilerek, özel teşebbüsün azami derecede teşvikine ağırlık verilmiştir.

1960'lı yılların başında Türkiye'de kalkınmanın bir plan çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırılmıştır. 1962 yılında bir yıllık geçici bir plan hazırlanmış, bunun başarılı olması üzerine 1963-1967 yılları için Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972 yılları için İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 15 yıllık bir perspektif içinde yürürlüğe konmuştur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda karma ekonomi sistemi çerçevesinde özel teşebbüsün ve özel yabancı sermayenin teşvik edilmesi benimsenmiştir. Tarım ve sanayi kesimleri arasında belirli bir tercih yapılmamıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise sanayi sektörüne özel bir önem verilmiş, ekonomik büyüme için sanayi sektörünün sürükleyici sektör konumuna getirilmesi benimsenmiştir.

Avrupa Topluluğu ile 1963 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşması'nın 1973 yılında uygulamaya konulması izlenen politikalarda belirli bir yapısal değişikliği zorunlu kılmıştır. Bu nedenle 15 yıllık perspektif terkedilerek 22 yılı kapsayan yeni bir strateji belirlen-

* TOBB Yönetim Kurulu Başkanı

miştir. 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı bu yeni stratejinin ilk dilimi olarak hazırlanmıştır. Bu planda ağır sanayilere ağırlık verilmiş, sanayinin milli gelir içindeki payının %23'den %40'a, toplam istihdam içinde sanayi kesiminin payının %11'den %22'ye yükseltilmesi öngörülmüştür.

Bu dönem sonunda ekonominin dışı kapalı bir yapıda olması ve dolayısı ile izlenen ithal ikamesi sanayileşme politikası sonucu darboğazlarla karşılaşmıştır. Bunun üzerine 24 Ocak 1980 yılında Ekonomik İstikrar Kararları alınmıştır ve uygulamaya konulmuştur. 1980-1987 döneminde istikrar programı başarıyla uygulanmıştır. 1987 yılından sonra ise programdan sapmalar başlamış ve istikrarsız bir büyüme dönemi yaşanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1980 yılına kadar geçen 57 yıllık sürede ithal ikameci bir sanayileşme modeli benimsenmiş ve izlenmiştir. 24

Ocak Kararları ile sanayileşme stratejisinde köklü bir değişiklik yapılmış, ithal ikameci sanayileşme modeli bırakılarak ihracata dayalı sanayileşme modeli uygulamaya konulmuştur. Programlı, kamu kuruluşları öncülüğünde gerçekleştirilmeye çalışılan sanayileşmeden vazgeçilerek özel girişimin ağırlıklı rol aldığı sanayileşmeye önem verilmiştir.

Ülkelerin sanayileşme düzeyi en basit şekliyle sanayi sektörünün ülkenin milli geliri içindeki payının büyüklüğü ile ölçülmektedir. Bu da GSMH içinde sanayi sektörünün payı, imalat sanayiinde istihdam edilenlerin toplam aktif nüfusa oranı ve sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payına bakılarak değerlendirilebilmektedir.

1923 yılında GSMH içinde tarımın payı %39.6, sanayinin payı %13.2 iken bu oranlar, 1930 yılında %45.5 ve %11.1, 1940 yılında %38.5 ve %18.6, 1950 yılında %41.7 ve %14.6, 1960 yılında %37.9 ve %17.2, 1970 yılında %36.7 ve %16.6, 1980 yılında %25.5 ve %18.3 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payı ilk defa 1982 yılında %22.1 ile tarım sektörünün %21.9'luk payını aşmıştır. Bu oranlar 1990 yılında %16.8 ve %24.8 1997 yılında da %14.8 ve %24.6 olmuştur.

Toplam istihdam içinde imalat sanayiinde istihdam edilenlerin payı yıllar itibarıyla küçük dalgalan-

malar göstermekle birlikte genel olarak sürekli artış göstermiştir. 1923 yılında 12 ve daha yukarı yaştaki toplam aktif nüfusun %3.1'i imalat sanayiinde istihdam edilirken, 1930 yılında %3.5'i, 1940 yılında %5.5'i, 1950 yılında %5.4'ü, 1960 yılında %6.9'u, 1970 yılında %10'u, 1980 yılında %13'ü, 1990 yılında %14.2'si ve 1997 yılında %15.9'u imalat sanayiinde istihdam edilmiştir.

Toplam ihracat içinde sanayi ürünlerinin payı 1963 yılında %19.8 iken, 1970 yılında %17, 1980 yılında %36, 1990 yılında %79 ve 1997 yılında %88.1 olmuştur.

75 yıllık Cumhuriyet döneminde özel sektör, sanayileşme sürecinin her aşamasında kamu sektörü ile birlikte aktif rol almıştır. İçinde bulunduğumuz dönemin gerektirdiği sanayileşme stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanmasında da aktif rol alacaktır.

1915 yılında 22'si kamuya ait toplam 264 sanayi işyeri varken bu rakam 1994 yılında 393'ü kamu, 9.734'ü özel sektöre ait olmak üzere 10.127'ye ulaşmıştır.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus yapısal değişme sürecinde sanayinin milli gelir

indeki içindeki payının artmasından da önemlisi, sanayinin kendi içinde sektörel ağırlıkların tüketim malı üreten sektörlerden ara malları ve yatırım malları üreten sektörlerle kayması ve emek yoğun üretim yerine bilgi yoğun üretim tarzının hakim olmasıdır.

Bu anlamda 1950 yılında 1980 yılına kadar imalat sanayiinde ciddi bir yapısal değişim yaşanmıştır. 1980 yılından sonra ise yapısal değişim duraklanmıştır. 1950 yılında imalat sanayiinde katma değer %75.3'ü gıda, içki, tütün ve tekstil, giyim, deri sanayi sektöründe yaratılırken, 1980 yılında bu iki sektörün payı %33.5'e, 1994 yılında ise %31.7'ye düşmüştür. Kimya, metal eşya, makine ve otomotiv sektörlerinin imalat sanayii toplam katma değerleri içindeki payları ise 1950 yılında %17.4 iken 1980 yılında %55.3, 1994 yılında %55.7 olmuştur.

75 yıllık Cumhuriyet döneminde özel sektör, sanayileşme sürecinin her aşamasında kamu sektörü ile birlikte aktif rol almıştır. İçinde bulunduğumuz dönemin gerektirdiği sanayileşme stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanmasında da aktif rol alacaktır.

Cumhuriyetin 75. Yılında Emek Hareketinin Genel Bir Değerlendirmesi

Bayram Meral *

Ülkemizde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi Cumhuriyetin 75. yılında hâlâ önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Amacımız ve çabamız, "Türkiye'ye sahip çıkılması" temelinde bu sorunların azaltılması, tüm dar ve sabit gelirlielerin geleceğe güvenle bakabilmesinin sağlanmasıdır.

Bu sorunların bir bölümü geçmişten devralınmıştır. İşçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler konusunda çok önceleri çözülmüş olması gereken bazı sorunlar hâlâ gündemimizi işgal etmektedir. Sorunların bir bölümü 24 Ocak istikrar programı ve 12 Eylül müdahalesi sonrasında getirilen hak kayıplarından kaynaklanmaktadır. Sorunların bir bölümü ise yaşanan ekonomik bunalımla, ulusötesi sermayenin artan gücüyle ve ülkemizde karşı karşıya bulunduğu bazı sıkıntılarla bağlantılıdır.

Bugün ülkemizde çalışma yaşamına ilişkin en önemli eksiklik, iş güvencesinin ve işsizlik sigortasının bulunmamasıdır. Türkiye Cumhuriyeti, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün iş güvencesine ilişkin 158 sayılı Sözleşmesi'ni onaylamıştır. Ancak bu konudaki yükümlülükler bir türlü yerine getirilmediğinden, Cumhuriyet'in 75. yılında işçilerimiz iş güvencesinden yoksundur. İşsizliğin giderek arttığı koşullarda, iş güvencesinin bulunmaması Sendikal örgütlenmenin önündeki en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Diğer taraftan, tarım ve orman işçilerinin İş Yasası kapsamı dışında tutulması ve bu işçiler için özel bir yasanın da çıkarılmaması nedeniyle, sayıları 800 bini aşan büyük bir kitle, en temel işçi haklarından yoksun bulunmaktadır.

İkinci grup sorun, 12 Eylül sonrasındaki 7-8 yıllık dönem boyunca, 1982 Anayasasıyla ve diğer mev-

zuatla, işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler konusunda getirilmiş olan olumsuz düzenlemelerin henüz düzeltilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. 1982 Anayasası, 2821 sayılı Sendikalar Yasası, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası başta olmak üzere, Seçim Yasası, Siyasi Partiler Yasası, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası, Dernekler Yasası, Serbest Bölgeler Yasası gibi mevzuatla getirilen yasak ve kısıtlamaların önemli bir bölümü, 15 yıllık sivil yönetim döneminde de korunmuştur. Bu mevzuat, Türkiye tarafından onaylanmış Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmelerini de açıkça ihlal etmektedir. Ancak birbiri ardı sıra gelen hükümetler, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin demokratikleşme ve çalışma mevzuatının onaylanmış ILO Sözleşmeleri ile uyumlu hale getirilmesi önerileri karşısında büyük ölçüde duyarsız kalmışlardır.

Üçüncü grup sorun ağırlıkla son yıllarda ortaya çıkmış veya yoğunlaşmıştır. Tarım ve hayvancılık konularında uygulanan politikalar sonucunda, kırsal kesimde hızlı bir yoksullaşma yaşanmaktadır. Bu yoksullaşmanın doğal sonucu ise, kentlere göçtür. Kırsal kesimdeki bu yoksullaşma ve yarattığı iç göç, büyük kentlerin varoşlarından, Türkiye Cumhuriyeti düşmanı görüş ve akımların gelişebileceği bir zemin ve ortam yaratmaktadır. Bölücüler, çeteler, irticacı güçler ve terör örgütleri, sempatizanlarını ve militanlarını bu yoksulluk ortamından devşirmektedir. Giderek artan işsizlik, hem sendikaların örgütlenmesini iyice zorlaştırmakta, hem de ülkemizde demokrasiyi ve demokratikleşme sürecini tehlikeye sokan akım ve örgütlenmeleri güçlendirmektedir. Hükümetlerin istihdam artırıcı yatırımlardan vazgeçmeleri ve özellikle özelleştirme uygulamalarıyla kamu kesiminde istihdamı daraltmaları, işsizlik sorununun boyutlarını daha da büyötmüştür ve büyötmektedir.

* Türk-İş Genel Başkanı

Son yılların önemli ve işsizlikle bağlantılı diğer bir konusu, kaçak işçiliktir. İşsizliğin çaresizliğe ittiği milyonlarca insan, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin çaba ve mücadeleleri sonucunda elde edilmiş olan işçi haklarını ve sendikal hak ve özgürlükleri kullanmalarını engelleyen kaçak işçiliği kabullenmek zorunda kalmaktadır. Bugün ülkemizde sayısı 4,5 milyona ulaşan kaçak işçiler nedeniyle kamu açıkları büyümekte, Sosyal Sigortalar Kurumu büyük bir çıkmaz içine itilmektedir. 1997 yılında SSK'nın açıkları 385 trilyon lira iken, yalnızca kaçak işçilerin asgari ücret üzerinden kayıt altına alınabilmesi durumunda yaratılacak kaynak 690 trilyon liradır. Vergi reformuna ilişkin yasanın geçici 5. maddesinde kaçak işçilerin kayıt altına alınmasında sendikalaşmanın teşvik edilmesi konusundaki düzenleme olumlu bir adımdır. Bu teşviğin istismar edilmesini engelleyecek biçimde yeniden düzenlenmesiyle, kaçak işçiliğin önlenmesinde sendikaların rolü ve etkisi daha da artacaktır.

Son yıllardaki özelleştirme uygulamaları, zorunlu tasarruf fonundaki paramızın piyasada geçerli faiz oranının çok altında oranlarda nemalandırılması, konut edindirme fonundaki kaynağın yasa da belirtilen amacına aykırı bir biçimde kullanılması, kamu kesiminde çalışan işçilerimizin 346 trilyon lirasına el konulmasına neden olan eşel mobil uygulaması gibi konular da gündemimizde önemli bir yer tutmaktadır.

TÜRK-İŞ, tüm bu sorunların çözümünün ön şartı olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli sınırları içindeki üniter devlet yapısının bütünlüğünün ve bağımsızlığının, laik ve demokratik sosyal hukuk devleti anlayışının, insan haklarının, Atatürk ilkelerinin ve Atatürk'ün temsil ettiği çağdaşlaşma ve aydınlanma ülküsünün ve parlamenter demokratik düzenin korunmasını temel almaktadır. TÜRK-İŞ, bu anlayışının doğal sonucu olarak, "Türkiye'ye sahip çıkılması" çizgisini kararlı bir biçimde savunmakta, Türkiye Cumhuriyeti'nin önündeki en büyük tehditleri oluşturan bölücülük, irtica, çeteler ve teröre karşı, en geniş birlikteliği savunmaktadır.

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, Cumhuriyet'in 75. yılında önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Ancak, ülkemizin sahip olduğu büyük potansiyelin de farkındayız. Demokratikleşme (ve özellikle de siyasi partilerimizin demokratikleşmesi) ve yasadışı kazançların önlenmesi doğrultusunda atılacak adımlarla ve sağlanacak siyasi istikrarla, birçok sorunumuzun aşılabacağına ve sendikacılık hareketinin daha da güçleneceğine inanıyoruz.

TÜRK-İŞ, sorunları bu anlayışla masa başında çözmeye çalışırken, meşru ve demokratik çizgideki mücadelesini de ısrarlı ve kararlı bir biçimde sürdürmektedir.

LÜTFEN NOT EDİNİZ!..

CEMİYETİMİZİN ÜYELERİYLE ARASINDAKİ KÖPRÜYÜ DAHA SAĞLAM KURABİLMESİ İÇİN ÇEVRENİZDEKİ ÜYE VE MEZUNLARIMIZLA İLGİLİ HER TÜR HABERİ VE ADRES DEĞİŞİKLİKLERİNİZİ LÜTFEN BİZE İLETİNİZ. İKTİSAT DERGİSİ ABONE ÜCRETİNİZİ, ÜYE AİDATLARINIZI VE BAĞIŞLARINIZI, AŞAĞIDAKİ BANKA ŞUBELERİNE YATIRABİLİR VEYA SEKRETERYAMIZI ARAYABİLİRSİNİZ.

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ (İ.F.M.C.)
Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 TAKSİM / İST.
Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 Faks: (0212) 235 73 43

AKBANK Taksim Şb. Hsp. No: 7102
İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. Hsp. No: 46783
SÜMERBANK Beyoğlu Şb. Hes. No: 0342 0039 0992 0012 053

KATKILARINIZLA ZENGİNLEŞECEK DAHA GÜZEL BİR İKTİSAT DERGİSİNDE BULUŞMAK DİLEĞİYLE

Esbank Artı Hesap: Artıları çok hesap.

Esbank Artı Hesap, **vadesiz tasarruf** ve ticari mevduat hesabınıza çok zengin olanaklar sunuyor.

Artı Hesap elektrik, su, telefon faturalarınızdan taksitlerinize kadar tüm **düzenli ödemelerinizi** otomatik olarak gerçekleştiriyor.

Kredi kartı ve garantili çek hizmeti veriyor.

Artı Hesap, **kredilendirilebiliyor**.

Artı Hesap, **sigorta hizmetlerinde avantaj** sağlıyor.

Siz de Esbank Artı Hesap açtığınız, avantajlarından, artılarından yararlanın.

Ankara: 20/ 6 / 1935

599 118
Dünya Sûp. Dağ.
Tel: 629 08 08
Koy 150 000

Ergani Bakır İşletmesi Açılışı

Eti banka

dair olup Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisiğinin 14/ VI / 1935 tarih ve 1-261 numaralı tezkeresile, Umumi Heyetin 14/ VI / 1935 tarihli toplantısında kabul edildiği bildirilen 2805 numaralı kanunun Meclisten gönderilen tasdikli sureti neşir ve ilân olunmak üzere ilişik olarak gönderilmiştir.

Reisicümhur

K. Atatürk

Her banka kurucusuyla gurur duyar.

Etibank'ın gurur duymak için ayrı bir nedeni var...

ETİBANK

sizinle